

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
SOG‘LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI**

TOSHKENT FARMATSEVTIKA INSTITUTI

Ijtimoiy fanlar kafedrası

**FUQAROLIK JAMIYATI FANIDAN O‘QUV-USLUBIY
MAJMUA**

Ta’lim sohasi:	510000 – Sog‘liqni saqlash
Ta’lim yo‘nalishi:	5510600 – Farmatsiyasi (farmatsivtika ishi)
	5510600 – Farmatsiyasi (farmatsivtik tahlil)
	5510600 – Farmatsiyasi (klinik farmatsiya)
Ta’lim sohasi:	510000 – Sog‘liqni saqlash
Ta’lim yo‘nalishi:	5111000 – Kasbiy ta’limi
	(5510500 – Farmatsiy (farmatsivtika ishi)
Ta’lim sohasi:	510000 – Sog‘liqni saqlash
Ta’lim yo‘nalishi:	5510600 – Sanoat farmatsiyasi (dori vositalari)

Umumiy o‘quv soati - 47 soat

Ma’ruza - 14soat 7 semestr- (14 soat)
Seminar - 14 soat (7 semestr-(14 soat)
Mustaqil ta’lim soati - 19 soat (7 semestr)

Toshkent 2020

Fanning o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus ta'lim vazirligining 2017 yil "08" 24 dagi, БД-1.06 -sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Fuqarolik jamiyati" fani dasturi asosida tayyorlangan.

Tuzuvchi:

I.H.Qo'ng'irov

Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsinti

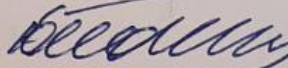
Taqrizchi:

N.H.Oblamurodov

TMI "Ijtimoiy fanlar" kafedrası mudiri t.f.d., professor.

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi Ijtimoiy fanlar soha uslubiy Kengashining 2020 yil "30" "06" dagi "20"-sonli yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlashga tavsiya etilgan.

Soha uslubiy kengash raisi:

 K.K. Ismailov

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi institut Markaziy uslubiy kengashida ko'rib chiqildi va tasdiqlandi 2020 yil "07" "07" dagi "12"-sonli yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlashga tavsiya etilgan.

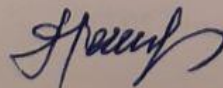
Markaziy uslubiy kengash raisi:

 Z.A. Yuldashev

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi institut Kengashida "09" "07" dagi "12"-sonli yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlashga tavsiya etilgan.

Kengash kotibi:

V.R. Xaydarov

MUNDARIJA:

I.O'quv materiallari:

- 1-mavzu:** Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari
- 2-mavzu:** Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi.....
- 3-mavzu:** Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati.....
- 4-mavzu:** Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi.....
- 5-mavzu:** Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili.....
- 6-mavzu:** Saylov xuquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti.....
- 7-mavzu:** Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti....

II.Amaliy mashg'ulotlar:

- 1-mavzu:** Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari
- 2-mavzu:** Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi.....
- 3-mavzu:** Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati.....
- 4-mavzu:** Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi.....
- 5-mavzu:** Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili.....
- 6-mavzu:** Saylov xuquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti.....
- 7-mavzu:** Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti....

III.Mustaqil ta'lim mavzulari yuzasidan ko'rsatmalar.....

IV. Glossariy.....

V. Ilovalar

- fan dasturi.....
- ishchi fan dasturi.....
- tarqatma materiallar
- testlar

VI. Baxolash mezon.....

VII.Adabiyotlar

KIRISH

Xar bir davrning uz taraqqiyot omillari, extiyojlari, talablari va xayotiy tamoyillari bo`ladi. Tabiiyki, bularning barchasini shakllantirish va rivojlantirishga, ularga aloxida ma`no-mazmun bag`ishlashga, bu davrda davlat, jamiyat xayoti, ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatining aniq yo`nalishlarini belgilab beradigan ulkan tarixiy voqealar bo`ladi.

«Bizning vazifamiz – to`plangan tajriba va ilg`or xalqaro amaliyotga suyangan xolda, - dedi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev O`zbekiston Respublikasi PrezidentiI lavozimiga kirishi marosimiga bag`ishlangan nutqida, - o`zimizning taraqqiyot va yangilanish modelimizni qat`iy amalga oshirishdan iborat. Shu borada yaqin va o`rta muddatga belgilangan marralarga erishish uchun qat`iyat bilan xarakat qilishimiz zarur. Shu maqsadda 2017-2021 yillarda O`zbekistonni yanada rivojlantirish bo`yicha Xarakatlar strategiyasini ishlab chiqish yaqin kunlarda yakunlanadi».

Prezidentimizning bevosita raxbarligi ostida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo`yicha Xarakatlar strategiyasi to`grisida»gi 2017 yil 7 fevralda imzolangan Farmoniga muvofiq uni xayotga joriy etish bo`yicha qonuniy tamoyil va mexanizmlar tasdiqdandi.

Xarakatlar strategiyasining xar bir ustuvor yo`nalishi mamlakatimiz taraqqiyoti uchun g`oyat muxim axamiyatga ega bo`lib, ular quyidagilardan iborat.

Birinchi yo`nalishda davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo`nalishlari alohida belgilab beriladi.

Ikkinchi yo`nalish qonun ustuvorligini ta`minlash va sud-xuquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo`nalishlaridan iborat.

Uchinchi yo`nalish iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo`nalishlarini o`zida ifoda etadi.

To`rtinchi yo`nalishda ijtimoiy sohani rivojlantirshining ustuvor yo`na- lishlari o`z ifodasini topgan.

Beshinchi yo`nalish xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag`rikenglikni ta`minlash, chuqur o`ylangan, o`zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor vazifalar bilan bog`liq.

Aytish mumkinki, 2017-2021 yillarda O`zbekistan Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi buyicha Xarakatlar strategiyasi o`tgan 25 yil davomida mamlakatimiz erishgan ulkan yutuqlar, tarixiy tajribalarni umumlashtirib, xozirgi kunda davrning o`z oldimizga quyayotgan dolzarb masalalarni xisobga olib, keyingi besh yilga va undan keyingi davrga mo`ljallangan tarixiy taraqqiyotning yangi ufqlarini ochib berishga qaratilgan bo`lib, u o`zining moxiyat e`tibori bilan O`zbekistonni yangi rivojlanish bosqichiga ko`tarishni ta`minlaydigan strategik dasturdir.

O`zbekistonnig ana sunday taraqqiyot bosqichlarini fuqarolik jamiyati fani ham atroflicha urganadi va tahlil qiladi. Fuqarolik jamiyati fani boshqa ijtimoiy fanlardan o`zinig qonuniyatlari, uslubiyati va maqsad vazifalari bilan tubdan farq qiladi. Mazkur fan talabalarga mamlakatimizda shakllanayotgan, fuqarolik jamiyayinig mazmun-mohiyatini, taraqqiyot bosqichlarini ochib beradi va ularda Fuqarolik jamiyatiga oid bilim va malakani shakllantiradi.

1 – MAVZU: FUQAROLIK JAMIYATI FANINING PREDMETI, OB'EKTI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti.
2. Fuqarolik jamiyati fanining maqsadi va vazifalari.
3. Fuqarolik jamiyati – demokratik taraqqiyotning yuqori bosqichi.
3. Fuqarolik jamiyatining boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.

Tayanch tushunchalar:

fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, davlat hokimiyati, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, ijtimoiy gumanitar, jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma.

1. Mustaqillikka erishganimizdan keyin bozor iqtisodiyotiga asoslangan mustaqil demokratik davlat barpo etish, inson manfaatlarini, huquq va erkinliklari, qonun ustuvorligi hamda mamlakatimiz barcha fuqarolari uchun qonun oldida tenglik ta'minlanadigan fuqarolik jamiyatini shakllantirish strategik maqsad sifatida belgilangan.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo'lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadi. Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amalda shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g'oyalar genezisini, asoslarini bilish lozim. Fuqarolik jamiyati ma'lum asoslar (iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma'naviy) yaratilgandagina shakllanishi mumkin. Bular quydagilardan iborat:

iqtisodiy asos - shaxs va jamiyat manfaatlarining umumiylikiga asoslangan mulk shakllarining xilma-xilligi, iqtisodiy plyuralizm, ko'p ukladlilik, erkin bozor munosabatlari. Qaysikijamiyatda uning har bir a'zosi, qandaydir mulkka ega bo'lishi, o'z xohishi bilan tasarruf etish, sarflash huquqiga ega bo'lishi, xususiy mulk daxlsizligi, davlat tomonidan kafolatlangan tadbirkorlik, mehnat va iste'mol faoliyati erkinligining ta'minlanganligi.

ijtimoiy-siyosiy asos – mustaqil davlatlarning tashkil topishi, iqtisodiy va siyosiy hokimiyatning ajratilishi. Insonlarning o'z maqsadlarini himoya qilish maqsadida ma'lum tashkilotlarga birlashishi, Hokimiyatlar turli-tuman markazlar, tashkilotlar, siyosiy institutlar qo'lida jamlangan bo'lsa, ular bir-birini cheklaydi va muvozanatga solib turadi. Siyosiy plyuralizm, davlat hokimiyati funksiyalarining sekin-asta fuqarolik jamiyati institutlariga berib borilishi. “Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari” tamoyilining namoyon bo'lishi. Birinchi Prezident I.A. Karimov ta'kidlaganidek, “Fuqarolik jamiyati qurish bir qancha vakolatli vazifalarni davlatdan mahalliy hokimiyat organlariga, jamoat tuzilmalariga va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirishni ko'zda tutadi”¹.

huquqiy asosi – inson uchun ahamiyatli bo'lgan ozodlik, tenglik, adolat qadriyatlarining qaror topishi yuridik tenglikning ta'minlanishi va ularga huquq va erkinliklar berish orqali qonun yo'li bilan tan olinishi. “Qonun hukumron bo'lgan joyda erkinlik ham bo'ladi” (A. Temur). “Adolat - qonun ustuvorligida” tamoyilining amal qilinishi. ...“Fuqarolar bilan davlat o'zaro huquqlar va burchlar orqali uzviy bog'liqdirlar. Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari daxlsiz bo'lib, hech kim ularni sudning qarorisiz mahrum etishi yoki cheklashi mumkin emas. Ayni vaqtda fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishlari bshqa fuqarolarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlariga zid bo'lmasligi lozim”².

¹ Каримов И. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан кураимиз. Тошкент. “Ўзбекистон”, 1999. 7-жилд 388-бет.

² Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқилол, иқтисод, сиёсат, мафкура. - Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996,

ma'naviy asos – insonlar o'z qadr-qimmatiga, jamiyatning asosiy qadriyatlarini himoyasiga tura oladigan zaruriyat tug'ilganda ular uchun kurasha oladigan bo'lishlari, vijdon erkinligi, ahloqiy normalarga rioya qilish, yagona mafkura dunyoqarashning yakka hokimligining mavjud emasligi, ijtimoiy jarayonlarni demokratlashtirishda bevosita va bilvosita ishtirok etishlari, fuqarolik pozitsiyasiga ega ekanligi. "Tafakkur ozod bo'lmasa, ong va shuur tazyiqda, qullikdan qutulmasa, inson to'la ozod bo'lolmaydi. Taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan etuk odamlar hal qiladi"³.

O'zbekistonda yangi jamiyatni rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi turli darajada va davrlarda amalga oshirilganligining nazariy va amaliy jihatlarini, tajribalarini o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Chunki, fuqarolik jamiyatining buprogressiv jihatlari (tamoyillari va belgilarini) sinalgan tajriba sifatida o'tish davrini o'z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda fuqarolik jamiyati qurishda e'tiborga olishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati fanini oliy ta'lim tizimida o'qitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati fanini o'qitish asosida mamlakatda "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyili asosida islohotlarni yanada chuqurlashtirishga doir tajribalar va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilimlari yordamida nafaqat yangi jamiyatda yashaydigan, balki bu jamiyatni rivojlantirishda bevosita faol ishtirok eta oladigan yosh avlodni shakllantirishga qaratilgan bilimlar berish nazarda tutiladi.

Aslini olganda "fuqarolik jamiyati" atamasi turli xorijiy adabiyotlarda alohida mazmun kasb etgan tushuncha bo'lib, u hozirgi davr talqida jamiyatning muayyan shakli (holati va xususiyati)ni, uning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy tabiatini, rivojlanish darajasini ifodalaydi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalalari doimo davlatni takomillashtirish, huquq va qonunning rolini yuksaltirish muammolari hal etish bilan chambarchas tarzda o'zaro bog'likdir.

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti fuqarolik jamiyatining shakllanishi, rivojlanishi, har bir milliy davlatda fuqarolik jamiyati qaror topishining umumiy, o'ziga xos qonuniyatlarini va tamoyillarini o'rganishdan iboratdir.

Fuqarolik jamiyati fanining **ob'ekti** – bu rivojlangan mamlakatlarda va O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllanish va rivojlanish jarayoni hisoblanadi. Bu jarayon ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalaridagi tub o'zgarishlarni ifodalaydi va bir necha o'n yilliklarni o'z ichiga olib, unda fuqarolik jamiyatining huquqiy davlat bilan o'zar uyg'unlikda rivojlanish bosqichlari nazariy va amaliy nuqtai nazarlardan o'rganiladi.

Fuqarolik jamiyati fanining **predmeti** – bu uzoq va bosqichma-bosqich tarzdagi tarixiy rivojlanish natijasidan iborat bo'lib, fuqarolik jamiyati shakllangan va rivojlangan oraliq davr – bir necha avlodlarning yangi jamiyat qurishdagi ishtiroki, jamiyatshunos olimlarning bu jamiyatni rivojlantirishga doir nazariy ishlanmalari, Birinchi Prezident I.A.Karimov tomonidan O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning "O'zbek modeli"ga xos nazariy qarashlar, mamlakatda fuqarolik jamiyatining rivojlanish jarayonidan iboratdir.

Fanni o'qitishdan maqsad - talaba yoshlar ongida fuqarolik jamiyatiga doir tasavvurlarni singdirish, ularda jamiyatni rivojlantirishga doir mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, Vatanga sadoqat his-tuyg'ularini yuksaltirish kabilardan iboratdir. Fanning vazifalari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

-jahon tajribasi va milliy voqeliklarni o'rganish asnosida fuqarolik jamiyatiga doir konsepsiyalar mazmun-mohiyatini ochib berish;

-talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir tushunchalarni tahlil qilishda, unga doir nazariyalarni o'rganishda har tomonlama ko'maklashish, ularning jamiyatga doir qarashlarini boyitish;

-fuqarolik jamiyati qurish islohotlarida shaxsning rolini ochib berish asnosida talabalarda shaxsiy fuqarolik nuqtai nazarlarni shakllantirishga yordamlashish;

1-жилд.126-бет.

³Каримов.И.А.Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, "Ўзбекистон", 1996,3-жилд.34-бет.

- talabalar ongiga fuqarolik jamiyati qurish jarayonida paydo bo'ladigan muammolar va ularning echimlariga doir bilimlarni singdirish;

- talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir nazariy ishlanmalarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishlarida ularga har tomonlama ko'mklashish;

- taraqqiyotning "o'zbek modeli" va fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslariga doir bilimlarni o'zlashtirishlariga ko'mklashish;

- talabalarga huquqiy davlat vafuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va o'zaro ta'sir etish mexanizmlariga doirtushunchalarga doir bilimlar berish;

- fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy asoslarini ochib berish;

- fuqarolik jamiyatining iqtisodiy tayanchi – nodavlat va shaxsiy mulkchilik, tadbirkorlik va fermerlikni rivojlantirishga doir bilimlar berish;

- talabalar ongini fuqarolik jamiyatining ma'rifiy va ruhiy asosi – milliy ma'naviyatni tiklash va uni rivojlantirishga doir bilimlar bilan boyitish;

- "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilining mazmun-mohiyatini tushuntirish;

- "Adolat – qonun ustuvorligida" tamoyilining mohiyati va ahamiyatiga doir bilimlar berish;

- saylov huquqi erkinligi - fuqarolik jamiyatining muhim mezoni ekanligini asoslash;

- fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishida jahon tajribasining o'rni ochib berish;

- ijtimoiy innovatsiyalarning fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishiga ta'siri to'g'risida bilimlar berish;

- siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarni erkinlashtirish islohotlarini fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ochib berish;

- jamiyatda fuqarolar manfaatlari muvozanatini ta'minlash masalasi haqida tushunchalar berish;

- fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o'rni va ahamiyatini ko'rsatib berish;

- nodavlat notijorat tashkilotlarining fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi o'rni ochib berish;

- ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirishga doir bilimlar berish;

- fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yoritib berish;

- jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlanish masalalarini yoritish;

- ijtimoiy sheriklik to'g'risida bilimlar berish va yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish mexanizmlariga doir bilimlar berish.

Fuqarolik jamiyati fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talabalarda quyidagi bilim, ko'nikma shakllantiriladi:

– Fuqarolik jamiyati to'g'risida nazariy bilimlar va ularning O'zbekiston va jaxon tajribasida namoyon bo'lishining o'ziga xos jihatlari to'g'risida; talabalarda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariy bilimlar va ko'nikmalar; jahonda fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish tajribalari; fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risida; o'tmish, bugun va kelajak voqealarini baholashda bilishning turli uslublaridan foydalanish; fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruv organlarini demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonlari; davlat hokimiyati organlari tizimi va fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruvi tuzilmasini bilish; fuqarolik jamiyati qurishning mazmunmohiyati haqida muayyan bilimlarga ega bo'lishi;

– fuqarolik jamiyat qurishning milliy va umuminsoniy demokratik tamoyillarini; xorijiy mamlakatlarning fuqarolik jamiyat qurish bo'yicha ilg'or tajriba va usullarini; rivojlangan mamlakatlarda mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalashning asosiy tamoyillari hamda ularning "O'zbek modeli" tamoyillari bilan qiyosiy tahlilini; demokratik davlat va

fuqarolik jamiyatini qurishning huquqiy asoslarini; taraqqiyotning “O‘zbek modeli” tamoyillari mohiyatini bilishi va ulardan foydalana olishi;

– markazlashgan rejali iqtisodiyot va ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotining farqli tomonlarini aniqlash; mamlakatni demokratlashtirish va bozor iqtisodiyotiga o‘tishining inqilobiy va tadrijiy (evolyusion) yo‘llarining yutuq va kamchiliklarini baholash; mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tishning mohiyati va bosqichlari; mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, ijtimoiy hayotni yangilash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak;

– mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini anglagan holda ulardan o‘z kasbida foydalanish; “O‘zbek modeli” erishayotgan natijalaridan o‘z ishlarida foydalanish; mamlakatni demokratlashtirish va fuqarolik jamiyatini qurish bo‘yicha o‘z xulosalarini bera olish; mamlakatimizning jahon bo‘yicha erishayotgan yutuqlarini tahlil qilish malakalariga ega bo‘lishi kerak.

2.Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to‘g‘risidagi umume‘tirof etilgan qonuniyatlarni 2 guruhga ajratish mumkin.

1-guruh. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to‘g‘risidagi umume‘tirof etilgan qonuniyatlar.

2-guruh. Har bir mamlakatlarning milliy va tarixiy rivojlanishidagi o‘ziga xos jihatlarini xisobga oladigan qonuniyatlar.

Fanning asosiy tushunchalari: fuqaro, jamiyat, fuqarolik jamiyati, davlat, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, jamiyatining iqtisodiy asoslari, demokratik institutlar, qonun ustuvorligi, saylov, saylov huquqi, fuqaroviylik, fuqaro faolligi, yurt tinchligi, vatan ravnaqi, xalq farovonligi, yuksak ma‘naviyat, daxldorlik hissi, ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish, o‘zini o‘zi boshqarish, Millatlar va konfessiyalararo totuvlik, jamoatchilik nazorati, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, ijtimoiy sheriklik kabilardir.

Fuqarolik jamiyati fanini o‘qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi.

Ilmiylik – fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi g‘oyalar, nazariyalar, zamonaviy konsepsiyalarni tahlil qilish asosida uning metodologik nazariy asoslarini ko‘rsatish.

Tarixiylik - fuqarolik jamiyatining shakllanishining tarixiy bosqichlari, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilgan holda jahon tajribasida erishilgan yutuqlardan foydalanish asosida tahlil etish.

Mantiqiylik – fuqarolik jamiyati shakllanishining genezisidan to bugungi holatigacha bo‘lgan jihatlarini (asosiy belgilari, omillari, tamoyillari, funksiyalari) uzviylik asosida tahlil qilish.

Tizimlilik – fuqarolik jamiyatini bir butun tizim sifatida va har bir belgilarning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va tizimdagi o‘rni va rolini ko‘rsatish.

Qiyosiy tahlil metodi – fuqarolik jamiyati shakllanish va rivojlanish tajribalarini solishtirish, har bir davlatdagi o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatish.

Fuqarolik jamiyati fani bakalavriat bosqichi o‘quv rejasidagi O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti, Huquqshunoslik, Sotsiologiya, O‘zbekiston tarixi, Falsafa, Milliy g‘oya: asosiy tushuncha va tamoyillar, Iqtisodiyot nazariyasi, Ma‘naviyat asoslari, Madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan o‘zaro bog‘liqdir. Bu fanlarda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining turli yo‘nalishlaridagi holati, qonuniyatlari, tamoyillari o‘rganiladi. Fuqarolik jamiyati fanning o‘ziga xosligi shundan iboratki, u jamiyatni rivojlanib boruvchi bir butun yaxlit tizim va tizimning tarkibiy qismlari sifatida o‘rganadi.

Fuqarolik jamiyati fanining metodologik funksiyasi ijtimoiy fanlarning rivojlanishi ijtimoiy jarayonlarni o‘rganishning umumiy yo‘nalishlarini belgilashda, ishlab chiqilgan me‘yorlarning dasturil amal sifatida foydalanishda yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Fuqarolik jamiyati fanining prognostik funksiyasi jamiyatning rivojlanish istiqbollari oldindan ko'rishga inson huquqlari va erkinliklarining namoyon bo'lishida ko'rinadi. Jamiyatning har bir fuqorosi o'z kasbi-kori va ixtisosligidan qat'iy nazar jamiyat rivojlanishi to'g'risidagi bilimlari chuqur egallashi orqaligina yon atrofida ro'y berayotgan voqea hodisalarning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini bilishi, ularni boshqarishda bevosita yoki bilvosita ishtirok etish, bunyodkor kuchga aylanishi mumkin.

Bugungi kunga kelib dunyoning aksariyat davlatlarida huquqiy-demokratik tizimlar umumbashariy va milliy qadriyatlar uyg'unligi sifatida qaror topayotganligi fuqarolik jamiyatini barpo etish insoniyat hayot tarzining eng maqbul rivojlanish yo'li ekanini deyarli barcha e'tirof etayotganligi va uning jahoniy ko'lam kasb etayotganligi fuqarolik jamiyatini fan sifatida o'rganishni taqozo etmoqda.

«Erkin fuqarolik jamiyatiga dunyodagi ko'p-ko'p davlatlar asrlar davomida to'plangan tajriba va demokratik an'analarni rivojlantira borib etib kelgan, - deb ta'kidlagan edi Birinchi Prezident I.A.Karimov. – Biz bunday jamiyatni qurishni, barpo etishni orzu qilmoqdamiz va shunga intilmoqdamiz»⁴.

SHuni ta'kidlash lozimki, insoniyat taraqqiyotining Aristotel, Platon, ssitseron va boshqa mutafakkirlar yashagan tarixiy bosqichida fuqarolik jamiyati deganda davlatni tushungan. Bu hol ancha uzoq vaqt mavjud bo'lgan va iqtisodiy hamda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning rivojlanish darajasi (mehnat taqsimotining primitiv shakllari, tovar-pul munosabatlari rivojlanishining dastlabki bosqichi, jamiyat hayotini davlat tasarruf etishi, ijtimoiy tuzilmaning tabaqaviyligi) bilan bog'liqdir.

Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari antik dunyoning ayrim mamlakatlarida mavjud bo'lib (YUnoniston, Rim), bu erda hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishi xususiy huquqning ayrim institutlari (ayniqsa, Rim xususiy huquqi)da mustahkamlangan tovar-pul ishlab chiqarishini vujudga keltirdi. Biroq, holat faqat fuqarolik jamiyatining ayrim mintaqalarda vujudga kelgan va tabaqalashgan vertikal tuzilmalari va ularning bilan uyg'unlashgan unsurlaridan iborat edi, xolos.

Ijtimoiy-siyosiy fanlarda fuqarolik jamiyati va «davlat» tushunchalari uzoq vaqt uchalik farqlanmay keldi, ular aynan tushunchalar sifatida qabul qilindi. Biroq, XVII asr o'rtalaridan boshlab, jamiyatning turli jabhalarini tabaqalashishi, ularni davlat hokimiyati boshqaruvidan chiqarish, uzviy huquq va erkinliklarga ega bo'lgan erkin va mustaqil individni kamol toptirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyotning ikki tamoyiliniyuzuga keltirdi va ularni ijtimoiy ong va fanda aks ettirish zarurati paydo bo'ldi.

Davlatda hokimiyatning uchga bo'linishi, siyosiy partiyalar, manfaatlar guruhlar (kasaba uyushmalari, ommaviy axborot vositalari va h.k.) paydo bo'lishi bilan jamiyat hayoti mazmuni endi faqat davlat hokimiyati bilan cheklanib qolmaslikni taqozo etdi. Jamiyat boshqaruvi dunyosiga yangi ishtirokchi institutlar kirib kela boshladi, ular siyosiy qarorlar qabul qilish, fuqarolik jamiyati strategiyasini ishlab chiqish, shaxs faoliyatining umumiy maqsad va mazmunini shakllantirish jarayoniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsata boshladi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi absolyutizm ag'darilganidan so'ng shakllangan yangi hayotni, ya'ni fuqarolarning shaxsiy hayotini davlat tazyiqidan xalos etishni aks ettiradi. Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatda mansbdorlar fuqarolar bilan o'zaro muomalalarda qonunga qat'iy rioya qilishi g'oyalari ilgari surildi.

Tarixda davlatdan mustaqil ravishdagi jamiyat amalda doimo namoyn bo'lgan davrla ham bo'lgan, biroq u doimo ham fuqarolik jamiyati mazmunini kasb etavermagan. Fuqarolik jamiyati davlatning ijtimoiy tuzilmalaridan ajralishi, u ijtimoiy munosabatlarning nisbatan mustaqil jabhasiga aylanish natijasi o'laroq paydo bo'ldi. Fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi jarayonida hozirgi davr huquqi va davlati vujudga keldi.

⁴ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999, 7-жилд. 304-б.

Ko'rib turganimizdek, fuqarolik jamiyati kategoriyasi tarixan insoniyat rivojlanishining shunday bir alohida yo'nalishini aks ettiradiki, u har bir davrning o'ziga xos mutafakkirining oqilonalik, erkinlik, farovonlik va adolat hukm suruvchi ideal jamiyat modelini yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Davlat, oila, qabila, millat tushunchalari, diniy va boshqa birliklardan farq qiluvchi fuqarolik jamiyati kategoriyasi, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, XVIII-XIX asrlarga kelib o'rganila boshlandi.

Evropa va Amerika mamlakatlarining, katta mintaqalarida fuqarolik jamiyatining shakllanishi yangi davrda boshlandi. Olimlar va mutaxassislar fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini uch bosqichga ajratish mumkin. Bunda bir bosqichdan keyingi bosqichga o'tishda jamiyat va davlat tuzumida katta o'zgarishlar, ijtimoiy va siyosiy tangliklar, ommaviy harakatlar, sinflarning to'qnashuvlari, jamiyat mafkurasida tub o'zgarishlar yuz bergan.

Birinchi bosqich shartli ravishda XVI-XVII asr. Bu davrda fuqarolik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy asoslari yaratildi. Ular jumlasiga sanoat va savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish turlarining ixtisoslashuvi, mehnat taqsimotining teranlashuvi, tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi kiritish mumkin. SHuningdek, yagona markazlashgan davlatlarning tashkil topishi bilan feodal tarqoqlik davrida mavjud bo'lgan tengsizlik, huquqsizliklarga barham berishga e'tibor berila boshlandi.

Ikkinchi bosqichi XVIII asr oxiridan XIX asr oxirigacha davom etdi. Bu davrda eng rivojlangan mamlakatlarda umumiy yuridik tenglik va erkinlikka, tadbirkorlik erkinligi va shaxsiy tashabbusga asoslangan dastlabki kapitalizm ko'rinishidagi fuqarolik jamiyati shakllandi.

Uchinchi bosqich (XIX asr oxiri va keyingi davr) vertikal feodal tuzilmalar o'rnini erkin odamlarning huquqiy tengligi va o'zaro bitimlariga asoslangan gorizontol munosabatlar egallagani bilan tavsiflanadi. Insoniyatning ko'p asrlik tarixida barcha odamlar, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat'i nazar, jamiyat hayotining huquqiy jihatdan teng ishtirokchilari deb e'tirof etilishi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Ular har kimga o'zini erkin xohish-irodaga ega bo'lgan, o'z harakatlari va ularning huquqiy oqibatlarini uchun javob berishga qodir shaxs sifatida namoyon etish imkoniyatini beruvchi qonunlar bilan e'tirof etilgan qator huquqlar va erkinliklarga egabo'la boshladi.

Fuqarolik jamiyatining amalda yuzaga kelishiga Huquqlar haqidagi bill (Angliya, 1689 y.; AQSH, 1791 y.) yoki Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi (Fransiya, 1789 y.)ning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Fuqarolik jamiyati – o'z shaxsi, ijodiy tashabbusini erkin namoyon etuvchi teng huquqli odamlar jamiyati, ortiqcha taqiqlar va keraksiz ma'muriy tartibga solishdan xoli teng imkoniyatlar jamiyati sifatida shakllandi.

Jamiyat a'zolari yuridik nuqtai nazardan fuqarolik huquq va erkinliklarga ega bo'ldi. Fuqarolik - insonning muayyan davlatga barqaror tarzdagi mansubligi, inson va davlatning o'zaro huquqiy aloqasi sifatida namoyon bo'la boshladi. Bu ikki tomonlama aloqalar, bir tomondan, davlat o'z fuqarolariga muayn huquq va erkinliklarni kafolatlaydi, ularning o'zini va mol-mulkini zo'rvonlik va o'zboshimchaliklardan himoya qiladi, xorijiy mamlakatlarda istiqomat qiyotgan o'z fuqarolariga homiylik qiladi. Boshqa tomondan, fuqarolar davlat qonunlariga rioya qilishlari, u belgilagan majburiyatlarni bajarishlari, o'z mehnati bilan davlatni mustahkamlashga ko'maklashishlari, uning obro'sini saqlashlari, zarur bo'lgan holatlarda uni himoya qilishlari lozim. Bu huquq va burchlar majmui fuqarolarning siyosiy-huquqiy maqomini tashkil etadi.

Fuqarolik - bu nafaqat shaxsning huquqiy maqomi, balki uning ijtimoiy holati hamdir. Huquqiy davlatda qonun oldida tenglik va bu bilan bog'liq holda fuqarolik huquqlariga siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar qo'shiladi. Jamiyatda haqiqiy erkinlikni ta'minlash har bir inson nafaqat yuridik va siyosiy ma'noda, balki iqtisodiy va ijtimoiy ma'noda ham fuqaroga aylanishini nazarda tutadi.

XX asrda fuqarolik jamiyati g'oyasi yanada muhimroq ahamiyat kasb etdi. Bunga avvalo totalitar va avtoritar tuzumlarning paydo bo'lishi va ularga qarshi demokratiya uchun kurash olib

borish zaruriyati sabab bo'ldi. Plyuralizm nazariyasi keng tarqaldi. Bu nazariyaga binoan, demokratik jamiyatning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

- fuqarolar totuvligiga erishish yo'llarini izlash;
- aholining turli guruhlarini manfaatlarini hisobga olish;
- qarama-qarshiliklarga barham berish va nizolarning oldini olish.

Tabaqaviy imtiyozlarning tugatilishi va fuqarolik huquqlarining paydo bo'lishi fuqarolik jamiyati shakllanishining muhim omili hisoblanadi. SHaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlovchi huquqiy davlat fuqarolik jamiyatining siyosiy negizi bo'lib xizmat qiladi.

SHunday qilib, "huquqiy davlat" va "fuqarolik jamiyati" tushunchalari jamiyat hayotining turli tomonlarini aks ettiruvchi tushunchalardir. Ular guruhlar, individlar, jamiyatning umumiy ahamiyatga molik manfaatlarini o'raladigan qobiq hisoblanadi va ularni ro'yobga chiqarish usullaridan tashkil topadi.

SHuni ta'kidlab o'tish lozimki, fuqarolik jamiyatining davlatdan ajralishi aynan tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikni tugatish va ijtimoiy munosabatlarni davlat tasarrufidan chiqarish jarayonida yuz bergan. Bu jarayonga butun aholi nomidan ish ko'ruvchi vakillik davlatining shakllanishi asos bo'lgan.

Buning uchun odamlarning yuridik tengligi ularga huquq va erkinliklar berish orqali qonun yo'li bilan tan olindi. Tabaqaviy tengsizlik o'rni egallagan umumiy yuridik tenglik shaxsning mutlaqo yangi ijtimoiy holatini belgilab berdi. Endi individlar, ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, erkin hamda ijtimoiy hayotning to'laqonli ishtirokchilari deb e'tirof etildi.

Fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma. Unda so'z erkinligi, shu jumladan, tanqid qilish erkinligi, oshkorlik, har xil axborotlar olish erkinligi, erkin kirish va chiqish huquqi, boshqa mamlakatlar bilan keng miqyosda, doimiy asosda axborot, ta'lim texnologiyalari almashinuvi, chet davlatlar va jamoat tashkilotlari bilan madaniy va ilmiy hamkorlik, xalqaro huquq prinsiplari va normalariga muvofiq xalqaro xorijiy birlashmalar faoliyatiga ko'maklashish ta'minlanadi. U umumiy insonparvarlik tamoyillariga sodiq bo'lib, dunyo miqyosidagi shunday tuzilmalar bilan o'zaro aloqa qilish uchun ochiqdir.

Fuqarolik jamiyati – murakkab tarkibli va plyuralistik tizim. Tabiiyki, har qanday ijtimoiy organizm tizimning muayyan xossalari majmuiga ega bo'ladi, biroq fuqarolik jamiyatiga ularning to'liqligi, barqarorligi va samaraliligi xosdir. Rang-barang ijtimoiy shakllar va institutlar (kasaba uyushmalari, partiyalar, birlashmalar, tadbirkorlar, klublar va h.k.)ning mavjudligi individlarning turli tuman ehtiyojlari va manfaatlarini ifodalash va ro'yobga chiqarish, odamzotning barcha qobiliyatlarini namoyon etish imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati – o'zini o'zi rivojlantiruvchi va o'zini o'zi boshqaruvchi tizim. Individlar har xil tashkilotlarga birlashib, bir-biri bilan rang-barang munosabatlar o'rnatib, o'zlarining ba'zan qarama-qarshi manfaatlarini ro'yobga chiqarib, jamiyat siyosiy hokimiyat kuchiga ega bo'lgan davlatning aralashuvisiz uyg'un va izchil rivojlanishini ta'minlaydilar. Fuqarolik jamiyati o'zining davlatdan mustaqil o'zini o'zi rivojlantirish ichki manbalariga egadir.

Fuqarolik jamiyati – huquqiy demokratik davlat bilan uyg'unlikda yashaydi. Bu erda inson va fuqaroning tabiiy va o'zlashtirilgan huquqlarini tan olish, ta'minlash va himoya qilish bog'lovchi omil sifatida amal qiladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy unsuri ayrim shaxs bo'lsa, fuqarolik jamiyati institutlari, tashkilotlar, guruhlar va hokazolar uni shakllantiruvchi omillardir. Ular shaxs, uning manfaatlarini, maqsadlari, niyatlari va hokazolarni ro'yobga chiqarishga ko'maklashadi. SHu sababli iqtisodiy va siyosiy hokimiyatni ajratish, haqiqiy fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi va qaror topishining bosh omili hisoblanadi. Iqtisodiy hokimiyat siyosiy hokimiyat bilan qo'shilganida muqarrar tarzda iqtisodiy hokimiyatning bir markaz, bir odam yoki shaxslar guruhi qo'lida jamlanishi yuz beradi. Agar siyosiy va iqtisodiy hokimiyatlar turli markazlar, qo'llarda jamlansa, ular bir-birini cheklab turadi.

“Fuqarolik jamiyati” va “huquqiy davlat” tushunchasi birgalikda XVIII asrda paydo bo‘lgan. Odamlar hayoti va faoliyatining ikki tomoni: ularning shaxsiy manfaatlari, tashabbusi, ixtiyoriy faoliyati jabhasi va odamlar xulq-atvori davlatning xohish-irodasiga bo‘ysunuvchi xalq hokimiyati jabhasi shu tushunchalar bilan ifodalandi.

Fuqarolik jamiyati hokimiyatning oqilonaligi va odilonaligi, shaxs erkinligi va farovonligi haqidagi g‘oyalarning huquqiy ustunligi, huquq va qonunning birligi, davlat hokimiyatining turli tarmoqlari faoliyatini huquqiy chegaralash g‘oyalari bilan mushtarakdir.

Huquqiy davlatni fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi va uning o‘zini o‘zi yanada takomillashtirishi omili deb hisoblash mumkin. Huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni, hech shubhasiz, ancha uzoq vaqt davom etadi. U fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib boradi. Har bir davlatda bo‘lganidek, huquqiy davlat hokimiyatining suverenligi ham mamlakat ichida uning barcha fuqarolarga va ular tashkil etuvchi nodavlat tashkilotlariga nisbatan ustunligida va undan tashqarida davlatning tashqi siyosatni yuritish, boshqa davlatlar bilan munosabatlar o‘rnatishda va mustaqilligida namoyon bo‘ladi.

Etuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy demokratik davlat qurish mumkin emas, chunki ongli erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdirlar. SHunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va markazlashgan davlat xohish-irodasi o‘rtasida bog‘lovchi bo‘g‘in hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzulga qarshi ish ko‘rish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Huquqiy davlat – bu shunday bir davlat hokimiyatdirki, u huquq normalariga binoan, va ularning doirasida ish ko‘radi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jur‘at etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini e‘tirof etadi.

Totalitar davlatda xavfsizlikni ta‘minlash huquqiy tartibotni muhofaza qilish, odamlar xulq-atvori davlat belgilagan huquqiy qoidalarga muvofiqligini ta‘minlash faoliyatidan iborat bo‘ladi, davlat hokimiyatiga tatbiqan xavfsizlikni davlat xavfsizligi va fuqarolik jamiyati xavfsizligiga ajratish muammosi yuzaga kelmaydi.

Fuqarolik jamiyatining xavfsizligi (jamoat xavfsizligi) quyidagi ko‘rsatkichlar bilan tavsiflanishi mumkin:

- ijtimoiy adolat;
- davlat bilan o‘zaro munosabatlarda fuqarolarning va umuman jamiyatning huquqlari;
- qonuniylik tartibi;
- fuqarolarning iqtisodiy farovonligi;
- demokratik plyuralizm;
- jamiyatning ochiqligi;
- fuqarolik jamiyatining milliy jihatdan muayyanligi.

Fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi inson huquqlari va fuqaro huquqlarining farqlanishini belgilab berdi.

Inson huquqlarini fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlarini – davlat ta‘minlaydi. Ikkala holatda ham shaxs huquqlari to‘g‘rsida so‘z yuritiladi, biroq birinchi holatda ayrim inson sifatidagi shaxsning yashash, erkinlik huquqlari nazarda tutilsa, ikkinchi holatda – uning siyosiy huquqlari nazarda tutiladi.

Inson huquqlari va fuqaro huquqlari o‘rtasidagi farq muayyan asoslarga ega bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

1) inson huquqlari davlat tomonidan e‘tirof etilgani va qonun yo‘li bilan mustahkamlanganidan, ularning egasi - inson u yoki bu davlatga mansubligidan qat‘i nazar mavjud bo‘lishi mumkin. Fuqaro huquqlari esa mazkur shaxs qarashli bo‘lgan davlat tomonidan himoya qilinadi;

2)dunyoda hali anchagina odamlar umuman fuqarolik maqomiga ega emas (fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, apatridlar). Binobarin, ular rasmiy darajada fuqaro huquqlariga emas, balki

inson huquqlariga egadirlar. Fuqarolik jamiyatining vazifasi ijtimoiy hayotning rivojlanishini ta'minlashdan iborat. SHu sababli, uning asosiy tarkibiy qismlarini vazifalari qatoriga bu jarayon normal kechishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi institutlar faoliyati tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlarini oila, mulk, shaxs, erkinlik, huquq, ma'naviyat, tartib, davlatchilik tashkil etadi. Bunda hammani va majburiy tartibda mulkdorlarga aylantirish nazarda tutilmaydi – ularning ko'pchiligi buni xohlamaydi, biroq bunday imkoniyat har kim uchun saqlanishi lozim. Mulk har doim shaxs va butun jamiyat erkinligining bosh omili sifatida amal qiladi. Mulkka nisbatan hurmat mavjud bo'lmagan joyda shaxsga nisbatan hurmat ham mavjud bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati tuzilmalari «yuqoridan» turib emas, balki «quyidan», fuqarolarning tashabbusi bilan, ixtiyoriy asosda, tabiiyki, muassislarning manfaatlari, qiziqishlari va moyilliklariga muvofiq tuziladi. Ularning erkinligi davlat tuzilmalariga qaram emaslikda, ichki qoidalar bilan nazarda tutilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zini o'zi boshqarish faoliyatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari mavjud bo'lib ular quyidagilardir:

- erkin individlar uyushmasi;
- o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;
- murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuratistik tizim;
- o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan tizim.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari:

- 1) iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari;
- 2) inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini so'zsiz e'tirof etish va himoya qilish;
- 3) hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;
- 4) qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi;
- 5) hokimiyatning uchga bo'linishi va hokimiyatlarning o'zaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat;
- 6) siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;
- 7) so'z va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi;
- 8) fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning o'zaro majburiyatlari va burchlari;
- 9) sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik;
- 10) odamlarning munosib turmush darajasini ta'minlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

Fuqarolik jamiyati qator tamoyillarga tayanib faoliyat ko'rsatadi. Jumladan:

- siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi;
- butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega bo'lgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklarini kafolatlangan huquqiy himoyasi;
- individlarni mulkka ega bo'lish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqilligi;
- qonun bilan kafolatlangan fuqarolarni manfaatlari, kasbiy belgilari bo'yicha davlatdan va partiyadan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari;
- partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi;
- fuqarolarni erkin, madaniyatli, ma'naviy va ijtimoiy faol, jamiyat a'zolarini qonun oldida ma'suliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, ta'lim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa sharoitlarni yaratish;
- faqat qonun bilan cheklangan davlatssenzurasidan tashqari OAV yaratish va faoliyat yurgizish erkinligi;
- davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatni barqarorlashtiradigan mexanizmni (konsensus mexanizmi) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyatini ishlashini davlat organlari tomonidan xavfsizligini ta'minlanishi. Bu mexanizm, rasmiy bo'ladimi, norasmiy bo'ladimi, u o'z

ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov bilan hokimiyatning, o'z-o'zini boshqarish turli organlari va h.k. tayinlash kabilarni oladi.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyat asosini ko'p ukladli iqtisod, mulkning turli shakllari boshqariladigan bozor munosabatlari tashkil etadi; Huquqiy sohada esa – hokimiyat boshqaruvi vakolatlarini markazda yig'ilib qolmasligi, hokimiyatlar bo'linishi, siyosiy plyuralizm, fuqarolarning davlat va jamoat ishlarida ishtirok etishlari, qonun ustivorligi hammaning ular oldida tengligi; ma'naviy sohada-yagona mafkura va dunyoqarashning yakka hokimligini yo'qligi, vijdon erkinligi madaniylik, yuqori ma'anaviyat va axloq tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz bo'lmaydi. Erkinlik me'yoriy ko'rinishga ega bo'lgani uchun, bunday shunday xulosa kelib chiqadiki, bir tomondan inson erkinlikka uning normativ talablariga bo'ysunish qobiliyati natijasida ega bo'ladi, boshqa tomondan, shaxs erkinligi borlig'ining tashqi shakli bu erkinlikning chegaralarini belgilovchi ijtimoiy me'yorlar hisoblanishini anglatadi. Va faqatgina, jamiyat uchun yoki insonning o'zi uchun eng muhim ahamiyatga ega, eng asosiy hisoblangan sohalaridagina davlatning o'zi erkinlikning o'lchovini, me'yorini belgilab beradi. Bu esa huquqiy me'yorlar, qonunlar, konstitutsiya yordamida amalga oshiriladi.

Bunda huquqiy va erkinliklarning o'zi, jumladan konstitutsionlari bir tomondan fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan uning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy tashkillanganligining etukligi darajasi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan inson va fuqaroning huquq va erkinligining to'liqligi bilan, ularning kafolatlanganligi darajasi amalga oshirish ketma-ketligi fuqarolik jamiyatining huquqiy demokratik jamiyat sifatidagi, haqiqiy erkinlik va ijtimoiy adolatli jamiyat sifatida muhim karakteristikalarining chuqurlashuvi, rivojlanishga ko'p tomondan bog'liq bo'ladi. bu o'rinda inson va fuqaro huquqlari fuqarolik jamiyatining o'z vositasi namoyon bo'ladi. Ushbu muhim funksiyalarni bajarish darajasida fuqarolik jamiyati qator muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Qonunchilik asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy strukturalarning asoslanmagan qat'iy muvofiqlashtirishidan himoya qilishni ta'minlaydi.

2. Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) o'zini – o'zi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

3. Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda ko'rinishga keltirishga ko'mak beradi; buning uchun u turli vositalardan foydalanadi: saylov kampaniyalaridan va referendumlarda, norozilik yoki bu yoki u talablarini qo'llab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masalalar bo'yicha jamiyatni shakllantirishdafaol ishtirok etish.

4. Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari insonlarning huquq va erkinliklarini real kafolatlashlarini davlat va jamoat ishlarida teng ishtirokini ta'minlashga qaratiladi.

5. Fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega bo'lishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini ta'minlanishi mumkin.

6. Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning konkret manfaatlari haqida xabardor qilib turadi, bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishli bo'ladi.

7. Fuqarolik jamiyati o'z institutlari va tashkilotlari bilan barqarorlashtiruvchi vazifasini bajaradi. U davlat oldida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini ta'minlaydigan mustahkam strukturalarini yaratadi.

Ma'lumki, Vatanimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. SHu kabi jamiyatgina O'zbekiston xalqining munosib

turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analar va ma'naviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlay olishi e'tirof etildi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida shunday deb ta'kidlaydi: «Biz uchun fuqarolik jamiyati - ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishiga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi. Ayni vaqtda boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. YA'ni erkinlik va qonunga bo'ysunish bir vaqtning o'zida amal qiladi, bir-birini to'ldiradi va bir-birini taqozo etadi». ⁵

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri -bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat bo'lganligi bois, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini o'rnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlarga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'ul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-modda), O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanishi (11-modda), O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasligi (12-modda) kabilarda fuqarolik jamiyatining asosiy prinsipial masalalari yuridik jihatdan mustahkamlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy prinsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadrijiy islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini yaratish va rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan uch bosqichga bo'lib tahlil qilish tavsiya etiladi. ⁶

Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatda fuqarolik jamiyatining shakllanishining asoslari yaratildi

Ikkinchi bosqich (2000-2010 yillar) damamlakatni demoeratashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi.

2010 yil 12 noyabrda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Mamlakatda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi" e'lon qilindi. Bu Konsepsiya mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning ikkinchi bosqichiga yakun yasadi va yani - uchinchi bosqichni boshlab berdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohatlarining mazmun moxiyatidan kelib chiqib fuqarolik jamiti tushunchasiga turli xil darajada tariflar berilmoqda. Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif berildi: "Fuqarolik jamiyati - bu qonun ustuvorligi qiladigan; inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoyalashni ta'minlanadigan, shaxsning rivojlanishi va o'zligini namoyon

⁵ Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» Т.: Ўзбекистон, 1997.

⁶ Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш институти жорий архиви. 2013 й. якунлари бўйича

qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan; aholinig keng qatlamlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanidigan mustaqil qva barqaror institutlar amal qiladigan ijtimoiy makondir”.

YUrtimizdagi jamiyatshunos olimlar ham fuqarolik jamiyatini “Fuqarolar o‘rtasidagi muaayyan kompromiss, davlat va nodavlat tashkilotlpr o‘rtasida konsensus madaniyati vudulga kelganda, shuningdek, dunyoqarashlar plyuralizm, davlat hokimiyati organlari bilan o‘zaro ta’sirga kirishishga layoqatli jamoatchilik institutlari vujudga kelganda shakllanishi mumkin.⁷ deya tariflaydi. Fuqarolik jamiyati tushunchasiga tariflarning turli-tumanligi fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining murakkab, ko‘p qirrali jarayon ekanligi bilan xarakterlanadi

Istiqloq yillarida mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo qilishning ustuvor yo‘nalishlari izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Buni biz qonunchilikning demokratik tamoyillari, fuqarolik institutlarining huquqiy kafolati rivojlanishi, milliy g‘oya mafkurasining shakllanishi hayotimiz va yashash tarzimizda muhim ahamiyat kasb etishida ko‘ramiz. Birinchi Prezident Islom Karimov Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisida (2010 yil 12 noyabr) ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi hamda ravnaq topishiga alohida e’tibor qaratib, **“Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari”** tamoyilni amalda to‘liq tatbiq etishning aniq va ravshan qirralarini belgilab berdi.

Prezident I.Karimov ta’kidlaganidek, “Faqatgina biz tanlagai bosqichma-bosqich, tadrijiy rivojlanish yo‘li xalqimiz ko‘zlagan ezgu niyatlarga erishishga, zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan davlat, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat bo‘lgan, qonun ustuvorligini ta’minlaydigan jamiyat barpo etishga olib kelishi muqarrar”⁸.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo‘yicha qo‘yidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba’zi bir unsurlari qadimgi YUnoniston va Rimda namoyon bo‘lgan vaqtdanboshlab YAngi davrda shakllanish elementlari va hozirgi kunda bir butun tizim sifatida paydo bo‘lishi.

- fuqarolik jamiyati g‘oyasi insoniyatning antik davrdan beri davom etib kelayotgan tafakkuri maxsulidir. Avesto manbalarida, Qadimgi yunon faylasuflari fikrlarida, O‘rta asr mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg‘onish va Reformatsiya davri g‘oyalari va bugun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadriyatlar sifatida e’tirof etilishi. Har qanday fan, o‘z mohiyatiga ko‘ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari katta-kichikligidan qat’iy nazar uning rivojiga turli xil darajada hissalarini qo‘shgan. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to‘g‘risidagi g‘oyalar qarashlarni bir yoqlama bo‘rttirish yoki kamsitish xato yondashuvdir.

- fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tizimda mavjud, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xil bo‘lishi mumkin.

- fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy hayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birgalikda kechadi.

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan takomillashib boradi.

- har bir davlatda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va shakllanishi o‘ziga xos mental xususiyatlarga bog‘liq holda tadrijiy rivojlanish modellari asosida amalga oshiriladi.

- hozirgi dunyoda biron bir mamlakat fuqarolik jamiyat qurishning etuklik bosqichiga erishmagan va bu uzuluksiz davom etadigan jarayondir.

⁷ А.Бегматов. Мустақллиқ даврида фуқаролик жамияти асосларининг яратилиши ва эволюцияси.

Ўзбекистоннинг энг янги тарихи масалалари 2015 №1 66-бет.

⁸ Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир. - Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti deganda nimani tushunasiz?
2. Fuqarolik jamiyati fanini asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Fuqarolik jamiyati fanining asosiy tushunchalari mazmuni to'g'risida qanday tasavvurlarga egasiz?
4. Fuqarolik jamiyati shakllanishining asosiy bosqichlarini yoritib bering.
5. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari nimalarda namoyon bo'ladi?
6. Fuqarolik jamiyati – demokratik taraqqiyotning yuqori bosqichi deganda nimani tushinasiz?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova.
4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va Xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bagishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 8 dekabr.
5. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratiya O'zbekiston davlatini mard va oliyanob Xalqimiz bilan kuramiz. SH.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagishlangan Oliy Majlis palatalarining kushma majlisidagi nutqi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 15 dekabr.
6. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
7. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
9. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
10. Odilqoriev T., Razzoqov D. Siyosatshunoslik. Darslik. – T: O'qituvchi, 2011.
11. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
12. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

2 - MAVZU: FUQAROLIK JAMIYATI G'OYALARI EVOLYUTSIYASI.

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati haqida g'oyalar evolyutsiyasi.
2. Fuqarolik jamiyati haqidagi nazariyalar va uning xususiyatlari.
3. Fuqarolik jamiyati haqidagi zamonaviy konsepsiyalar.
4. Fuqarolik jamiyati - insoniy taraqqiyot uchun zaruriyat sifatida.

Tayanch tushunchalar:

g'oya, nazariya, konsepsiya, fuqarolik jamiyati, demokratik davlat, adolatli jamiyat, fuqarolik jamiyatining antik, diniy va mumtoz paradigmatlari. struktura (tuzilma), ijtimoiy (sotsial), sotsial struktura, jamiyat, fuqarolik jamiyati, sotsial qatlamlar, sotsial guruhlar, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning huquq va erkinliklari, fuqarolik jamiyatining strukturasi, fuqarolik jamiyati institutlari, nomarkazlashtirish, huquqiy davlat, o'zini o'zi boshqarish, ommaviy axborot

vositalari, nodavlat notijorat tashkilotlar, uchinchi sektor, harakatlar, elita, o'рта qatlam (sinf), quyi qatlam, erkinlashtirish, huquq.

1. Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g'oya sifatida amal qilgan. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g'oyasi G'arb tamaddunimahsuli sifatida amaliyotga tadbiiq etilmoqda deb hisoblamogdalar, aslida SHarq mamlakatalarimutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan. Ijtimoiy taraqqiyotning ma'lum davrlarida sharq mamlakatlari etakchilik mavqeini egallagan. Har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'rat umumbashariydir. Dunyo xalqlari katta-kichikligidan qatiiy nazaruning rivojiga hissalarini qo'shgan. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish to'g'risidagi g'oyalar, bilimlar bir yoqlama bo'rttirish yoki kamsitish noto'g'ri yondoshuvdir.

Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari Markaziiy Osiyo ijtimoiy-siyosiiy va ma'naviiy hayotining yorqin namunasi "Avesto" muqaddas kitobida ham izchil yoritilgan. Avestoning "YAshtlar", "Vispirat", "Vididod" qismlarida oila va jamoada berilgan so'zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o'rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh ekanligio'z ifodasini topgan. Xususan, "O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur etkazadi". "O Spitama, ahdingni buzma..." g'oyalaridavlatlar siyosiiy tizimininghuquqiiy asosi, adolat manbai bo'lib, ular Rim huquqidan ham qadimiiyroqdir.

Avestodagi fuqarolik jamiyatini qurishning birlamchi omili erkak va ayolning teng huquqliligi, oilaning barqarorligini ta'minlash g'oyasi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga bo'lib, bugun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiiyasiva boshqa me'yoriy hujjatlarda ayollarning teng imkoniyati vakeng huquqlari ta'minlangan. XXI asrda ba'zi mamlakatlarda ayollarning saylash va saylanish huquqi umuman inkor qilinayotgan bir davrda, O'zbekiston Oliy majlis qonunchilik palatasiga ayollarning saylanishi uchun 30% kvotaning ajratilishi, 1995 yilda "Oila" kodeksining qabul qilinishi, bir tomondan yurtimizda ayollarga munosabat va oilaviiy qadriyatlar qadimiiy ildizlarga egaligini ifodalasa, ikkinchi tomondan fuqarolik jamiyatini qurish yo'lidagi oqilona siyosatning yorqin ifodasidir.

Fuqarolik jamiyatini qurish g'oyasi Markaziiy Osiyo mutafakkirlari ijodida o'rganilganligi, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning 2014 yilda Samarqandda o'tkazilgan "O'рта asr SHarq mutafakkirlarining ilmiy merosi zamonaviyssivilizatsiiyada o'rni va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiiyada so'zlagan nutqida "Olim va tadqiqotchilar fikricha, SHarq xususan Markaziiy Osiyo, IX-XII va XIV-XV asrlarda bo'lganilmiy hamjamiyat tomonidan Buyuk SHarq uyg'onishi deya nom olgan yirik ilmiy madaniiy uyg'onish uchun asos sifatida xizmat qildi"³ deb alohida ta'kidlagan. Darhaqiqat, Markaziiy Osiyo uyg'onish davri IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish, davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ijtimoiy mas'uliyati mezonlarining nazariy jihatlari haqidagi g'oyalar Abu Nasr Forobiiy, Ibn Sino, Beruniiy, YUsuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqalar ijodida keng tahlil qilingan.

Xususan, **Abu Nasr al-Farobiiy** (870–950) ning "Fozil odamlar shahri", "Davlat arbobining aforizmlari" asarlarida sharqona siyosiiy-huquqiiy va ijtimoiy fikr tarixida ijtimoiy tizim, siyosat, davlat va hukumat haqidagi qarashlar nazariy asoslangan. Abu Nasr Farobiiy fikricha adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlargayovuzlikdan saqlanish ezgulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati umumiiy baxtga erishish yo'lidir deb hisoblaydi. Adolatli davlatni ma'rifatli hukmdor boshqaradi, u ma'naviiyat, adolatetakchisi bo'lishi, o'z fazilatlarini bilan qat'iiy talablarga javob berishi lozim. Bu borada Abu Nosir Forobiiy "Ularning o'zlaridan saylangan

¹Каримов И.А. Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва аҳамияти. // Ҳалқ сўзи. 2014 йил 24 май.

rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. SHuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar"⁹, deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni ta'minlash bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi

Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" asarlarida adolatli jamiyat va uning amal qilishi asoslarini shakllantirish haqidagi g'oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, jamiyatning paydo bo'lishiga odamlarning o'zaro hamkorligi, birga yashashga ehtiyoji va intilishlari sabab bo'ladi. Adolatli jamiyatni qurish axloqiy qadriyatlarga tayanishi va rivojlantirilishi lozim.. Davlat rahbarining asosiy vazifasi aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasidagi siyosiy va huquqiy adolat mezonlarini o'rnatishdadir. Bungauning fikricha ideal ijtimoiy tuzilmani qurish orqali erishiladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037) fikricha ijtimoiy munosabatlar odamlar o'rtasidagi tafovut va tengliksizlik natijasidir. Hususan, Ibn Sino "iqtisodiy va ijtimoiy hamda shaxsiy xususiyatlarga ko'ra tengliksizlik – inson ijtimoiy faolligi sababi hisoblanadi" deb ta'kidlaydi. Ideal davlat qurish esa jamiyat aholisining ma'naviy-axloqiy ravnaqi bilan bog'liq.. Uning fikricha, ma'naviy axloqiy qadriyatlarning yuksak qadrlanishi nafaqat har tomonlama farovonlikni, balki jamiyatda adolat va barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Bu davrda SHarqda ijtimoiy adolat, ma'rifat va tenglik nafaqat nazariy me'yor, balki amaliy hayot me'yori, ijtimoiy- siyosiy muammolar echimini topish va jamoa bo'lib yashashning asosi sifatida tushunilgan, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning ma'rifat yo'li tanlangan bo'lsa, Evropa ijtimoiy-siyosiy tafakkurida esa nasroniylarning diniy dogmatikasi hukmronlik qilib, diniy va dunyoviy manfaatlar o'rtasida kurash rivoj olgan.

YUsuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig" dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy - axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga e'tibor qaratgan¹⁰². U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda shu darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, «SHohlikka da'vogarlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshi-yomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish o'quvi bilan ham siylaydi»¹ deb ta'kidlagan.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi **Nizomulmulkning "Siyosatnoma"** asari muhim manba hisoblanadi. U amaldorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigankishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan olib borish, faoliyatlarni muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va sifatleri to'g'risidagi qarashlari bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, Nizomulmulkning «Ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak»¹ degan fikrlari ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlarigakatta e'tibor berganligidan dalolatdir.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi islom bag'rinda nish urib, Qur'on va hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangan bo'lsada, lekin u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodalab keldi. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, imon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy

² Абу Носир Форобий. Фозил одамлар шахри. -Т.: А.Қодирий нашриёти. 1993, 190-б.

¹ Юсуф Хос Хожиб Қутадғу билиг. -Т.: Фан, 1971, 329-б.

² Ўша асар. 329-бет

³ Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат, 1997. 98-бет.

g'oyalarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ladi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yiladi

Ijtimoiy-siyosiy tafakkur rivoji va huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy sharti – qonun ustuvorligi tamoyilini amaliyotda qo'llash tajribasini SHarqning buyuk davlat arbobi va sarkardasi **Amir Temur** (1336–1405) boy ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy merosi asosida ko'rish mumkin. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shinlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. “Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafs yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim».¹

Ma'lumki, fuqarolik jamiyatini – hayotiyiligini va samaradorligini ta'minlovchi – huquqiy davlat doirasidan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu ma'noda, Sohibqiron Amir Temurning quyidagi so'zlari hozirgi zamon bilan hamnafas jaranglaydi: “Tajriba, - deb yozadi u, menga shuni ko'rsatdiki, din va qonunga tayanmagan hukumat, o'zining buyuk qudratini uzoq vaqt saqlab tura olmaydi. Uni har qanday yovuz kishi kirishi mumkin bo'lgan na tomi, na eshigi, na panjaralari bor uyga o'xshatish mumkin. SHuning uchun men o'z saltanatimni islom arkonlari va boshqaruvda o'zim qat'iy amal qiluvchi qonunlar asosida qurdim”².

SHu nuqtai nazardan, muvafaqiyatli boshqaruv qonuniyatiga ko'ra, amir Temur rahbarning adolatga tayanishini lozim topgan. Uning fikriga ko'ra: “Rahbar uchun barcha ishlarda adolatga amal qilishi kerak: u sotilmaydigan va fazilat egasi bo'lgan odamni vazirlikka tayinlashi lozim, chunki adolatli vazir o'zi mahdud-rahbar adaolatsizliklarni to'g'irlashi mumkin, ammo vazirning o'zi shunday bo'lsa, halokat yaqindir”³. Sohibqiron fikricha, davlat boshqaruvida yana bir muhim qonuniyat – qonun ustuvorligi. “Qat'iy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti bo'ldi”. Bosh qonunlar sifatida diniy ahkomlarni va ular asosida yozilgan fikrlarni bilgan. Buning barchasi buyuk Temur adaolatli va fozil boshqaruvga alohida e'tibor qaratganligini ko'rsatib turibdi.

Komil insonlar jamiyatini haqidagi g'oyalar **Alisher Navoiy** (1441–1501) siyosiy va adabiy faoliyati asosi bo'lib xizmat qildi. A.Navoiy ideal ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidagi qarashlarini o'zining “Saddi Iskandariy”, “Mahbub ul qulub”, “Payg'ambarlar va donolar tarixi” va b. asarlarida yoritgan. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum muammolarini faqat adolatli hukmdor boshqarayotgan va qonun ustuvor bo'lgan mamalkatda amalga oshishi mumkin. SHunday qilib, A.Navoiy uchun adolat va qonun ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Uning konsepiyasidahukmdor shaxsi alohida ahamiyat kasb etadi. Fazilatli va ideal shaxs haqida mulohaza yuritar ekan Navoiy o'ziga xos insonparvar nazariyani yaratadi. O'z nazariyasida mutafakkir, bir tomondan hukmdor va bog'bonni, boshqa tomondan davlat va bog'ni solishtiradi. Unga ko'ra, agar bog'bon aqlli va mehnatsevar bo'lsa, uning bog'i gullab-yashnaydi. Huddi shunday agar mamlakatning aqlli, dono, adolatli, xalqi uchun qayg'uradigan va uni sevadigan hukmdori bo'lsa, u rivojlanib farovonlashadi.

U nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari o'z ifodasini topadi: «...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi

¹ Amir Temur tuzuklari.-T .:Fo'fur F'ulom nashri'eti,1996, 24-bet.

²Usha asar. 81-bet

¹ Amir Temur tuzuklari.-T .:Fo'fur F'ulom nashri'eti,1996, B- 83.

bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim»¹¹ deydi. Adolatli jamiyat shakllanishining asosiy omili sifatida Navoiy insoniy fazilatlar: adolatlilik, rahmdillik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, vijdonlilik, insonparvarlik va jasoratni keltirib o'tadi.

Antik va o'rta asr SHarq allomalarining fuqarolik jamiyatigi oid konseptual merosi va nazariy ishlanmalari amaliyotdagi – davlat va jamiyatda hukmron me'yorlarga to'liq mos kelmasada, biroq ular fuqarolik jamiyati tamoyillarining ob'ektivlashuvi va uning insoniyat sotsiumining tarixiy taraqqiyotining tarkibiy qismi sifatida tushunilishi uchun mustahkam asos yaratdilar.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Evropacha an'anasi antik ildizlarga ega. Mazkur an'ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog'liq edi. Bunga Aflotun, Arastu,ssitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini misol keltirish mumkin.

Fuqarolik jamiyatining antik konseptual ta'limoida jamiyat va davlat fenomenlarining uzviyligi qadimgi yunon dunyoqarashining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, **Aflotunning** (mil. av. 427–347 y.) "Davlat" dialogida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini ajratishgina emas, ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida tushunilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlari, fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati g'oyasining keyingi rivoji Aflotunning shogirdi **Arastu**(mil. av. 384–322 y.) ijodi bilan bog'liq. Ustozi kabi Arastu ham eng mukammal jamiyat g'oyasini ishlab chiqishga diqqat e'tiborini qaratadi, biroq fuqarolik jamiyati g'oyalari tarkibida bu masala o'zgacha nazariy jihatlarni tashkil qiladi. Uni ko'proq ijtimoiy transformatsiya emas, balki davlat tuzilmasidagi o'zgarishlar qiziqtiradi. Bundan tashqari Arastu o'zining nazariy ishlanmalarida davlat haqidagi mavhum g'oyaga tayanishni emas, jumladan Aflotunga xos bo'lgan, balki voqe'likda mavjud bo'lgan boshqaruv shakllarini solishtirish, qiyosiy tahlil qilishga tayanadi, bu jihat esa uning davlat va jamiyat borasidagi pozitsiyasini konkretroq bo'lishini ta'minlaydi.

Platondan farqli o'laroq, Aristotel' xususiy mulkni e'tirof etadi. CHunki u inson tabiatiga xos bo'lib, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'zagini tashkil etadi. Aristotel' mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruv shakli xavfsizligi, qonunchilik organi ishida fuqarolarning ishtiroki mexanizmi, lavozimlarni egallash va vazifalarni bajarish, sud organlari ishidagi rolini atroflicha o'rgangan. Huquqni Aristotel' adolat mezoni deb hisoblagan va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida yondashgan. Aristotel' fikriga ko'ra, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonun boshqaruvidir: hatto eng yaxshi hukmdorlar ham tuyg'ular va hissiyotga beriluvchan bo'ladi, qonun esa «oqilona tafakkur»dir.

Qadimgi rim mutafakkiri **Mark Tuli Sitseron** (mil. av. 106-43 yillar) ham jamiyat va davlat (respublika)ni tenglashtiradi. Davlatni u umumiy manfaatlar bilan o'zaro bog'langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi va odamlar birgalikda yashashga tabiiy ehtiyoj sezadi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iborat. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi.ssitseron fikriga ko'ra, uch boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o'zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a'zosining manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda ishtirok etishi ta'minlanadi. «Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi» bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi.Sitseronning «Davlat haqida» va «Qonunlar haqida» asarlari davlat va huquq muammolariga bag'ishlangan. Davlatssitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining

¹¹ А. Навоий. Махбуб ул- Кулуб.–Т.: Фофур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1983, Б-12.

konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a'zolari umummanfaat ifodasi sifatidagina emas, balki bu a'zolarining o'zaro kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, «umumiy huquqiy tartibot» sifatida ham namoyon bo'ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo'lib huquqiy tus beradi, bu ta'limot keyinchalik juda ko'p mutafakkirlar, shu jumladan «**huquqiy davlat**» g'oyasining hozirgi tarafdorlari tomonidan ham e'tirof etiladi.

Sitseron konsepsiyasiga ko'ra, "fuqarolik jamiyati" g'oyasi antik davr uchun klassik ahamiyatga ega bo'ladi, bu o'z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashlarga asos bo'ladi. Ko'pgina ekspertlar fikricha, aynansitseronning ijtimoiy-siyosiy ta'limotida "fuqarolik jamiyati" o'zining tushunchaviy asoslariga ega bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining tarixiy ko'rinishlari ifodasi Evropa-O'rta er dengizi an'anasi asosida fuqarolik jamiyatining dastlabki ko'rinishlari – Uyg'onish davridagi italyan shahar-davlatlariga borib taqaladi. Bunda fuqarolik jamiyati shahar boshqaruvi tizimiga asoslangan, muayyan shahar doirasidagi, ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida xarakterlanadi.

Olimlar fuqarolik jamiyatining yana bir tarixiy ildizini, olmon madaniy doirasi ta'siridagi kontinental-evropa an'anasi bilan bog'lashadi. Erkin fuqaroning paydo bo'lishiga, birinchilardan bo'lib birlashgan hunarmandlar va savdogarlar gilydiyasi, feodallardan himoyalovchi va shaharlar boshqaruviga ta'sir qilgan birinchi assotsiatsiya sabab bo'lgan deb hisoblanadi.

Uchinchi tarixiy ildiz fuqarolik jamiyati zamonaviy tushunchasi shakllanishida liberal anglo-amerika an'anasi muhim ahamiyat kasb etgan. Tadqiqotchilar bu borada turlicha fikr bildiradi. Masalan, fuqarolik jamiyati tabiiy huquq va erkinlik asosida mulkka egalik qilishi haqidagi g'oyani Jon Lokk, modernizatsiya va o'z-o'zini boshqarishni fuqarolik jamiyatining muhim komponentlari sifatida Adam Smit, minimal davlat konsepsiyasi, fuqarolik jamiyati va zaruriy yovuzlik sifatidagi davlatning o'ta chegaralangan roli haqidagi g'oyani Tomas Peyn, amerikacha demokratiya tahlili hoiasini Aleksis de Tokvil, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni belgilab bergan va fuqarolik jamiyati mustaqil bo'lishi kerakligini ta'kidalagan Jon Styuart Mill kabi olimlarni ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik jamiyati haqida turlicha tarixiy va metodologik yondashuvlar va interpretatsiyalarni inkor etmagan holda, yangi davrda fuqarolik jamiyati konseptuallashuvi jarayonida muhim ro'ly o'ynagan Uyg'onish davri olimlardan biri **Nikolo Makiavelli** (1469–1527) bo'lib, u pragmatik, tajribaviy ijtimoiy fanga asos soldi. Fuqarolik jamiyati Makiavelli uchun sinfiy, partiyaviy qarama-qarshi qiziqishlar majmuidir. Unga ko'ra fuqarolik jamiyati xalqdan axloqiy asosni – ezgulik va fazilatni, ijtimoiy qiziqishlar va respublika tuzilmasi qiziqishlari oldida burchni his qilish va jasoratni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, u erkin individlar uchun munosib birlashma bo'ladi. Davlatni himoya qilish uchun hukmdor qo'lidagi barcha vositalarni ishga solishi kerak bo'ladi, yolg'on, shafqatsizlik hatto urush ham bundan mustasno emas. Davlat qiziqishlari unda birlamchi ahamiyat kasb etgan. Makiavelli davlatning mutlaqo mustaqilligini talab qilgan, cherkovdan ham, ya'ni davlat va umuman siyosat sohasining sekulyarizatsiyasi tarafdori bo'lgan. U davlat boshqaruvining o'ziga xos siyosiy mahorat maktabini yaratadi, unda hech qanday axloqiy normalar bilan hisoblashmay, "maqsad har qanday vositani oqlaydi" degan tamoyilni ishlab chiqqan.

SHunga qaramay, aynan shunday masalani ko'ndalang qo'yish g'oyasi ortidan yangi davrda bir qator faylasuflar fuqarolik jamiyati konsepsiyasini yanada boyitdi. Xususan, "So'z erkinligi haqida" Djon Milton, "Leviafan" Tomas Gobbs, "Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat" Jon Lokk, "Qonunlar ruhi haqida" Monteskye, "Ijtimoiy kelishuv haqida" Jan Jak Russo, "Ilohiy-siyosiy traktat" Benedikt Spinoza, "Fuqarolik jamiyati tarixi haqida xatlar" Anri Fergyson kabilardir. Mazkur ishlarda u yoki bu darajada inson hayotining o'ziga xos shakli sifatidagi fuqarolik jamiyati muammolari yoritibgina qolmay shaxs va davlatga fuqarolik jamiyatining asosiy sub'ekti bo'lgan fuqaroning butun potensialini yuzaga chiqarish uchun zarur bo'lgan prinsipial yangi sifatleri ishlab chiqilgan.

Tomas Gobbs antik davr mutafakkirlariga (Platon, Aristotelga) ergashib, jamiyat va davlat tushunchalarini tenglashtiradi. U davlat, fuqarolik jamiyati va fuqaroviy shaxs tushunchalari o'rtasiga tenglik belgisini qo'yadi. Biroq, ayni vaqtda, u agar davlat fuqaro bo'lsa, bu har qanday fuqaro davlat hisoblanishini anglatmasligini qayd etadi. Muayyan xo'jalik, savdo va tijorat ishlarini olib borish uchun a'zolari o'zini hamjamiyat (davlat) xohish-irodasiga to'la bo'ysundirmagan birlashmalar, kompaniyalar, ya'ni «fuqaroviy shaxslar» tashkil etilishi mumkin. Ayni vaqtda bunday fuqaroviy shaxslar (shirkatlar) oxirigacha bo'ysungan bo'ladi. Mazkur mantiqni «fuqarolik jamiyati» tushunchasiga nisbatan ham tatbiq etish mumkin.

Ingliz ma'rifatchi faylasufi va siyosiy mutafakkiri **Jon Lokk** (1632-1704) haqli ravishda huquqiy davlatning atoqli mafkurachilaridan biri hisoblanadi. U o'z g'oyalarini «Davlatni boshqarish haqida ikki risola» asarida bayon etgan. Uning ta'limotida odamlarning tabiiy holati, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va davlatning tashkil topishi muammolari tushuntirilgan. Lokk huquqiy davlatning bosh elementi bo'lgan hokimiyatning bo'linishi nazariyasining asoschisi hisoblanadi.

Xususiy mulk nazariyasi Lokkda mehnat bilan uzviy bog'liq. Odamlar asosan o'z mulkidan tinch va xavfsiz foydalanish maqsadida jamiyatga qo'shiladilar, bunda mazkur jamiyatda qabul qilingan qonunlar buning asosiy quroli va vositasi bo'lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi Jon Lokk.

Fuqarolik jamiyatiga birlashish – bu qulay, tinch va farovon hayot kechirish, o'z mulkidan xotirjam foydalanish va o'zini mazkur jamiyat a'zosi bo'lmagan odamlarga qaraganda xavfsizroq his qilish uchun boshqalar bilan kelishish demakdir.

Fuqarolik jamiyati tushunchasining liberal talqini, yuqorida aytib o'tganimizdek, Tomas Gobbs va Jon Lokk davrida yaratilgan. «Fuqarolik jamiyati» tushunchasini ular kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishini, insonning tabiiy mavjudlikdan ma'rifatli hayot tarziga o'tishini aks ettirish uchun ilmiy muomalaga kiritgan.

Tomas Gobbs bunday holatga davlat mavjud bo'lgan holda erishish mumkin deb hisoblagan. U davlat bo'lmagan joyda urush, qo'rquv, qashshoqlik, yolg'izlik, yovvoyilik, jaholat, davlatda – oqilonalik, xavfsizlik, boyluk, tartib, bilim va olijanoblik hukm suradi, deb yozgan.

Liberalizm asoschisi Jon Lokk birinchi bo'lib shaxsni jamiyat va davlatdan, erkinlikni – boshqa qadriyatlardan ustun qo'ygan. Erkinlikni u davlatning aralashuvidan xoli holat sifatida tushungan.

Fuqarolik jamiyatini tahlil qilishga nisbatan boshqa bir yondashuvni **G.Gegel** (1770-1831) taklif qiladi. U fuqarolik jamiyatiga o'z kundalik ehtiyojlarini mehnat yordamida qondiruvchi individlar majmui deb qaraydi. Uning fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining negizini xususiy mulk tashkil etadi.

G.Gegel fikri bo'yicha, tarixiy jarayonni harakatlantiruvchi kuch sifatida fuqarolik jamiyati emas, balki davlat amal qiladi, u barcha fazilatlarni o'zida mujassamlashtiradi, inson shaxsi, umumiy siyosiy, moddiy va ma'naviy asoslarning jamuljam ifodasi hisoblanadi. Davlat insonni har xil tasodiflardan himoya qiladi, adolatni ta'minlaydi, umumiy manfaatlarni ro'yobga chiqaradi.

Davlat, oila, qabila, millat, diniy va boshqa birliklardan farqlanuvchi «fuqarolik jamiyati» kategoriyasi XVIII-XIX asrlarda tadqiqot predmetiga aylandi. G.Gegel o'zining «Huquq falsafasi» asarida fuqarolik jamiyati tushunchasini atroflicha o'rgandi va unga shaxslarning ehtiyoji va mehnat taqsimoti tizimi, adliya (huquqiy muassasalar va huquqiy tartibot), tashqi tartib (politsiya va korporatsiyalar) orqali aloqasi (munosabatlarga kirishishi) sifatida ta'rif berdi¹².

O'sha davr jamiyati va davlatiga nisbatan G. Gegelning qarashlari eskirganligiga qaramay, uning fuqarolik jamiyati davlatga nisbatan mustaqil bo'lgan shaxsiy manfaatlar jabhasi, ijtimoiy

¹² Каранг: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва, «Мысль», 1990. – С.227.

tuzum, mehnat taqsimoti va mulk shakllariga bog‘liq ekanligi haqidagi fikrlari ijtimoiy fanlarning rivojlanish yo‘lida tashlangan muhim qadam bo‘ldi.

G.Gegelʼ fikriga ko‘ra, fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, xususiy mulkka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, oila, tabaqalar, davlat qurilishi, huquq, axloq, burch, madaniyat, maorif, qonunlar va ulardan kelib chiquvchi subʼektlarning o‘zaro yuridik aloqalaridir. Tabiiy, «nomadaniy» holatdan «odamlar fuqarolik jamiyatiga kirishlari lozim, chunki faqat shu jamiyatda huquqiy munosabatlar haqiqiy xususiyat kasb etadi».¹³ Ayni vaqtda Gegelʼ bunday jamiyat faqat «hozirgi dunyoda» mavjud bo‘lishi mumkinligini qayd etadi. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati yovvoyilik, qoloqlik, maʼrifatsizlikka qarshi qo‘yiladi.

Gegel fuqarolik jamiyati oiladan boshlanib to davlatga qadar dialektik harakatlanuvchi alohida bosqich uzoq tarixiy davr davomida o‘rta asrdan to yangi davrgacha transformatsiyalashib kelgan tushunchadir. U fuqarolik jamiyati va davlatni aralashtirib yuboruvchi o‘sha davrda hukmron bo‘lgan tabiiy huquq nazariyasini tanqid qilgan, uning fikricha, ijtimoiylik xususiyatiga asoslanuvchi fuqarolik jamiyati, oilaning axloqiy va davlatning ommaviy hayotidan mutlaqo farqlanadi. U adolatli qonunlar va odil sudlarni fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismlari deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishga **Immanuil Kant** (1724–1804) harakat qilgan. Kant fuqarolik jamiyatini butun insoniyat uyi deb bilgan. Bu jamiyatda har bir inson hatti-harakati oliy axloqiy qonun – qatʼiy imperativ bilan belgilanad. Uning fikricha, fuqarolik jamiyati mavjud qonunlar doirasida hech kim tomonidan cheklanmaydigan intilish, tamoyillarining erkilik bilan uygʻunligi, boshqacha aytganda, fuqarolarga mos bo‘lgan jamiyatdir.

YUqorida aytilganlardan xulosa qilish mumkinki, XVIII asr o‘rtalariga kelib fuqarolik jamiyati – davlat anʼanaviy paradigmasi qayta ko‘rib chiqila boshlandi. Bu jarayon XVIII – XIX asrlarga kelib to‘xtadi, bu davrga kelib yangi tizim o‘zining – xususiy mulk, erkin bozor iqtisodiyoti, parlamentar demokratiya va huquqiy davlat, ijtimoiy va siyosiy sohalar o‘rtasidagi bo‘linish.

Fuqarolik jamiyati demokratik normalari va qadriyatlari zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda ham taxlil qilingan. Zamonaviyroq ko‘rinishda demokratiya g‘oyalari Turkistonda maʼrifatparvar jadidlar faoliyatida kuzatiladi. Evropada bo‘lgani kabi Turkistonda ham o‘rta asrlar feodal munosabatlari, dogma va anʼanalarga qarshi bo‘lgan maʼrifatparvar g‘oyaviy oqim sifatida xarakterlanadi. U progressiv kuchlarning mamlakatni feodal turgʻunlik davridan olib chiqishga harakat qilgan va kurashganlarini aks ettiradi. Jadidlar taʼlim tizimini isloh etishni talab qilib, dunyoviy fanlar faolroq o‘qitiladigan yangi usuldagi maktablarni ochgan, ularda aniq, tabiiy-ilmiy, iqtisodiy fanlar o‘qitilgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar taʼkidlashicha, demokratik qayta qurish g‘oyalari va fuqarolik jamiyati shakllanishi yosh xivaliklar va yosh buxoroliklar uyushmalari dasturlarida o‘z aksini topgan. Ular jadidlar liberal harakati sifatida nafaqat ijtimoiy munosabatlarni isloh qilishda, balki 1920 yilda Xiva va Buxoroda xalq namoyishlarida ishtirok etganlar. Turkiston avtonomiyasi uchun kurashgan jadidlar, mustaqillik uchun harakatga munosib hissasini qo‘shgan.

YUrtimizda ijtimoiy-falsafiy fikr, xususan jadidlar qiyofasida, fuqarolik jamiyati g‘oyalari maʼrifat qadriyatining shakllanishiga qaratilgan edi. M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat o‘z davridan ilgarilab o‘tib, fuqarolik jamiyati faqat mustaqil mamlakat doirasida amalga oshishi, haqidagi xulosasini aytadilar. Bundan tashqari, ular, anʼana va urf-odatlar demokratlashuvga to‘siq bo‘lmasligini, aksincha, mavjud anʼanalarda doirasida amalga oshirilgan modernizatsiya, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va barqaror taraqqiyotining muhim omili ekanligini asoslaydi.

Umuman olganda, fuqarolik jamiyati falsafiy konsepsiyalarining insoniyat tarixida o‘rni va rolini baxolar ekanmiz, uning nafaqat ilmiy-texnikaviy yutuqlar bilan, balki inson borlig‘ining ekzistensial ibtidosini qayta tushunish bilan kechgan. Bu davrda inson erkinligini boshqacha

¹³ Гегель Г. Работы разных лет. Том 2. – Москва, 1973. – С. 50.

tushunish usuli yuzaga kelib, u fanga jiddiy ta'sir qiladi. Bunda erkinlik o'z qiziqishlari yo'lida boshqariluvchi emas, balki har bir insonning o'z taqdiri uchun javobgarligi ma'nosida tushuniladi.

2.XXasr boshlaridan fuqarolik jamiyati sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlar "fuqarolik jamiyati" kategoriyasini funksional xarakteristikalarini tushunish murakkablashadi. Bu fuqarolik jamiyati tushunchasini tadqiq etishda, fuqarolarning ijtimoiy hayotida dolzarb talablarini aks ettiruvchi, yangi mezonlarning kiritilganligi bilan asoslanadi. SHunday qilib fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar rivojini tizimlashtirish: birinchidan, ularning ijtimoiy-falsafiy asoslari xarakteristikasi bilan, ikkinchidan, mafkuraviy asoslarning xususiyatlariga ko'ra, uchinchidan, fuqarolik jamiyatining sof ilmiy konsepsiyalarini aniqlash bilan belgilanadi.

Biroq, fuqarolik jamiyati modeli ishlab chiqiluvchi dastlabki, bazaviy ijtimoiy-falsafiy nazariyalarda tadqiqotchilar konsepsiyalarini ikki guruhga bo'ladi:

- formatsion vassivilizatsion yondashuvlar;
- modernizatsiya va postmodernizm konsepsiyasi.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining asosiy yondoshuvlari

Formatsion yondoshuv	Sivilizatsion yondoshuv	Modernizatsiya yondoshuvi
Fuqarolik jamiyati tushunchasi kapitalistik tizimga bog'lanadi va keng (ya'ni jamiyatning shakli sifatida) va tor (ya'ni iqtisodiy va siyosiy munosabatlar o'ratsidagi shakllanadigan muayan ijtimoiy tashkilotlar majmuasi sifatida) ma'nolarda tushuniladi.	Fuqarolik jamiyatini sivilizatsiya tarraqqiyoti kontekstida ko'rib chiqadi. Uning nazariy asoslarini O.SHPengler, A.Toynbi va P.Sorokin asrarlarida yaratilgan. Ularga qaraganda, fuqarolik jamiyati boshqa ijtimoiy shakllardan avvalo yuksak sivilizatsiya darajasi bilan ajralib turadi. Uning asosiy me'zoni sifatida esa insogn, uning erkinligi, rivojlanish va ijodiylik imkoniyatlari, shuningdek boshqa insonlar bilan tinchlik v totuvlikda yashash qobiliyatlari tan olinadi	Modernizatsiya konsepsiyalarida (A. Turen, YU. Xabermas, E. Giddens, Z. Bauman va b.) fuqarolik jamiyati a'anaviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo'lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati tushuniladi.

YUqoridagilarni hisobga olgan holda fuqarolik jamiyatining quyidagi g'oyaviy-falsafiy doktrinalari ko'rsatiladi:

- «byurokratik davlat sotsializmi doktrinasini»;
- «avtoritar davlat kapitalizmi doktrinasini»;
- «demokratik sotsializm doktrinasini»;
- liberal-demokratik ("bozor demokratiyasi").

Byurokratik davlat sotsializmi uchun fuqarolik jamiyati – bu burjua, kapitalistik jamiyat, u xususiy mulkka va yollanma mehnatga asoslanadi. Byurokratik-davlat sotsializmi tarafdorlari fuqarolik jamiyatini ijtimoiy notenglik va jamiyatda kuchayib borayotgan keskinlik sababi deb biladi.

Avtoritar-davlat kapitalizmi fuqarolik jamiyatini xususiy biznes, oilaviy-qarindoshlik va boshqa nodavlat munosabatlar sohasi bo'lib, o'zida kapitalistik davlatning ijtimoiy-iqtisodiy bazasini mujassam qiladi, deb hisoblaydi.

Demokratik sotsializm konsepsiyasi tarafdorlariga ko'ra fuqarolik jamiyati - ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar va institutlar majmui, u demokratik davlat bilan birga ijtimoiy (iqtisodiy, siyosiy va h.) demokratiya asosini tashkil qiladi.

“Bozor demokratiyasi” nazariyotchilari fuqarolik jamiyatini bozor demokratiyasi jamiyati analogi deb biladi. Ular fikricha, fuqarolik jamiyati iqtisodiy jamiyat bo'lib, iqtisodiy hayotni boshqarish imkoniyatlarida cheklangan va ijtimoiy birlashmalar va harakatlar tomonidan nazorat qilinadi.

SHunday qilib, fuqarolik jamiyati g'oyasining qayta jonlanishida jamiyatni davlatlashtirishga, jamiyat hayotida davlat roli va ta'sirining favqulodda o'sishiga qarshi harakatni ko'rish mumkin. CH.Teylor, E.Arato, R.Dvorkin va boshqa tadqiqotchilardan iborat bo'lgan o'ziga xos normativ diskurs ham shakllanganligini aytish mumkin¹⁴. SHuningdek, nodavlat sohaning ijtimoiy-siyosiy faolligi va o'z-o'zini tashkillashtirish ahamiyati yuzasidan, eng muhim quyidagi konsepsiyalar ajratiladi:

- liberal an'ana konsepsiyasi;
- amerikanacha kommunitariz konsepsiyasi;
- evropacha neokonservatizmi konsepsiyasi;
- post-marksistcha konsepsiya.

Fuqarolik jamiyatining liberal an'ana g'oyasi umuman olganda yangi narsa emas. Fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar mumtoz ingliz liberalizmidayoq ishlab chiqilgan.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining amerikacha madaniy va tarixiy kontekstida «respublikanizm» ideali bilan bog'liq edi. U XX o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini ijtimoiy tashkillashtirishga asoslanuvchi, teng huquqli fuqarolar tomonidan tuzilgan amerika kommunalari, ya'ni lokal birlashmalarning uyg'un va faollikdagi ijtimoiy-siyosiy hayoti haqidagi tasavvurlarga asoslanadi.

Mazkur kommunalar o'z-o'zini tashkillashuvi o'ziga xos fuqarolik jamiyati tipi bilan qo'llab-quvvatlangan, bu haqda batafsil A. de Tokvil yozadi. Demokratik madaniyat bunda kommunal o'zarohamkorlik va sherikchilik qadriyatlarini, shuningdek xristian axloqi qadriyatlarining yuqori darajadagi amaliyoti bilan farqlanadi. SHuning bilan birga, kommunitaristik loyiha tarafdorlari kuzatganidek, jamoaviy qadriyatlar individual qadriyatlardan ustun bo'lib, individlar o'zaro ishonch va hamkorlik muhitida o'z qiziqishlarini uyushma qiziqishlariga bo'ysundirishga tayyor bo'lgan¹⁵.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarini ko'rib chiqar ekanmiz, ularda mazkur fenomenning ontologik va gnoseologik jihatlariga ijtimoiy qarashlar xilma-xilligini ko'ramiz. Ta'kidlash o'rinliki, fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalari ijtimoiy muammolar tahlilining tizimli mezonlarini ishlab chiqqanligi va ilmiy hamjamiyat oldiga original konseptual va amaliy echimini talab qilayotgan yangi masalalarni ko'ndalang qilib qo'yganligi. XX asr nafaqat texnik progress, balki tizimli fikrlash shakllanishi va hukmronligi davri bo'lganligini olimlar biladi. Aynan shunday vaqtda, fuqarolik jamiyati – ijtimoiy borliqning tizimli tahlili kontekstida o'rganila boshlanadi. Bu albatta, bugun olim-faylasuflarga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni nafaqat modellashtirish imkoniyatini, balki, ularning kelajagi haqida aniq tasavvurlar paydo bo'lishga olib keladi. Bugungi kunda ham fuqarolik jamiyatini o'rganish masalalarida bir qator muammolar mavjud: fuqarolik jamiyatining davlat va jamiyat dixotomiyasi yoki sherikligi chegarasi, fuqarolik jamiyati institutlarining individ shaxsiy hayotiga dahl qilishi chegarasi qaerda, fuqarolik jamiyatini tushunishning bazaviy asoslari, fuqarolik jamiyatini tushunishning universal yondashuvlari mavjudmi kabi masalalardir.

SHuning bilan birga, fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar va tasavvurlar genezisi, mazkur fenomen antik va o'rta asrlarda – davlat qiziqishlari jamiyat, va albatta xususiy qiziqishlardan

¹⁴ Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

¹⁵ Walzer M. 1995. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books.

ustuvorligi kontekstida talqiq etilganligidan dalolat beradi. Antik va oʻrta asrlar olimlari ijodida davlat, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarib turgan bosh institut sanalgan. Mazkur jihat insoniyat rivojining dastlabki bosqichida, davlat va jamiyat oʻzaro hamkorligi va dixotomiyasi borasidagi konsepsiyalar yoʻqligining asosiy omili hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati konseptual diskursining antik paradigmasi – fuqaroning ijtimoiy boshqaruv sohasidagi roli va oʻrnini aniqlashdan iborat boʻlgan. Agar ulardan baʼzilari, fuqarolar davlatdan muayyan darajada avtonomdir (Arastu), boshqalar davlat boshliqlarini fuqaro va jamiyat hayotini reglamentatsiya qilishga chaqirgan (Aflotun). Ularning har biri imkoni boricha ideal davlat qurilmasini ishlab chiqishga harakat qilgan. Aynan shu jihat fuqarolik jamiyati keyingi konseptual ishlanmalari turli talqini va yondashuvlarni keltirib chiqardi.

Oʻrta asr mutafakkirlarining antik davr olimlaridan farqi, ularning ijtimoiy munosabatlarni, davlat va jamiyat munosabatlari shu jumladan, teologik xarakterga ega, antik falsafa esa ijtimoiy munosabatlarni turli ranglarda koʻrib chiqadi, shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati diniy paradigmasi oʻrta asrlarda shakllana boshlagan deyish mumkin.

SHarqning fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishidagi oʻziga xos jihat, ularning mazkur fenomenga oid talqinlari fazilat, maʼrifat va oʻzaro masʼuliyat tushunchalari prizmasi orqali amalga oshirilganligidadir, bunda ijtimoiy-falsafiy fikr oʻz diqqatini davlat boshqaruvchilari va jamiyat aʼzolari oʻrtasidagi munosabatlarning axloqiy-estetik jihatlariga qaratgan.

YAngi davrda davlat roli masalasi yangicha anglay boshlanadi: agar antik davr va oʻrta asrlarda ijtimoiy-falsafiy fikr davlat ustuvorligiga qaratilgan boʻlsa, bu davrga kelib, mazkur nisbatda inson (fuqaro) fenomeni, oʻz huquqlari, ehtiyoji va qiziqishlari bilan birgalikdaustuvor ahamiyat kasb eta boshlaydi. Davlat faqat mana shu qiziqishlarni mavjud boʻlgan qonuniy tizim doirasida amalga oshirilishini taʼminlovchi institut sifatida gavdalanadi.

Umuman, olganda hozirgi zamon ilgʻor demokratik mamlakatlar jamiyatshunos olimlarining fuqarolik jamiyati toʻgʻrisidagi nazariy qarashlari bir tizimga keltirilsa, u holda fuqarolik jamiyati – bu:

birinchidan, jamiyat hayoti faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va maʼnaviy sohalarida ihtiyoriy ravishda shakllangan, boshlangʻich nodavlat tizimlarini oʻz ichiga qamrab olgan insoniy birlikdir;

ikkinchidan, jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy, oilaviy, milliy, maʼnaviy, axloqiy, diniy, ishlab chiqarish, shaxsiy va nodavlat munosabatlar majmuasidir;

uchinchidan, erkin individlar, ixtiyoriy ravishda shakllangan tashkilotlar va fuqarolarning turli organlar tazyiqlari, aralashishlari yoki bir qolipga solishlaridan qonunlar vositasida himoyalangan jamiyati boʻlib, unda ular oʻzligini namoyon qila olishlari uchun doimiy imkoniyatlarga ega boʻladilar.

3.Jamiyatning sotsial strukturasi dastlab qadimgi yunon mutafakkirlari **Platon** (er.av.427-347 yy.) va **Aristotel** (er.av. 384-322 yy.) tomonidan tadqiq etilgan. Ular jamiyat va davlatni aynanlashtirgan boʻlsalarda, jamiyat aʼzosi sifatida faqat erkin tugʻilgan va fuqarolik yoshiga etgan kishilarni eʼtirof etgan. Ularning jamiyatga doir qarashlari asosini sotsial struktura va sotsial adolat konsepsiyalari tashkil etgan.

Platonning fikricha, sotsial strukturani faqat erkin tugʻilgan, ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan rolni bajarayotgan kishilar tashkil etadi. Insonning qalbi uchta asosga ega: «idrok» (intellektuallik), «jasurlik» (irodalilik) va «istak» (sezgi, tuygʻuga ega boʻlish). Odamlar oʻz qalbidagi asoslardan qay birining koʻpligi yoki ozligiga qarab jamiyatda uchta ijtimoiy qatlam mavjud boʻladi: donishmandlar – «faylasuflar», harbiylar – «qoʻriqchilar», ishlab chiqaruvchilar – «dehqonlar» va «hunarmandlar». Boshqaruvchilar yuksak maʼlumotli, isteʼdodli, xususiy mulkka ega boʻlmagan, zohidlik turmush tarzini kechirayotgan, 50 yoshga etgan faylasuflar ichidan tayinlanishi lozim. Boshqaruvchi boʻladigan odamlarni falsafa va sanʼat vositasida tarbiyalash zarur. Boshqaruvchilar qonunlarni oʻrnatadi, ijtimoiy ishlarni adolatli tarzda boshqaradi. «Qoʻriqchilar» davlatni himoya qiladi va jamiyatda tartibni izga soladi. «Dehqonlar» va «hunarmandlar» oʻz mehnatlari bilan fuqarolarni barcha hayot uchun zarur boʻlgan narsalar bilan taʼminlaydi. Koʻrinib turibdiki,

Platon tomonidan ilgari surilgan jamiyatning sotsial strukturasi oliy darjada donishmand-faylasuf turgan qattiq ierarxiyani nazarda tutgan edi.

Yirik yunon mutafakkiri Aristotel o'zining «Siyosat» kitobida jamiyatning tabiiy kelib chiqishi, uning sotsial stratifikatsiyasi va sotsial adolat kabilarga doir qarashlari tadqiq etildi. Aristotelning fikricha, inson tug'ilishdan boshlab instinktiv ravishda boshqalar bilan birgalikda hayot kechirishga intilgan mavjudotdir. Odamning boshqa mavjudotlardan farqi, uning ijtimoiy va shaxsiy munosabatlardagi ezgulik, adolat, «umumiy foydani tushunib etganligi»dir. Aristotel jamiyatda bir-birini izchillik bilan bir-biriga almashib boruvchi insoniy ijtimoiy hayot shakllarini bir-biridan ajratib ko'rsatib berdi: oila – yashash manzili (qishloq va boshq.) – polis (shahar-davlat). Aristotel uchun davlat – odamning tabiiy ravishda boshqa odamlar bilan hayot kechirishga intilishi natijasida vujudga keladigan biralikda insoniy hayot kechirishning oliy tabiiy shaklidir. Oila – insoniy birlikning birlamchi shakli sifatida talkin etildi. Bir necha oilalar yashash manzilini tashkil etadi. O'zaro bir-birlariga yaqin yashash manzillari shahar-davlatga birlashadi.

Aristotel ilgari surgan sotsial struktura modelida asosiy strifikatsiyaviy prinsip sifatida mulkssenzi tanlandi. Unga muvofiq, fuqarolar uchta sotsial qatlamga bo'linadi: kambag'al, o'rta qatlam va boy. Mutafakkirning fikricha, davlatda qanchalik o'rta qatlam ko'proq bo'lsa, u shunchalik qudratli bo'ladi, gullab-yashaydi.

Antik yunon falsafasini yanada rivojlanishiga katta hissa qo'shgan, SHarq uyg'onish davrining mutafakkiri Abu Nasr Forobiy insoniy jamiyatni puxta o'rgangan olimlar jumlasiga kiradi. Forobiy «Fozil shahar odamlari qarashlari» asarida jamiyat («inson jamoasi»)ning kelib chiqish sabablarini ilmiy jihatdan asoslab beradi: «Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi etuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, uning bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish kishilik jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... SHu sababli yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-biriga etkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan etuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va etuklikka erishmoq uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi. SHuning uchun inson ko'paydi va erning aholi yashaydigan qismiga o'mashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi»¹⁶. Mutafakkir nazdidagi inson jamoasi – bu kishilik jamiyati hisoblanadi.

Forobiy jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi (sotsial strukturasi) sifatida jamiyatdagi turli ijtimoiy tabaqalarni chuqur tahlil etadi. Abu Nasr Forobiyning fikricha, mukammal jamiyatda har bir tabaqa, yaxlit ijtimoiy organizmning ajralmas qismi sifatida, o'zining muayyan funksiyalariga ega bo'lib, go'yoki shu vazifalarni bajarish uchun ixtisoslashganlar.

Forobiy orzu qilgan ideal davlatda ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi farqlanishlar saqlanadi. Platonning ideal davlat tuzumi haqidagi ta'limotida ko'rsatilgani kabi, har bir tabaqaning vazifalari va majburiyatlari aniq belgilangan bo'ladi, tabaqalar o'zlarining maqomlari bo'yicha o'zlariga tegishli bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanadi. Bir tabaqaga mansub bo'lgan odam boshqatabaqa vakillari uchun tegishli bo'lganishlarni bajarish huquqiga ega emaslar (masalan, boshqaruvchilar tabaqasiga mansub kishilar dehqonchilik yoki savdo ishlari bilan shug'ullanmaydi). Fozil shahar-davlatda har bir tabaqaning jamiyatdao'rni va maqomi mazkur tabaqa bajarishi lozim bo'lgan vazifalarning qanday bo'lishi bilan belgilanadi. Tabaqa martabasining baland yoki past bo'lishi uning hukmdorga yaqin yoki uzoq bo'lishiga bog'liqdir. Hukmdorga yaqin yoki undan uzoq bo'lishning belgisi har bir tabaqa vakillarining aqliy (intellektual) va ma'naviy kamolot darajalarining yuksakligiga bog'liqdir. Aqliy va ma'naviy kamolot darajalari yuksak bo'lgan tabaqa vakillari, ya'ni hukmdorga yaqin odamlar yuqori lavozimlarni egallab, hurmatga sazovor bo'lgan ishlarni bajaradi, ularning qo'l ostida ishlovchilar esa pastroq lavozimlardagi ishlarni bajaradi.

Ko'rinib turibdiki, Forobiyning ideal davlat tuzumiga asoslangan jamiyatda (fozil shahar-davlatlarda) kishilarning ijtimoiy tabaqalarga bo'linishi va ularning imtiyozlari saqlanadi. Mutafakkir biron-bir tabaqaga mansub odamlarning vazifalari va majburiyatlari o'rtasida tafovutlarning saqlanishi, har bir odamning o'z kasbini yaxshi bilishi va o'z vazifalarini bajarishi jamiyatning sobitligi hamda adolatning yuzaga chiqishi

¹⁶Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. -Тошкент: А.Қодирий ном. халқ мероси нашриёти.1993.-Б.18-19.

uchun zarur bo'lgan omildir, deb qaraydi: har bir odamning o'z kasbiga tegishli vazifalarini to'g'ri bajarishi - jamiyatda adolatning saqlanishi va uni barqarorligini ta'minlash asosidir.

Mutafakkir o'zining «Talkisi navomisi Aflotun» («Platon qonunlari mohiyati») asarida ilohiy qonunlarni doimo adolatli ekanligini ilgari suradi.¹⁷ Fozillar jamiyatining adolatli bo'lishi va tabaqalar o'rtasida tavofutlarning saqlanishida *adolat huquqiy kategoriya* vazifasini bajaradi. Ana shu jihatlardan yondashganda, Forobiyningadolatg'oyasiga nisbatan ishlatgan ta'rifi Platon talqinlariga yaqindir. Lekin Forobiy qarashlaridagi adolat g'oyasi kishilar o'rtasida axloqiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni, moddiy boyliklarni taqsimlash va o'zaro almashuv munosabatlarini ham o'ziga qamrab oladi. Mana shu erda Forobiyning qarashlari Platon talqinlaridan farqlanadi. Forobiy o'zidan oldingi barcha o'tmishdoshlaridan farq qilib, adolat haqidagi quyidagi ta'rifini keltiradi:«Adolat - avvalambor butun shahar ahli tomonidan yaratilgan ne'matlarni (to'g'ri) taqsimlash hamda kishilar o'rtasida bu ne'matlarni taqsimlash qoidalarini saqlash demakdir. Bunday ne'matlar qatoriga (kishilarning) farovonligi, boylik (mol-mulk), turli unvonlar va jamiyatda tutgan o'rni hamda odamlarning moddiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotiga oid boshqa ko'pgina ne'matlar (narsalar) kiradi. Jamoa a'zolarining har biri o'zining xizmatiga yarasha bu ne'matlardan tegishli hissasiga egadir. Agar ne'matlar bir odamga nisbatan kamroq taqsim etilsa, bu holda u odamga nisbatan adolatsizlik bo'ladi. Aksincha, o'sha odamga ne'matlar ko'proq taqsim etilsa, unda boshqa fuqarolarga nisbatan adolatsizlik sodir qilingan bo'ladi.¹⁸

Xulosa qilib aytganda, adolat kishilar va turli tabaqalar o'rtasida o'zaro iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarda to'g'ri taqsimlashning belgisi vazifasini bajaruvchi kategoriyadir.«Adolatsizlikning sodir bo'lishi, - deb yozadi Forobiy, - shunda ifodalanaidiki, ne'matlarning tegishli hissasi berilmay qoladi».¹⁹ Mutafakkirning fikricha, sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o'rtasida, shuningdek davlat bilan tabaqalar o'rtasidagi munosabatlarda adolat prinsipiga qilishdir.

Forobiy kishilarning diniy mazhabiga emas, balki ularning turli belgilari - tabiiy xususiyatlariga, qobiliyatlariga, aqliy iqtidorlariga hamda ilmlarni o'rganish va hayotiy tajriba to'plash jarayonida orttirgan bilim va ko'nikmalariga qarab ijtimoiy guruhlariga bo'ladi. Uning talqinicha,shahar - bu muayyan bir davlat uyushmasi, jamiyat (jamoa) esa - shu davlatga tobe bo'lgan odamlarning tabaqalardan iborat birlashmasidir. Albatta, bu kabi qarashlar Platon va Aristotel tomonidan ilgari surilgan jamiyatning sotsial strukturalariga doir ta'limotini va bu strukturalarni tabaqalashish qonuniyatlarini yanada rivojlantirdi.

Muayyan jamiyatning tarixiy rivojlanishini tahlil etish natijasida olingan tizimlar nazariyasi va sotsiologik tasniflardan kelib chiqib **jamiyatning** asosiy universal tasnifini quyidagicha ifodalash mumkin: a) bir butunlik, yaxlitlik; b) o'zgarishlarga boy va rivojlanishga moyillik (dinamizm); v)tizimlilik. Mazkur universal tasnifdan kelib chiqib jamiyatni quyidagicha ta'riflash mumkin: **Jamiyat** (society) – bu yaxlit tuzilma bo'lib, uning doirasida odamlarning birgalikda yashashi amalga oshadi; jamiyat o'zining unsurlaridan iborat bo'lish xususiyatiga ega bo'lgan, shuningdek o'zini mavjudlik makon va zamon chegaralariga ega bo'lgan o'ziga xos organizm yoki tizimdir. SHu tariqa, jamiyat muayyan va aniq hududda joylashgan bo'ladi va o'z mavjudligining aniqmuvaqqat doirasiga egadir. Ba'zi jamiyatshunos olimlarning fikricha, «jamiyat» va «mamlakat» tushunchalari o'rtasida o'xshashlik mavjud. Jamiyat odamlardan iborat tuzilma sifatida tavsiflanib, u: sotsial aloqalarning birlashuvi ro'y beradigan hudud; muayyan bir hudud doirasida yuzaga kelgan sotsial aloqalar, munosabatlar, birliklarning turli tumanligiga ega; avtonomlik (mustaqil yashash) qobiliyatiga ega; integratsiyalashuvga moyil (barcha individlarni o'zaro qo'shiluvchanligi, ijtimoiy tartibot natijasidagi birlashuv).

“**Jamiyat**” deganda barcha insoniy munosabatlar (aloqalar) yig'indisi tushuniladi. Y Ana bir manbada “jamiyat” tushunchasi ma'lum bir hududni egallagan, oz yoki ko'p darajada o'zining boshqalardan farqlanuvchi madaniyati va institutlariga ega bo'lgan odamlarning o'zini o'zi abadiylashgan yig'indisi, deyiladi.²⁰

¹⁷Ўша жойда.

¹⁸ Фараби. Социально-этические трактаты. -Алма-ата: Наука, 1975.-С.224.

¹⁹ Ўша жойда.-Б.226.

²⁰Джери Дж.,Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. Том 1. –Москва:ВЕЧЕ.АСТ, 1999.-С.508.

Jamiyat institutlar va birliklarning o‘zaro munosabatlarini qo‘llab-quvvatlaydigan, yangi sotsial tuzilmalarni integratsiyalaydigan, o‘z mantig‘idan kelib chiqib aholining asosiy qismini o‘ziga bo‘ysundiradigan, mazkur hududda yashovchi odamlar o‘z xatti-harakatlaridagi turli tuman sotsial o‘zaro ta’sirlar va aloqalarni yagona negizga uyushtirishga undovchi va o‘zini o‘zi muvofiqlashtirish mexanizmlariga egadir. **Jamiyat** – odamlar, birliklar va tuzilmalar o‘zaro ta’sirlari va aloqalarining tarixan rivojolanuvchan, ularning birgalikda yashash jarayonida o‘zgarib boradigan va tarkib topadigan yaxlit tizimdir.²¹

Jamiyatni o‘ziga xos belgilari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: 1)sotsiallik; 2)jamiyat a’zolari (insonlar) o‘rtasida o‘zaro ta’sir va bog‘lanishlarning mavjudligi; 3)ma’lum bir hududga ega bo‘lish (sotsial makon); 4)sotsial zamonning (vaqtning) mavjudligi; 5)o‘zini o‘zi boshqarishi va muvofiqlashtirishi, o‘zini o‘zi namoyon qilishi, sotsial jarayonlarni o‘z-o‘zidan anglashi; 6)sotsial institutlarning mavjudligi; 7)odamlarning ongi, irodasi va faoliyatini har qanday o‘zgarishlarga ta’sir etib turishi; 8)sotsial strukturaning mavjudligi.²²

Jamiyatning strukturaviy komponentlari²³ - ular ko‘plab individlar (shaxslar); odamlar tomonidan bajariladigan sotsial rollar; o‘z ichiga hududiy, etnik va boshqa birliklarni olgan sotsial struktura; odamlarning bir-birlariga o‘zaro ta’siri.

Jamiyat yaxlit tizim sifatida turli tuman unsurlardan (faoliyat turlari, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy guruhlar, birliklar, institutlar va uyushmalar) iborat. Ularning barchasi bir-birlariga mustahkam bog‘langan bo‘lib, ularning jamlanmasi bir butunlikni (yaxlit jamiyatni) tashkil etadi. «**Struktura**» (tuzilma) tushunchasi (lotincha “structura” – tuzilish, tuzilma, joylashish tartibi, tartib) umumiy ma’noda bir butunning u yoki bu darajadagi barqaror unsurlari yoki ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni anglatadi.

Biz xorijiy adabiyotlardan foydalanishda qiyinchilik tug‘ilmasligi uchun «**tuzilma**» tushunchasini xalqaro miqyosda qabul qilingan shakli – «**struktura**» atamasi ishlatamiz. Struktura jamiyatning tarkibiy qismlarini turli tartibsizliklar aralashmasidan iborat holda yashashga yo‘l qo‘ymaydigan, ularni muvofiqlashuviga shart-sharoitlar yaratib beradigan o‘ziga mexanizm vazifasini ham bajaradi.

Struktura– ob’ektning bir butunligini va uning o‘ziga o‘zi aynanligini, ya’ni turli ichki va tashqi o‘zgarishlarda o‘zining asosiy xususiyatlarini saqlay olishini ta’minlovchi barqaror aloqalar yig‘indisidir. Struktura aksariyat holatlarda “nimanidir tarkibiy qismlarini o‘zaro joylashishi va o‘zaro aloqalari” yoki “ma’lum bir tuzilish va tuzilmaga ega bo‘lgan narsa” ma’nolarida ishlatiladi.²⁴

Struktura - birinchidan, bu unsurlarni ma’lum bir model sifatida namoyon qilish, masalan, qandaydir institutlashtirilgan sotsial tasniflashni (rollar, tashkilotlar va boshq.) “tuzilgan struktura” yoki “bandlik strukturasi” sifatida tartibga solish; ikkinchidan, ustki struktura asosida yotuvchi (ayniqsa qiyosiy grammatikada) qoida, tartibdir (“chuqur struktura” - Levi-Stross ta’biricha). Ingliz otsiolog olimi Giddens uchun “struktura” tushunchasi sotsial tizimlarni qaytarilishi va takrorlanishida saqlanadigan “qoidalar va imkoniyatlar”ga taalluklidir.²⁵

Giddens jamiyatning sotsial strukturasi tushunchasini o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish barobarida, uni funksionalizm tarafdorlari talqinidagi noaniqliklar va engil-elpi ta’riflashlarni keskin tanqid qilib quyidagi fikrlarni ilgari surdi: “Strukturatsiya nazariyasini o‘zagini tashkil etgan muhim tushunchalarni ko‘rib chiqamiz: «struktura», «tizim» va «strukturaning dualligi (ikki taraflamaligi)». Hech shubhasiz aytish mumkinki, ularning ichida birinchisi – struktura (yoki «sotsial struktura») – funksionalizm oqimi tarafdorlari ichida juda ham ommaviylashib ketdi va ular o‘z nomidan kelib chiqib ham «strukturalizm» an’analari oldida o‘z burchini bajarishga urindi. Lekin, barcha nazariyalar ham bu tushunchaga sotsial-ilmiy nazariyalarning talablari darajasida ta’rif bera olmadi. Funksionalizm tarafdorlari va ularning tanqidchilari o‘zlarining asosiy diqqat-e’tiborini faqat «funksiya» tushunchasiga qaratib, «struktura»ga oid tasavvurlarga muhim e’tibor bermadi; shu tariqa, bu tushunchaning ahamiyati eski holidan nariga o‘tmadi.

²¹Ўша жойда.-С.159.

²²Ўша жойда.-С.160-163.

²³Компонент [лот. componens (compo-nentis) тузувчи, ташкил этувчи, ҳосил қилувчи] – ниманидир таркибий қисми.

²⁴Локшина С.М. Краткий словарь иностранных слов.-10-е изд., стер.-Москва: Рус.яз., 1988.-С.488.

²⁵Қарант: Большой толковый словарь (Collins). Том 2 (П-Я): Пер. с англ. –Москва: Веча, АСТ,1999.-С.300.

SHu bilan birga, biz funksionalizm tarafdorlari «struktura» deganda nimani tushunishini yaxshi bilamiz. Lekin, darhaqiqat, jamiyatshunos-tahlilchilar bu tushunchani sotsial munosabatlar va hodisalarni o'ziga xos «modellashtirish» deb tushunadi. Ko'pincha struktura tushunchasi skelet yoki organizm tuzilishi, yoki bino sinchi (qobirg'asi) kabi ko'zga ilinmas tasavvurlar shaklida talqin etildi. Bu yondashuv va unga tegishli tushuncha sub'ekt va sotsial ob'ektning ikki taraflamaligi (dualligi) bilan mustahkam ravishda o'zaro bog'liqlikda talqin etildi: bunda «struktura» insoniy faoliyatga nisbatan qandaydir «tashqi» holatni ifodalab, mustaqil sub'ektning erkin tashabbuslarini chegaralashni keltirib chiqaruvchi manba ma'nosini bera boshladi. Strukturalizm doirasida paydo bo'lgan strukturaga doir tasavvurlar bizga qiziqarli bo'lib tuyuladi. Bunda, struktura haqida so'zlaganda, biz u yoki bu sotsial munosabatlar va hodisalarning modellarini emas, balki mavjudlik va mavjud emaslikning (yo'qlikning) o'zaro kesishgan nuqtasini nazarda tutamiz; shu tarzda, yuzaki namoyon bo'lishdan kelib chiqqan holda uning poydevori - asos solinadigan prinsiplari chiqarib tashlanadi».²⁶

Giddens «sotsial struktura» va «tizim» tushunchalaridagi farqlanish va bir-birini to'ldirish xususiyatlarini ochib beradi, shuningdek ularga doir izlanishlarni yanada chuqurlashtirishning istiqboldagi vazifalariga to'xtaladi: «Dastlabki qarashda strukturaga doir yuqorida keltirilgan tasavvurlar umumiylikka hech qanday daxli yo'qdek ko'rinadi. Lekin, aslida ularning har biri sotsial munosabatlarni strukturalashning muhim jihatlariga tegishlidir. Bu jihatlar strukturalashtirish (strukturatsiya) nazariyasida «struktura» va «tizim» tushunchalariga differensiyaviy (bir butunni bo'laklarga va farqlanuvchi jihatlariga qarab o'rganish) yondashuv vositasida anglab etiladi. Sotsial munosabatlarni tahlil qilar ekanmiz, biz mummmmoning, bir tomondan, sintagmatik²⁷ jihatlari – sotsial munosabatlarni vaziyatli amaliyotini takror yaratishni o'z ichiga olgan holda makonda va zamonda modellashtirish, ikkinchi tomondan, shu kabi takror yaratish jarayonida muttasil ravishda ishtirok etuvchi «strukturalashning usullari»ni ma'lum sharoitlarda tartibga solishni nazarda tutishga qaratilgan paradigmativiy²⁸ «o'lchash»ni e'tiborga olishimiz zarur bo'ladi».²⁹

«**Jtimoiy**» tushunchasi lotincha (socialis) «sotsial» ma'nosini bildirib, u odamlarning jamiyatdagi o'zaro munosabatlari va hayot kechirish tarzi tufayli bir-birlariga bog'liq ekanligini anglatadi. Jamiyat keng ma'noda – bu umumiy manfaatlar, qadriyatlar va maqsadlarga ega bo'lgan odamlarning birlashish shaklidir. Insoniy jamiyat insonlararo munosabatlar (sotsial munosabatlar) modeli (jamiyat sub'ektlari o'zaro munosabatlari yig'indisi) sifatida tavsiflanadi.

Bu tushunchalar o'zaro birlashtirilganida, «jamiyatning sotsial strukturasi» ma'nosini beradi. Bu tushuncha jamiyatning (birlikning, guruhlarning) ichki tuzilishini ifodalaydi; bu - tartibga solingan sotsial birliklar, sotsial institutlar va ularning o'zaro aloqalari yig'indisi demakdir. Sotsial struktura tor ma'noda funksional jihatlardan o'zaro bog'langan sotsial maqomlar va rollarning yig'indisidir. Sotsial struktura jamiyatning yaxlitligi va barqarorligini ta'minlab turadi. Sotsial strukturani tahlil etishda odatda quyidagi sotsial hodisalar ko'rib chiqiladi: sotsial maqom, sotsial rol, sotsial differentsiatsiya, sotsial stratifikatsiya, sotsial notenglik, sotsial mobillik, sotsial marginallik, sotsial institutlar va boshqalar.

Umuman, jamiyatning sotsial strukturasi barcha jamiyatlar uchun xos bo'lib, ularning shakllari, funksiyalari, ta'siri natijalari turli jamiyatlarda fuqarolarning milliy qadriyatlarini, tarixiy rivojlanish tajribasi, siyosiy va huquqiy madaniyatga bog'lik holda turlicha bo'lishi mumkin.

«Fuqarolik jamiyati» tushunchasining ildizi (civil society) qadimgi grek faylasuflari va boshlabssitseron yozgan asarlarda kuzatiladi. Lekin, grek faylasuflari fuqarolik jamiyati haqida fikrlaganida asosan davlatni ko'zda tutgan edilar. Fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar XVIII asr oxirida bir vaqtning o'zida shotland va kontinental Ma'rifatparvarligi tomonidan tug'ildi. Tomas Peyn va Georg Gegel kabi nazariyotchilar fuqarolik jamiyatini davlatga yaqin, lekin, shu

²⁶ Гидденс.Э. Устроение общества.. Очерк теории структуризации.-Москва: Академический Прект, 2005.-С.58.

²⁷Снтагма [юнон. syntagma ниманидир қўшилганлиги, боғланганлиги, бирикканлиги] – бир неча сўзларни ёки сўз қисмларини қўшилиши, масалан, сув ташувчи – мешкоб (бунда меш – қопсимон идиш, об - сув); синтагматик - маълум бир фикрдаги тил бирлиги бирикмаларига тааллуқли (унинг тескариси - парадигматик).

²⁸Парадигма [юнон. paradeigma мисол, намуна] - 1) жадвал қўринишида берилган сўз шаклининг тизими (номларни турланиши, сўзнинг тусланиши; 2) далиллаш ва қислаш учун тарихдан мисол келтириш.

²⁹ Гидденс.Э. Устроение общества.. Очерк теории структуризации.-Москва: Академический Прект, 2005.-С.59.

bilan birga undan ajralgan soha, qaysiki, bu kabi jamiyatda fuqarolar o'z xohishlari va manfaatlariga bog'liq holda birlashadilar, deb talqin etdilar. Bu yangi talqinlarda iqtisodiy voqeliklarni o'zgarishlari ifodalangan edi: xususiy mulk, bozor raqobati va burjuaziyaning paydo bo'lishi. U tobora o'sib borayotgan erkinlik sari da'vat etish chaqiriqlaridan paydo bo'lgan edi.

XIX asrning o'rtasida jamiyatshunoslar va faylasuflar sanoat inqilobining ijtimoiy va siyosiy oqibatlariga o'z e'tiborlarini qaratganlarida esa fuqarolik jamiyati tushunchasi iste'moldan tushib qoldi. Faqat ikkinchi jahon urushida keyingi davrda Antonio Gramshi fuqarolik jamiyatiga tiraniya bilan kurashishning muhim sohasi va mustaqil siyosiy faoliyatning o'ziga xos o'tlanish nuqtasi sifatida qarab, uni qaytadan tikladi va bu jamiyat yana rusumga kirdi. Gramshi o'ng oqim diktaturani tadqiq etganligi uchun uning g'oyalari SHarqiy Evropa, shuningdek, Lotin Amerikasidagi dissidentlar va huquq himoyachilariga kuchli ta'sir qildi. CHex, vengr, polyak faollari doimo fuqarolik jamiyati tushunchasiga murojaat etishar edi. Ayniqsa, 1989 yilda Berlin devori qulagan paytlarda u jasurlik tushunchasining sinonimi sifatida ishlatila boshlandi.

XX asrning 90-yillarida fuqarolik jamiyati jozibador formulaning so'nggi natijasiga aylandi. Ulkan demokratlashtirishning dunyoviy tamoyillari uning oldida yangi ufqlarni ochdi. AQSH va G'arbiy Evropada uning jamiyatni yangilashning harakatlantiruvchi kuchi sifatidagi o'rniga nisbatan qiziqishlar kuchaydi, shuningdek, davlat va hukumatta'sirlari kamayib borayotgan rivojlanayotgan mamlakatlar ichida ham u keng tarqala boshladi.

4. Tarixiy taraqqiyot tajribasidan ma'lumki, inson jamiyat tomonidan oliy ijtimoiy qadriyat manbalari sifatida namoyon bo'lishi eng echimini topish eng qiyin muammolardan biridir. CHunki, bu kabi sharoitlarda insonni mansabdorlar va ularning apparatini irodasi asosida faoliyat yuritishdan boshqa chorasi qolmaydi, inson davlat mashinasining bir murvatiga aylana boshlaydi. SHaxs o'zining turmushini o'zgartirish qobiliyatiga ega bo'lmasdan, u xalqaro munosabatlarda "inson huquqlari manbasi" deb ataladigan o'z insoniy qadr-qimmatini e'zozlaydigan erkinlik me'yorlaridan bahra ololmaydi.

SHuning uchun ham fuqarolik jamiyatini xalqaro tajribalar va milliy an'analar asosida shakllantirish inson erkinligi va huquqlarini ta'minlashning asosiy kafolati sifatida shakllantirish inson taraqqiyoti uchun eng zaruriy omildir. Hozirgi davrda jamiyatga doir zamonaviy nazariyalarda fuqarolik jamiyatining quyidagi asosiy uchta tarkibiy qismlari quyidagicha ta'riflanadi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik funksiyalarni sezilarli qismini amalga oshiradigan jamoat birlashmalarini rivojlanganligi; "shaffof" hukumat va parlamentning mavjudligi; uning "shaffof"ligi jamiyat nazorati ostida va fuqarolarning baholashlari bilan bog'liq ekanligi bilan ifodalanadi;

- hukumat va nodavlat tashkilotlar o'rtasida "de-yure" talablari doirasidagi muloqotlarning mavjudligi, yoki, boshqacha aytganda, ijroiya hokimiyati tizimlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir eta olishning legitim usullarini shakllanganligi.

SHu bilan birga, jamiyatni qonunlar asosida boshqarilishi ham ob'ektiv zaruriyat hisoblanadi. Lekin, boshqaruv tizimida ba'zi mansabdorlarning byudjetni ijro etishi va turli resurslarni taqsimlash va boshqaruv faoliyatida qonunlar bilan belgilanmagan turli ruhsatnomalar berish, tadbirkorlikni nazorat qilish kabi turli byurokratik vositalar paydo bo'ladiki, ular doimo jamiyatni rivojlanishiga to'siq bo'lib kelgan. SHuningdek, bu kabi holatlar ob'ektiv zarurat hisoblanmaydi. Ularning barchasi boshqaruv an'analaridan chiqarib tashlanishi zarur.

Umuman, fuqarolik jamiyatining yashashi va rivojlanishi uchun davlat organlari quyidagilarga amal qilishiga zarurat tug'iladi:

- qarorlar qabul qilishva ularni ijrosini amalga oshirishda u yoki bu ijtimoiy tizimlar bilan kelishib faoliyat ko'rsatishi shart ekanligi;

- davlat organlari vakolatlarini bir qismini nodavlat tashkilotlarga o'tkazish.

SHuningdek, davlat apparati funksiyalarini nodavlat tashkilotlarga o'tkazib borish bilan boshqaruv tizimi ham demokratiyalashib boradi. Masalan, Buyuk Britaniyada davlat organlari faqat nodavlat tashkilotlari bajara olmaydigan yoki bajarishni istamaydigan funksiyalarni bajaradi (ya'ni qoldiq prinsipiga amal qiladi).

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida shunday xulosa chiqarish mumkin: vertikal ierarxiya asosida boshqarish manbai insonlardan iborat bo'lgan zaruriy qadriyatlarni shakllaninishini izdan chiqarib turadi. SHuning uchun ham boshqaruvda davlat va jamiyatning rolini muvozanatlashtirish boshqaruvni modernizatsiyalashning ustuvor yo'nalishi hisoblanmoqda.

SHuning uchun ham davlat boshqaruviga doir (ma'muriy) islohotlarni amalga oshirishning kafolati fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish bilan uzviy ravishda bog'liqdir. CHunki, **inson taraqqiyotining** asosiy komponentlaridan biri, bu – inson taqdirini hal etish, uning huquq va erkinliklarini ta'minlanishiga doir boshqaruv jarayonida uning o'zi bosh manfaatdor sifatida ishtirok etishi taqozo etiladi.

Ma'lumki, g'arbda ma'muriy islohotlar asosiga subsidiarlik³⁰ prinsipi qo'yilgan bo'lib, u asosan g'arbda rivojlangan quyidagi diniy qadriyatni dunyoviylik asosida hal etish bilan bog'liq bo'ldi: "SHaxsning o'z tashabbusi va kuchi bilan qiladigan narsalardan mahrum qilish va uni jamoatga taalluqli deyish mumkin emas. Xuddi shuningdek, qattaroq va yuqori darajadagi hamjamiyatning kichik va itoatkor hamjamiyat qilishi va oxiriga etkazishi mumkin bo'lgan ishga da'vogarlik qilishi ham xuddi yuqoridagidek, ijtimoiy tartibot uchun nihoyatda zararli bo'lgan nosog'lom muhitdir".³¹

Hozirgi davrga kelib fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanib borishi bilan davlat boshqaruvini nomarakazlashtirish (detsentralizatsiyalash) uchun ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik shart-sharoitlar yaratiladi. Bu jarayon davlat boshqaruvini erkinlashtirish (liberallashtirish) va ma'muriy islohotlarning eng asosiy sharti hamdir.

Fuqarolik jamiyati shakllanib borgan sari mansabdorlar faoliyatini milliy manfaatlar, jamiyat baroqarorligi va xalq farovonligi asosida kechishi uchun shart-sharoitlar shakllanib boradi. CHunki, jamiyatning manfaatlari bilan shaxsning manfaatlari uyg'unlashgan fuqarolik jamiyati sharoitida fuqarolarning huquqlar ham manfaatlar asosida insoniy birliklarga uyushish va shu asosda hokimiyat organlarini nazorat qilish, ularda ishtirok etish mayllari shakllanib va o'sib bordi.

Fuqarolik jamiyati sharoitida markaziy hokimiyatda milliy manfaatlar bilan bog'liq yirik vakolatlardan boshqasi mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolik jamiyati institutlariga uzatiladi. Hududiy o'zini o'zi boshqarish organlari, o'z navbatida, fuqarolarning ixtiyoriy birlashuvi o'z zimmasiga olmagan yoki u rad etganidan boshqa vakolatlarni amalga oshira boshladi. Bu holatda konsensusga erishish prinsipiga asoslanildi. Bu prinsip ko'pincha ma'muriy shartnomalarda ifodalana boshlaydi.

Rivojlangan mamlakatlarda huquqiy davlatning paydo bo'lishi fuqarolik jamiyati tushunchalarini talqin etishga ham kuchli ta'sir etdi. Jumladan, fuqarolik jamiyati tushunchasinikeng va tor ma'nolarda ishlatish rusumga kirdi. Keng ma'nodagi fuqarolik jamiyati - davlat va uning tizimlari tomonidan jamiyatni egallab olmagan qismi, boshqacha aytganda, davlatning qo'lietmagan qismidir. Bu kabi jamiyat davlatga nisbatan avtonom, bevositaunga qarambo'lmagan qatlam sifatida rivojlandi. SHuningdek, fuqarolik jamiyati keng ma'nodafaqat demokratik qadriyatlari muhitidagina emas, balki avtoritarizm rejimida ham yashay oladi. Lekin, totalitarizmning paydo bo'lishi bilan fuqarolik jamiyati siyosiy hokimiyat tomonidan butunlay «yutib» yuboriladi.

³⁰ Субсидиар, субсидар битим [дот. subsidiarius захирадаги, кўмакчи, ёрдамчи] – асосий битимни тўлдирувчи битим, асосий мажбурият.

³¹ Каранг: Энциклики его святейшества Папы римского 1891, 1981, 1991 годов о труде и человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. — М.: Институт праксеологии, 1993.-С.21.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi tor ma'noda talqin etilganda, u huquqiy davlatning ikkinchi tomoni bo'lib, ular bir-birlarisiz yashay olmaydi. Fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti va demokratik huquqiy davlat sharoitida davlattasarrufida bo'lmagan erkin va teng huquqli individlarning o'zaromunosabatlaridagi plyuralizmdan tashkil topadi. Bunday sharoitlarda jamiyatsohalariga xususiy manfaatlar va individualizmning erkinmunosabatlari qamrab olinadi. Bu kabi jamiyatning shakllanishi, uning rivojlanishi individlarning erkinlikka intilishi, ularning davlatga tobe bo'lgan fuqarolikdan erkin mulkdor fuqarolarga aylanishi, o'z shaxsiy hurmat-obro'sini his qila borishi, xo'jalik va siyosiy mas'ullikni o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lishi bilan bog'liqdir.

So'nggi yarim asr ichida tarixiy rivojlanish tajribalari shuni ko'rsatdiki, huquqiy davlat unsurlari shakllanmasdan ilgari fuqarolik jamiyatini barpo etish uchun imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratilmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, huquqiy davlat qurish islohotlari fuqarolik jamiyati muhitidan oziqlanadi, davlat irodasi ham jamiyatdagi turli tuman manfaatlar va ehtiyojlar ifodalanishiga bog'liq holda namoyon bo'ladi. SHuningdek, huquqiy davlat sharoitidagi erkin raqobatbardoshlik natijasidagina o'rta qatlam - mulkdorlar qatlamini shakllanishi uchun qulay shart-sharoitlari yaratiladi³².

4. Jamiyatni rivojlantirish, huquqiy davlatga asos solish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtirokini faollashtirish, bozor iqtisodiyotiga o'tish, davlat hokimiyati organlarini tizimini nomarkazlashtirish natijasida fuqarolik jamiyati qurish uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgani sayin sotsial strukturalar ham takomillashadi, uning yangidan-yangi funksiyalari paydo bo'ladi. Fuqarolik jamiyati sharoitida sotsial strukturalarga tasnif berish ijtimoiy tuzilmasi to'g'risidagi bilimlarni tahlil etishda unga doir kategoriyalar to'g'risida tasavvurlarga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. SHuning uchun fuqarolik jamiyati klassik darajada rivojlangan Evropa namunasiidagi fuqarolik jamiyati konsepsiyasining mohiyati nimada?, degan savolga javob berishga zarurat tug'iladi.

Bu konsepsiyada fuqarolik jamiyatining muhim mezoni sifatida erkin fuqarolik jamoalarning teng huquqli, avtonom va faol xatti-harakat qilayotgan individlarning mavjudligi yaqqol ajratib ko'rsatilgan. Fuqarolik jamiyati uchun eng muhim mohiyat kasb etuvchi jihatlari – bu alohida olingan individlar o'z shaxsiy xohishlariga bo'ysungan holda, «ijtimoiy manfaatlardan» mustaqil holda shaxsiy ehtiyojlaridan kelib chiqib shunchaki o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishga intilishni emas, balki o'zining mavjud bo'lgan qonuniy manfaatlari va ehtiyojlarini chindan ham qondirishi hisoblanadi.

Bu soha, ya'ni «byurger» xususiy shaxs sifatida o'zini o'zi aniqlagan individuallik o'z xohishlari va shaxsiy avtonomligini qondirishga qaratilgan o'z talablarini ilgari surgan shaxsiy manfaatlari va ehtiyojlarini amalga oshiradi. Fuqarolik jamiyatida o'zaro ta'sir va bog'lanishlar shuning uchun ham ijtimoiy (sotsial) kenglik deyiladiki, ular xususiy individ sifatida sotsial aktorlardan ham mustaqil ajralgan holda ham faoliyat yuritishi mumkin.

G'arb namunasiidagi fuqarolik jamiyatining strukturasi quyidagilardan iborat:

- jamiyatning asosiy birligi – siyosiy qaramlikdan holi bo'lgan, o'z huquqlaridan foydalanishga qobil bo'lgan shaxs;
- turli tuman manfaatlarni ifodalash va amalga oshirish zaruriyati asosida shakllanadigan jamoat tashkilotlari va harakatlar;
- nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutlar (xususiy mulk, mehnat, tadbirkorlik va hokazo);
- davlatdan mustaqil bo'lgan ishlab chiqaruvchilar (xususiy firmalar va boshqalar);
- jamoat birlashmalari va tashkilotlari;
- saylovchilar uyushmalari, turli klublar va to'garaklar;
- munitsipal, ya'ni o'zini o'zi boshqarish organlari;
- ta'lim va tarbiyaning nodavlatsohasi;
- nodavlat ommaviy axborot vositalari;

³² Каранг: Основы политической науки. Часть I. Под ред. В.П.Пугачева.-М.: МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. –Б.219-221.

–siyosiy partiyalar, qonun chiqaruvchi va vakillik organlari atrofidagi davlat bilan fuqarolik jamiyatini (bog‘lovchi bo‘g‘in» sifatidagi) turli lobbi tashkilotlari;

–tadbirkorlar, fermerlar tashkilotlari, kasaba, iste‘molchilar uyushmalari, ilmiy va madaniy tashkilotlar, sport jamiyatlari va boshqalar.

–oila;

–diniy tashkilotlar va boshq. (3.1.-rasm).

Sotsial struktura ichidagi fuqarolik jamiyatining asosi - davlat va siyosiy tashkilotlarning barqarorligiga zaruriyat sezadigan o‘rta simf hisoblanadi. «O‘rta simf»ning vakillari yuqori darajada sotsial va iqtisodiy mustaqillikka ega bo‘ladi. Aristoteldan boshlab Russo va Gegelgacha bo‘lgan barcha mutafakkirlar xususiy mulkni mustaqil fuqarolar yaratishdagi o‘mini e‘tirof etgan.

SHuningdek, qator tadqiqotchilar fuqarolik jamiyatini rivojlanishini quyidagi isbot talab qilmaydigan jihatlarni ajratib ko‘rsatdi:

–fuqarolik jamiyati davlatgacha yoki davlatdan tashqarida mavjud bo‘lmaydi;

–ayni davlat, qaysiki fuqarolik jamiyati uning chegarasi ichida mavjud bo‘ladigan davlat fuqarolarning farovonligi va ularning alohida maqsadlariga (agar bu maqsadlar qonunga xilof bo‘lmasa) mansub jihatlarni himoya qiladi;

–fuqarolik jamiyati davlatdan fuqarolarning hayotini, sog‘lig‘ini, xavfsizligini va boshqa ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishni talab qilishga haqlidir;

–bir tomondan moddiy mo‘l-ko‘lchilikda yashayotgan, ikkinchi tomondan muhtojlikda turmush kechirayotgan o‘rtasidagi ziddiyatlarni yumshatuvchi ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish majburiyati davlat zimmasiga klanadi;

–davlat o‘zining tashqi siyosati va mudofaa qudrati bilan fuqarolik jamiyatini yashashini ta‘minlaydi.

Hozirgi davrda jamiyatshunos olimlar tomonidan fuqarolik jamiyatini strukturalashning uchta asosiy yondashuvini ilgari surdi: institutsional, tizimli va sektorli. Ularni ichida institutsional yondashuv kengroq tarqaldi. Bu yondashuv asosi sifatida tarixiy rivojlanish jarayonida odamlarning sotsial xatti-harakatlari va sotsial aloqalarini muvofiqlashtirish maqsadi zaruriyati sifatida paydo bo‘lgan ijtimoiy hayot birligi (uyushmasi) sifatida shakllangan «sotsial institut» tushunchasi qabul qilingan. Bu tavsifga tayangan holda, institut sifatida ham bir butun holdagi fuqarolik jamiyatini, ham uni tarkibiy qismlarini alohida-alohida tarzda ko‘rib chiqish mumkin. Bunda fuqarolik jamiyati bozor munosabatlari asoslari, demokratik davlat, asosan – davlatdan mustaqil ravishda yashash (avvalambor, moliyaviy) manbalari mavjud bo‘lgan sotsial sinflar va qatlamlar mavjudligi bilan tavsiflanadigan ijtimoiy munosabatlarning yaxlit tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu fuqarolik institutlar bir butun jamiyatga mansub bo‘lgan, uning biron-bir qismi yoki tizim ostiga taalluqli bo‘lmagan, balki uning rivojlanishining muayyan bosqichida turishi bilan ifodalanadigan institutlardir.³³

Institutsional yondashuvning muhim tomoni shundaki, u fuqarolik jamiyatining u yoki bu manfaatlarini amalga oshirayotgan alohida olingan omillarini ajratish va tavsiflash imkonini beradi.

SHuningdek, fuqarolik jamiyatini strukturalashning tizimli yondashuvi ham o‘zining qator afzalliklariga egadir. SHuning uchun ham turli jamiyatga doir adabiyotlarda ko‘pincha «struktura» tushunchasi «tizim» sinonimii sifatida ishlatiladi.³⁴ Bu kabi nuqtai nazardan kelib chiqilsa, har bir mamlakatdagi fuqarolik jamiyati quyidagi tizimiy belgilarga ega bo‘ladi: u biron-bir sotsiallik turiga mansub (keng ma‘noda) bo‘lib, boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlarga bo‘linish, muayyan darajadagi suverenlik, ierarxialik, barqarorlik, rivojlanib va o‘zgarib borish, ochiqlik, turli moslashuvlar, organik birlik (yaxlitlik) va differensiyalashish³⁵ kabi sifatlarga ega bo‘ladi.

³³ Резник, Ю.М. Формирование институтов гражданского общества (социоинженерный подход) / Ю.М. Резник // Социс. – 1994. – №10. – С. 21 – 30.

³⁴ Карташов, В.Н. Гражданское общество как система (социально-правовой аспект) / В.Н. Карташов // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. – 2009. – №1. – С. 37-43.

³⁵ Дифференциация [фр. differentiation < лат. differentia фарк қилиш, тафовут] - 1) бир бутуннинг турли қисмлар, шакллар ва даражаларга бўлиниши, ажрالیши, парчаланиши.

Fuqarolik jamiyati o'z ichiga qator ostki tizimlarni oladi: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy. Bu ostki tizimlarning funksiyalaridan kelib chiqib ularning har biri doirasida alohida-alohida ravishda shakllanadigan fuqarolik jamiyatining uyushmalarini strukturalash mumkin.

SHuningdek, fuqarolik jamiyati strukturasi uch sektorlik nazariya asosida ham ko'rib chiqish mumkin (3.2.-rasm). Uning muhim jihati - bu fuqarolik jamiyatini gorizontal tekislikda (uch sektorga bo'lingan holda), shu bilan birga, uni vertikal, ya'ni ijtimoiy tizimdagi holatini yaxlit tarzda tahlil qilish mumkinligidadir. Gorizontal bo'lish deganda faoliyatlari ustuvorligidan kelib chiqib jamiyatni uchta teng huquqli sektorlarga bo'lish tushuniladi. Dastlabki ikki sektor davlat va siyosiy institutlar va ishbilarmon xususiy tashkilotlar va korxonalar. Hozirgi davrda uchinchi – foyda olishni ko'zlamaydigan sektor ham paydo bo'ldi. Bu sektor aholining o'z oldiga shaxsiy daromad olishni qo'ymaydigan guruhlar va tashkilotlarini o'z ichiga oladi. Uchinchi sektorga oila bilan hukumat va foyda keltiruvchi biznes vakillaridan iborat sektor o'rtasida rivojlangan faollashuv sektori sifatida qaraladi. Bu qarashlarga muvofiq vertikal ravishda bo'linishda uchta daraja –faoliyatga oid bo'lgan fuqarolik faolligi (xususan, fuqarolik jamiyati) vanofuqaroviy hamjamiyat (jinoiylikka taalluqli bo'lgan) darajalari mavjudligini ifodalaydi.

Faoliyatga oid daraja o'z ichiga siyosiy institut sifatida davlat, iqtisodiy va biznes-strukturalar, foyda olishni ko'zlamaydigan tashkilotlar doirasida amalga oshadigan barcha yuridik jihatdan rasmiylashgan aloqalar va munosabatlarni oladi. Nofuqarolik jamiyati – bu barcha uchta sektordagi norasmiy (yashirin) va jinoiy faoliyatga moyil guruhlardir. Bu darajalar orasiga jamiyat faoliyati sohasining o'rta holati sifatida, bir tomondan, huquqiy maydon doirasida, ikkinchi tomondan, davlat tomonidan muvofiqlashtirilmaydigan fuqarolik jamiyati joylashadi.

Albatta, fuqarolik jamiyatining sotsial strukturalarini o'rganishda uchchala yondashuvning har biriga ehtiyoj seziladi. Fuqarolik jamiyatida ishtirok etayotgan har qanday omil institutlashadi, o'zining ustuvor maqsadlariga bog'liq holda sektorlarga bo'linadi, o'ziga xos muayyan muhitda faoliyat yuritadi. Ularning hammasini bir doiraga jamlanishi ostki tizimlarga bo'linadigan fuqarolik jamiyatini tashkil etadi.

Aksariyat jamiyatshunos olimlarning fikricha, fuqarolik jamiyatining strukturalari quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- sotsiallik (sotsial manfaatlar va intilishlarni artikulyasiya qilish, odamlar va buyumlar o'rtasidagi emas, balki, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va aloqalar;
- davlatdan ayro bo'lgan o'zini o'zi boshqarish (avtonomlik);
- fuqaroviylik (sivilizatsiyaga erishganlik, ya'ni butun bir jamiyat va boshqalarning manfaatlarini e'tiborga olish qobiliyatiga ega bo'lish, huquqiy doira ichida xatti-harakat qilish);
- ishtirok va aloqalarning ixtiyoriyligi (vertikal aloqalar ustidan gorizontal aloqalarning ustunligi).

Agar mazkur yondashuvga asoslanilsa, unda fuqarolik jamiyatining strukturalariga ixtiyoriy notijorat tashkilotlar (xayriya, huquqni himoya qilish, volontyor³⁶ va boshq.), ijtimoiy qatlamlar manfaatlariga doir guruhlar (kasaba uyushmalari, tadbirkorlik, fermerlar, ayollar, yoshlar nodavlat tashkilotlari) yoki biror maqsadga qaratilgan (madaniy, sport) tashkilotlar, shuningdek sotsial harakatlar (ekologik, urushga qarshi va boshq.) tegishli ekanligi ko'zga yaqqol tashlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlanish tajribasi shuni ko'rsatdiki, yuqoridagi berilgan tavsiflarga muvofiq va mos keladigan ba'zi nodavlat tashkilotlar bilan fuqarolik jamiyati o'rtasidagi chegaralar, demak ular doirasida harakat qilayotgan tashkilotlar o'rtasidagi o'xshashlik yo'qolib ketdi.

SHundan kelib chiqib, faoliyatlari fuqarolik jamiyati uchun g'oyatda muhim bo'lgan siyosiy partiyalar, biznes-hamjamiyatlar, ommaviy axborot vositalari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish kabilarni jamiyatdagi o'rini tavsiflash maqsadida chegaraviy, yoki gibridd³⁷ shaklidagi tushunchalar taklif qilindi. Ana shunday chegaraviy sohaga «quyidagi» manfaatlarini ifodalovchi, fuqarolik jamiyati tizimida oraliq joyni egallovchi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tegishlidir.

³⁶Волонтер [фр. volontaire] — ўз хохиши билан бирон-бир жараёнда иштирок этувчи шахс; (баъзи давлатларда, масалан Буюк Британия, Франция, Италия ва бошқ. ҳарбий хизматга ихтиёрий равишда кириш).

³⁷Гибрид [лот. hibrida] – бир неча уруғларни бирлаштирган ҳолда олинадиган насл; ижтимоий фанларда турли тушунчалар асосида битта тушунчани тавсифлашга нисбатан ҳам ишлатилади.

Fuqarolik jamiyatini siyosatdanbutunlay yiroq turadigan munosabatlar va institutlar tizimi sifatida tavsiflamalik lozim. Bu jamiyatning genezisi³⁸ va tabiati turli tuman manfaatlarni davlat siyosatini belgilash jarayonida jamiyatdagi fuqarolar irodasi sifatida ifodalashi uchun iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy, oilaviy, madaniy va boshqa ijtimoiy munosabatlarni etarli darajada tizimning tarkibiy qismlariga aylantira oladi. Bu tizim doirasida turlicha jamoat tashkilotlari, harakatlar, siyosiy partiyalar (idora etuvchi partiyadan tashqarilari), diniy tashkilotlar, iqtisodiy uyushma va birlashmalar, va nihoyat, insonning o'zi shaxs sifatida o'zining oilaviy, kasbiy, xizmat ko'rsatishga oid va boshqa turli tuman manfaatlari hamda ehtiyojlarini qondirish uchun harakat qiladi.

Yangi ijtimoiy individlar – teng fuqarolik huquqlariga va o'zlariga xos fuqarolik sifatlariga ega bo'lgan fuqarolar paydo bo'lmagan turib fuqarolik jamiyatining yashashi, uning shakllanishiga erishib bo'lmaydi. Inson qachonki yuksak axloqiy fazilatlar, demokratik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishga asoslangan ilg'or dunyoqarash, shaxsiy qadr-qimmat, mustaqilligi va individualligini boshqa fuqarolarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish bilan muvozanatda qadrlash, qonunlar va umuminsoniy jamiyat hayoti qoidalariga amal qilish kabilarni o'z hayot tarziga aylantirganidagina fuqarolik darajasiga erishadi. Fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan yangi avlodga mansub bo'lgan shaxs jamoat tashkilotlari va ijtimoiy institutlar bilan bo'lakcha o'zaro munosabatlarda bo'ladi. Etarli darajada rivojlangan fuqarolik jamiyati yangi individlar nafaqat jamoaga qorishib va birikib ketadi, balki o'zining shaxsiy individualligini namoyon qila oladi, yuksak ma'naviy qarashlarga ega bo'ladi. Bunday holatga erishish faqat odamlarning ruhiyati va dunyoqarashini tubdan o'zgartirganida, ularning iqtisodiy va sotsial maqomini yangi jamiyatga xos tarzda o'zgartirganidagina ro'y beradi.³⁹

Fuqarolik jamiyati tarixiy rivojlanishning tadrijiy yo'li hosilasi sifatida asta-sekinlik bilan rivojlanadi. Bu kabi jamiyatning shakllanishi uchun muayyan shart-sharoitlar bo'lishiga zaruriyat tug'iladi:

-fuqarolik jamiyati ikki xil yo'l bilan – davlat yordamida (vositasida) yoki mustaqil ravishda shakllanishi mumkin. Mazkur jamiyatning davlat yordamida shakllanishi – bu jamiyatni shakllantirishga doir muayyan qonunlarni ishlab chiqilishi, demokratik strukturalarni rivojlantirish, davlat tomonidan umum qabul qilingan me'yorlarga qat'iy amal qilish. Mustaqil ravishda shakllanish– bu o'rta mulkdorlar qatlamining jamiyatdagi hissasi ustuvor ahamiyat kasb eta boshlaganida, fuqarolar huquqiy madaniyati demokratik prinsiplar talablari darajasiga ko'tarilganida, erkin fikrlaylaydigan fuqarolarning jamiyatga ta'siri sezilarli darajaga ko'tarilganida fuqarolik jamiyati tadrijiy yo'l bilan shakllanishi mumkin;

-fuqarolarning ko'pchilik qismini o'z shaxsiy mulkiga ega bo'lishi, uni turli shakllar va huquqlar doirasida mustaqil ravishda tasarruf etish huquqiga ega bo'lishi, shuningdek mulkdorlar qatlamini mustaqil ijtimoiy birlik sifatida rivojlanishi natijasida fuqarolik jamiyati shakllanishi uchun iqtisodiy shart-sharoitlar tug'ilishi mumkin. G'arb tadqiqotchilarining fikricha, xususiy mulkning mavjudligi fuqarolik jamiyati sharoitida shaxsning erkinligini tayanch (bazaviy) sharti hisoblanadi;

-fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun jamiyatda rivojlangan va turli tuman sotsial strukturalar etilgan bo'lishi lozim. Bu strukturalar jamiyatdagi barcha fuqarolar ijtimoiy qatlamlari, guruhlar vakillarining turlicha manfaatlarini o'zida ifodalaydi;

-shaxsning sotsial, intellektual, psixologik jihatlardan rivojlanganligi, uning mustaqil faoliyat yuritish uchun ichki erkinligi va qobiliyatini shakllanganligi.⁴⁰

Hozirgi davrdagi gumanitar-ijtimoiy fanlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida fuqarolik jamiyati murakkab, ko'p darajali aloqalar va strukturalar tizimi sifatida talqin etilmoqda. U o'z ichiga barcha davlat faoliyati doirasidan tashqarida rivojlanadigan shaxslararo munosabatlarnioladi.

Birinchi daraja. Fuqarolik jamiyatidagi shaxslararo munosabatlarning mazkur darajasi – bu individlarning turmush kechirishni ta'minlovchi tayanch (birlamchi), ya'ni oziq-ovqat, kiyim-bosh, uy-joy kabilarga nisbatan paydo bo'ladigan ehtiyojlardir. Bu ehtiyojlar kasbiy, iste'molchilar va boshqa uyushmalar

³⁸Генезис [гр. genesis] – келиб чиқиш, пайдо бўлиш; ривожланаётган ҳодисанинг тузилиш ва шаклланиш жараёни.

³⁹Головистикова, А.Н. Проблемы теории государства и права: учебник/А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. -М.: Эксмо, 2005. –С.124.

⁴⁰Гражданское общество в структуре социального государства и как инструмент управления государством //http://studopedia.su/2_35359_grazhdanskoe-obshchestvo-v-strukture-sotsialnogo-gosudarstva.html.

(masalan, xususiy korxonalar, aksionerlik jamiyatlari, vrachlar, quruvchilar, hunarmandlar birlashmalari va boshq.) kabi ijtimoiy institutlar vositasida amalga oshiriladi;

Ikkinchi daraja. Bunda umrni uzaytirish bilan bog'liq bo'lgan, sihat-salamatlik, bolalar tarbiyasi, ma'naviy-madaniy yuksalish, axborot, muloqotlar kabilarga doir ehtiyojlardan kelib chiqadigan shaxslararo munosabatlar. Bu munosabatlar ma'naviy, etnik, diniy, oila-nikoh va boshqa shakllardagi o'zaro aloqlarni o'z ichiga olgan sotsiomadaniy majmuani tashkil etadi. Bu darajadagi ehtiyojlar oila, ta'lim, ilmiy, ijodiy, sport uyushmalari, diniy maskanlar, madaniyat muassasalari, ommaviy axborot vositalari kabi institutlar vositasida qondiriladi.

Uchinchi daraja. Bunda ijtimoiy-siyosiy ishtirok ehtiyojlari nazarla tutiladi. Mazkur darajada shaxslararo munosabatlar o'zi afzal deb bilgan siyosiy qarash va qadriyatlarga ega bo'lish asosidagi individual tanlov bilan bog'liqdir. Mazkur daraja individa aniq siyosiy va ijtimoiy nuqtai nazarlar shakllanishini talab etadi. Bu darajadagi ehtiyojlar siyosiy partiyalar, harakatlar va boshqa uyushmalar vositasida qondiriladi.

SHuningdek, jamiyatshunos olimlar fuqarolik jamiyatining uchta asosiy sohalardagi strukturalarini bir-biridan ajratib, ularni quyidagicha ifodalaydi: iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyatining struktusi quyidagilardir: iqtisodiy faollikning individual shakllari; jamoaviy xo'jaliklar, kooperativlar, xususiy korxonalar va aksionerlik jamiyatlari (sanoat, savdo, moliyaviy sohalarda); tarmoqlar bo'yicha birlashmalar va uyushmalar (tadbirkorlar, fermerlar, sanoatchilar, banklar, neftchilar kabilik birlashmalari). Bu korxonalar va tashkilotlar fuqarolarning o'z tashabbuslari bilan tuziladi. Ular bilan bir qatorda davlatning unitar korxonalari ham faoliyat yuritishi mumkin. Raqobatchilik aloqalari va manfaatlarni intergatsiya qilish masalalari erkin bozor iqtisodiyoti qonunlari bilan hal etiladi.

Fuqarolik jamiyatining **ijtimoiy-siyosiy sohasi** o'z ichiga quyidagilarni oladi: fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligining turli shakllari (majlislar, namoyishlar va boshq.); ijtimoiy, siyosiy tashkilotlar va harakatlar (kasaba uyushmalari, kam ta'minlangan qatlamlarlarga yordam uyushtirish jamiyati, nogironlar jamiyati, partiyalar va boshq.); o'zini o'zi boshqarish organlari va nodavlat ommaviy axborot vositalari. Ularning an'anaviy strukturaviy unsurlari: oila, sotsial guruhlar va birliklar. Bu sohada ijtimoiy fikrni shakllantirish va ifodalash, umum qabul qilingan me'yorlar va qadriyatlarni joriy etish, sotsial ixtiloflarni kelishtirish, sotsial birliklarni o'zini o'zi tashkillashtirishni rag'batlantirish, fuqarolar hamkorligi asosida o'zaro yordamlar uyushtirish.

Fuqarolik jamiyatining **ma'naviy sohasi** bevosita odamlarning ma'naviy-axloqiy jihatlardan rivojlanishi, ularning ilmiy va badiiy ijodiyoti, madaniy rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bu sohada fuqarolik jamiyatining unsuri - bu so'z va vijdon erkinligidir. Ularni amalga oshirish alohida olingan shaxslarning o'z e'tiqodlarini himoya qilish, o'z fikrini oshkora ayta olish, o'z shaxsiy g'oya va konsepsiyalarini rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo'lish, ijodiy tashabbuskorlik va o'zini o'zi rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishni ifodalaydi. Bu soha o'z ichiga mustaqil faoliyat yuritadigan ijodiy, ilmiy, madaniy, ma'naviy, ma'rifiy va boshqa uyushmalar, birlashmalar va tashkilotlarni oladi (masalan, yozuvchilar, rassomlar, kompozitorlar, uyushmalari, ilmiy hamjamiyatlar, madaniy va ma'rifiy tashkilotlar, diniy maskanlar va boshq. (3.3.-rasm).

Fuqarolik jamiyati strukturasi o'zida jamiyatni sotsial-tabaqaviy jihatdan bo'lishni aks ettirsa ham u aslida jamiyat (suveren va mustaqil) sub'ektlarining erkin o'zaro ta'siri hamda bog'lanishlari natijasi o'laroq shakllanadi. Fuqarolik jamiyati manfaatlar muvozanatiga asoslanganligini uchun ham uni strukturalarini tavsiflashda asosiy ahamiyat kishilarni turli birliklarga birlashtirish va ularning a'zolik tabiatini ochib beradigan uyushfunktional tahlilga qaratiladi. Bu xulosalardan yana bir muhim holat kelib chiqadi. Fuqarolik jamiyatining strukturasi o'zida gorizontallik tabiatini kasb etadi. Unda davlatdan farq qilib, vertikal aloqalar (bo'ysunish) emas, balki gorizontallik munosabatlar ustunlik qiladi. Fuqarolik jamiyatida erkin va yuridik jihatdanteng huquqli hamkorlarning o'zaro munosabatlari (raqobat, qarama-qarshilik, hamkorlik, birdamlik) shakllanadi. Fuqarolik jamiyatining strukturalari o'zini o'zi tashkil etuvchi, o'zini o'zi boshqaruvchi sifatidagi teng huquqli sub'ektlar (hamkorlar, o'zaro nartnoma tuzuvchilar) va ixtiyoriy hamda erkin istak bildirishlar natijasida paydo bo'ladi.

SHu tariqa, fuqarolik jamiyati faqat tizimli sifat kasb etganidagina o'zining sotsial harakatchanligiga va etukligiga erishadi, deb xulosa qilish mumkin. Bu tizimlilik ierarxik emas, balki muvofiqlashtirish tarzini kasb etadi. Bunda barcha sotsial birliklar (manfaatlarni ifodalash asosida tashkil topgan guruhlar) bir-birlariga bo'ysunmaydi, balki o'zaro aloqalar asosida faoliyat yuritadi. Fuqarolik jamiyatining boshlang'ich mezonlari – bu manfaatlar, huquq va shaxs erkinligidir. Erkinlik va adolat fuqarolik jamiyati sharoitida odamlar faoliyatini yo'lga qo'ygan holda sotsial omillik kasb etadi.

Fuqarolik jamiyati davlat tomonidan himoya qilinadigan barqaror huquqiy me'yorlarsiz yashay olmaydi. Fuqarolarning asosiy shaxsiy huquq va erkinliklariga quyidagilar kiradi: o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish; o'zining qaysi millatga mansubligini o'zi aniqlash huquqi; shaxsiy va oilaviy sirlarni saqlash huquqi; hayot kechirish huquqi; vijdon erkinligi huquqi; fuqarolarning uy-joyi va shaxsiy hayoti, daxlsizligi, yozishmalarini sir saqlanishi; suda himoyalani huquqi, davlat organlari va mansabdor shaxslar xatti-harakati ustidan shikoyat qilish huquqi; qacda bo'lish va yashashni tanlash, erkin ravishda bir joydan ikkinchi joyga ko'chish huquqi; qaysi tilda so'zlashishni erkin ravishda tanlash huquqi; axborot olish huquqi va boshq.

Fuqarolik jamiyati va uning strukturalari tavsifining yana biri – ularning funkcionallik tabiatini kasb etishidir. Bu fuqarolik jamiyatining amal qilishi nafaqat xususiy manfaatlarni amalga oshirish uchun muayyan kengliklarni tashkil etish, balki jamiyatni o'zini o'zi tashkillashtirishi va o'zini o'zi muvofiqlashtirishining yuqori darajasiga erishishdir. Va nihoyat, zamonaviy fuqarolik jamiyati qadriyatlariga ijtimoiy va shaxsiy manfaatlarni o'zaro uyg'unlikda biriktira olish ham taalluqlidir. Agar bu kabi uyg'un birikuvga erishilmasa, u holda davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida uzilishlar sodir bo'lishi mumkin.⁴¹

XXI arafasiga kelib rivojlangan mamlakatlar jamiyatining sotsial strukturasi sifatida sotsioiqtisodiy, siyosiy, xulqiy va boshqa belgilari bilan o'zaro farqlanadigan guruhlar va qatlamlar yanada ko'paydi. Bu davrga kelib sinflar, stratalar, sotsial qatlamlar strukturasi va o'zaro aloqalari xususiyatlarida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi: ichki sinfiy farqlanish jarayonlari faollashdi, sotsial birliklarning harakatchanligi (mobilligi) kuchaydi, yangi qatlamlararo guruhlar shakllandi.

SHuningdek, g'arbiy mamlakatlarda bozor munosabatlarini sotsial birliklar determinanti sifatida talqin etadigan konsepsiyalar keng tarqaldi. Ayniqsa, ingliz jamiyatshunos olimi A.Giddens ilgari surgan konsepsiyada bu kabi nazariy jihatlar keng yoyildi. Bu konsepsiyaga binoan, sinflar moddiy resurslarga egalik qilish va ularni nazorat etishdagi tengsizliklar sababli paydo bo'ladi, sinfiy mansublikning asosiy ko'rsatkichi individ va guruhlarning imkoniyatlarini aniqlash ularning egallagan mulki, kasbiy salohiyati, bilimi va texnikaviy saviyasi, shuningdek jismoniy ishchi kuchi kabi ko'rsatkichlar asosida ifodalandi. Unga muvofiq tarzda g'arb jamiyatlari uchta sinfga bo'lish rusumga kirdi: yuqori, o'rta, pastki.

Ana shu tasniflash asosida oliy sinfnitahlil etishga misol tariqasida AQSH jamiyatini keltirish mumkin: o'tgan o'n yilliklarday uqori qatlamning tezlik bilan boyib borganligi kuzatildi. 200 mingdan 400 mingacha odamni tashkil etgan (AQSH aholisining 0,1-0,2 %) 10 mln. dollardan kam bo'lmagan mulkka ega bo'lib, yiliga bir necha mln. dollar daromad oladi. Taxminan 200 mingta yuqori sinf vakillari 5 dan 10 mln. dollargacha, yana 300 mingtasi esa 2 mln. dan 5 mln. dollargacha yillik daromadga ega bo'ladi.

AQSHda taxminan 1,5 mln.ga yaqin NNT faoliyat yuritadi. NNT jamiyatning hamma sohalarini o'ziga qamrab olgan bo'lib, ular tashqi siyosat, saylovlar, atrof-muhitni himoya qilish, sog'liqni saqlash, ayollar huquqi, iqtisodiy rivojlanish, yoshlar va qariyalarni ijtimoiy himoya qilish kabi yo'nalishlarda aholining manfaatlari va ehtiyojlarini ifoda etadi va himoya qiladi. SHuningdek, NNT siyosat bilan bog'liq bo'lmagan, masalan, diniy tashkilotlar, kasaba uyushmalari, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan aholi qatlamlari – qashshoqlar, ruhiy kasallar, yoshlar kabilarga yordam berish faoliyati bilan shug'ullanadi. AQSHdagi NNT faoliyati xususiy

⁴¹ Зарубежные и отечественные теории гражданского общества/<http://superinf.ru>.

shaxslar, xususiy sektordagi tijorat kompaniyalari, xayriya jamg'armalari, a'zolik badallari yoki federal va mahalliy hokimiyat organlari (grantlar) kabilar tomonidan moliyalashtiriladi.⁴²

Fuqarolik jamiyatiga nisbatan amerikancha yondashuv bu sohadagi eng mashhur va keng tanilgan – Merilend shtatidagi Baltimor shahriga joylashgan Jon Xopkins universitetining «The Comparative Nonprofit Sector Project» loyihasida yaqqol ko'ga tashlanadi. Bu loyihadan kelib chiqib NNTning faoliyat turlari 12 ta yo'nalish bo'yicha belgilandi: 1) madaniyat va dam olish; 2) ta'lim va tadqiqot; 3) sog'liqni saqlash; 4) sotsial xizmatlar; 5) atrof-muhitni himoya qilish; 6) lokal hamjamiyatlarni rivojlantirish; 7) inson huquqlarini himoya qilish; 8) filantrop⁴³ uchun vositachilik qilish; 9) xalqaro; 10) diniy; 11) kasbiy, uyushmalar biznes iva kasaba uyushmalari; 12) boshqa yo'nalishlar.

Mazkur loyiha mezonlari doirasida 35 ta mamlakatda (16 ta rivojlangan, 14 ta rivojlanayotgan, 5 o'tish davri iqtisodiyotini o'z boshidan kechirayotgan) NNTning strukturasi, hajmi, ular faoliyatidagi muammolar va natijalarga doir tadqiqotlar olib borilib, ularning yakunlari natijasi o'laroq quyidagilar aniqlandi: Bu mamlakatlarda YAIMdagi uchinchi sektor hissasi 1,3 trl. yoki YAIMlar yig'indisini 5,5 % ini tashkil etgan. NNTda deyarli 40 mln. odam (shundan 20 mln. kishi ish haqi olib ishlagan) faoliyat yuritib, bu ko'rsatkich 35 ta mamlakatdagi iqtisodiy faol aholining 4,5 foizini tashkil etgan.⁴⁴

Hozirgi davrga kelib yuqori sinf murakkab ichki strukturaga egaligi bilan tavsiflanadi: u mulk tashkiliy shakllariga bog'liq holda toifalashgan guruhlardan iborat ekanligi; qo'shimcha kapital o'lchami va sohasi; kasbiy faoliyatining (oliy darajali menejerlar, siyosatchilar, boshqaruvchilar) turi; turmush tarzining xususiyatlari; siyosiy maqsadi va yo'nalishi; etnik, hududiy, demografik va boshqa belgilari.

Postindustrial mamlakatlar yuqori sinfi sotsial tarkibidagi o'zgarishlar quyidagilar bilan birga sodir bo'lmoqda:

- yirik mulkdorlarning jamiyatda tutgan o'rni yanada mustahkamlashmoqla;
- bir tomondan, yollanma xodim, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish vositalari egasi sifatida faoliyat yuritayotgan oliy darajali xodimlar va menejerlar rolining jiddiy ravishda o'sib borishi;
- yuqori sinf vakillarining katta siyosatda faolligini o'sib borayotganligi, ularning siyosiy maqsadlar uchun moliyaviy xarajatlarini oshib borishi.

Bu sinfning miqdorini faqat taxminan chamalab aytish mumkin: bu ko'rsatkich iqtisodiy faol aholining taxminan 3-4 foizini tashkil etadi.

Mashhur tarixchi Arnol'd Toyinbining fikricha, zamonaviy sivilizatsiya – bu o'rta sinf sivilizatsiyasi. Rivojlangan mamlakatlar jamiyati strukturasi o'rta sinfning hissasi 60-70 foizni tashkil etadi. Turli ilmiy maktablar o'rta sinfni sotsial birlik sifatida ajratib ko'rsatish uchun turli mezonlardan foydalanadi. Ko'pincha maqomning o'zini o'zi baholashi va daromad mezon sifatida qo'llaniladi. G'arb jamiyatlarining uchdan ikki qismi o'rta sinfga yaqin daromad oladi, kambag'allar va boylar unchalik ko'p emas, deb hisoblashlar keng tarqaldi. Yana aksariyat tahlilchilar hozirgi o'rta sinf ishlab chiqarish vositalariga mayda mulkiy egalik qiluvchilardan iborat degan fikrni bildiradi. Bu kabi mayda ishbilarmonlar – “eski o'rta sinf” deb ataluvchi AQSH fermerlari va Buyuk Britaniya savdo-sotiq korchalonlari 10-15 foizni tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlardagi “yangi o'rta sinf” yoki “menejerlar va mutaxassislar sinfi” deb ataluvchi sotsial birlik 20-25 foizni tashkil etib, ularning aksariyat qismi oliy ma'lumotli mutaxassislar, aqliy mehnat xodimlari, erkin kasblar vakillaridan iboratdir. Agar asosiy mezon mehnatning turi sifatida qo'llanilsa, u holda o'rta sinfga “oq yoqaliklar”, ya'ni oliy ma'lumotga ega bo'lmagan (“pastki o'rta sinf”) xodimlar ham mansub bo'ladi. SHuningdek, o'rta qatlamlarni bozor munosabatlari va

⁴² История НКО в США Блог посольства США в Москве <http://embassy-voices.livejournal.com/19048.html>.

⁴³ Филантроп [юнон. philanthropes] – филантропия билан шуғулланувчи, хайр-эҳсон қилувчи шахс.

⁴⁴ Санович С. Исследования гражданского общества и НКО в Европе и США (краткий обзор). Материал подготовлен специально для информационно-аналитического портала "Socpolitika.ru"// http://www.socpolitika.ru/rus/ngo/foreign_experience/document4692_print.shtml.

mehnat turidan kelib chiqib aniqlashdan tashqari madaniy va qadriyatli yo‘nalganligi asosida aniqlash usuli ham keng qo‘llaniladi (3.4.-rasm g‘arbiy Evropadagi umumiy holatni ifodalaydi).

O‘rta qatlamlar jamiyatning farovon yashashi uchun zarur bo‘lgan barcha ehtiyojlarni qondiradi: ishchi o‘rinlari, iste‘mol mollari, tibiiy yordam, ilmiy kashfiyotlar va boshq. Jamiyatshunos olimlarning fikricha, o‘rta qatlamlar – sinflar-muholiflar o‘zaro ixtiloflarini yumshatuvchi omil sifatida ham namoyon bo‘ladi. Sotsial-iqtisodiy nuqtai nazardan qaraganda, o‘rta sinfga turli kasblar mehnati ichidagi, shahar bilan qishloq turmush tarlaridagi o‘zaro ziddiyatlarni kamaytirish tamoyili xosdir. Oila munosabatlarida o‘rta sinf jamiyatning ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar yaratishida, an‘anaviy oilalar qadriyatlarini yoyuvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Siyosiy jihatdan o‘rta qatlamlar an‘analari, me‘yorlar, bilimlarni tashuvchi, yuksak fuqarolik va mustaqil shaxslikni namoyish qiluvchi markazga oid (sentrik) harakatlarning ijtimoiy tayanchi hisoblanadi.⁴⁵

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturasi o‘rta qatlamning asosiy o‘rinni egallashi, pastki qatlamlar o‘rtasida onda-sonda ijtimoiy-siyosiy tanglikning o‘shishiga qaramasdan, jamiyatni barqaror ravishda yashashi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu kabi tangliklar ko‘pchilikning (o‘rta sinfnig) betaraf vaziyatda turishi natijasi o‘laroq yumshatiladi. Eng muhimi – bu **o‘rta sinfnig fuqarolik jamiyatining tayanchi**, demokratiya va o‘zgarishlarning siyosiy asosi sifatida namoyon bo‘lishidir. SHu bilan birga, o‘rta sinf yuqorining ta‘siri va pastdan bo‘ladigan bosim ostida - “ikki qavatli parda” o‘rtasidagi ziddiyatli vaziyatda turgani uchun ham turli ziddiyatli ijtimoiy keskinlar yumshatiladi.

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturalaridagi sezilarli o‘zgarishlardan biri – bu mehnat qilayotgan aholining real daromadlarini o‘shirish borishi hisoblanadi. SHu bilan birga, daromadlarning taqsimlanishi tengsizlik asosida ro‘y beradi. Eng oy 20 foiz va eng kambag‘al qatlamlari daromadlarining o‘zaro nisbati AQSHda 12:1, Fransiyada 9:1, Buyuk Britaniyada 8:1, GFR, SHvetsiya, Niderlandiya Qirolligida 5:1, Yaponiyada 4:1kabi tengsizliklarni ifodalaydi.

Industrial rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu struktura tarkibiga turli tuman guruhlar va qatlamlar kirib, ular qator ko‘rsatkichlar bo‘yicha bir-birlaridan farqlanadi. Hozirgi davrdagi bu ko‘rsatkichlarni va sinflarning o‘zaro chegaralarini aniqlash uchun sotsial stratifikatsiyaning har xil mezonlaridan foydalanishga to‘g‘ri keladi. Ular quyidagilardir: mehnatning ijtimoiy taqsimoti tizimidagi ahvoli, oladigan daromadning hajmi va yo‘llari, kasbiy funksiyasining xususiyatlari, hayot kechirish uslubining xususiyatlari, ma‘lumotlilik darajasi va boshqalar.

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlarining sotsial toifalashuvi quyidagilar bilan tavsiflanadi: bir necha sinflarni belgilarini o‘zida ifodalaydigan ko‘p sonli guruhlar paydo bo‘lishi; ichki sinfiy tabaqalanishlarni faollashuvi; struktura unsurlari harakatchanligini o‘shirish; moddiy hayot darajasining oshib borishi. Bu jarayonlar ko‘p jihatlardan rivojlangan mamlakatlarni barqaror rivojlanishi va **fuqarolik jamiyati** g‘oyalari yanada chuqurlashuvi uchun imkoniyatlar yaratadi. Hozirgi davrdagi rivojlangan mamlakatlarning asosiy strategik vazifasi – turli sotsial guruhlarining manfaatlarini hisobga olish va muvofiqlashtirish yo‘li bilan umum fuqaroviy konsensusga erishish, jamiyatni integratsiyalashga qaratilgan fuqarolik birdamligini ta‘minlashdan iboratdir.⁴⁶

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyati an‘anaviy jamiyatlarning bir necha ming yillab rivojlanib va takomillashib borishining mantiqiy natijasi va hosilasi o‘laroq shakllandi. Bu jamiyatning paydo bo‘lishi va rivojlanishida g‘arbiy Evropada inson huquqlari va erkinliklarining nazariy qarashlardan amaliy hayotga aylanishi, shakllangan huquqiy davlatlarning yanada rivojlanishi fuqarolik jamiyatini shakllanishini zarurat qilib qo‘yganligi muhim ahamiyat kasb etdi.

XXI asr boshlariga kelib fuqarolik jamiyati g‘oyalari va bu kabi jamiyat qurish tajribasi Osiyo va Lotin Amerikasi mintaqasidagi mamlakatlar uchun ham yangilik bo‘lmay qoldi. Fuqarolik jamiyati har bir mamlakatning rivojlanishi uchun zaruriy shart-sharoit, “ma‘naviy ijtimoiy resurs” sifatida o‘zini namoyon

⁴⁵Каранг: Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.

⁴⁶ Каранг: Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.

qila boshladi. SHuning uchun ham O'zbekiston mamlakatida ham 1995 yilda fuqarolik jamiyati qurish asosiy strategik pirovard maqsad sifatida e'lon qilindi. Mustaqillikning o'tgan 24 yili ichida mamlakatda fuqarolik jamiyatining huquqiy asoslari, sotsial strukturalari, institutlari rivojlangan mamlakatlar tajribasi va milliy an'analar asosida qaror topa boshladi. Hozirgi davrga kelib mamlakat fuqarolik jamiyati qurish islohotlarini yanada chuqurlashtirish pallasiga kirdi. Fuqarolik jamiyati qurish sari intilish davom etmoqda.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyati g'oyasining kelib chiqishi tarixiy shart-sharoitlari nimalardan iborat edi?
2. X–XII asrlarda Markaziy Osiyo mutaffakirlarining ta'limotlaridagi adolatli jamiyati haqidagi qarashlarni izohlang?
3. Yangi davrda fuqarolik jamiyatining yangi talqinlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuriting?
4. Jadidchilik xarakterining g'oyaviy me'rosida fuqarolik jamiyati haqidagi konseptual qarashlarni sharhlang?
5. Fuqarolik jamiyati haqidagi zamonaviy konseptual masalalarning g'oyaviy va mental xususiyatlarini ochib bering?
6. Jamiyatning sotsial strukturasi deganda nimani tushunasiz?
7. "Jamiyat", "ijtimoiy" va "tuzilma" tushunchalari qanday ta'riflanadi?
8. Fuqarolik jamiyati sharoitida sotsial strukturalarning o'zigajihatlari nimalardan iborat?
9. Fuqarolik jamiyati sotsial strukturasi nimalar kiradi?
10. Fuqarolik jamiyati sotsial strukturalarining tizimli va funksional xususiyatlari nimalardan iborat?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova.
4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va Xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bagishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 8 dekabr.
5. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratiya O'zbekiston davlatini mard va oliyjanob Xalqimiz bilan kuramiz. SH.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagishlangan Oliy Majlis palatalarining kushma majlisidagi nutqi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 15 dekabr.
6. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
7. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
9. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
10. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

3-MAVZU. JAHON TAJRIBASIDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI FAOLIYATI.

Reja:

1. G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi.
2. Rivojlangan mamlakatlarnig fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida hamkorlik.
3. SHarq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari.
4. Rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotinig modernizatsiyalashuvida fuqarolik jamiyati institutlarinin o'rni.

Tayanch tushunchalar:

ijtimoiy sheriklik, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, Germaniyada “uchinchi sektor” fuqarolik jamiyati sifatida, gil'diy-shahar(townsmen) sifatida shakllantirgan zamonaviy fuqarolik jamiyati modelini yaratish, innovatsiya, ijtimoiy innovatsiya, o'zbek modeli fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolik jamiyati, urbanizatsiya, intellektual salohiyat, ekologik muammo, aqlli shahar, ,logistika, ijtimoiy himoya, virtual borliq, texnologik innovatsiya, axborot-kommunikatsion texnologiya, elektron hukumat, internet, axborotlashgan jamiyat, elektron imzo, elektron tijorat.

1. Fuqarolik jamiyati bir vaqtning o'zida muayyan g'oya va mafkura, aniq asosga ega bo'lgan voqelikni qamrab olmasada uning amaliy xarakteri bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Chunki bunday o'z-o'zini institutsional boshqaruv shakli bir tomondan, shaxsiy erkinlik, o'zaro munosabatning turi va predmetini erkin tanlashga imkon beruvchi ijtimoiy munosabatlarning aniq sohasi va qizqishlarni sub'ektiv qondirish usuli sifatida talqin qilinsa, boshqa tomondan, yuzaga kelgan aniq voqea-hodisaga o'ziga xos “kuchli va mustaqil shaxs” nuqtai nazaridan yondoshish imkonini beruvchi ijtimoiy tizim sifatida rivojlanib boradi. Masalan, AQSHda fuqarolik jamiyatining dastlabki rasmiy institutlari diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar sifatida faoliyat olib borgan. G'arbiy Evropada esa bundan farqli ravishda fuqarolik jamiyati institutlari iqtisodiy sohada o'z-o'zini namoyon qilib, bu yangi va eski tipdagi, oldingi uyushmalar va korporativ birlashmalar asosida tashkil topgan mustaqil bozor tashkilotlari sifatida faoliyat yuritgan. Germaniyada fuqarolik jamiyati institutlarining o'ziga xos faoliyati gil'diyada o'z aksini topib, o'z vaqtida hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarishga o'ziga xos ta'sir o'tkazishning dastlabki shakli sifatida qaror topgan. O'z navbatida Evropaning Florensiya, Paduyava boshqa shaharlari o'zini gil'diy-shahar(townsmen) sifatida shakllantirgan⁴⁷.

Hozirgi davrda rivojlangan G'arb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari demokratik siyosiy faollikni nazarda tutgan holda davlat ustidan nazoratni amalga oshiradi. Bunda siyosiy partiyalar ta'siri va o'z-o'zini boshqarish institutlari faolligi tobora ortib boraveradi. YA'ni shaxs erkinligi oliy qadriyat sifatida baholanadi. Masalan, AQSH, Buyukbritaniya, Avstraliyada mazkur prinsip sabab davlatning fuqarolik jamiyati hayotiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi.

Kuchli davlat an'anasi SHarq davlatlari kabi ko'pgina G'arb mamlakatlariga ham xos, ayniqsa Germaniya davlat boshqaruv tizimida bu holatga bevosita guvoh bo'lishimiz mumkin. YA'ni Germaniya ijtimoiy-siyosiy hayotida davlatning roli jamiyat hayotini barqarorlashtirishdagi

⁴⁷ Ашин Г.К., Кравченко С.А., Лозаннский Э.Д. Социология политики. Сравнительный анализ российских и американских политических реалий: Учеб. пособие для высших учебных заведений. - М.: Экзамен, 2001. -С. 608.

ahamiyati kuchli hisoblanadi. SHu boisdan ham davlat tuzilishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda milliy birdamlik g'oyasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. SHuning uchun ham shaxsiy erkinlik davlat qudratiga bog'lab talqin etiladi. Unga ko'ra davlat kuchli bo'lsagina, shaxs qiziqishlari va erkinligini himoya qila oladi. YA'ni, davlat tartibi g'oyasi, milliy birdamlik shaxs erkinligidan ham ustun qo'yiladi. Bunday xokimiyat boshqaruv tizimi Germaniyadan tashqari Fransiya va YAponiyaga mamlakatlariga xosdir. SHuningdek, Germaniyada fuqarolik jamiyati sohasida va uning faolligini oshirishda fuqaroga nodavlat sektorni rivojlantirishning muhim maqsadli ob'ekti sifatida e'tibor qaratiladi. Germaniyada muhim siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarning hal etilishida hamda insonning qonuniy huquq va erkinliklari himoya qilinishidafuqarolik jamiyati institutlari muhim rol o'ynaydi. Bunda davlat faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining ta'minlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining muhim vazifasi deb qaraladi. Davlat tizimlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining amalga oshirilishida nohukumat tashkilotlarining rolini kuchaytirish davlatning jamiyat bilan samarali o'zaro aloqada bo'lishi mexanizmlarini mustahkamlaydi⁴⁸.

Germaniyada fuqarolarning davlat organlari faoliyati to'g'risida erkin axborot olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida baholanadi. SHuning uchun ham mazkur jarayonlar axborot erkinligiga oid huquqiy mexanizmlar asosida tartibga solinadi. CHunki bugungi kunda ommaviy axborot vositalari xodimlarining zamonaviy axborot bozori sharoitida jamiyat oldidagi mas'uliyati hamda javobgarligini yanada chuqur anglashiga xizmat qiluvchi zarur mexanizmlarni ishlab chiqish muhimdir. SHuning uchun ham 2003 yilning mayida Germaniyada oila, keksa fuqarolar, ayollar va yoshlar ishlari bo'yicha qo'mitaning kichik bo'limi (Fuqarolik faolligi bo'yicha kichik qo'mita)tashkil etilgan. Uning vazifasiga Germaniyaning fuqarolik jamiyatini tadqiq etish tavsiyalarini bajarishga ko'maklashish hamda o'z yo'nalishidagi qonun loyihalari va tashabbuslarini muhokama qilish kiradi.

SHuningdek bu mamlakatda aholining davlat, tijorat va jamoat tashkilotlariga bo'lgan ishonchi "uchinchi sektor"ni rivojlantirishning muhim mezonlari hisoblanadi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonidagi «birinchi» va «uchinchi» sektorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni institutsionallashtirish har ikki tomon uchun foydali hisoblanadi. Bunday hamkorlik siyosatini belgilab beradigan hujjatlar davlat bilan fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirishning muayyan bosqichi uchungina foydali bo'ladi. Ularda davlat hokimiyatining fuqarolik jamiyati roliga nisbatan yangicha nuqtai-nazari aks etadi va uchinchi sektor tashkilotlari bilan samarali o'zaro hamkorlik asoslari yaratiladi⁴⁹.

Germaniyada "uchinchi sektor" fuqarolik jamiyati, faol fuqarolik va birdamlik hissi – yaqin yaqingacha faqat siyosatshunoslarni qiziqtirgan tushunchalar endilikda barcha ijtimoiy-gumanitar soha vakillari tomonidan muhokama qilinmoqda. Buning siri nimada? Nima sababdan bugun uning ahamiyati bunchalik oshgan? Birinchidan "uchinchi sektor" – fuqarolik jamiyatining tashkiliy infratuzilmasi – uzoq yillar davomida rivojlanuvchi iqtisodning muhim tarmog'iga aylandi. Masalan, birgina Germaniyaning o'zida 1990 yildan 1995 yilgacha u 30% o'sdi. Bundan ma'lum bo'ladiki, uchinchi sektor mehnat bozori uchun alohida ahamiyat kasb etadi. 90 yil o'rtalariga kelib Germaniya aholisining tahminan 2,1 mln. (ish bilan banlarning 5%) notijorat sektorda bo'lgan. Boshqa mamlakatlarga nisbatan Germaniyaning "uchinchi sektori" o'zining iqtisodiy ahamiyatiga ko'ra "o'rtacha" hisoblanadi. Unchalik katta bo'lmagan boshqa G'arb mamlakatlari - Niderlandiya, Irlandiya, Belgiya – bu jihat bo'yicha 10% gacha chiqqan xolos. Sababi davlat va "uchinchi sektor" o'rtasida bevosita va uzluksiz hamkorlik bu mamlakatlarda

⁴⁸ Курбатов В.И. Современная западная социология: Аналитический обзор концепций: Учеб.пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416с.

⁴⁹ Сморгунув Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. - 472с.

Germaniya darajasida rivojlantirilmagan. Germaniyada davlat va “uchinchi sektor” o‘rtasidagi subsidiarlik tamoyilining qo‘llanilishi beg‘araz yordam bilan chegaralanadi.

Iqtisodiy jihatdan Germaniyada “uchinchi sektor” davlat moliyaviy resurslariga bog‘liq. Beg‘araz fondlar va ularning davlat tomonidan moliyalashtirilishi “uchinchi sektor”ning davlatga bog‘liqligini oshiradi. Va bu jihat ayniqsa boshqa davlatlar bilan solishtirilganda yaqqol namoyon bo‘ladi. Katta moliyaviy yordam olishda ifodalanuvchi siyosiy partiyalar va davlatga yaqinlik “uchinchi sektor” elementlarini fuqarolik jamiyatidan tashqarida bo‘lishiga va kvazidavlat sektoriga kirishiga olib keladi. Biroq “uchinchi sektor” “ezgu ishlar homiyligidan” iborat emas. Tashkilotlarda o‘tgan vaqt uchun to‘lanmaydigan pul miqdori to‘liq bandlikdagi millionlab odamlarga to‘lanadigan pulga teng bo‘lgan. Jamoatchilik asosidagi faoliyatning manbai bo‘lgan birdamlik hissi fuqarolik jamiyati mavjudligining muhim asosi hisoblanadi. Oxirgi tadqiqotlar ko‘rsatishicha, Germaniyada 14 yoshdan katta bo‘lganlarning 34% jamoatchilik asosida (“uchinchi sektor” tashkilotlarida - 80%) faoliyat olib borib, bunga haftasiga o‘rtacha 5 soat vaqtini sarflaydi.

Oxirgi uch o‘n yillikda Germaniyada fondlar soni tobora oshib bormoqda. Ularning faoliyati qonuniy asos bilan mustahkamlanadi. Ular orasida yangi turdagi fuqarolik yoki shahar fondlari bo‘lib, bunda tashkilotlar va alohida jismoniy shaxslar hamkorlik asosida mahalliy miqyosda u yoki bu muammoni bartaraf qilish yo‘lida birlashadi. Germaniyaning yangi erlarida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. 1990 y. SHarqiy Germaniyada haqiqiy “portlash” bo‘lgan, bunda 80.000 to 100.000gacha jamiyatlar tashkil topgan. Germaniyada tuzilgan tashkilotlar o‘ziga xos jihati ijtimoiy-siyosiy jihatdan markaziy sohalar – atrof-muhitni saqlash va xalqaro faoliyat jabhasidagi dinamikasi bilan bog‘liq. “Uchinski sektor” tashkilotlari a‘zolarining tobora oshib borishi uning odamlar hayotiga kirib borganligidan dalolat beradi. Qolaversa, “uchinchi sektor” ko‘p jihatdan jamiyatning o‘z-o‘zini tashkillashtirish va innovatsiyalarga nisbiy layoqatidan dalolat beradi. YA’ni bu faoliyatdagi yangilik asosan hukumat faollik ko‘rsatmagan sohalarida yuzaga keladi. SHu nuqtai nazardan bu hodisani ijobiy baholash mumkin. AQSHda kuzatilayotgan "Bowling alone" – ijtimoiy faollik halokati fenomeni Germaniya jamiyatiga xos emas.

Qiziqishlarni ifodalash funksiyasi bunda qanday amal qiladi? degan savolga quyidagicha javob berish mumkin. Eng yangi jarayonlar shuni ko‘rsatadiki, “mavzu advokat”lari deb nomlanuvchi atrof-muhitni saqlash va xalqaro faoliyat tashkilotlariga pulni sarflash va ularda jamoatchilik asosida ishtirok etish modaga aylanyapti. “Mavzu advokatlari” ga o‘xshashlarning mavjudligini, “uchinchi sektor”ning davlat funksiyalariga ta’sir qilishi yoki davlatning amal qilish chegarasini ko‘rsatishga qodirmi? Germaniya misolida biz buning qarama-qarshi, ammo umuman olganda ijobiy natijalarini ko‘ramiz. Aynan yangi va o‘ziga mustahkam ishonchi bo‘lgan, davlat otalig‘idan tashqarida vujudga kelgan tashkilotlar o‘ziga xos fuqarolik jamiyatidan dalolat beradi. “Uchinchi sektor” va siyosatning boshqa sohalarini oladigan bo‘lsak, fuqarolik jamiyati ustuvorliklari, pruss-protestant etatizm va katolik paternalizmni o‘zida mujassam etgan Germaniya an’anasiga ziddir. Mazkur etatistik-paternalistik an’ana subsidiarlik konsepsiyasida o‘z ifodasini topadi. Subsidiar hisoblangan va shu bilan birga markaziy va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga munosib bo‘lgan tashkilotlar avvalo huquqiy chegaralar bilan belgilanadi, bu o‘z navbatida unchalik katta bo‘lmagan tashkilotlar imkoniyatlarini chegaralaydi. Bunda fuqarolik jamiyatining emas balki davlat va kommunalar qiziqishlari himoya qilinadi.

G‘arb mamlakatlarida hamkorlik siyosati asosida notijorat sektorining jamiyatni rivojlantirishga hissasi e’tirof etiladi undan so‘ng esa tomonlarning umumiy rejaları hamda davlat va jamoat birlashmalari tomonidan hamkorlik prinsiplarini amaliy mexanizmlardan foydalangan holda amalga oshirish bo‘yicha aniq chora tadbirlar rejasi ishlab chiqiladi. SHuning uchun ham bunday hamkorlik siyosati odatda ikki tomonning birgalikdagi sa’y-harakatlari va muzokaralari natijasi mustahkamlanib boriladi. Ular turli shakllarda namoyon bo‘ladi: ikki tomonlama rasmiy bitimlar masalan, Buyuk Britaniya davlati va fuqarolik jamiyati o‘rtasida tuzilgan shartnomalar,

hukumat tomonidan davlat dasturlari sifatida qabul qilinadigan «de-fakto» bitimlari (Xorvatiya hamkorlik dasturi) yoki Parlament (Estoniya fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi) yoxud tomonlarning majburiyatlari ifoda etilgan bir tomonlama bayonotlar (Vengriyaning fuqarolik jamiyatiga nisbatan davlat strategiyasi) shaklida qabul qilinishi mumkin.

Buyuk Britaniya davlati va fuqarolik jamiyati o'rtasida tuzilgan shartnomalar va bayonotlar uchinchi sektor uchun ham, davlat sektorining o'zi uchun ham juda muhim sanaladi. Chunki ular, birinchidan, fuqarolik jamiyati tashkilotlariga o'z faoliyatlarining jiddiy qo'llab-quvvatlanishini, demak jamiyat manfaatlari yo'lida faoliyat sohalari kengaytirish imkonini bersa, ikkinchidan, davlat o'z siyosatiga fuqarolik jamiyati bilan muloqot qilish va sheriklikni qo'shib, bunday sheriklik yordamida o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishiga imkon beradi. Bunday muvaffaqiyatli hamkorlik siyosatining asosiy omili – o'zaro manfaatlarga rioya etish kafolatlari, «boshqa tomonning maqsad va vazifalariga» hurmat va ishonchga asoslanadi. Biroq davlatning nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish to'g'risida muzokaralar olib borish va siyosiy hujjat qabul qilishida mashkur tashkilotlarning tashabbuskor bo'lishi tabiiy va ehtimollik darajasi ham yuqori hisoblanadi, lekin Xorvatiya va Vengriya misollari ushbu masalada davlat hokimiyati ham manfaatdor bo'lib, o'zi mazkur jarayon tashabbuskori bo'lishi va uni muvaffaqiyatli yakuniga etkazishi ham ko'zda tutilgan.

SHu ma'noda hamkorlik to'g'risida siyosiy hujjat qabul qilinishining o'zi etarli emas. SHuning uchun mazkur shartnomaning 15-moddasida uni «yakunlash emas, balki ilk nuqta» deb ataladi. SHartnoma esa «jarayon» deb nomlanadi. Bu bilan agar kelishilgan matn qabul qilishga muvaffaq bo'linmasa ham muzokaralar jarayonidan har ikki tomon yutishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunday sog'lom munosabatlar tez-tez o'tkaziladigan uchrashuvlar, konstruktiv munozaralar, faol hamkorlik, shuningdek o'zaro yon bosishlar va bir-birini tushunishga intilishlar asosida shakllanadi. SHunday bo'lsa-da, notijorat sektor uchun ham, hukumat uchun qonun kuchiga ega deb hisoblangan va majburiyatlar ijrosining aniq muddatlari ko'rsatilgan hujjatning qabul qilinishi eng maqbul variant bo'lardi. Biroq hatto uchrashuvlar, muhokamalar, muzokaralar jarayonining o'zi – agar uning natijasida davlat tuzilmalari bilan o'zaro anglashuvni yaxshilash asosida bo'lsa ham – ulardan kutilganidan ko'proq manfaat kelishi ham mumkin.

SHu o'rinda ta'kidlash kerakki, Buyuk Britaniyada muayyan toifaga taalluqli bo'lgan hamkorlikning institutsional shakllaridan tashqari tasniflash oson bo'lmagan alohida funksiyalarga ega institutsional shakllar ham mavjud. Bunday ixtisoslashtirilgan tuzilmalarga misol sifatida, Buyuk Britaniyaning Xayriya ishlari bo'yicha komissiyasini ham keltirishimiz mumkin. Bizga ma'lumki, mazkur xayriya ishlari bo'yicha komissiya qonun asosida Angliya va Uel'sdagi xayriya tashkilotlarining muvofiqlashtiruvchi va ro'yxatga oluvchi organi sifatida ta'sis etilgan. O'z nabatida bunday xayriya tashkilotlari Buyuk Britaniya ijtimoiy hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Lekin ularga qo'yiladigan qonuniy talablarga rioya etilishini ta'minlash uchun faoliyatlarini tartibga solish talab etiladi. Bu tashkilotlar sidqidildan va qonun doirasida ish ko'rishi, shaxsiy manfaatni emas, balki ijtimoiy foydali maqsadlarni ko'zlashlari, mustaqil bo'lishlari, vasiylik kengashlarining a'zolari tashqaridan biror noqonuniy ta'sirsiz qarorlar qabul qilishlari, xayriya tashkilotlarining o'zlari tomonidan boshqaruvdagi hamma jiddiy holatlar yoki qasddan qilinadigan huquqbuzarliklarga nisbatan tegishli choralar ko'rilishi talab etiladi. Komissiya o'z faoliyatini xayriya ishlari to'g'risidagi qonunchilik ijro etilishini ta'minlagan, xayriya tashkilotlari samarali huquqiy, buxgalteriya va boshqaruv tizimlari doirasida yaxshiroq faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini bergan holda amalga oshiradi. Bunda komissiya jamiyatda, iqtisodiyot va qonunchilikda ro'y berayotgan voqealarni kuzatib boradi, samarali boshqaruvni va jamiyatga hisob berishni ta'minlashga ko'maklashadi. U qonunchilik va amaliyot masalalari bo'yicha axborotni tarqatadi va maslahatlashuvlar o'tkazadi, xayriya tashkilotlarini ro'yxatga olish jarayoniga ko'maklashadi, qonun buzilishi holatlari bo'yicha o'z tekshirishlarini olib boradi, boshqa muvofiqlashtiruvchilar (prokuratura, politsiya) bilan hamkorlik qiladi, shuningdek xayriya tashkiloti mulki saqlanishi uchun uning faoliyatiga aralashishi ham mumkin. Xayriya ishlari

bo'yicha komissiya har yili Parlament va Ichki ishlar vaziriga hisob beradi, o'zining yillik hisobotlarini e'lon qiladi. SHu bilan birga, komissiya butun jamiyat manfaatlarini yo'lida faoliyat olib boradigan mustaqil organ hisoblanadi⁵⁰.

SHu o'rinda ta'kidlash lozimki, siyosiy hujjatni muhokama qilishning markazlashtirilgan tartibi uni qabul qilishga olib kelishi shart emas, lekin ushbu jarayondagi ko'p sonli oshkora munozaralar jamoatchilikning siyosiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etishiga misol bo'la oladi. Masalan, Buyuk Britaniya amaliyoti bitimlarni amalga oshirish va unga rioya etish yo'lida ikki tomon uchun ham to'siqlardan biri – ijtimoiy sektor tomonidan bitimlar to'g'risida etarlicha xabardorlikning yo'qligi yoki tushunmovchilik mavjudligidan dalolat beradi. SHuning uchun ham hujjat matnini tayyorlashga ekspertlarni jalb etish hamda uni muhokama etish va kelishishda jamoatchilikning keng ishtirok etishini ko'zda tutadi. Bundan tashqari, G'arbiy Evropada «sektorni anglash», ya'ni juda ko'p notijorat va nohukumat tashkilotlarni yagona sektor sifatida (masalan, jamoatchilik yoki uchinchi sektor kabi) tasavvur etish – yangi hodisa bo'lib, ko'pgina mamlakatlarda hali qaror topmagan. Hamkorlik institutlari ularga ehtiyoj bo'lgan ayrim sohalarda (odatda, ijtimoiy xizmat ko'rsatish, ekologiya yoki xalqaro yordam sohasida) rivojlangan. SHunga qaramasdan ayrim sohalarda shakllangan ba'zi prinsiplar va amaliyot umume'tirof etilish darajasigacha ko'tarilgan hamda butun nodavlat notijorat tashkilotlari sektoriga va umuman hatto fuqarolik jamiyatiga tarqalgan. Ana shunday universal prinsiplarga, masalan subsidiarlik prinsipi, axborotdan foydalanish va manfaatdor guruhlar bilan maslahatlashuv (ijtimoiy muloqot) kiradi.

Fransiya va Germaniyada joylarda ijtimoiy sheriklik loyihalarini rejalashtirish, muvofiqlashtirish, amalga oshirish va moliyalashtirish uchun mas'uliyatning katta qismi hududiy, okrug va munitsipal ta'lim (o'zini o'zi boshqarish organlari) zimmasiga yuklatilgan. Biroq, Avstriya, Bel'giya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, AQSH va qator boshqa rivojlangan mamlakatlarda davlat organlarining OAV bilan o'zaro hamkorligi alohida bazaviy qonunlarda tartibga solinmagan. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, aksariyat Evropa mamlakatlaridagi ijtimoiy sheriklik instituti ijtimoiy-mehnat sohasida iqtisodiy manfaatlar kelishuvi va ijtimoiy-mehnat nizolarni tartibga solish bo'yicha davlatning vositachilik roli bilan ishga yollanuvchi va ish beruvchi o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar tizimi sifatida shakllangan⁵¹.

XX asr oxiri – XXI asr boshida jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida Evropaning qator mamlakatlari nohukumat sektori bilan hamkorlikka oid yagona davlat siyosatini ishlab chiqish bo'yicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Bu esa davlat va nohukumat sektorining ijtimoiy, ijtimoiy-iqtisodiy, gumanitar rivojlanishga oid dolzarb masalalarni hal etishdagi sa'y-harakatlari va resurslarini birlashtirishga keng imkoniyat yaratib berdi. Oqibatda esa fuqarolarning siyosiy hayotdagi ishtirokini faollashtirish, davlatni aholiga ayrim xizmatlarni ko'rsatish yukidan qisman ozod qila oladigan hamkorlikning mexanizmlarini yaratishga erishildi. Evropada davlat institutlarining NNTlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishning muhimligi bir qator xalqaro hujjatlarda o'z ifodasini topgan. Masalan, BMTning 1968 yildagi Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi rezolyusiyasi (1297), «Evropada davlat boshqaruvi masalalari bo'yicha oq kitob» (25 iyul, 2001 yil), «Evropada nohukumat tashkilotlar mavqeining asosiy prinsiplari» (16 aprel, 2003 yil) va boshqa shu kabi xalqaro xujjatlarda NNTlarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishdagi rolga alohida ahamiyat qaratiladi, muloqot va maslahatlashuv orqali o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yilishi hamda muayyan davlat ko'magi shakllarini taqdim etish mexanizmlarini joriy etilishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Rivojlangan G'arb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari zamonaviy fuqarolik jamiyati modelini yaratish, uning davlat boshqaruvidagi samarali ishtirokini ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Bunday zamonaviy model asosida jamiyat va

⁵⁰ Schmitter Ph. Civil society East and West// Consolidation the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives/ Ed. by L.Diamond et al. Baltimore and London: The Johns Hopkins U.P., - 1997. – P.239-262.

⁵¹ Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, International Encyclopedia of Civil Society, Springer-Verlag New York Inc., New York 2010.

davlat boshqaruvida fuqarolik institutlarining o'zni hamda ahamiyatini mustahkamlash, jamoatchilik tuzilmalari va davlat organlarining ijtimoiy sheriklik asosidagi hamkorligini yanada rivojlantirish mumkin. SHu bilan birga, davlatning nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorligi ochiqlik va shaffoflik tamoyillariga hamda fuqarolik jabhasida yuz berayotgan jarayonlarning chuqur tizimli tahlil qilib borishga keng imkon beradi. Masalan, Fransiyada davlat nohukumat tashkilotlarini hukumat siyosatini shakllantirishga faol jalb qiladi, vazirlik va idoralar huzurida tashkil etilgan kengashlar faoliyatning boshqa shakl va usullari orqali fuqarolik institutlari bilan hamkorlikni samarali yo'lga qo'yadi. SHuning bilan bir qatorda Fransiyada fuqarolik jamiyati institutlari taraqqiyotini monitoring qilish usullarini muntazam ravishda yangilab borilishi, jamoat birlashmalarining mamlakat hayotida tobora ortib borayotgan o'zni masalalarini o'rganish hamda ularning davlat boshqaruvi organlari bilan hamkorligini tahlil qilish uchun qulay imkoniyatni yaratib bermoqda. Bunda Evropada istiqbolni belgilash va xavfsizlik instituti hamda Fransiya va Evropa Ittifoqining fuqarolik jamiyati taraqqiyoti masalalari bilan shug'ullanuvchi boshqa tahliliy markazlarining samarali faoliyati e'tiborga molikdir⁵².

AQSHda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi dolzarb masalalarni echishda davlat organlari va NNTlarning o'zaro hamkorlik faoliyatini takomillashtirish shakl-tamoyillari va yo'nalishlariga jiddiy e'tibor qaratiladi. SHu bilan birga bu mamlakatda davlat hokimiyati organlari faoliyati, ular tomonidan qonunchilik aktlarining bajarilishi yuzasidan jamoatchilik nazoratini olib borish mexanizmi va tajribasi ham o'ziga xos ravishda takomillashtirilgan⁵³. SHuningdek, AQSHdagi davlat va fuqarolik jamiyatining o'zaro ijtimoiy hamkorligi tashkiliy-huquqiy mexanizmlarining takomillashuvi davlat rivojlanishining dolzarb masalalari echimidanafaqat aholining ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshiradi, balki davlat organlari uchun umumdavlat miqyosidagi dolzarb masalalarni echish imkoniyatlariga sharoit yaratadi. Bunday jiddiy strategik masalalarni ishlab chiqishda Xalqaro munosabatlar Milliy demokratik instituti, Djon Xopkins Universiteti qoshidagi fuqarolik jamiyatini o'rganish Markazi, Notijorat huquqlar Xalqaro markazi va boshqa shu kabi ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda nodavlat tashkilotlarining o'zni katta hisoblanadi. AQSHda hukumat faoliyati ustidan parlament nazoratini kuchaytirish tizimi ancha rivojlangan.

2.YAponiyada fuqarolik jamiyatini aniq belgilarini namoyon etuvchi qarashlar asosan XIX asrning oxirlaridan boshlab ilgari surilgan. YAponiyada fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati asosan 1960 yildan boshlab rivojlangan bo'lsada aynan 2006 yildan boshlab rivojlangan G'arb davlatlaridan farq qiladigan o'ziga xos fuqarolik jamiyati modelini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan.

YAponiyada rivojlantirilayotgan fuqarolik jamiyati "ongli va mas'uliyatli faoliyat yuritish" tamoyiliga asoslangan. SHuningdek, "davlat-iqtisod (bozor)-fuqarolik jamiyati" modeli ustuvor ahamiyat kasb etadi. YAponiyada joylardagi davlat hokimiyati organlari NNTlar orasida ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal etishga qaratilgan turli dastur va loyihalarni e'lon qilishni ko'zda tutuvchi tanlovlarni o'tkazish huquqiga ega.

Hozirgi davrda YAponiyada fuqarolik jamiyati institutlari asosan quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Ijtimoiy sarmoyalarni shakllantirish va ko'paytirish;
2. Aholiga nisbatan qo'llanilayotgan ijtimoiy xizmatlarni kengaytirishni qo'llab quvvatlash;
3. Jamiyatdagi turli maqsadli faoliyat bilan shug'ullanayotgan muayyan guruhlarni qo'llab quvvatlash va mehnat uyushmalari faoliyatini kengaytirish;
4. YAponiyada hududiy assotsiatsiyalar faoliyatini kuchaytirish va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga erishish;

⁵² Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы /Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь Мир», 2001.-560с.

⁵³ O'Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass:Tufts University Press, 1999.

5. YAponiyada mavjud siyosiy tizim va partiyalar faoliyatini takomillashtirish;
6. Davlat va bozor munosabatlaridan mustaqil bo'lgan iste'molchilar jamiyatini rivojlantirishga erishish;
7. Atrof-muhitni muxofaza qilish, axoli salomatligini yaxshilash va mavjud demografik muammolarni oqilona hal etish;
8. Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz va ekologik muammolarni tadqiq etuvchi muassasalar faoliyatini takomillashtirish va h.k.

YAponiyadan farqli ravishda Xitoyda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning retrospektiv xususiyatlari va siyosiy islohotlar tadriji bu hududa yashovchi insonlarni fuqarolik madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu erda eng muhim narsa shuki Xitoyda fuqarolik jamiyati tizimida "bozor" va "ijtimoiy" sohani o'zaro aloqadorlikda bosqichma-bosqich rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Xitoyda davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish asosan 1949 yildan boshlab asosiy bosqichni bosib o'tgan bo'lsada, avvalo fuqarolik jamiyati institutlarining dastlabki tuzilmalari faoliyati asosida Xitoy ma'muriy tizimini mustahkamlashga e'tibor qaratilgan. 1989 yildan boshlab Xitoyda fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati keng miqyosda tashkil etilgan.

Xitoyda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida bir qancha to'siqlar mavjud, ulardan biri – xitoy madaniyatida fuqarolik jamiyati an'analarining oldin mavjud bo'lmaganligi. Buning echimi, kaliti Xitoy "xalq jamiyati"ni "fuqarolik" jamiyatiga – "xalq"ni "fuqaro"ga almashtirish kerak. Xitoyning siyosiy jihatdan rivojlanishi fuqarolarda fuqaroviy ong va fuqarolik madaniyatini tarbiyalash, siyosiy tizimni isloh qilish va demokratiyani rivojlantirish bilan xarakterlanadi. Xitoy sotsiologlarining fuqarolik jamiyati tushunchasiga munosabati ham o'ziga xosdir. Chunki bu mamlakatda fuqarolik jamiyati nodavlat va davlatdan tashqari tashkilotlar sifatida jamoaviy o'z-o'zini boshqarish asosni tashkil qiladi. Ularning fikricha, fuqarolik jamiyati – asta-sekin qudratli davlatning bozor va ijtimoiy munosabatlar sohasidan chetlashtirilishi, fuqarolik jamiyatining muhim komponentlaridan biri fuqaroviy-ijtimoiy tashkilotlar kabi shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liqdir. Xitoyda fuqarolik jamiyati shakllanishi tarixi – buyuk va qudratli davlatning iqtisod va ijtimoiy munosabatlar sohasidan chetlashishi, fuqarolik jamiyatining yana bir muhim komponenti, fuqaroviy-ijtimoiy tashkilotlarning paydo bo'lishi va rivoji bilan bog'liq. SHu sababli, bugungi xitoy olimlari Xitoyda siyosat va ma'muriy boshqaruvda yangi tendensiyalarni shahar va qishloq joylariga tadbiiq qilish orqali fuqarolik jamiyatini rivojlantirish mumkinligini alohida ta'kidlab o'tmoqdalar⁵⁴.

Xitoyda mavjud bo'lgan barcha shahar va mikrorayonlarni jamoat tashkilotlari sayi harakatlari bilan rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. SHuning uchun ham bu tashkilotlarning demokratik o'z-o'zini boshqarish asoslarining yaratishdagi o'rni beqiyos hisoblanadi. Oxirigi o'n yilliklarda Xitoy siyosiy boshqaruvida jiddiy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Xususi sektor va nodavlat tashkilotlarning xitoyliklar hayotida tobora ahamiyati oshib borayotganligi sababli davlat siyosiy boshqaruv sohasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Xususan, partiya va hukumat rahbarlarining demokratik asosda saylanishi tartibi XXR hududlarida samarali davlat boshqaruvini amalga oshirishga ko'maklashmoqda. O'z navbatida Xitoy davlati boshqaruvida qayta aloqa tamoyilini amalga oshirishga harakat qilinmoqda. Bunda alohida e'tibor har nima bo'lgan ham davlatning umumiy siyosiy barqarorligiga erishishga qaratilmoqda⁵⁵.

Uzoq SHarqda konfutsichilik ana'analarini saqlab qolgan va milliy qadariatlar tizimiga qat'iy amal qiladigan davlat Janubiy Koreya hisoblanadi. Bu davlatda fuqarolik jamiyati jamoaviylik tamoyiliga asoslangan holda rivojlantirib borilmoqda. Fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishi bilan bir qatorda davlat va jamiyat

⁵⁴ Каранг: Мавлонов Ж. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ): монография / Ж.Мавлонов. – Ташкент: Истиклол нури, 2014. – 224 с.

⁵⁵ Литвинов О.В. Китайский путь к демократии. - М.: Научная книга, 2004. – 369 с.

munosabatlarini modernizatsiya qilishda muhim o'rinni egallaydi. Janubiy Koreyada fuqarolik jamiyatini rivojlantirish maqsadida liberal demokratik tamoyillarni ana'naviy jamiyat boshqaruvi me'yorlari bilan uyg'un holda tadbiq qilishga alohida e'tibor qaratilgan. SHuning bilan bir qatorda bu mamlakatda rivojlanayotgan fuqarolik jamiyati institutlari "xukumat-fuqaro-huquq" modelidan kelib chiqqan holda faoliyat yuritadi.

Insoniyat tarixida katta hududlarni egallagan rivojlangan mamlakatlar bilan bir qatorda kichik davlatlar ham mavjud. Singapur aynan shunday shahar-davlat hisoblanadi. Singapur qishloq xo'jaligi yoki biror tabiiy resurslariga ega emas, ammo suvni ham import qilishga majbur bo'lgan Singapur o'z mahsulotlarini Rossiyadan uch barobar ko'p miqdorda eksport qiladi. Siyosatshunos N. Gardele bu haqida shunday yozadi: «Ehtimol butun er yuzida Singapurchalik tartiblilik, yuqori texnologiyalar, boy o'rtacha sinf, madaniyat va tolerantlik bilan XXI asrga qadam qo'yishga tayyor shahar-davlat bo'lmasa kerak. Hali 1965 yilda ham Singapur iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan CHili, Argentina va Meksika bilan bir darajada turgan edi, endilikda esa bu mamlakatda ishlab chiqarishi aholi jon boshiga yuqoridagi mamlakatlardan 5 barobar ko'p. Ichki yalpi mahsuloti — 136 milliard dollarni tashkil etadi. Daromadi bo'yicha aholi jon boshiga 45 ming dollardan ziyodni tashkil qilayotgan bu mamlakat jahonda etakchilik qilmoqda. Xalqaro ilmiy tadqiqot markazlari tomonidan o'tkazilgan so'rovlar natijasida Singapurda korrupsiya va jinoyatchilik ko'rsatkichi jahonda eng quyi darajada ekanligi aniqlangan. Singapur respublikasi – qirq yillik milliy suverenitetidan keyin rivojlanayotgan emas, "rivojlangan mamlakat" maqomini olgan Janubiy-SHarqiy Osiyodagi yagona mamlakatlardan biri hisoblanadi⁵⁶.

Hozirgi davrda Singapur – yuqori farovonlikdagi hayot tarziga ega yirik ishlab chiqarish markazidir. Bu erda siyosiy jarayon uch ketma-ket bosqich bo'yicha rivojlanib borgan. Birinchi bosqichda avtoritar rejim joriy etilgan bo'lsa, ikkinchi bosqichda esa iqtisodiy rivojlanishga urg'u berilgan, shuningdek jiddiy siyosiy masalalar ayni shu bosqichda hal etilgan. Uchinchi bosqichda 14 – ishlab chiqarish modernizatsiyasi amalga oshirilgan va siyosiy tizim yanada takomillashtirilgan.

Siyosiy jarayoning asosiy ishtirokchisi sifatida davlat, fuqarolik jamiyati, siyosiy partiya va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligi bu davlatda yaxshi yo'lga qo'yilgan. Singapur davlatida ijro hokimiyati qonun chiqaruvchi hokimiyat ustidan nazorat o'rnatgan. CHunki aynan davlat vazirliklar orqali muhim strategik qarorlarni qabul qilish va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy sohalar ustidan nazoratni amalga oshirish va monopoliya huquqlaridan foydalanadi. Hukumat va jamiyat bilan vositachi sifatida aynan siyosiy partiyalar faoliyat olib boradi. Singapurda Evropa namunasi asosida ko'p partiyaviylik va xalq harakati ustunlik qiladi. Singapurda barcha partiyalar konstitutsion-huquqiy rasmiylashtirilgan va qonuniy maqomga ega bo'lib siyosiy jarayon va demokratiyaning ajralmas atributi hisoblanadi⁵⁷.

Singapur davlatining keyingi rivoji jamiyatni demokratlashtirish bilan bog'liq. Oxirgi yillarda bu erda demokratiyani takomillashtirish davlat strategiyasi aniqlab olindi. Bular quyidagi islohotlarni amalga oshirishda o'ziga xos o'rinni egallaydi:

- jamiyatning ijtimoiy yaxlitligini mustahkamlash;
- yagona singapur millatini shakllantirish;
- iqtisodiy taraqqiyot, ta'lim tizimini modernizatsiyalash;
- korrupsiya bilan kurash.

Mazkur yo'nalishlar demokratik jamiyat qurishning asosiy sharti hisoblanadi. Davlat bilan birga siyosiy tuzilma tashqarisida shakllanuvchi fuqarolik jamiyati bu davlatda katta o'rin tutadi. Singapur hukumati demokratik, biroq o'ta markazlashgan va qat'iy boshqariluvchi davlat doirasida xalq mandatini saylovlar orqali qo'lga kiritib borgan. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot esa demokratik qadriyatlarning shakllanishiga asos bo'lgan, hukumat tepasiga yangi siyosiy etakchilar

⁵⁶ Каранг: Погадаев В.А. Малайский мир (Бруней, Индонезия, Малайзия, Сингапур). Лингвострановедческий словарь. – М.: Восточная книга, 2012. - 798с.

⁵⁷ Каранг: Ли Куан Ю. Сингапурская история: из третьего мира в первый. М.: 2005.

avlodining kelishi bu davlatda o'ziga xos fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga sharoit yaratib berishi mumkin⁵⁸.

Singapurda samarador davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda quyidagi islohotlarga alohida e'tibor qaratilgan: Birinchidan, hukmron partiya hanuz yirik siyosiy partiyaligicha qolmoqda. Chunki u turli sohalarida davlat boshqaruvidagi noyob tajribasiga ega. Ikkinchidan, iqtisodida bozor tamoyillar amal qiladi, biroq davlat asosiy xalq xo'jaligi tarmoqlarini boshqaradi va nazorat qiladi. Uchinchidan, boshqaruv organlarining, davlat muassasalariga eng munosib kadrlarni to'g'ri tanlashi va taqsimlashi samarali natijalarni bermoqda. To'rtinchidan, puxta o'ylangan ta'lim tizimi ijtimoiy mobillikning muhim omili sifatida xizmat qilib qabul qilinan qarorlarning yuqori professionallik darajasini ta'minlangan. Beshinchidan, milliylik masalasining hal etilgan va etnik diskriminatsiya yo'q, etnik teng huquqlilik jamiyat barqarorligining muhim sharti sifatida qaror topgan. Oltinchidan, ma'naviy-axloqiy asos sifatida, mamlakat siyosatiga o'z ta'sirini o'tkazuvchi – insoniy munosabat, muomala, tartib-intizom va o'zarokelishuvga katta e'tibor qaratilgan. Ettinchidan, Singapurning iqtisodiy rivoji va boshqa ijtimoiy muammolarning hal etilishi omma siyosiy hayotini faollashtirgan va mahalliy o'z-o'zini boshqarish, zamonaviy parlamentarizmni rivojlanishiga asos bo'lgan. Siyosiy barqarorlik o'z navbatida samarali iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan⁵⁹.

Davlat iqtisodiyot sohalarini keng miqyosda qamrab olgan bo'lsada bu mamlakat jahon hamjamiyatidan uzib qo'yilmagan. U boshqa mamlakatlar va umuman xalqaro tashkilotlar bilan samarali hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ygan. Bu mamlakat mana bir necha o'n yillardan beri o'z yo'lidan borish va bu yo'ldan qaytmaslik tamoyiliga qattiq amal qiladi. Bu yo'lning mazmun-mohiyati – jamiyatning konkret-tarixiy sharoitini, milliy, diniy, madaniy xususiyatlarini hisobga olish; iqtisodiy taraqqiyotga an'anaviy axloqiy va madaniy qadriyatlar bilan uyg'unlikda erishishdan iborat.

Singapur ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, yaqin orada uning ijtimoiy-siyosiy hayotida biror bir jiddiy o'zgarish yuz berishi amri mahol. Chunki hukumat tuzilmalaridagi o'zgarishlar asta-sekin, shakllanib bo'lgan va bunday o'zgarishlar siyosiy tizimga dahl qilmagan holda amalga oshirilgan. Hukumat rahbarlarining hukumat tuzilmalaridagi o'zgarishlarni ko'pchilik aholining hurmat va e'tirofiga sazovor bo'lgan an'anaviy siyosiy institutlarni saqlab qolish bilan birgalikda amalga oshirishi, mavjud hukumat faoliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlanishiga sabab bo'lmoqda.

3. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida mustahkam iqtisodiy asosga ega bo'lgan, demokratik qadriyatlar qaror topgan, ma'naviy-ma'rifiy yuksaklikka erishgan va boshqaruvning demokratik uslublari shakllangan davlat jamoat va nodavlat notijorat tashkilotlari hal qiluvchi o'rin tutadigan jamoatchilik fikri, tashabbusi va davlat idoralari ustidan nazorati ustuvor ahamiyat kasb etadigan, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish idoralarining roli muttasil oshib borayotganligi, jamiyatda ijtimoiy innovatsiyalarning roli va ahamiyatini oshirib bormoqda.

3. Ijtimoiy innovatsiyalar – bu jamiyatning har qanday ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan yangi strategiya, konsepsiya, g'oya va tashkilotlar majmuasini o'z ichiga qamrab olib, jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarga olib keladi.

Ijtimoiy innovatsiyalar xususidagi qarashlar XX asrning 60 yillarida Piter Druker va Maykl Yang singari olimlarning qarashlarida muhokama qilina boshlandi. 70 yillarga kelib esa ushbu termin fransuz olimlarining ilmiy-ijodiy ishlarida ham ishlatila boshlangan. SHunday bo'lsada ijtimoiy innovatsiya xususidagi qarashlar va uning konsepsiyalari ushbu olimlarning ilmiy ishlaridan birmuncha oldin tadqiq etila boshlagan. Jumladan, Benjamin Franklin kundalik muammolarni hal qilishda yordam beradigan kichik ijtimoiy tashkilotlarning o'rni muhim

⁵⁸ Toponymics: A Study of Singapore's Street Names. — Singapore: Eastern Universities Press, 2004.

⁵⁹ B. Desker and M. N. M. Osman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality. — Singapore: World Scientific Publishing, 2006.

ekanligini ta'kidlab o'tgan bo'lsa, kasaba uyushmalarining asoschisi va ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan yangiliklarni rag'batlantirish tarafdori Robert Oven, Karl Marks, Maks Veber va boshqa shu kabi ijtimoiy soha vakillari ijtimoiy yangiliklar jamiyat tarraqqiyotining muhim omili ekanligini ta'kidlab o'tganlar.

XX asrning ijtimoiy yangiliklar asri bo'lganligini hisobga oladigan bo'lsak, insonlar ishlash sharoitlarining takomillashishi, jamiyat oldida turgan muammolarga yangidan-yangi echim topish imkoniyatlarining kengayishi ijtimoiy innovatsiyalarning butun dunyo bo'ylab taqsimlanishiga turtki bo'ldi.

Ijtimoiy innovatsiyalar, ijtimoiy tadqiqot tashkilotlarida, kompaniyalar yoki har tomonlama mustaqil tashkilotlarda barqaror jamiyat sari birgalikda faoliyat yuritish shiori ostida rivojlanib kelmoqda.

Ijtimoiy innovatsiya g'oyasi rivojlangan davlatlarning ijtimoiy yo'naltirilgan davlat siyosatida muhim o'rin egallaydi. Ularda davlat hamda xususiy sektor hamkorlikda ijtimoiy mas'uliyat, ijtimoiy tadbirkorlik kabi yo'nalishlarni rivojlantirib kelmoqda.

Aksariyat davlatlarining maqsadi ijtimoiy innovatsiyaga ega bo'lgan shaxslarni yoki ijtimoiy tadbirkor va ixtirochilarni aniqlash yo'lidan bormasdan ularni yanada qo'llab quvvatlash orqali davlatning xayriya siyosatini birmuncha qisqartirishga qaratilgan. Vaholanki bu xolat davlatlarning ijtimoiy yo'naltirilgan siyosatini ma'lum bir qismini ijtimoiy faol aholi qatlamiga yoki fuqarolik jamiyati institutlariga o'tkazilishi bilan belgilanmoqda.

SHunday qilib, ijtimoiy innovatsiyalarning ma'lum bir xalq mentalitetiga mos ravishda rivojlanib borishi hamda uning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi jamiyatning har tomonlama rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy innovatsiyalar paydo bo'lishi yoki qo'llanilishiga, ijtimoiy sohadagi ayrim jarayonlar sabab bo'ladi, jumladan:

- mavjud ijtimoiy muammolarni jadallashishi, ushbu muammo echimini yangicha usulda hal qilishni taqozo etadi; ushbu jarayonlarga misol tariqasida mamlakatimiz mustaqillikka erishganda yurtimizda o'ta qaltis ijtimoiy vaziyat vujudga kelgan edi. Aholining o'sish sur'atlari o'rtacha sobiq ittifoq ko'rsatkichidan uch barobar yuqori edi. Buning ustiga, mehnat resurslari aholining o'rtacha o'sish ko'rsatkichidan ikki barobar tez o'sayotgandi. Oxir-oqibatda ishsizlik darajasi ortib, axoli daromadlari keskin tushib bormokda edi.⁶⁰Bu jarayon o'ziga xos yangicha ijtimoiy siyosatni amalga oshirishni o'sha davr talabi darajasiga olib chiqqan edi.

- ijtimoiy sohani rivojlantirish uchun resurslarning etishmasligi, bu sohada yanada samaraliroq vositalardan foydalanishga olib keladi; Bunday holatda ijtimoiy munosabatlarni yanada takomillashtirishda nafaqat tabiiy resurslar balukim inson omili, etarlicha mablag' bilan ta'minlanish holati, vaqtning chegaralanganligi va masofa hamda transport omillarining etishmasligi sabab bo'ladi.

- ijtimoiy sohada ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatiga bo'lgan talabning oshib borishi, yoki xalqaro me'yorlarga moslashtirish. Ijtimoiy sohadagi xizmat ko'rsatish talablarining oshib borishi innovatsion xarakterga ega bo'lgan xizmat sohalariga bo'lgan extiyojlarni oshirib boradi

Bugungi kunda ijtimoiy innovatsiyalarga bo'lgan talab va extiyojlardan kelib chiqib, ijtimoiy innovatsiyalar quyidagicha tasniflanadi:

Birinchidan: ijtimoiy innovatsiyalar ijtimoiy omillarning qamrovi bo'yicha: kompleks va mahalliy ijtimoiy innovatsiyalarga bo'linadi. Bu yo'nalishda ijtimoiy omillar hududlaridagi ko'lamidan elib chiqib belgilanadi. Misol uchun qaysidir viloyatda uchrayotgan ijtimoiy muammo butun Respublikaga tegishli bo'lmay yoki butun Respublikada shu muammo mavjud bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan: jamiyat hayotining sohalari bo'yicha: siyosiy, iqtisodiy, madaniy ma'naviy va ijtimoiy sohalarda innovatsiyalarni qo'llash orqali amalga oshiriladi.

⁶⁰Тараққиётнинг “Ўзбек модели” // Халқ сўзи. – 2013. - 26 июль.

Uchinchidan: amalga oshirish davri bo'yicha innovatsiyalar strategik hamda taktik usulda bajariladi.

To'rtinchidan: tashkilotda ijtimoiy yo'nalishni shakllantirish bo'yicha, xodimlarning mehnat sharoitlari, madaniy saviyasi hamda korxonadagi mavjud ijtimoiy infratuzilma orqali amalga oshiriladi.

Beshinchidan: amalga oshirish holati bo'yicha, ichki hamda tashqi ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy innovatsiyalar.

Oltinchidan: amalga oshirish shakli bo'yicha, moddiy, tashkiliy va madaniy ijtimoiy innovatsiyalar.

Ettinchidan: ishlatilish ko'lamini bo'yicha, alohida ob'ektga qaratilgan bir martalik ijtimoiy innovatsiyalar va bir qancha ob'ektga qaratilgan keng tarqalgan ijtimoiy innovatsiyalar.

Sakkizinchidan: maqsadi bo'yicha, faoliyat tamoyilini yangilashga qaratilgan innovatsiyalar va yangi maxsulot faoliyatini tashkil etishga qaratilgan innovatsiyalarga bo'linadi.

Ijtimoiy innovatsiyalarning yuqoridagi struktura bo'yicha tasniflanishi o'z navbatida ularning qo'llanish sohalari ham alohida namoyon etadi. SHunday ekan, ijtimoiy innovatsiyalar qo'yidagi ijtimoiy sohalarida ko'llaniladi. Birinchidan: aholining yashash sharoiti, bandligi va daromadlarini oshirishga qaratilgan sohalarida; ikkinchidan: sog'liqni saqlash tizimi sohasida; uchinchidan: ta'lim sohasida; to'rtinchidan: aholi madaniy saviyasini oshirishga qaratilgan sohalarida; beshinchidan: aholini ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan sohalarida; oltinchidan: aholini turar joy bilan ta'minlashga qaratilgan sohalarida; ettinchidan: jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida; sakkizinchidan: atrof muhitni muhofaza qilish sohasida; to'qqizinchidan: aloqa xizmatlari sohasida; o'ninchidan: kam ta'minlangan oilalar, qariyalar, himoyaga muhtoj bolalar va nogironlarni qo'llab quvvatlash sohalarida qo'llanadi.

"Hozirgi vaqtda demokratik siyosiy tizimning eng muhim sub'ekti bo'lmish davlatchilikni isloh qilishda yangi vazifalar ko'ndalang turibdi. Bu, avvalambor, hozirgi bosqichda siyosiy institutlarning va nodavlat ijtimoiy uyushmalarning xilma-xilligi hamda ularning roli mustahkamlanishi, shuningdek, aholining siyosiy faolligi oshishi asosida jamiyat hayotini yanada demokratlash vazifalari muhim va dolzarb bo'lib qolganligi bilan izohlanadi"⁶¹. O'zbekistonda ulkan o'zgarishlar – huquqiy demokratik davlat va ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin va adolatli fuqarolik jamiyati rivojlanish bosqichi kechmoqda. Jamiyat hayotining demokratlashuvi sharoitida demokratik tartibot, barqaror rivojlanish muammolariga e'tibor oshishi tabiiy. Zero bu jarayon siyosatdan tortib ma'naviyatgacha, ish haqidan tortib davlat boshqaruvi gacha bo'lgan sohalarining barchasida tub o'zgarishlarni, zamonga mos yangiliklar qilishni talab etadi. Bu talablar bajarish mustaqilligimizning ilk yillaridanoq davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan bo'lib kelmoqda.

SHu o'rinda ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda 1990 yilda davlat byudjeti harajatlarning atigi 31% ijtimoiy sohalarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan. 1992 yilda madaniy-ijtimoiy tadbirlar uchun davlat byudjetining 35,43% sarflangan, bu raqam 1993 yilda 37,79%, 1994 yilda 43,03%, 1995 yilda 45,29%ni, 2008 yilda esa 50%dan oshiqni tashkil etgan. 2015 yilda davlat byudjetidan ijtimoiy sohaga qariyb 60% mablag'lar yo'naltirilmoqda. Uning 34 foizi ta'lim, 15 foizi sog'liqni saqlash sohasiga qaratilganligi diqqatga sazovordir. Ushbu ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, rivojlanishning "o'zbek modeliga" ko'ra ushbu sohada ham davlat boshislohotchi bo'lib ijtimoiy sohani har tomonloma rivojlantirib bormoqda.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi davlatchiligimiz tarixida asrlar davomida sharqona demokratiya va milliy an'analari, ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishning milliy o'ziga xos va mos modelining integratsiyaviy strategiyasi sifatida milliy – tarixiy taraqqiyotning insonparvar va sivilizatsiyaviy yo'nalishini o'zida aks ettiradi.

⁶¹Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. – Т.: “Ўзбекистон”, 1998, 141-бет

Hozirgi paytda, demokratik taraqqiyot yo‘lidan borayotgan O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalasiga alohida e‘tibor varatilyapti. Fuqarolik jamiyati o‘zining shakllanishi uchun, avvalo, qulay obektiv va subektiv shart – sharoitlar yaratilishini talab qiladi. Birinchidan, uning xalqaro andozalar darajasidagi huquqiy asoslari bo‘lishi lozim. Ikkinchidan, jamoratchilikning davlat va jamiyat bashqaruvi ishiga aralashuvini ta‘minlash kerak. Bunda albatta ijtimoiy innovatsiyalarning o‘rni muhim ekanligini qayd etib o‘tish lozim. Ijtimoiy innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlashda, aholini yashash sharoitlarini yanada yaxshilashda roli va ahamiyati juda muhim hisoblanadi.

Jumladan, Frost & Sullivan tadqiqot markazi va Hitachi Europe Ltd. kompaniyasi hamkorlikda o‘tkazgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, 2020 yilga kelib dunyo aholisining 56 foizi shaharlarda istiqomat qilishi aniqlangan. SHaharlar aholisining ko‘payib borishi hamda hududining kengayishi jarayonida kelib chiqadigan muammolarni bartaraf etishda ijtimoiy innovatsiyalar muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot davomida, shaharlarning rivojlanib bishi insoniyatni bir qator ijtimoiy muammolarnikengayishiga olib kelishi aniqlandi. Ushbu muammolarni echish uchun ijtimoiy innovatsiyalar ko‘llanilishi mumkin bo‘lgan 5 ta ustuvor jarayonlar belgilab olindi. Xususan:

- *Urbanizatsiya.* Tadqiqot natijalariga ko‘ra 2025 yilga kelib dunyoda 35 ta ulkan megapolislar, hamda yirik iqtisodiy markazlar tashkil topadi. Natijada shahar tashqarisidagi hududlar yirik hududiy birliklarga birlashadi. Ushbu holat tabiiy resurslar taqsimotida nomuvofiqliklarni keltirib chiqaradi, aholi orasida esa tabaqalanishni kuchaytirib yuboradi. Bunda aholining ijtimoiy muammolarini hal qilishda yanada takomillashtirilgan ijtimoiy innovatsion g‘oyalarga bo‘lgan talabni oshiradi.

- *Intelektual salohiyatning o‘sishi, ekologik muammolarning echimi sifatida.* Ekologik toza mahsulot va xizmatlar insoniyat hayot tarzini yanada yaxshilashga ko‘mak beradi. Intelektual raqamli texnologiyalar rivojlanishning samarali va eng muxim omillaridan biriga aylanadi. Ekologik innovatsiyalar yordamida zamonaviy yirik “aqli shaharlar” qurila boshlanadi, natijada energiya iste‘moli kamayib, inson hayot tarzining turli jabxalarini yaxshilashga erishiladi. 2025 yilga kelib 26 ta “aqli shaharlar” yaratilishi ko‘zda tutilgan.

- *Energetika.* Urbanizatsiya va energetik xavfsizlikni ta‘minlash, shu soxani yanada rivojlanishini taqozo qiladi. Elektr energiyasiga bo‘lgan extiyoj kun sayin oshishi, hamda tabiatni muxofaza qilish masalalari dolzarbligi, elektr energiyasini samarali ishlatish bo‘yicha innavatsion echimlar katalizatori bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, aqli elektr stansiyalari tashkil topadi, hamda ular ekologik jixatdan bezarar, ishonchli energiyadan foydalanish imkoniyatini beradi.

- *Logistika.* Urbanizatsiya va zamonaviy aloqa vositalari shaharlardagi harakat va logistika jarayonlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida 2020 yilga kelib 1 milliardda ortiq avtomobillar turar joylari avtomat boshqaruv tizimiga o‘tqaziladi. SHahar aholisi “karshering” xizmatlaridan (bitta avtomobil vositasidan bir necha kishining foydalanishiga sharoit yaratib bervuchi tizim) foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. SHuningdek, 2020 yilgacha tez yurar poezdlarga mo‘ljallangan 70 ming kilometrardan ortiq temir yo‘l liniyalari foydalanishga topshiriladi.

- *Sog‘liqni saqlash.* 2020 yilga kelib kasalliklarni o‘z vaqtida diagnostika qilib aniqlash va ularning profilaktikasi, davolash uchun sarflanadigan xarajatlarni qariyb 20% kamayishiga olib keladi. Zamonovviy intellektual dori vositalari, virtual kasalxonalar va elektron hujjatlar sog‘liqni saqlash tizimini batamom o‘zgartiradi.

YAna shuni aytib o‘tish joizki, turli ijtimoiy innovatsion g‘oyalarni hayotga tadbqiq etishda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki, jamiyatdagi bor imkoniyatlardan yanada samarali foydalanib, davlat tomonidan taklif etiladigan bir qator ijtimoiy ko‘mak turlarini to‘ldirishga imkon yaratadi. CHunki innovatsion g‘oyalarni tadbqiq qilish jamoat tashkilotlari tomonidan tezkor va samarali amalga oshiriladi, natijada yangi ish o‘rinlari ochish, mehnat bozoriniing

professionallik va ijtimoiy sohaning samaradorlik darajasini oshirish imkonini beradi. SHuni alohida ta'kidlash lozimki, ijtimoiy innovatsiyalar g'oyasini ilmiy jixatdan tadqiq etib uning ochilmagan jihatlarini ilmiy asoslash orqali, davlatning ijtimoiy yo'naltirilgan siyosatini olib borish ijtimoiy sohadagi yangilanishlarga bo'lgan zamon talabining qondirilishiga olib keladi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining innovatsion faoliyati avvlambor, 21 asr texnologiyalari va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarida, mustaqil yashab o'z faoliyatini olib boradigan shaxsni shakllantirishga qaratilgan bo'ladi. Bu borada davlat va fuqarolik institutlari orasidagi hamkorlik qo'yidagi holatlarda samarali bo'lishi mumkin:

- davlat tomonidan ijtimoiy siyosatni olib borish va aholini ijtimoiy muxofaza qilish borasidagi bir qator vakolatlarni ijtimoiy jarayonlarning faol a'zolari, ya'ni fuqarolik jamiyati institutlari zimmasiga yuklab borish;

- ijtimoiy innovatsiyalarni hayotga tadbqiq etayotgan fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini samarali tashkil etish uchun, davlat tomonidan bir qator imtiyozlar (moliyaviy yordam, soliq imtiyozlari, axborot bilan ta'minlash va boshqalar) ajratish;

- ijtimoiy innovatsion tashabbusga ega bo'lgan fuqarolarga, o'z g'oyalarini davlat ijtimoiy siyosatining bir yo'nalishi sifatida amalga oshirish imkoniyatini yaratish (ekspertlar va jamoatchilik kengashlari tuzish, davlat boshqaruv organlari faoliyatini monitoring qilish va baxolash, jamoatchilik eshituvlari, hukumat e'tiborini mavjud ijtimoiy muammolarga qaratish);

- ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda mavjud davlat va fuqarolik jamiyati institutlari orasidagi o'zaro ijtimoiy hamkorlikning shakllarini ko'llab quvvatlash, hamda ularni yanada takomillashtirish;

- ijtimoiy barqarorlikni hamda milliy xavfsizlikni ta'minlash uchun, aholining turli qatlamlari bilan ishlashning innovatsion shakllari, va fuqarolik jamiyati institutlarining salohiyatidan samarali foydalanish.

Bu borada, ijtimoiy innovatsiyalar – ijtimoiy vazifalarni echish yo'lida fuqarolik jamiyati hamda sektorlararo sheriklikni ta'minlay oladigan eng istiqbolli vositalardan xisoblanadi. Jamiyat va davlat o'rtasidagi aloqaning yangi bir ko'rinishini tashkil qilgan holda, ijtimoiy innovatsiyalar jamiyatga sezilarli foyda keltiradi.

Birinchi Prezidentimiz I. Karimov "Milliy davlatchilikni shakllantirish, demokratik islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni bir holatdan ikkinchi holatga o'tkazish hamda bozor munosabatlarga o'tish davrida ijtimoiy muammolarga alohida e'tibor berish zarur"⁶²ligini ta'kidlaganliklarini eslash lozim.

Mustaqillikning dastlabki yillarida Respublikadagi aholining sotsial ahvoli, ularni sotsial ta'minoti va ijtimoiy himoya qilish mutlaqo qoniqarsiz edi.

Sog'liqni saqlash, xalq ta'limi, maktabgacha bolalar muassasalari juda og'ir ahvolga tushib qolgan, maktab va kasalxonalarining 60 foizi nobop binolarda joylashtirilgan⁶³, Respublikada 1700 ta maktab vayron holda, qurilayotgan maktablar soni esa aholining ko'payish sur'atini arang qondirardi. Sog'liqni saqlash ishlari bo'yicha mamlakat eng oxirgi pog'onalaridan birida edi.⁶⁴

Ijtimoiy muammolarni hal etish borasida amalga oshirilgan muhim ishlardan biri haqida. 1989 yil 17 avgustda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov boshchiligida respublika hukumatining Toshkentda bo'lib o'tgan kengaytirilgan yig'ilishida aholiga tomorqa va shaxsiy uchastkalar ajratish masalasi muhokama qilinadi va «Qishlokda yashovchi har bir oilani tomorqa bilan ta'minlash, ularga yakka tartibda uy-joy qurish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib berish haqida» qaror qabul qilinadi. Ushbu tarixiy hujjatda qishloqda yashovchi har bir oilaga o'rtacha 25

⁶²Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. — Т.: Ўзбекистон, 1997. — 211 б.

⁶³ Каримов И. А. Ўзбекистон мустақиликка эришиш остонасида. — Т.: “Ўзбекистон”, 2011. — 6 б.

⁶⁴ Каримов И. А. Ўзбекистон мустақиликка эришиш остонасида. — Т.: “Ўзбекистон”, 2011. —138–139 бетлар.

sotixdan er ajratib berish va tomorqa maydonlarini qariyb 4,5 barobar ko'paytirish ko'zda tutilgan edi.

O'sha paytda aholining 60 foizdan ortig'i istoqomat qilayotgan qishloqlarda ijtimoiy-iqtisodiy sharoit juda og'ir ekanligini nazarda tutish zarur. Birinchi Prezidentimiz tomonidan ushbu vaziyat hisobga olingan holda, uy-joy qurish va dehqonchilik bilan shug'ullanish uchun 2,5 million oilaga 700 ming gektar sug'oriladigan er ajratib berilgani ulkan tarixiy voqea bo'ldi.

Bu eng og'ir o'tish davrida jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash barobarida, qishloq aholisi turmush darajasi tushib ketishining oldini oldi.⁶⁵

Bugun to'la ishonch bilan aytish mumkinki, bu murakkab masalaga ana shunday oqilona yondashuv tufayli O'zbekiston bo'yicha ming-minglab odamlar uy-joyli, ishli bo'ldi, bozorlarda mahsulot ko'payib, narx-navo arzonlashdi, eng muhimi, ijtimoiy keskinlikning oldini olishga erishildi.

Bir so'z bilan aytganda milliy modelimizning o'ziga xos, kuchli jihatlaridan biri taraqqiyotning barcha bosqichlarida kuchli ijtimoiy siyosat yuritilganligi, aholining kam ta'minlangan qatlami ijtimoiy himoya qilinganligi bo'ldi.

4. Fuqarolik jamiyati shakllanish va taraqqiyoti jaryoni kechayotgan hozirgi sharoitdainsanlar o'rtasida amal qiladigan ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, huquqiy, diniy va mafkuraviy munosabatlarni yaxshilash va mustahkamlash uchun xalqimiz ma'naviyatini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. SHaxs va jamiyat munosabatlarining axloqiy, huquqiy jihatlarini mustahkamlash inson va shaxsni shakllantirish, fuqarolik jamiyati asoslarini yaratishga bog'liqdir. SHaxs va jamiyat munosabatlari asosida o'zaro hamkorlik, turli xalq va millatlar o'rtasida hurmat va do'stlik iplarini mustahkamlashni hozirgi zamon fani yutuqlarisiz (Kompyuter texnologiyasi, internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali aloqalar o'rnatish va boshqalar) tasavvur qilish kiyin. Zero, hozirgi zamon fani turli texnologik vositalar orqali ilm fan sohasida, dunyo xalqlarining turmush tarzi va hayoti haqida taraqqiyotning ijtimoiy - iqtisodiy, ma'naviy va siyosiy jarayonlari, xalqaro axvollari xususida tez va oson axborot olish imkoniyatiga muvafaq bo'lmoqda. SHaxs va jamiyat munosabatlari yuqorida qayd qilingan jihatlar bilan chegaralanmasdan, jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga va jamiyatni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda ayniqsa kompyuter texnologiyalarining ijtimoiy ahamiyati va o'rni ortib bormoqda. Fanda virtual borliq atamasining paydo bo'lishi insonlarning virtual ijtimoiylashuviga zamin yaratdi.

Texnologiya tarixida birinchi marta XX asr 60-yillarining o'rtalarida paydo bo'lgan kompyuterlar yordamida foydalanuvchi boshqara oladigan model dunyolar yaratish mumkin, degan g'oya yotadi. Ilmiy davralarda texnologiyalar ongda o'zgarish yasaydigan kelajakning qiyofasi xususida qizg'in bahsga sabab bo'lmoqda. Ammo virtual borliq tizimlarini ishlab chiqish va kiber maydonni yaratish inqilobiy - ijtimoiy natijaga olib keladi, degan fikrni virtual borliq texnologiyasining ilk yaratuvchilari ham, kibor-postmodernizm nazariyachilari ham qo'llab-quvvatlamogda.

Inson qo'lida dunyoni bilishning qudratli quroli, uning yordamchisi, ijodiy faoliyat uchun shart-sharoit yaratish vositasi bo'lib xizmat qiluvchi axborot texnologiyasi ayni vaqtda dunyoni bilishning an'anaviy verbal usulini audiovizual bilish usuli bilan almashtirmogda, odamlarda sun'iy olamga kirish illyuziyasini vujudga keltirmogdaki, ular bu sun'iy borliqni amalda mavjud borliq deb qabul qilmoqdalar. Bu borliq «virtual borliq» deb nomlanadi. Virtual negizga ega bo'lgan bu borliq odatdagi fizik borliq bilan bir qatorda ob'ektiv tarzda mavjuddir.

«Virtual borliq» atamasi 1970 yillarning oxirida Massachuset texnologiya institutida Jeron Lenber tomonidan o'ylab topilgan. U 1984 yilda dunyoda birinchi virtual borliq firmasini tashkil etdi. Bu atama kompyuterda yaratiladigan muhitda insonning mavjudligi g'oyasini ifoda etadi. Virtual (lotincha Virtualis – mumkin bo'lgan) – narsalar va hodisalarning zamon va makonda

⁶⁵Тараққиётнинг "Ўзбек модели" // Халқ сўзи. – 2013. - 26 июль.

moddiy mavjudligiga qarama-qarshi o'laroq, ob'ektiv narsalar yoki sub'ektiv obrazlar mavjudligining nomoddiy turi. «Virtual borliq» atamasi amerikalik kinematografchilar tomonidan muomalaga kiritilgan. Ular muayyan sabablarga ko'ra tabiiy yo'l bilan amalga oshirib bo'lmaydigan xayoliy imkoniyatlarni belgili-grafik shaklda sun'iy amalga oshirish mumkinligi haqidagi kinolentani shu nom bilan chiqarganlar.

Virtual borliq–inson real borliqda harakat qilayotgani illyuziyasini kompyuterda yaratish imkonini beruvchi interfaol texnologiya. Bunda ob'ektiv borliqni tabiiy sezgi organlari yordamida idrok etish o'rnini maxsus interfeys, kompyuter grafikasi va ovoz vositasida sun'iy yaratilgan kompyuter axboroti egallaydi. Virtual borliq amalda yo'q narsa, uni qo'l bilan tutish, uning ta'mi va hidini his qilish mumkin emas. SHunga qaramay, u mavjud va inson bu xayoliy olamga kirib, uni nafaqat kuzatadi va boshdan kechiradi, balki unga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ham ega bo'ladi, ushbu olamda mustaqil harakat qiladi, uni o'zgartira oladi. Virtual olam – inson borlig'ining o'ziga xos shakli va odamlar ma'naviy aloqasining alohida madaniy shaklidir.

Ammo virtual borliq real fizik borliqdek lazzat baxsh eta olmaydi, chunki bu borliq ta'sirida vujudga keluvchi his-tuyg'ular ko'p jihatdan uning o'zi bilan emas, balki uni biz qanday idrok etishimiz bilan belgilanadi. Biz virtual dengizda cho'milishimiz mumkin, ammo bunda paydo bo'luvchi his-tuyg'ularimiz bu dengizni biz qanday idrok etishimizga bog'liq bo'ladi.

Virtual borliqni odamlar yaratadi. SHu bois virtual borliqda mavjud barcha narsalarning manbai inson ongidir. Binobarin, virtual borliq ong, ong osti sohasi va fantaziya chig'irig'idan o'tuvchi fizik borliqdan shakllanadi. Virtual borliq ob'ektiv tarzda, ya'ni inson miyasida emas, balki kompyuterda mavjud bo'ladi. Ayni vaqtda, u inson ongining mahsulidir. Inson tomonidan yaratilganidan keyin u inson ongidan qat'i nazar yashashda davom etadi, bu ongga har xil ta'sir ko'rsatadi, mazkur ongning mazmuniga – bilimlar, emotsiyalar, kayfiyat hamda ongning boshqa unsurlariga qarab, har xil idrok etiladi.

Bugungi kunda virtual borliq inson madaniy faoliyatining turli sohalarida qo'llanilmoqda. Virtual borliqdan eng avvalo u vujudga kelgan sohada, fanda–fizikada suyuqlik va gazlar dinamikasini modellashtirishda, kimyoda kimyoviy reaksiyalar modelini tuzishda, geologiya va geografiya fanlarida foydalanilmoqda.

Muhandislik sohasida, ayniqsa, xavfli sharoitlarda: ochiq kosmosda, dengiz va okeanlarning chuqur joylarida, yadro muhandisligida robotlarni masofadan turib boshqarishda virtual borliq keng qo'llanilmoqda. Muhandislik dizaynini avtomatlashtirish jarayonida virtual borliq texnologiyasi ayniqsa qo'l kelmoqda. Kompyuter dizayni va uning ajralmas hamrohi – kompyuter ishlab chiqarishi raketalar va samolyotlar, avtomobillar katta binolar konstruksiyalarini sinovdan o'tkazishda yagona jarayonga birlashtirildi.

Virtual borliq texnologiyasidan harbiylar ham keng foydalanmoqdalar. Masalan, AQSH armiyasida harbiy xizmatchilarda merganlik ko'nikmalarini shakllantirishda imitatorlardan, jang sharoitida tez va to'g'ri qarorlar qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish uchun esa harbiy doktorlardan foydalaniladi. Juda qimmatga tushadigan va atrof muhitga katta zarar etkazadigan harbiy mashqlar imitatsiya qilinmoqda. Tank qismlarida tankdan o'q uzishni hamda tank jangida askarlar va ofitserlarning shaxsiy ishtirokini imitatsiya qiluvchi harbiy o'yinlardan foydalanilmoqda. Loyihalashtirilgan, lekin hali yasalmagan qurol-aslaha turlari sinovdan o'tkazilmoqda. Harbiylar olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va ularga baho berish uchun ham kompyuter imitatsiyasidan foydalanmoqdalar.

Ta'lim sohasida mashq trenajyorlarini yaratishda virtual borliq texnologiyasidan foydalanilmoqda. YAqinda virtual kutubxonalar va muzeylar tashkil etilmoqda. Masalan, virtual kutubxonalarda foydalanuvchi kompyuter yordamida kitob javonlarining vizual tasviri bo'ylab harakatlanishi, kerakli adabiyotlarni topishi va olib ko'zdan kechirishi, zarur holda esa ulardan nusxa ko'chirishi mumkin.

SHuningdek, bugungi kunda virtual borliqning keng imkoniyatlaridan foydalangan holda jamiyat hayotining taraqqiyotida bir qator texnologik innovatsiyalardan foydalanib kelinmoqda.

SHunday qilib, virtual borliq nazariy izlanishlardan ommaviy axborot vositalari va telekommunikatsiyalar ajralmas qismi bo'lgan hozirgi zamon madaniyatining texnologik ijtimoiylashuvining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

YAngi axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga intilish bizga rivojlangan jamiyatlarda tobora katta rol o'ynayotgan yangi tajribaning cheksiz imkoniyatlarini qo'lga kiritish imkonini beradi, degan umid bilan bog'liqdir. Virtual borliq tizimlari bu tajribadan va insonning «yangi o'ziga xosligi»dan foydalanish imkonini amalda ta'minlaydi.

5.Axborotlashgan jamiyatda davlatning fuqarolar bilan o'zaro munosabatlari axborot almashinuviasosida yo'lga qo'yiladi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov: "Hukumatning aholi bilan aloqasi qanchalik mustahkam ekani, ular o'rtasida muloqotning mavjud yoki yo'qligi ham g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Eng yomoni, hukumat va fuqarolar o'rtasida bir-birini tushunmaslik holatining paydo bo'lishidir. Bunday vaziyat ma'suliyatni zimmasiga olgan hokimiyat bilan uni saylagan xalq o'rtasida vujudga kelmasligi kerak"⁶⁶, - ekanligini ta'kidlagan edi. Bundan ko'rinib turibdiki, hukumat bilan fuqarolar o'rtasidagi muloqotning ahamiyati fuqarolik jamiyati sharoitida o'ta muhimdir. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilaridan biri hokimiyat va fuqarolar o'rtasida muloqot mexanizmlarini yanada rivojlantirish, sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarni (AKT) faol joriy etishni talab etadi. Boshqaruvining bunday usuli esa elektron hukumat (e-government – e-hokimiyat) tushunchasini anglatadi.

Zamonaviy texnologik innovatsiyalar, xususan, Internetning rivojlanishi ijtimoiy-siyosiy hayotda nafaqat tashqiro'zgarishlarga, balki ko'pchilik eski dunyo qarashlarining emirilishiga, shaxslar va guruhlar, fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar usullarining butunlay yangicha tus olishiga sabab bo'ldi. Axborotlashgan jamiyat konsepsiyasi asoschisi D.Bell bunday jamiyatdagi siyosiy qarorlar markaziy o'rinda turishini e'tirof etgan edi⁶⁷: Bugungikunga kelib axborot-kommunikatsion texnologiyalar jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi asosiy kuchga aylanib, u har bir fuqaroga qabul qilinayotgan qarorlar, jamiyatda sodir bo'layotgan voqea – hodisalarga nisbatan o'z fikrini ifodalash, munosabatini erkin bildirish imkoniyatini berdi.

Sodda qilib aytganda, Internet tarmoqlari orqali ya'ni ijtimoiy tarmoqlar mobil messenjerlar, orqali axborot tarqatish hamda uni qabul qilish imkoniyati kengaydi. Asosiy jamiyatda uchraydigan har bir soha bo'yicha mazkur tarmoqlarda guruhlar shakllanib mavjud ijtimoiy-siyosiy, huquqiy bilimlarni yuksaltirish imkoniyati kengaydi.

SHuningdek, davlat boshqaruvi samaradorligi va hisobdorligini oshirish, uning fuqarolar bilan aloqalarini sorddalashtirishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish imkoniyati oshdi. Hokimiyatda bunday vositalarning qo'llanishi "elektron hukumat" deb nomlanib, bunday hukumatning yaratilishi bir qator ijobiy ishlarni amalga oshirishni ko'rsatadi. Jumladan⁶⁸:

Biroq shuni unutmaslik kerakki, axborot texnologiyalarini joriy qilishning o'zi davlat boshqaruvi samaradorligi oshganligini anglatmaydi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash davlat boshqaruv organlari faoliyatining yaxshilanishiga xizmat qilmasligi ham mumkin. SHuning uchun ham, davlat muassasalari rahbarlari kompyuterlar bilan ta'minlash, lokal hisoblash tarmoqlarini o'rnatish va kompyuterlarni internetga ulashqanday qilib xodimlar va butun tashkilot ishining samaradorligini oshirishi mumkinligini oldindan tasavvur qila olishlari lozim.

AKTni joriy etish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish jarayoniga xizmat qilishi uchun u davlat boshqaruvini isloh etishga qaratilgan yanada kengroq o'zgarishlarning bir qismi bo'lishi zarur. Buo'zgarishlar davlat organlari faoliyatida shaffoflikni oshirish, qabul qilingan qarorlar

66 Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар ҳисоблашар эди. – Т.: "Ўзбекистон", 2005. – Б. 11.

67 Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: «Academia», 1999. – С. 123-124.

68 Инсон таракқиёти тўғрисида маъруза, Ўзбекистон – 2005. 24.12.2005. http://www.undp/uz/nhdr.uz._2005pdf.

uchun javobgarlikni kuchaytirish, fuqarolarni qarorqabul qilish jarayoniga kengroq jalb qilish chora-tadbirlarini o'z ichiga oladi. Bularsiz, kompyuter va boshqa texnika vositalarini sotib olish hamda ishchilarni ulardan foydalanishga o'rgatish sarf-xarajatlari ularishida hech qanday sezilarli o'zgarishlarga olib kelmasligi mumkin.

Davlat boshqaruvi jarayonlariga va o'z navbatida jamiyatga ko'rsatilayotgan davlat xizmati sifatini oshirish omillaridan biri AKTni joriy etishdir. Boshqaruvda AKTni joriy etish orqali:

– davlat boshqaruvi mintaqaviy va mahalliy organlari, jamoat tashkilotlari faoliyati haqida axborot tanqisligi;

– davlat boshqaruvi tizimining markaziy, viloyat, tuman, shahar organlari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri va aks axborot va boshqaruvaloqalarining tezligi pastligi;

– boshqaruv organlari va fuqarolar o'rtasida axborot taqdim qilish tizimi va axborot kanallarining yo'qligi kabi muammolarni hal etish mumkin.

AKTni davlat boshqaruvi tizimiga joriy qilish zarurligi bugun hechkimda shubha tug'dirmaydi. AKTni davlat boshqaruvi sohalariga joriy qilishning samaradorligi va foydasini quyidagi jihatlarda ko'rib chiqish mumkin:

– birinchidan, davlat xizmatchilari faoliyatining texnik darajasiga bo'yicha. Bu mehnat unumdorligining oshishi va ish jarayoni chiqimlarining pasayishiga, shuningdek, ular faoliyatining tashkiliy madaniyatning yaxshilanishiga sabab bo'ladi.

– ikkinchidan, tahliliy ishlar texnologiyalarini, demak, boshqaruv qarorlarini tayyorlash, qabul qilishni tubdan takomillashtirish bo'yicha. Bunda AKT axborotlarni tezda yig'ish, qayta ishlash, umumlashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun taqdim etish, shuningdek, ish jarayoni sifatini boshqarish: ish jarayonida rejalashtirish, monitoring va resurslar (ishchi kuchi, moliya va boshqalar) sifatini nazorat qilish imkoniyatini beradi.

– uchinchidan, o'zaro axborot almashish asnosida qiyin kompleks muammolar yuzasidan tez va sifatli qaror qabul qilish imkonini beruvchi muassasalararo aloqa darajasini oshiruvchi mexanizm sifatida. Markaziy hokimiyat organlariga strategik aloqalar yaratish imkonini beradi: turli hokimlik, vazirlik va muassasalar hukumat axborot bazalari bilan bog'lanadi. O'zaro axborot almashish mexanizmining yaratilishi turli organlar bir xil axborot yig'ishining oldini oladi, bu esa sarflanayotgan vaqtni, inson mehnati va moliyaviy resurslarni tejashga olib keladi;

– to'rtinchidan, markazdan turib vakolat va resurslarni taqsimlashdajoylarda bevosita faoliyat yuritayotgan ijrochilarga to'g'ridan-to'g'ri chiqish vositasi sifatida, ya'ni boshqaruvda ortiqcha tuzilmalarni qisqartirish imkonini beradi.

Elektron hukumat joriy etishning samarasi boshqaruv unumdorligini oshirish, davlat xarajatlarini kamaytirish, qarorlar qabul qilish jarayoni ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish orqali korrupsiyaga qarshi kurash kabilarda namoyon bo'ladi. Mazkur afzalliklar rivojlangan davlatlarni AKT davlat boshqaruvi organlari faoliyatining barcha sohalariga yoyish bo'yicha keng ko'lamli tadbirlarni amalga oshirishga, ya'ni elektron hukumatni yaratishga undadi.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida elektron hukumatni (e-government⁶⁹ – e-pravitel'stvo – e-hukumat) joriy etish orqali davlat boshqaruvida samaradorlikka erishish, fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasida muloqot mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan harakatlar jadallashmoqda. Elektron hukumatni yaratishda SHvetsiya, Norvegiya, AQSH, Buyuk Britaniya, Korea Respublikasi, Singapur, shuningdek, iqtisodiyoti o'tish pallasida turgan davlatlar orasida eng yaxshi natijaga Estoniyada erishilgan⁷⁰. Bu davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, elektron hukumatni joriy qilish bu – davlat boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini oshirish, ular faoliyatida oshkorlikni ta'minlash, fuqarolarning hokimiyat organlariga murojaat qila olishi, shuningdek, davlat hokimiyati organlari faoliyati monitoringini amalga oshirish yo'llaridan biridir.

⁶⁹Изох. Government – инг. тилидан таржима қилинганда: 1) давлат ҳокимияти органлари тизими; 2) ижроя ҳокимияти. Pocket Oxford Russian Dictionary. – New York: Oxford University Press, 2000.

⁷⁰E-Government Readiness Index 2008. 20.02.2009. <http://www.unpan.org/egovernment8.asp>.

Xususan, e-hokimiyatni tashkil etish va bu sohada huquqiy bazaniyaratish bo'yicha 2000 yillarda xalqaro darajada faol amaliy harakatlar boshlandi. Dastlab, 2000 yil Okinavada "Katta sakkizlik" davlat rahbarlari sammitida «Global axborotlashgan jamiyat Okinava xartiyasi» qabul qilindi⁷¹. Unda samarali ommaviy boshqaruvni tashkil etish, davlat vafuqarolik jamiyati o'rtasida o'zaro aloqalarni yaxshi yo'lga qo'yishdazamonaviy AKT muhim omil ekanligi ta'kidlandi.

2003 yilda Jenevada Okinava xartiyasining davomi sifatida Axborotlashgan jamiyat prinsiplari Deklaratsiyasi qabul qilindi. Ungako'ra elektron hukumatga – AKTlar tizimini joriy etish orqali ommabilan interaktiv muloqot o'rnatish imkoniyatini beruvchi davlat boshqaruvini yangi ko'rinishi deb ta'rif berildi.

Bundan tashqari, 2003 yilda BMTning davlat boshqaruvida e-hukumatni joriy etilganlik darajasini monitoring qilib boruvchi (The United Nations E-Government Readiness Knowledge Base) UNKB dasturi ishlab chiqilib, ushbu tadbir hozirgi kunda tashkilotga a'zo 192 mamlakatda amalga oshirilib kelmoqda. SHu jumladan, O'zbekiston Respublikasida ham mazkur Dastur talablari amalga oshirilmoqda. Dasturga ko'ra e-hukumatni joriy etilganlik darajasi hokimiyat veb sahifalari, telekommunikatsion infratuzilma va bu resurslardan fuqarolarning erkin foydalana olish imkoniyatiga qarab baholanadi. SHuningdek, bu dasturda e-hukumattizimini endigina barpo etayotgan davlatlarga amaliy yordam ko'rsatish ham nazarda tutilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, hozirda e-hukumat tizimi amalda joriy etilgan aksariyat davlatlarda fuqarolar onlayn rejimda daromad soliqlarini to'lashlari, shaxsiy hujjatlarni, avtomobillarni, nikoh vabola tug'ilganligi to'g'risidagi hujjatlarni, qurilish uchun ruxsat beruvchi va boshqa shu turdagi hujjatlarni rasmiylashtirishlari mumkin. SHuningdek, dunyoning istalgan nuqtasidan turib o'zlari uchun zarur barcha boshqa ijtimoiy ma'lumotlarni internet sahifalari orqali sanoqlidaqiqalarda olish yoki vakolatli davlat organiga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish imkoniyatlariga ega⁷².

O'zbekiston Respublikasida ham elektron hukumatni yanada takomillashtirish maqsadida "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi qonunga muvofiq, elektron raqamli imzo shaxsiy imzoga tenglashtirildi va u bilan bir xil huquqiy kuchga ega bo'ldi. "Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi qonun esa elektron hujjatning huquqiy kuchga ega ekanini belgilab berdi. "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonun elektron tijoratni huquqiy tartibga solish imkoniyatini yaratdi. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 8 iyulda «Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo'shimchachora-tadbirlar to'g'risida» Qarori e'lon qilindi va unga muvofiq 2010 yilgacha mahalliy davlat boshqaruvi va davlat hokimiyati organlari faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash dasturi ishlab chiqildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qoshida kompyuterlashtirish va axborot-kommunikatsion texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi Kengash tashkil etildi. SHuningdek, 2015 yilning 9-dekabrda O'zbekiston Respublikasining "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonunining qabul qilinishi mazkur sohada amalga oshirilayotgan ishlarning amaliy ahamiyatini yanada oshirildi.

Davlat boshqaruvi tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlarining tahlili va bu borada xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, texnologiyalarning ushbu turi boshqaruvda joriy etilishi munosabati bilan ayrim ijtimoiy xavf-xatarlar kelib chiqmoqda. Bu borada xavf-xatarlar quyidagi omillarda namoyon bo'lishi mumkin:

- axborot tarmoqlari orqali maxfiy ma'lumotlarning chiqib ketishi;
- davlat organlari axborot tizimlari faoliyati barqarorligiga kompyuter viruslari orqali shikast etkazish ehtimoli;
- davlat boshqaruv organlari axborot tizimidagi mavjud ma'lumotlardan terroristik guruhlarining foydalanishi oqibatida etkazilishi mumkin bo'lgan zarar ko'lamining ortish ehtimoli.

⁷¹Окинавская хартия глобального информационного общества. 22.07.2001 [http:// www. ifap.ru /ofdocs/ okinhar.htm](http://www.ifap.ru/ofdocs/okinhar.htm).

⁷²Павлов И., Шибалова Ю. Информационная открытость Интернет-представительств федеральных органов исполнительной власти // Политическая наука, 2007, № 4. – С. 226-227.

SHuni alohida ta'kidlash kerakki, davlat boshqaruvida AKTni qo'llash xavf-xatarlardan ko'ra ko'proq foyda keltirishi aniq. Kelibchiqishi mumkin bo'lgan xavflarni esa ma'lum chora-tadbirlar yordamida oldini olish yoki kamaytirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, davlat boshqaruvida AKTni qo'llash jamiyatni boshqarish, fuqarolarga ijtimoiy davlat xizmatlarini ko'rsatish samaradorligini yangi bosqichga olib chiqadi.

Davlat boshqaruvida qo'llanadigan texnologik innovatsiyalar davlat hamd fuqarolik jamiyati manfaatlarini yo'lida maqsad va vazifalarini eng qulay, samarali amalga oshirishda ketma-ket qo'llash uchun mo'ljallangan faoliyatning usul, vosita, chora-tadbirlari yig'indisini o'zida aks ettiradi. Ulardan to'g'ri va maqsadga yo'naltirilgan holda foydalanish boshqaruvda samaradorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri bo'lishi mumkin. Bugungi kunda tobora rivojlanib, murakkab tus olib borayotgan ijtimoiy jarayonlarni samarali boshqarishda zamonaviy texnologik innovatsiyalarning roli ortib bormoqda.

Nazorat savollari:

1. G'arb mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining paydo bo'lishidagi ob'ektiv va sub'ektiv omillar nima?
2. AQSHda fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyati qanday tashkil etilgan?
3. Germaniyada davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro munosabati qanday tashkil etilgan?
4. Fransiya, AQSH va qator boshqa rivojlangan mamlakatlarda davlat organlarining OAV bilan o'zaro hamkorligi qanday tashkil etilgan?
5. Ijtimoiy innovatsiya deganda nimani tushunasiz?
6. Mamlakatimizda ijtimoiy innovatsiyalarning shakllanish bosqichlari qanday kechmoqda?
7. Mamlakatimizda ijtimoiy sohani qo'llab quvvatlashda qanday amaliy ishlar amalga oshirilmoqda?
8. Virtual borliq atamasini tushuntirib bering?
9. Elektron hukumat deganda nima tushunasiz?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova.
4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
7. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
8. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
9. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

4-MAVZU: FUQARO FUQAROVIIYLK VA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASI.

Reja:

1. Fuqaro, fuqaviylikning mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari.
2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari.
3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni.
4. Faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari.

Tayanch tushunchalar:

: Jamiyat, davlat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqaroviylik, fuqaroviy ong, faollik, ijtimoiy faollik, huquqiy davlat, fuqaroviy faollik, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy makon, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy jarayonlar, davlat va fuqaro munosabatlari. Fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik madaniyati, fuqarolik burchi, fuqarolik mas'uliyati, yoshlar, yoshlarga oid davlat siyosati, komil inson, barkamol avlod.

1. Mazkur mavzuning asosiy maqsadi fuqarolik jamiyati barpo etishda fuqarolarning faolligi qanday ahamiyatga ega ekanligini yoritishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati fuqaroviy ongi va faolligi yuksak bo'lgan fuqarolar yordamida barpo etilishi mumkin. Fuqaroviylik mamlakatning rivojlanish bosqichlarida, boshqacha aytganda o'tish davrida yaqqol namoyon bo'ladi. Bugungi kunda ham ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan, aniqrog'i fuqarolik jamiyati barpo etayotgan turli mamlakatlarda fuqaroviylik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Fuqaroviy faollikning negizini anglash uchun avvalo fuqaroviylikning nazariy mohiyatini tushunish talab etiladi.

Fuqaroviylik bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi sifatida talqin etilishi mumkin. Bunda davlatni, konstitutsiyani, davlat ramzlarini hurmat qilish, davlat tuzumini va qonun ustuvorligini himoya qilishga tayyorlik nazarda tutiladi. Fuqaroviylikni insonga huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy jihatdan layoqatli ekanligini his etishni ta'minlovchi jamlovchi tushuncha sifatida ham talqin etish mumkin.

V. Dal'ning qayd etishiga qaraganda, "fuqaroviylik fuqarolik jamiyatini tuzish uchun jamiyatning ongi va bilimi darajasini ifoda etgan holatdir"⁷³.

Ko'rinib turganidek, *fuqaroviylik nafaqat insonning huquqiy maqomi, balki uning bilimi va jamiyatning holatini anglashi, ijtimoiy me'yorlardan xabardorligi va ularga rioya qilishiga bog'liq.* Bu erda fuqarolar tomonidan jamiyat taraqqiyoti yo'lida amalga oshiriladigan birdamlik, o'zaro hamkorlik singari ixtiyoriy faoliyat ham nazarda tutiladi. Bunday holatda fuqaroviylikda huquqqa nisbatan ma'naviyatning ustuvorligi namoyon bo'lmoqda. Aslida ko'pgina an'anaviy jamiyatlarda hamisha fuqaroviylik huquqiy mazmunda emas, balki ko'proq ma'naviy axloqiy ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Fuqaroviylik bir tarafdin jamiyatda shaxsning oliy darajada mustaqilligini, ikkinchi tarafdin esa kishilarning jamiyat hayotidagi ishtirokida namoyon bo'ladigan yuqori darajadagi birdamlikni nazarda tutuvchi qarashlar majmuini ifoda etadi.

Quyidagilar fuqaroviylikni ifoda etuvchi muhim jihatlar qatoriga kiradi:

- fuqaroning o'z haq-huquqlarini tushunishi va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi;
- boshqa fuqarolarning haq-huquqlarini hurmat qilish;
- fuqaroning o'z xatti-harakati uchun shaxsiy javobgarligi;
- davlat va jamiyat oldida o'zining huquqiy va axloqiy mas'uliyatini anglash;
- fuqarolarning tengligi;
- yuksak ma'naviy-axloqiy mezonlarga asoslangan holda ijtimoiy voqelikka nisbatan ob'ektiv va tanqidiy yondashuv;

⁷³ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. "Цитадель", г. Москва, 1998 г

- hokimiyat bilan, boshqa fuqarolar va jamoat birlashmalari bilan ijobiy muloqot yuritish qobiliyati;
- bir mamlakat, jamiyat va davlatga, shuningdek unga tegishli huquqiy, madaniy va til makoniga mansublikda ifodalangan fuqaroviy o'zlikni anglash va hokazolar.

Fuqaroviylikni faollik nuqtai nazaridan shartli ravishda darajalarga ham ajratish mumkin:

- fuqaro mas'uliyatli, ongli va vijdonli bo'lsa u dastlabki pog'onada, ya'ni fuqaroviy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar qatoriga kiritish mumkin;

- agar fuqaroda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum bir munosabati shakllangan bo'lsa uni fuqaroviy pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin;

- agar fuqaroda o'z haq-huquqlari hamda burchi uchun amaliy harakatni bajarish ko'nikmasi mavjud bo'lsa uni faol fuqaro sirasiga kiritish mumkin.

Fuqaroviylikning tugal yoki to'kis ekanligini quyidagi mezonlar vositasida talqin qilish mumkin:

1. Agar fuqaroviy pozitsiya hali shakllanmagan, fuqaroviy xususiyatlar, o'z haq-huquqlari uchunkurashish istagi to'liq namoyon bo'lmasa fuqaroviylikning eng quyi darajasi namoyon bo'ladi.

2. Fuqaro o'z haq-huquqlari uchun kurashishga moyil bo'lsa, u haqda o'z bilim va qobiliyatini namoyon qilishga tayyor bo'lsa, bunda fuqaroviylikning o'rta darajasi namoyon bo'ladi.

3. Agar fuqaroda fuqaroviy xususiyatlar hamda faol fuqarolik pozitsiyasi to'liq shakllangan, o'z haq-huquqlari uchun amaliy harakatga kirish ishtiyoqi yaqqol namoyon bo'ladigan bo'lsa uni yuqori darajada fuqaroviylik sifatida talqin etish mumkin.

Fuqaroviylik jamiyat a'zolarini safarbar etish va yo'naltirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik tevarak atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik jamiyat oldida ma'lum bir maqsadning shakllanishiga xizmat qiladi. Albatta jamiyatda fuqaroviylikning rivojlanishi uchun tegishli tarbiyaviy chora-tadbirlar, qulay ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega.

Fuqaroviylik shaxsning siyosiy jihatdan komillikka erishishi bilan bog'liq bo'lib, bunday darajaga etgan kishi siyosiy jarayonlar va hodisalarga qiziqish bilan qaraydi, ro'y berayotgan voqelikni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Aynan ana shunday qobiliyatga ega bo'lgan fuqaro kezi kelganda o'z vatani taqdiri uchun amaliy harakat qilish uchun zarur bo'lgan qarorga kelish qobiliyatiga ega bo'ladi. Vatanparvarlik ruhiga, mas'uliyat, siyosiy madaniyat va taraqqiy topgan siyosiy ongga ega bo'lgan jamiyat a'zosini fuqaroviylikka ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin.

Fuqarolik ongi iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy sohalarda me'yoriy, shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi, muloqotga etaklovchi singari rang barang vazifalarni bajaradi.

Bu vazifalar ta'sirlashgan holda o'zaro kesishadilar va bir-birini to'ldiradi. Ularning ko'pchiligi davlat va uning institutlariga xosdir. Ammo davlat organlari qonunlar, me'yoriy hujjatlar, qoida va talablardan iborat huquqiy doirada faoliyat yuritsa, fuqarolik ongi erkin shakllanadi. Fuqaroviy ong me'yorlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlar natijasida shakllanadi, uni muvofiqlashtiradigan yoki uni amalga oshiradigan maxsus tuzilmalar bo'lmaydi. Fuqarolik onginging vazifalari alohida individ emas, balki butun jamiyat faoliyati bilan bog'liq.

Fuqarolik ongi jamiyat hayotida turli shakllarida namoyon bo'ladi. Kishilar shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar borasida o'z qarashlari, tasavvurlari, qadriyatlari, intilishlari, me'yorlarini turli ko'rinishlarida namoyon etishadi. Jamiyat, guruhlar, shaxsning ijtimoiy manfaatlari namoyon bo'ladigan fuqaroviy manfaatlar tizim holiga keladi. Aynan tizim holida bo'lganligi tufayli fuqaroviy manfaatlar har bir shaxsning qadriyatlarini hayotga tatbiq etadi, uning jamiyatga, davlatga, boshqa fuqarolarga nisbatan munosabatini shakllantiradi. Fuqaroning mas'uliyati, maqsadlari, vazifalarini belgilashga, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarini shakllantirishga ko'maklashadi. Aynan ana shu tarzda shakllangan fuqaroviy ong fuqarolik jamiyatining shakllanishiga xizmat qiluvchi qadriyatlar, me'yorlar, g'oya hamda tasavvurlarni shakllantirish, jamiyatni komillik va erkinlikka etaklashga xizmat qiladi.

Fuqarolik ongi tabiiy va tadrijiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, uni sun'iy jihatdan tezlashtirish mumkin emas. U ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy omillar negizida tadrijiy tarzda shakllanadi.

Har bir avlod mavjud demokratik qadriyatlarni o'zlashtiradi va yangilarini yaratadi. Bu jarayonda fuqarolik ongini belgilab beruvchi me'yorlar va qadriyatlarni saqlash hamda uzluksiz takomillashtirish eng muhim faoliyat hisoblanadi.

Tadrijiy taraqqiyot natijasida demokratik tasavvurlar mustahkamlanib, asta sekinlik bilan fuqarolik tajribasi to'planib boradi.

Fuqarolik ongi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Fuqarolik ongi ijtimoiy tizimning o'zgarishi bilan yangilanadigan qadriyatlarga moslashib boradi. Boshqa tarafdin fuqarolik ongi ijtimoiy o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi faol omil hisoblanadi. U fuqarolarni faol harakatga boshlovchi tasavvurlar bilan bog'liq bo'lganligi tufayli, jamiyat o'zligining yangilanishiga, ijtimoiy taraqqiyotni tezlashtiruvchi omilga aylanishi mumkin. Fuqarolik ongi ijtimoiy taraqqiyotning ruhiy negizini yaratgan holda jamiyatning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Fuqarolik ongi yangi g'oyalarni qabul qilish darajasida ochiq xarakterga ega. Yangi g'oyalar shu tizimga mos ekanligi o'z isbotini topgan taqdirda asta sekin jamiyatning mohiyatiga singib boradi.

Fuqarolik ongi umumiy tamoyillargagina asoslanmasdan, mohiyati jihatidan o'zgarib boradi. Albatta jamiyatda barqaror bo'lgan, har qanday siyosiy tizimga xos bo'lgan tarixiy tajriba, an'analar singari o'zgarimas xususiyatga ega qadriyatlar mavjud bo'lib, ular fuqaroviy ongda ro'y berishi mumkin bo'lgan tezkor o'zgarishlarni tiyib turadi. Yangi tarixiy tajriba esa aynan ana shunday qadriyatlar negizida vujudga keladi va fuqarolar ongiga singib boradi.

Tushuncha sifatida "fuqarolik ongi" haqida gap ketganda avvalo fuqaroning davlat bilan siyosiy-huquqiy munosabatlari nazarda tutilib, kishining biror-bir davlatga mansubligi va shu davlatning qonunlariga bo'ysunishi tushuniladi. Kishining huquqiy maqomida ifodalangan fuqarolik davlat bilan fuqaro o'rtasida amal qiladigan bir qator huquq va burchlar bilan mustahkamlangan.

Demokratik jamiyatning barqarorligi demokratik qadriyatlar bilan boyishni taqozo etadi. Bu jarayon jamiyatdagi fuqarolarning ijtimoiy erkin sharoitda yashashga qanchalik tayyor ekanliklari, ya'ni shaxslarning fuqaroviy etukligi va faolligiga bog'liq. O'z navbatida fuqaroviy etuklik va fuqaroviy mus'uliyat jamiyat a'zolarining fuqaroviy ongi darajasi bilan belgilanadi. Aynan fuqaroviy ong jamiyatning ma'naviy, intellektual hamda ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini shakllantiradi.

Fuqaroviy ong jamiyatni birlashtirishga xizmat qiladi, umumiy manfaatlar yo'lida fuqarolar o'rtasida kelishuv bo'lishiga xizmat qiladi. Jamiyatda ro'y beradigan turli ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida fuqaroviy ong o'zgarib boradi va fuqaroviylik to'g'risidagi g'oyalar taraqqiyotida o'z aksini topadi.

Davlat va jamiyat, davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarning tabiati haqidagi bilimlarning kengayishi "fuqaroviylik" tushunchasini qayta qayta tafakkur qilishni taqozo etadi. Ijtimoiy jarayonlar natijasida sayqallangan fuqaroviy madaniyat va fuqaroviy ong kishilarni iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy jihatdan shakllantiradi.

2. Fuqaroviylik va fuqaroviy ongni o'rganishdan asosiy maqsad fuqarolik jamiyatini barpo etishda fuqaroviy faollikni o'rganishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati nafaqat fuqaroviylik xususiyatlariga ega ongli fuqarolar vositasida, balki faol bo'lgan fuqarolar bilan barpo etiladi. Ana shu faollikni keltirib chiqaruvchi omillarni o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Zero ular fuqarolik jamiyatini barpo etishning umumiy va xususiy qonuniyatlarini anglash imkonini beradi.

Fuqaroviy faollikni ijtimoiy-siyosiy va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuv sifatida baholash mumkin. Aynan insonning fuqaroviy faolligi shaxsning to'laqonli rivojlanishiga, undagi imkoniyatlarning to'liq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Fuqarolik pozitsiyasi hamda fuqaroviy faollikka ega bo'lish jamiyatda ro'y berayotgan barcha voqea-hodisalarni, ularning oqibatlari va mavjud muammolarning echimini chuqur anglashni taqozo etadi.

Ijtimoiy faollik tushunchasi fuqarolik jamiyati tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu erda jamiyatning davlat faoliyatidan xoli holda jamoaviy tashabbuslar bilan rivojlanishi

nazarda tutilmoqda. Bu partiyalarga a'zolikni nazarda tutuvchi siyosiy faollik, nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish, turli ijtimoiy tashabbuslar va ijtimoiy harakatlarni anglatadi. SHu ma'noda jamiyat uchun foydali bo'lgan turli dasturlar va jamoat birlashmalarida ishtirok etish ham fuqaroviy faollikka kiradi.

Aslini olganda jamiyat a'zolarining asosiy ko'pchiligi jamiyatda mavjud qoidalar asosida faoliyat yuritgan holda ijtimoiy faollik ko'rsatishmaydi. Bunday passivlikning jamoat tartibini saqlash nuqtai nazaridan qaysidir darajada ijobiy jihatlari ham mavjud bo'lsa-da, fuqarolik jamiyatini qurishda fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga ega ekanligini esda tutish lozim. Zero passiv fuqarolar hech qachon o'z huquqlari uchun kurashishmaydi. Fuqaroviy faollik o'z kuchiga ishonish, mavjud vaziyatni o'zgartirishga qodirlik hissining yaqqol namoyon bo'lishi bilan vujudga keladi. Ko'pgina hollarda fuqaroviy faollikning boshlang'ich nuqtasi sotsiologlarni qiziqtirgan masaladir. Zero aksariyat jamiyatlarda ijtimoiy o'zgarishlar davlat etakchiligida amalga oshiriladi va jamiyat a'zolari keyinchalik bu o'zgarishlarga moslashishadi.

Ko'pincha fuqaroviy faollik yoshlarda kuzatiladi. Albatta fuqaroviy faollikka ta'sir ko'rsatuvchi omil faqat yosh bilan chegaralanmaydi. Bilim darajasi, dunyoqarash, tarbiya va hatto yashash manzili ham bunga ta'sir ko'rsatadi.

Ko'pincha yoshlar fuqaroviy faollik ko'rsatishni istashsa-da, siyosiy sohada bunday faoliyat ko'rsata olmaydilar. Boshqacha aytganda, yoshlar davlat siyosati murakkab bo'lganligi tufayli o'z istaklarini siyosatchilar oldida to'g'ri shakllantirishga qodir bo'lmaydilar. Boshqa tarafdin siyosiy soha yoshlardan ancha uzoq bo'lganligi tufayli yoshlar o'z manfaatlarini davlat siyosati bilan muvofiqlashtirishda murakkabliklarga duch kelishlari mumkin. SHu tufayli ularning ba'zilar siyosiy partiyalarga a'zo bo'lishadi, aksariyati esa umuman siyosatga qiziqmay qo'yadilar.

Biror-bir sohadagi muammolarni bartaraf etish imkoniyati nodavlat notijorat tashkilotlarida mavjud bo'lganligi tufayli yoshlarning aksariyati shunday tashkilotlarga a'zo bo'lib kirishadi. Davlatning siyosiy tuzilmalarida professional faoliyatga kirish fuqaro/yoshlardan ma'lum ish tajribasi, bilim va ko'nikma talab qilsa, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lib kirish uchun ish tajriba talab etilmaydi, balki faqat qiziqishning o'zi etarli bo'ladi.

Insonni ixtiyoriy faoliyat, ya'ni ko'ngilli ishga chorlovchi istakning negizida har bir kishiga xos bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar yotadi. Jumladan, boshqalarga naf keltirish, o'zini namoyon qilish va muloqot istagi kishini faollikka etaklaydi. Kishida ijtimoiy jihatdan e'tirofqa bo'lgan ehtiyoj ham mavjud. Professional va hayotiy tajribani qo'llash istagi ham kishini shunday faoliyatga chorlashi mumkin. O'z imkoniyatlarini ishga solish, o'z g'oyalarini tatbiq etish istagi ham kishini harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin. Ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va ishtirok etish ehtiyoji ham kishini faollikka etaklaydi.

Ko'ngilli faoliyat inson uchun o'z shaxsiy ehtiyojlari bilan jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashgan holda hayotga tatbiq etish uchun o'ziga xos imkoniyatdir. Bu ehtiyoj kishilarning o'z axloqiy burchlarini anglash hamda insonning barkamolligidan dalolat beradi. Ko'ngilli faoliyat yurita ekan inson axloqiy jihatdan takomillashib boradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, o'zaro hamkorlik va birodarlik hissiga, insonparvarlik tuyg'usiga ega bo'ladi. Ko'ngillilik faoliyati faol va ijodiy xarakterga ega bo'lib, inson o'z salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu faoliyat tevarak atrofda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatning shakllanishiga, siyosiy voqelikka ziyrak nazar bilan qarashga yordam beradi.

Aynan fuqaroviy faollikning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi;

- faol fuqaro guruhiga mansub kishilar asosan siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat;

- faol fuqarolarda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud;

- faol fuqarolarda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi⁷⁴.

⁷⁴ Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1.

Fuqarolik faolligi bugungi kunda davlat uchun misli ko‘rilmagan ko‘makchiga aylanmoqda. Turli ijtimoiy loyihalarga birlashgan fuqarolar ro‘y berayotgan, tug‘ilayotgan va mavjud muammolarni muhokama qilish, ularning echimini topish va hukumatga taklif etish imkoniyatiga ega. Turli nodavlat tuzilmalaridagi etuk mutaxassislar bozor munosabatlari sharoitida kutilmaganda ro‘y beradigan muammolar, bozorning betartartib jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga hukumatga ko‘makchilik qilmoqdalar.

Fuqarolik jamiyati rivoj topgan mamlakatlarda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faoliyat yurituvchi jamoat birlashmalari mavjud bo‘lib, ular serqirra faoliyat yuritadilar. Masalan, jamiyatdagi ma‘lumotlilik darajasini oshirish yoki zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha ma‘lum tadqiqotlar olib borishadi va natijada parlamentga tegishli qonun o‘zgartirishlari taklif etishlari mumkin.

Tabiatni asrash yoki ekologik muammolarni bartaraf etish bo‘yicha, yuqumli kasalliklarni oldini olish, shahar havosining ifloslanishi, chiqindilardan tozalash bo‘yicha jamoat birlashmalari hukumatga qimmatli fikrlar bilan bir qatorda amaliy loyihalarni taklif etadilar.

Bir so‘z bilan aytganda, fuqarolik jamiyati uchun fuqaroviylik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga egadir. Taraqqiyotni maqsad qilgan har qanday jamiyat uchun inson salohiyatidan foydalanish, insonning o‘zligida, uning qalbida mavjud bo‘lgan birdamlik, saxiylik, bag‘rikenglik kabi fazilatlarga murojaat etishning o‘zi kifoyadir.

3. O‘zbekiston Respublikasida mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan islohotlarning tub mohiyati aholi turmush tarzining farovonligini oshirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va saviyasini yuqori darajaga ko‘tarish, ularda aniq fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o‘z ifodasini topadi. Davlatning taraqqiy etishida va undagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarning yangi bosqichga o‘tishida mamlakat oldida turgan vazifalarni turli yo‘nalishlarga taqsimlagan holda, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti, Birinchi Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta‘kidlaganidek, “... – bu jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tashkilotlarining o‘rni va ahamiyatini keskin kuchaytirishdan iborat. YOki boshqacha qilib aytganda, bu – “Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari” degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish demakdir. Hammamizga ayonki, bu yo‘nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq ko‘p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o‘tkaza borishni taqozo etadi”⁷⁵. Demak, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish uchun davlat o‘zining ayrim vazifalarini bo‘ynidan soqit qilib, asta-sekin jamiyatning boshqa institutlariga topshirmog‘i lozim. Buning uchun esa davlat tomonidan muayyan shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratilib, jamiyatning o‘z-o‘zini tashkil etuvchi va boshqaruvchi idoralarning faoliyati to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishini talab etuvchi mexanizmlarni vujudga keltirish zarur.

O‘zbekiston fuqarolari millati, irqi, jinsi, kasb-kori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar fuqaro sifatida qonun oldida huquqan teng va birdek mas’uliyatlidirlar. SHuning uchun ham mavjud muammolarni bartaraf etishda fuqarolarning o‘z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va ular himoya qilishlari hamda burchlarini chuqur anglab etishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayon fuqarolar uchun ma‘naviy kamolot manbai bo‘lishi bilan birga, ularning bu boradagi mas’uliyatini yanada oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatga o‘tish konsepsiyasi zamirida inson erkinliklarini fuqaro, halq manfaatlariga mos holda bosqichma-bosqich yuzaga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Ma‘lumki, qonunlarning har bir moddasida insonning muayyan yo‘nalishdagi erkinliklari beriladi. Lekin yodda tutmoq kerak-ki, bunday tartib, yo‘l-yo‘riq yoki imkoniyat faqat bitta fuqaroning erkinligini yuzaga chiqarish uchungina joriy etilgan emas. Balki

⁷⁵ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари // Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 27-б.

bu huquqiy me'yor barcha uchun teng asosga ega. Hamonki shunday ekan, barcha ya'ni butun jamiyat a'zolari ana shu me'yor asosida o'z erkinliklarini bir xil darajada amalga oshirishi shart⁷⁶.

SHuningdek, bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi lozim. Bu esa, eng avvalo, fuqarolarni, ayniqsa, yoshlarni chuqur bilimli, teran fikrli, o'z o'tmishi durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, haqiqatparvar, fidoyi qilib tarbiyalashni taqazo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash esa eng murakkab va qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirish ular ongiga milliy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, bugungi yosh avlod o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilsagina, mustaqillikning asl mohiyatini chuqurroq anglab etadilar. Fuqarolik jamiyati ham ana shu milliy qadriyatlarimizga asoslanib rivojlantirilishi bejiz emas. Zero, "Madomiki biz huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurayotgan ekanmiz, ma'naviyat sohasidagi XXI asrga mo'ljallangan harakat dasturimiz shundan kelib chiqmog'i darkor, ya'ni erkin fuqaro – ongli yashaydigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxs ma'naviyatini kamol toptirish bizning bosh milliy g'oyamiz bo'lishi zarur"⁷⁷.

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda shaxsda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Zotan, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek, har qanday islohotning eng muhim samarasi, avvalo, xalqning ma'naviy-ruhiy qarashlaridagi yangilanish jarayonlari, uning ongu tafakkurining yuksalishi, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganligini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Ushbu so'zlardan qo'rinib turibdiki, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. SHu maqsadda har birimiz ushbu vazifalarni amalga oshirilishida faol fuqarolik pozitsiyamizni ko'rsatishimiz hamda yurtboshimizni biz yoshlarga qarata aytgan "Farzandlarimiz, yoshlarimiz bizning nafakat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlarimiz bugungi va ertangi kunimizning xal kiluvchi kuchidir"⁷⁸ so'zlarini doimo yodimizda saqlashimiz zarurdir.

Fuqarolik tuyg'usi esa shaxsning "Avlodan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar ahloqiy qadriyatlarning o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi"⁷⁹. Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishliklari hisoblanadi. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huquqlari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin, ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Olimlarimizning kuzatishicha, fuqarolarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatkichga ega. Ayni paytda, psixolog va sotsiologlarning nuqtai nazaricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korreksiyalab borishni talab etmoqda.

Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini – demokratiyani qaror toptirish zarurati va mas'uliyati har bir fuqaroning yuksak

⁷⁶ Қаранг: Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – 84 б.

⁷⁷ Каримов И.А. Ўз келажғимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Биз ўз келажғимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-том.-Т.: «Ўзбекистон», 1999. 303-б.

⁷⁸Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза

⁷⁹ Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепции. - М.: Наука, 1991. – 15 с.

ma'naviy salohiyatining, falsafiy tafakkur tarzini yanada shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i, nazarda tutmog'i lozim. Fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda ta'lim beqiyos o'rin tutadi. Bugungi kunda ham oldimizga qo'ygan asosiy maqsad - fuqarolik jamiyatini barpo etish va uni takomillashtirish uchun Milliy dasturda ko'zda tutilgan bilimli, ongli, tafakkuri ozod, zamonaviy dunyoqarashli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlarni tarbiyalashga yanada muhim e'tibor qaratish va bu masalalar ta'lim islohotlarining bosh vazifasi deb qabul qilib, uni amalga oshirishdan iborat. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida yaratilgan va amalga oshirilayotgan yangi ta'lim modeli aynan ana shu maqsadga erishish yo'lida o'zining yangicha ta'lim va tarbiyaviy jarayonini shakllantirib bormoqda. Farzandlarimiz to'qqiz yillik o'rta ta'limni tamomlab, o'z xohish irodasi va intilishiga qarab ikki turdagi uch yillik o'quv yurtlarida-akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida ta'limni majburiy - ixtiyoriy davom ettirish imkoniyatlariga, bularni tugatganlar esa oliy o'quv muassasalariga kirishda bir xil huquqlarga ega bo'ldilar. Unutmasligimiz kerakki, ma'rifat xalqimiz, millatimiz qonidadir. Bizda qadimdan "Ma'rifatli inson" tushunchasi ancha keng ma'noni anglatadi. An'anaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatlilik-faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go'zal ahloq degani hamdir. Xalqimiz bilimli, kamolotli inson deganida aynan shunday odamlarni ko'z oldiga keltiradi. SHuning uchun xam Kadrlar tayyorlash milliy modelimizning butun mohiyati milliy tariximiz va hayotimiz bilan bog'lanib ketgan. SHu tariqa O'zbekistonda bevosita o'zimizga xos, o'zimizga mos bo'lgan takrorlanmas, buyuk tariximiz, an'analarimizga asoslangan va, shu bilan birga, hozirgi davr talablariga javob bera oladigan Kadrlar tayyorlash milliy modeli yaratildi. Dasturimizning, modelimizning milliyliigi ham aynan shulardan iboratdir.

Fuqarolik jamiyat asoslari shakllanayotgan respublikamizda, yoshlarimizning faollikni yuksaltirish, ularda millat, xalq va jamiyat oldidagi burch hamda mas'uliyatini yurakdan his qilish tuyg'ularini kamol toptirish hamda ularning ongu shuurida mustaxkam hayotiy pozitsiyani, e'tiqod hamda maslakni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. SHuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan dars soatlari, o'quv kurslari yo'lga qo'yilgan. Mazkur sa'y-harakatlarni amalga oshirish, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash, qolaversa, bu borada faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash kelajakda natijalar keltiradi. Zero, zamonaviy ta'limning maqsadi har bir kishiga o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish va ularni jamiyat hayotiga tadbiiq etish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. SHu bois tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning intellektual ong va madaniyat darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng muhim prinsiplarni anglab etishga qadar oshirishga yo'naltirilishi lozim. Ayniqsa fuqarolik jamiyatini barpo qilishda fuqaro ongi, madaniyati, dahldorlik hissi va mas'uliyatini yuksaltirish hamda takomillashtirishni hozirgi talab darajasida yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, yoshlar faoliyatida ushbu zaruriy masala o'zining dolzarb jihatlari bilan ajralib turadi va samarali tarzda amalga oshirishni yo'lga qo'yishimiz lozimligini yana bir bor qayd qilamiz.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakllantirish, fuqarolar ijtimoiy -siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o'zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e'tirof etadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'naviy etukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to'liq anglash omili ekanligini tushunamiz. CHunki fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadriyat darajada tushunish bevosita har bir fuqaroning o'z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o'zining bir qator mezonlariga ega bo'lib, ularning asosiylaridan biri – har bir insonda mas'uliyat tuyg'usi bilan yashash xususiyatini shakllantirishdir. Mas'uliyat odamning xar bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda uning o'zi va o'zgalari uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas'uliyatni his qilgan inson o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. SHaxsiy mas'uliyatni fuqarolik mas'uliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatni, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik mas'uliyatini his etgan inson, eng avvalo, o'zi mehnat qilayotgan jamoa yoki ta'lim olayotgan o'quv dargohi, o'z mahallasi va yurti ravnaqini o'ylaydi. Mustaqil O'zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo'lsa, demak har bir inson fuqarolik mas'uliyatining ma'no-mazmunini ana shu g'oyalarni amalga oshirishda, deb bilishi darkor..

4. Fuqarolik mas'uliyati, O'zbekistonda yashayotgan har bir ongli fuqaroning qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar Respublika Konstitutsiyasida kafolatlangan xuquqlaridan foydalanish barobarida, unga javoban fuqarolik mas'uliyatini ham xis etib yashashidir. Bu shunday deganiki, har bir fuqaro mamlakat Konstitutsiyasiga, Oliy Majlis qabul qilgan barcha qonunlarga, Vazirlar Maxkamasi chiqargan qarorlarga rioya etishi va hurmat qilishi, ularni amalga oshirishi uchun mas'uliyat sezishi lozim. Binobarin, davlat o'z fuqarosiga xuquq va kafolat berar ekan, shunga yarasha uning zimmasiga mas'uliyat ham yuklaydi⁸⁰. SHuni unutmaslik kerakki, ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o'zini o'zi anglashi, qadr-qimmatini qay darajada e'zozlay olishi, jamiyat uchun xizmat qilish imkoniyati va harakat me'yoriga ko'p jixatdan bog'liqdir. Bularning hammasi kishilarning o'zi yashab turgan ko'cha, maxallasidan tortib, to yaxlit mamlakatning barqarorligini saqlab qolish, xavfsizlikni ta'minlashda yuksak mas'uliyatni o'z faoliyatida ongli ravishda amalga oshirish demakdir⁸¹. Bir xil maqomga ega bo'lgan shaxslarda talab ham teng bo'ladi. Ana shu jihatning o'zi ham fuqarolik mas'uliyatini anglatuvchi dalillardan biridir. Fuqarolik mas'uliyati bilan milliy mas'uliyat orasida o'ziga xos mushtaraklik mavjud. Sir emas har bir millatning balog'atga etgan ongli a'zosi o'sha o'zi mansub millatning oldida mas'uliyati bo'ladi. Millatning miqdoriy, iqtisodiy, madaniy, ahloqiy, ma'rifiy, manaviy taraqqiy eta borishi, er yuzidagi boshqa xalqlardan orqada qolib ketmasligi uchun birinchi shu xalqqa mansub kishilar javobgarlik tuyg'usini tuyish lozim. Oila va jamiyatdagi har bir harakatida, bosgan har qadamida shu millatning umumiy manfaatini unutmaslik milliy mas'uliyat hissining muhim tomoni hisoblanadi. Kishilarning muayyan millat ravnaqi yo'lidagi siyosiy ongliligi va ma'naviy etukligi darajasi milliy mas'uliyatni anglatuvchi ikkinchi muhim tomonidir. SHuni alohida qayd etish zarurki, milliy mas'uliyat bu yurtimizda yashovchi barcha millat va elatning mas'uliyatidir.

SHu o'rinda rivojlangan davlatlar tajribasiga alohida e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Masalan, jahonning etakchi davlati sanalmish AQSHda fuqarolik madaniyatini yuksaltirish qanday yo'lga qo'yilgan? Amerikaliklarga qanday g'oya va qadriyatlar singdirilmoqda? Bu savollarga javob topish uchun fuqarolik madaniyati qanday g'oyaviy ustunlarga tayanishini aniqlash kifoya. AQSH fuqarolari Konstitutsiyani, amerika davlatchiligining asoschilari va demokratik tamoyillarni muqaddas deb biladilar va bu tuyg'uni yoshlarga singdirish haqida tinimsiz qayg'uradilar. YOshlarda erkin yashashga ishtiyoq, mustaqillikni qadrlash tuyg'usi shakllantiriladi.

AQSH nimaning evaziga fan va texnologiyalar sohasida boshqalardan o'zib ketdi? Bu savolning ham javobi bor: Amerikada erkin fikr va ijodiy tafakkur qadrlanadi hamda o'z gacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag'rikenglik qaror toptirilgan. Lekin amerikalik fuqaroni

⁸⁰ Қаранг: Иброхимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарқ нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. - 177 б.

⁸¹ Қаранг: Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. –Тошкент: 2007. - №2, - Б. 50 -51.

tarbiyalashning eng asosiy jihati boshqa bir g'oyada yashirin. U ham bo'lsa, har bir insonni noyob iste'dod egasi deb bilish, har bir shaxsga hazrati inson sifatida murojaat qilishdir. Insonga bunday munosabat, so'zsiz, uning salohiyatini yuzaga chiqarishga imkon beradi. Aynan shu g'oya ta'sirida amerikaliklar orasida o'zini «o'rtamiyona odam» deb biladigan yoxud «men bir oddiy odam» deb gapiradigan kishilar nihoyatda kam uchraydi.

Amerika fuqarolari adolatni ham o'ziga xos tarzda tushunadilar: shaxs nimagaki erishsa, qanday maqomni egallasa, bunga faqat o'z aqli va iste'dodi bilangina etishadi. SHunday qilib, har bir amerikalik bolaligidanoq kimgadir va nimagadir orqa qilishga emas, balki o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. Lekin, eng asosiysi, har bir amerikalikda kelajakka ishonch uyg'otiladi. Xuddi ana shu «amerika orzusi» kishilarni yangi maqsadlar sari rag'batlantiradi, yangi g'oyalarni amalga oshirishga shavq uyg'otadi. Xulosa yasaydigan bo'lsak, demokratiya qoidalari va erkinlik Amerika mafkurasining poydevorini tashkil etadi. Bunday tarbiya natijasida faqat o'z kuchiga ishonish, ruhiy ozodlik va mustaqil fikrlash kabi xislatlar amerikaliklarning qon-qoniga singib ketgan. Albatta, yuqorida keltirilgan fikrlar «AQSHda bu borada muammo yo'q ekan» degan xulosa uchun asos bo'lmaydi. Oxirgi paytlarda erkinlikka hadeb urg'u beraverish oqibatida amerikaliklar erkinlikni jamiyat oldidagi majburiyatlardan ham ozodlik sifatida idrok eta boshladilar. SHu bois hozirgi kunda AQSHning ziyolilari tomonidan yangi mafkura - «liberal-natsionalizm» mafkurasini yaratish zarurligi haqidagi fikr o'rta tashlanmoqda. Bu mafkura milliy va irqiy jihatdan bo'linib ketgan ko'p sonli ijtimoiy guruhlarni «AQSH - millatlar hamjamiyatidir» g'oyasi atrofida birlashtirishni nazarda tutadi. E'tibor beradigan bo'lsak, yangi mafkurada milliy omilning ustuvorligi o'rnatilmoqda. Demak, gap AQSH da asta-sekinlik bilan yagona milliy vujudni shakllantirish, xalqning birdamligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi mafkurani yaratish haqida borayotir.

Endi misol tariqasida SHarqqa murojaat qilaylik. SHarqning eng ilg'or mamlakatlaridan biri - YAponiyada fuqaroni tarbiyalashning eng samarali va ta'sirchan usulidan foydalaniladi. Bunday tarbiyaning asosiy maskani sifatida maktab tanlangan. CHunki maktabda bola bilim olishdan tashqari shaxs sifatida ham shakllanadi. Kunchiqar mamlakatda fuqaro tarbiyasi «axloqiy tarbiya» tizimi doirasida amalga oshiriladi. Rasmiy hujjatlarda «axloqiy tarbiya» tizimi quyidagicha nomlanadi: «xarakterni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim», «davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat», «fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash». Aslida bu tizim millatni tarbiyalash tizimi vazifasini o'taydi. Undan qudratli mafkuraviy ta'sir vositasi sifatida ham foydalaniladi. Ko'pchilik olimlarning fikricha, aynan «axloqiy tarbiya» tizimi mamlakat iqtisodiy ravnaqining g'oyaviy asosini tashkil qiladi. CHunki bu tizim ishlab chiqarishda ma'naviy salohiyatdan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Ikkinchi jahon urushidan xaroba bo'lib chiqqan mamlakatning 30-40 yilda ishlab chiqarish hajmi bo'yicha dunyoda ikkinchi o'ringa chiqib olgani ko'pchilikning xayratini uyg'otadi. "Kichik bir orolning bunday qisqa vaqtda hunarmandchilik ustaxonalaridan avtomatlashgan sanoatgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tganligini qanday tushuntirish mumkin?". Mazkur savolga javoban yaponlar quyidagicha javob beradilar: "Salohiyat insonlarda yashirin". YAponiya menejmentining oltin qoidasiga ko'ra, insondan qimmatroq boylik yo'q.

Xo'sh, davlat yapon kishisida qanday qadriyat va sifatlarni qaror toptirishga harakat qiladi? Aslida mehnatsevarlik, intizomlilik va jamoaviylik yapon milliy xarakteriga xos xususiyatlar sanaladi. Biroq davlat bu bilan qanoatlanmay, o'z fuqarolarida ushbu sifatlarni mustahkamlash va kuchaytirish vazifasini maorifga yuklaydi. Natijada, maktablarda guruhiy birdamlikni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda kollektivning yutug'i ham, mag'lubiyati ham guruhning har bitta a'zosiga bog'liq ekanligi haqidagi g'oya singdiriladi. Muhimi, boladan umumiy ishda o'z rolini aniq bilish va shunga yarasha mas'uliyatni his qilish talab etiladi. Bunday tarbiya ko'rgan fuqaro jamoa muammolarini o'zining shaxsiy muammolari sifatida qabul qiladi. Olimlarning fikricha, aynan shunday guruhiy birdamlik (yaponchada «aydagarasyugi») tufayli mamlakat misli ko'rilmagan iqtisodiy yutuqlarga erishdi.

Mehnat yapon kishisi uchun axloqiy qadriyat sanaladi. Uning qadriyat darajasiga ko'tarilishida "axloqiy tarbiya" tizimining roli beqiyos. Gap shundaki, yapon kishisiga maktabdayoq quyidagi g'oyalari singdiriladi: "Faqat tirishqoqlik va mehnat bilan muvaffaqiyatga erishish mumkin", "O'z ustingda tinimsiz ishla - shunda birovdan kam bo'lmayсан". Bu kabi g'oyalari ta'sirida ulg'aygan yapon kishisi o'zining barcha harakatlarini quyidagi mantiqqa bo'ysundiradi: "Bor imkoniyatlaringni ishga sol!".

SHunday qilib, davlat o'z fuqarolarida tirishqoqlik va hafsala, qunt va g'ayratni maqsadli ravishda qaror toptiradi. Intizomdan jamiyat manfaatlarida foydalanish borasida esa yaponlarning ayniqsa boshqalarga o'rnak bo'la oladi. "Axloqiy tarbiya" natijasida YAponiyada fuqarolar mehnat intizomining buzilishini shunchaki salbiy illat deb hisoblamay, balki uni Vatanga xiyonat deb qabul qiladilar. YAponiyada fuqaro tarbiyasi zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirib boriladi. Aynan shu tufayli yapon fuqarolari jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi qudratli kuch sanaladilar. Ko'rinib turibdiki, millat kelajagini o'ylaydigan hech bir davlat fuqaro tarbiyasi masalasini e'tiborsiz qoldira olmaydi. Ana shu ma'noda jamiyatimiz yoshlarni moddiy-ma'naviy va boshqa ehtiyojlarini qondirish, ayniqsa, globallashuv tufayli axloqimizga, turmush tarzimizga katta kuch bilan kirib kelayotgan buzg'unchi g'oyalardan, ularni saqlab qolish uchun mafkuraviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, zamonaviy yoshlarni barcha hayotiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish bugungi kunning eng muhim vazifasi bo'lishi kerak. CHunki ehtiyoj tom ma'noda erkin faoliyat hamda fuqarolik mas'uliyatini belgilovchi mezon hisoblanadi. Biz o'z faoliyatimizga qay darajada va qay mazmunda baho bermaylik, faoliyatimiz motivlari muayyan ehtiyojlar tufayli shakllanadi. Ehtiyojlar va manfaatlar uyg'unli hisobga olinmagan joyda mas'uliyatsizlik, befarqlik va xatto jinoyatlar sodir bo'ladi.

Nazorat savollari:

1. Fuqaroviylarning mazmun-mohiyati nima?
2. Fuqaroviy ong qanday namoyon bo'ladi?
3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni qanday?
4. YOshlarning fuqarolik pozitsiyasi dyganda nima tushiniladi?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova.
4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
7. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
8. Odilqoriev T., Razzoqov D. Siyosatshunoslik. Darslik. - T: O'qituvchi, 2011.
9. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
10. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

5-mavzu: QONUN USTUVORLIGI – FUQAROLIK JAMIYATINING MUHIM OMILI.

Reja:

1. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati.
2. Jinoiy jazolarni liberallashtirish-qonun ustuvorligining muhim sharti.
3. Qonun ustuvorligining O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini qurishdagi ahamiyati.
4. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklarining kafolati.

Tayanch tushunchalar:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonun ustuvorligi, huquq va erkinliklari, jinoiy jazolarni liberallashtirish, huquqiy ong va madaniyat, huquqiy davlat, hokimiyat tarmoqlari, saylov, saylov huquqi, adolat, sud-huquq tizimi. Fuqarolik jamiyati, iqtisodiy omil, huquqiy davlat, xususiy mulk, iqtisodiy qadriyatlar, umumjamoaviy manfaat, o‘rta qtlam, mulkiy munosabatlar, iqtisodiy elita, bozor munosabatlari, ishchilar, mulkdorlar.

1. Demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish – O‘zbekistonning pirovard maqsadidir. CHunki biz shunchaki demokratik jamiyat emas, demokratik odil fuqarolik jamiyat qurish yo‘lidan bormoqdamiz. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti SHavkat Mirziyoev Oliy Majlisga qilgan murojaatnomasida (2017 yil 22 dekabrda) shunday degan edi: Barchamiz bir haqiqatni unutmasligimiz kerak: qonunning birdan-bir manbai va muallifi tom ma’nodagi xalq bo‘lishi shart.⁸² Demokratik jamiyatning eng muhim belgilaridan biri - jamiyat a’zolarining qonun oldida tengligining, Konstitutsiya va qonunlarning tengligining ta’minlanganligidir. SHuningdek, Konstitutsiya va qonunlarning pirovard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta’minlashdan iborat bo‘lmog‘i lozim.

“Qonun ustuvorligini ta’minlash, shaxs, oila, jamiyat va davlatning huquq va manfaatlari muhofazasini kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, fuqarolarni qonunga bo‘ysunish va hurmat ruhida tarbiyalash – bu rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan chinakam demokratik, huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishning nafaqat maqsadi, balki uning vositasi, eng muhim sharti hisoblanadi”⁸³. Huquqiy davlatning muhim belgisi – jamiyat hayotida chinakam qonun ustuvorligini ta’minlash - har qanday davlat uchun, xususan huquqiy davlat qurish yo‘lidan borayotgan O‘zbekiston uchun ham juda muhimdir.

Qonun ustuvorligining mohiyati O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining III bob, 15- va 16-moddalarida belgilab qo‘yilgan. Konstitutsiyaning 15-moddasiga muvofiq, “O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarning ustunligi so‘zsiz tan olinadi.

Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko‘radilar” deyilgan.

Qonun ustuvorligi - demokratik jamiyat barpo etishning asosi bo‘lib hisoblanadi. SHu bilan birga, adolat mezoni hisoblanadi. CHunki, qonun ustuvorligi ta’minlansagina adolat qaror topadi, insonlar millati, tili, urf-odati, an’anasi, qadriyatlari, diniy e’tiqodi, jinsi, ijtimoiy ahvoli kabilarda tenglikka erishadilar. U mamlakat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotida barqarorlik ta’minlanishining asosi hisoblanadi. Qonun oyoq osti qilingan mamlakatda talon-torojlik, tengsizlik, adolatsizlik, zo‘ravonlik va boshqa bir qator salbiy holatlar yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham qonun ustuvorligi umuminsoniy qadriyat darajasiga ko‘tarilgan. Qonun bilan

⁸² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга murojaatnomasi. -Т.:Ўзбекистон, 2018, 26-б.

⁸³ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2002, 28-б.

yashashni millat vakillarining dunyoqarashiga aylanishiga erishish, milliy rivojlanishning muhim yo'nalishini tashkil qiladi.

Ammo u oson ish emas. Chunki, demokratik jamiyatga o'tish jarayonida iqtisodiy sohada vujudga keladigan muammolar oddiy insonlardan tortib, to mansabdor shaxslargacha qonunni chetlab o'z iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan harakatlar qilish jarayonini vujudga keltiradi. Bu salbiy jarayonlarning oldini olmasa juda noxush holatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Qonunning ustuvorligi har qanday davlat va jamiyat hayotining muqaddas tamoyillaridan biridir. Qonunga og'ishmay itoat etilgan jamiyatdagina demokratiya qaror topadi va yanada mustahkamlanadi. Qolaversa, barcha demokratik institutlar, inson huquqi va erkinliklari qonun vositasi bilan joriy etiladi. Qonunda xalqning irodasi, xohish va istaklari, manfaat va intilishlari o'zining ifodasini topadi. Qonunga itoatkorlik – bu yuksak madaniyatlilik, ma'naviyatlilik, ma'rifatlilik belgisidir. Qonunga itoatkorlikni insonning unga ko'r-ko'rona bo'ysunishi ma'nosida tushunmaslik lozim. Qonunning maqsad va vazifalarini, ma'nosi-yu, insonparvarlik ahamiyatini ongli ravishda tushunib olish, unga ixtiyoriy rioya qilishga va uning asosida faoliyat yuritishga yordam beradi.

Qonunlarga qat'iy rioya etilishi jinoyatchilikning oldini olishning, qonun buzilishiga yo'l qo'ymaslikning zarur shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Qonunning kuchi, obro'si, ta'siri, amaliy ahamiyati hayotda uning halol, haqiqiy, odilona tatbiq etilishidadir. Agar qonun ijrochilari burchlari va mas'uliyatlariga xolisona odilona yondashib, to'g'ri yo'ldan toymay Vatan, davlat manfaati va taqdirini o'zlari uchun oliy maqsad deb hisoblab qonunlarni turmushga adolatli qo'llasalar, bundan davlat va jamiyat ham, xalq ham naf ko'radi.

“Qonun – ijrosi bilan kuchli” – degan iboraga urg'u beradigan bo'lsak, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatida qonunlarni ijro etishda halollik va adolat asosida ish yuritish mutasaddilar uchun asosiy maqsad, jamiyat, xalq va Vatan oldidagi buyuk insoniy burch, yuksak mas'uliyat bo'lmog'i lozim.

Demokratik huquqiy davlatni shakllantirish jamiyatda qonunning hukmronligini qaror toptirishni taqozo etadi. CHinakam huquqiy davlat barpo etmoq uchun mamlakatda adolatli, insonparvar demokratik qonunlar tantana qilmog'i lozim. Qonunning oliyligi davlat va jamiyat hayotining muqaddas prinsiplaridan biridir. Ijtimoiy siyosiy turmushda qonun muqaddas sanalib, uning yuksak nufuzga ega bo'lishining boisi shuki, unda xalqning irodasi, xohish va istaklari, manfaat va intilishlari o'zining ifodasini topadi.

SHunisi diqqatga sazovorki, mamlakatda bozor munosabatlariga o'tishning O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I. Karimov tomonidan e'lon qilingan besh prinsip orasida qonunning hamma narsadan ustun bo'lishi va qonunga itoatkorlik prinsipi alohida o'rin tutadi. “CHinakam demokratik jamiyatda Prezident ham, oddiy fuqaro ham qonunga rioya etadi. Boshqa iloji yo'q”⁸⁴.

Demokratik jamiyatda qonun ustuvorligi tamoyilining ahamiyati juda muhimdir. Chunki Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov aytganlaridek, «huquqiy davlatning quroli ham, ko'zi ham, o'zi ham, qalqoni ham - qonundir»⁸⁵.

Demokratik jamiyatda qonun ustuvorligi avvalambor demokratiyaga xos bo'lgan xususiyatlarni amalga oshirishni ta'minlaydi, ya'ni boshqacha qilib aytganda, qonun belgilagan har bir narsa majburiy yoki ta'qiqlov xarakteriga ega va ushbu qoida jamiyatda istiqomat qiluvchi barcha shaxslarga taalluqlidir. YA'ni bu erdan shunday tushuncha vujudga keladi, barcha qonun oldida barobardir.

Qonun ustuvorligining ahamiyati haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalambor, xalqning manfaatlari, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, davlat ishini tashkil etish va shunga o'xshash boshqa masalalarda muhim ahamiyatga ega.

⁸⁴ Каримов И.А. “Янги уй курмай туриб, эскисини бузманг”. –Т.: Ўзбекистон, 1993, 22-б.

⁸⁵ Х. Бобоев, З. Ғофуров, З. Исломов. "Миллий истиклол мафқураси ва тараққиёт". –Т.: Янги аср авлоди, 2001. 115-б.

Qonun ustuvorligiga erishish uchun avvalambor ularni qabul qilish jarayonida puxta va mukammal qilib, jamiyatda kelajakda uzoq vaqt o'z foydasini bera oladigan darajada ishlab chiqish lozim. Bundan tashqari qonunlarni qabul qilish jarayonida shuni e'tiborga olish lozimki, ya'ni jamiyat, xalq ushbu qonunga ehtiyoj sezayaptimi yoki yo'qmi. Aynan shu masala ham qabul qilinadigan qonunning hayotda qay darajada jamiyatga naf keltirishi keltirishini belgilab beradi.

Qonun ustuvor bo'lgan jamiyatda noroziliklar ham bo'lmaydi, chunki barcha soha vakillari qonun asosida faoliyat yuritish ekan norozilik va tushunmovchilikning o'zi bo'lmaydi. Qonunlarning ustuvorligi jamiyatdagi barcha fuqarolar uchun shu jumladan, davlat xizmatida ishlovchi shaxslar uchun, shuningdek jamiyatdagi barcha sohalarga taalluqli bo'lganligi uning yanada mukammal tus olishiga olib keladi. Qonun ustuvorligi haqida so'z yuritganda uning ustuvorligini ta'minlovchi davlat organlari haqida ham unutmashimiz lozim. Chunki qonun qabul qilinishining o'zi bu uning jamiyatda o'z-o'zidan ustuvor xususiyatga ega degani emas, buning uchun davlat organlarining bu borada hizmatlari va mehnatlari talab etiladi.

Qolaversa, qonunlarga itoat qilishda, uning ijrosini ta'minlashga mas'ul bo'lgan kishilar har doim oddiy fuqarolarga "etalon" bo'lishlari lozim bo'ladi. Ular tomonidan qonunlarning buzilishiga qaratilgan har bir kichik xatti-harakatlar nafaqat umumiy taraqqiyotga, shuningdek fuqarolarning hokimiyatga ishonchining barbod bo'lishiga olib keladi. SHu ma'noda ham qonun ustuvorligini ta'minlashda fuqaroga qaraganda uning ijrosi uchun mas'ul bo'lganlar ko'proq etakchilik qilishlari talab etiladi. Qonunlarning har qanday shaxs, guruh, siyosiy kuchlar yoxud ijtimoiy tabaqalar manfaatlaridan ustun bo'lishini real ta'minlash orqaligina demokratiyani rivojlantirish, uning jamiyatda amal qilishiga erishish mumkin bo'ladi. Uning amal qilishi har ikkala hokimiyat va fuqaro manfaatlariga mos keladi.

2. Huquqiy demokratiyaga asoslangan jamiyatda qonun ustuvorligi prinsipini ta'minlovchi asosiy shartlar quyidagilardan iborat.

Asosiy qonunimizning 16-moddasi ikkinchi bandida "Birorta ham qonun yoki boshqa normativ huquqiy hujjat Konstitutsiya normalari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas" deb qat'iy qilib belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi ana shu muhim Konstitutsiyaviy-huquqiy prinsipiga rioya etishni ta'minlashga intilib kelmoqda.

Konstitutsiyaning ustuvorligini ta'minlash uchun alohida muhofaza mexanizmi bo'lishini taqozo etadi. Bunday mexanizmning asosiy va markaziy bo'g'inini – Konstitutsiyaviy sud tashkil etadi. Konstitutsiyaviy sud o'z vazifalarini bajarishda mustaqildir va o'z faoliyatida faqat Konstitutsiya normalari hamda qoidalariga amal qiladi. Uning zimmasiga qonun chiqaruvchi, hukumat va davlat hokimiyati mahalliy organlarining qarorlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni nazorat qilish vazifasi yuklatilgan. Konstitutsiyaga sodiqlik, mustaqillik, oshkoralik va sudb'yalar huquqlari-ning tengligi Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy prinsiplaridir.

SHunday qilib, O'zbekistonda huquqiy davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish maqsadida Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligini ta'minlash uchun kompleks tashkiliy huquqiy kafolatlar yaratildi. Albatta, konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlar va yuridik mexanizmlarni muttasil takomillashtirib, ularning samaradorligini oshirib borish lozim. SHu o'rinda Konstitutsiya va qonunlar ustuvorligini ta'minlashning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-axloqiy, ruhiy kafolatlari ham mavjudligini esdan chiqarish lozim.

Mustaqillikka erishgandan keyin Birinchi Prezident Islom Karimov tomonidan insonparvarlik, adolatparvarlik g'oyalariga asoslangan jinoyat, jinoyat protsessual qonunlarini takomillashtirishga, jinoiy jazolarni liberallashtirishga qaratilgan bir qator qonun loyihalari Oliy Majlisga kiritildi. Ularning qabul qilinishi esa mamlakatimiz ijtimoiy hayotida o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Ayniqsa, jinoiy jazolarni liberallashtirish borasida jinoiy jazo tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlash borasidagi say'-harakatlar muhim o'rin tutadi. Sud-huquq tizimini

liberallashtirish to'g'risida "Sud-huquq tizimini liberallashtirish borasida biz hal etishimiz lozim bo'lgan yana bir masala – bu jazolash tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlashdir"⁸⁶ deganda aynan shu harakatlarni nazarda tutgan edi.

Ma'lumki, 1995 yilgacha amal qilgan Jinoyat Kodeksida 33 ta jinoyatga o'lim jazosi qo'llanilar edi. Keyingi Jinoyat Kodeksida esa ularning 13 tasi saqlanib qoldi, ya'ni 20 ta turdagi jinoyatdan o'lim jazosi olib tashlandi. Jumladan, ayollar, oltmish yoshdan oshgan erkaklar va voyaga etmaganlarga nisbatan bu jazo qo'llanilmaydi. SHuningdek, o'lim jazosi avf etish tartibida yigirma besh yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirilishi mumkin (JK ning 51-moddasi).

Ana shu ustuvor vazifadan kelib chiqib, 1998 yilda Jinoyat Kodeksidagi 5 ta modddan o'lim jazosi olib tashlandi. 2001 yilda yana to'rtta moddaga jazo qisqartirildi. 2004 yilda esa bu jazo bor-yo'g'i ikkita, ya'ni aybni og'irlashtiruvchi holatda qasddan odam o'ldirish va terrorizm jinoyatlari uchun tatbiq etiladigan bo'ldi. Bular mamlakatimizning xalqaro huquq sub'ekti sifatida xalqaro hujjatlarga zikr etilgan majburiyatlarni so'zsiz bajarishga inti-layotganining amaldagi isbotidir. Hozirgi kunda 100 ga yaqin davlatning qonunchiligida o'lim jazosi bekor qilingan. Jumladan, SHvetsiya va Finlandiya 1972 yilda, Germaniya 1949 yilda, Fransiya 1981 yilda, 1990 yillardan boshlab Irlandiya, Vengriya, Ruminiya, CHexiya, Slovakiya, SHveysariya, Gretsiya, Pol'sha, Moldova, Italiya, Ispaniya davlatlari o'lim jazosidan voz kechgan. Bundan tashqari, 30 dan ortiq davlatning qonunchiligida o'lim jazosi mavjud bo'lsada, amaliyotda qo'llanilmaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, inson hayoti dunyodagi eng oliy qadriyat hisoblanadi. Zero, hayot har bir insonga bir marotaba beriladi, shuning uchun ham undan mahrum etishga hech kim qodir emas, degan tushunchani barchaning ongiga singdirish lozim. SHu bois barcha islohotlar va qonunlar inson manfaatlariga xizmat qilishini nazarda tutsak, o'lim jarayonining jazo tizimidan olib tashlanishi har tomonlama adolatlidir.

3. Qonun ustuvorligini ta'minlash demokratik jamiyatni shakllantirishning asosiy vazifasi bo'lib hisoblanadi. SHuni alohida ta'kidlash kerakki, avvalo qonunlar fuqarolarning bevosita yoki bilvosita ishtiroki bilan ishlab chiqiladi, ularning xohish va irodasini o'zida aks ettiradi. Ammo ko'pgina qabul qilingan qonunlar real hayotga joriy qilinmasdan qog'ozda qolib ketadi. Sababi, **birinchidan**, qonunni qabul qilish davridagi jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan uni amalga oshirish imkoniyati o'rtasidagi nomutanosiblikning mavjudligi. **Ikkinchidan**, qonunlarni yaratishdagi mahorat va salohiyatning (professionalizm) etishmasligidir. **Uchinchidan**, fuqarolarning ham qonunlardan to'la foydalanishga salohiyati etarli darajada bo'lmasligi. Ammo, nima bo'lganda ham qabul qilingan qonunlarga amal qilish hayotiy zaruriyat hisoblanadi. CHunki, u nafaqat, huquqlar tizimi bilan, shuningdek mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liqdir. Ularni o'zida ifodalagan qonunlarning "ishonmasligi" yoki poymol qilinishi mavjud ekan, jamiyat hayotida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lmaydi.

Mamlakat va fuqarolar manfaatlarining uyg'un holatda amalga oshuvining asosiy mexanizmi qonunlar oldida oddiy fuqarodan tortib eng yuqori lavozimni egallab turgan amaldorlarga barobarligi, ularning qonunlarga so'zsiz itoat qilishi hisoblanadi. Bu tamoyilni shakllantirish O'zbekistonda qurilayotgan demokratik jamiyatning asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda.

Qonun ustuvorligiga xilof ish qilish va unga mensimay qarash, mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning oyoq osti qilinishi, ulardan g'arazli maqsadlarda foydalanish qonunlarni obro'sizlantiradi, davlat va jamiyatning ma'naviy asoslariga putur etkazadi, xalqning noroziligiga, haqqoniy e'tirozlariga sabab bo'ladi. Ayniqsa, fuqarolarning davlat tuzilmalari bilan munosabatlari jarayonida qonunlarga rioya etilishi yoki rioya etilmasligi fuqaro – davlat munosabatlarining butun bir tizimdagi ijtimoiy adolat qoidalarining holatini belgilab beradi.

⁸⁶ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005.

SHu o'rinda mahalliy hokimiyat vakillari to'g'risida alohida to'xtalib o'tish zarur deb o'ylaymiz. Zero, islohotlarni amalga oshirishda, joylarda adolat qoidalarini o'rnatishda ularning o'rni katta bo'lishi zarur. Buning o'rniga mahalliy hokimiyat vakillari, hatto hokimlar tomonidan inson huquqlarini buzish holatlari, afsuski sodir etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, qonun ustuvorligi quyidagi uch holatda o'zining to'liq ifodasini topadi.

Birinchidan, qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar adolat prinsipiga, inson huquqi va manfaatlaridan kelib chiqib, ijtimoiy jihatdan asoslangan bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, barcha qonunlar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar talabi barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, nodavlat tashkilotlari va fuqarolar tomonidan qat'iy bajarilishi shart⁸⁷.

Uchinchidan, barcha normativ-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya va qonunlarga mos bo'lishi shart.

Demak, demokratik jamiyatning muhim tamoyili bo'lgan qonun ustuvorligi mamlakatimizda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati qurishning asosidir.

4.Istiqlol tufayli mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz bergan keng qamrovli o'zgarishlar yurtimizda yangi demokratik qadriyatlar ildiz otganini, inson huquqlari va uning erkini ta'minlashga qaratilgan huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatiga xos zamonaviy tuzilmalar shakllangani bilan xarakterlanadi.

Albatta, erkin va adolatli jamiyat qurish uchun qonunga tayanishimiz va qonun ustuvorligiga erishishimiz lozimdir. CHunki har qanday davlatning qudratli va mustahkam bo'lishi, xalqining tinch va farovon hayoti amaldagi qonunlarning ustuvorligiga bog'liqdir.

SHunday qilib, **huquq** - davlat tomonidan belgilanadigan yoki ruxsat etiladigan va uning kuchi bilan himoya qilinadigan umummajburiy hulq-atvor qoidalari tizimidir. Huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi reguliyator bo'lib, uning ushbu xususiyati ijtimoiy munosabatlar bilan bo'ladigan muntazam aloqadorligini ta'minlaydi.

Erkinlik – insonga qonun bilan ruxsat etilgan u yoki bu harakatni amalga oshirishi va hayot uchun zarur bo'lgan ne'matlardan foydalanishda ijtimoiy to'siqlarning bo'lmasligi tushuniladi.

SHu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — jamiyat tayanchi va yurtimiz taraqqiyotining huquqiy kafolati, davlatimiz mustaqilligining yorqin ramzi, ko'p millatli xalqimiz xohish-irodasining qonuniy ifodasi hisoblanadi. Konstitutsiyaning X bob 43-46 moddalari inson huquq va erkinliklariga bag'ishlangan bo'lib, davlat fuqarolarining Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquq va erkinliklarni ta'minlashi, har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi.

Zero, jamiyatning demokratiya yo'lidan jadal rivojlanishi va bu boradagi islohotlarning samarasi ko'p jihatdan odamlarning huquqiy ongi va madaniyati darajasiga bog'liq. Odamlarning huquqiy ongi va madaniyati davlatimiz rahbarining 2011 yil 23 avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq vazirlik zimmasiga aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, davlat organlari, jamoat birlashmalarining huquqiy targ'ibot va ma'rifat sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish vazifalari yuklatilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 23 iyuldagi qarori asosida tasdiqlangan Huquqiy targ'ibot va ma'rifat bo'yicha davlat organlari ishlarini muvofiqlashtirish bo'yicha idoralararo kengash to'g'risidagi nizom bu boradagi faoliyatni tartibga solishda muhim huquqiy asos bo'ladi. Avvalambor odamlarning huquqiy ongi va madaniyati shakllantirishda insonlarga o'zlarining huquq va burchlarini, o'zlari yashab turgan joyda o'rnatilgan qonunlarga asosan ularning shaxsiy va

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. бет

fuqarolik huquq va burchlari kafolatlab qo'yilgan asosiy qonun, ya'ni konstitutsiya va uning normalari tanishtirilishi kerak.

Buni mazkur hujjatning birinchi moddasidan to oxirgi moddasigacha inson huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash, vatan ravnaqi hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilib kelayotgan umumbashariy g'oyalar singdirilganida ham ko'rish mumkin. Asosiy qonunimizda buyuk ne'matlar orasida eng ulug'i - "inson uchun" degan g'oya ilgari surilib, uni ulug'lash, uning erkin kamol topishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish o'z aksini topgan. Boshqacha aytganda, "fuqaro - jamiyat - davlat" o'rtasidagi izchil hamkorlikning huquqiy echimi asoslab berilgan.

Nazorat saollari:

1. Qonun nima?
2. Qonun nima uchun qabul qilinadi?
3. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati nima?
4. Qonun ustuvorligining asosiy shartlar nimalardan iborat?
5. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda qonun ustuvorligi qanday ahamiyatga ega?
6. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklarining kafolati deganda nimani tushinasiz?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratiya O'zbekiston davlatini mard va oliyanob Xalqimiz bilan kuramiz. SH.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagishlangan Oliy Majlis palatalarining kushma majlisidagi nutqi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 15 dekabr.
4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
7. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
8. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
9. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

6-mavzu: SAYLOV HUQUQI ERKINLIGI–FUQAROLIK JAMIYATINING SHARTI.

Reja:

1. Demokratik institutlarni rivojlantirish davr talabi.
2. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.
3. Xalqaro saylov standartlari va O‘zbekiston qonunchiligi.
4. Erkin saylovlarni o‘tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli.

Tayanch tushunchalar:

Demokratik institutlar, Demokratik erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish.

1. Saylov xalq hokimiyatchiligining timsoli bo‘lib, eng avvalo o‘zida jamiyat a‘zolarining, qolaversa saylovchi – fuqaro manfaatini ifoda etadi. Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari amalga oshirilayotgan islohotlarda saylovlarning o‘rni beqiyosdir. O‘zbekiston mustaqil taraqqiyot yo‘lining hozirgi bosqichida davlat hokimiyatining vakillik organlarini erkin, qonuniy va adolatli saylovlar asosida shakllantirishi demokratik jarayonlar va yangilanishlarning ijtimoiy hayotda oliy qadriyat sifatida ifoda etilayotganligining yorqin namunasidir⁸⁸.

Erkin saylovlarni o‘tkazish jarayonida qonuniylik, tenglik kabi bir qator umumiy huquqiy tamoyillarga og‘ishmasdan amal qilinishi ularni muvaffaqiyatli amalga oshirishga va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning e‘tiroficha, «demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degani. Demokratiya – bu saylov degani». Darhaqiqat, saylovsiz demokratiyani, demokratiyasiz saylovni tasavvur qilish qiyin. Demokratiya saylov asosida, erkin fikr mushtarakligida, siyosiy plyuralizm mavjudligida namoyon bo‘ladi.

Saylovlar kishilik jamiyatining bir necha asrlik tarixiy rivojlanish mahsuli bo‘lib, davlat va jamiyatning takomillashgan modellarini shakllantirish maqsadida paydo bo‘lgan institutdir. Hozirgi davrga kelib, dunyoning aksariyat mamalakatlarida davlat hokimiyati va o‘z-o‘zini boshqarish organlarini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan demokratik saylovlar siyosiy tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bo‘ldi. Turli mamlakatlardagi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasini ularda o‘tkaziladigan saylovlarga, saylovlardagi aholining ishtirokiga, saylovlarning saviyasiga ko‘ra belgilanadi⁸⁹. Bundan tashqari mamlakatdagi tinchlik, barqarorlik xukm surishi va shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligining ta‘minlanishidemiokratik saylov tamoyillari-ning qay darajada ro‘yobga chiqi-shiga ham bevosita bog‘liqdir.

Erkin saylov huquqining amalga oshirilishi, erkin hamda chinakamiga ifoda etiladigan xalq irodasi hokimiyat va har qanday hukumat qonuniyligining asosi ekanligi va har bir shaxsning o‘z davlatini boshqarishda bevosita yoki o‘z vakillari orqali qatnashish huquqi ko‘pgina xalqaro hujjatlarda alohida ta‘kidlangan. Fuqarolarning bevosita saylov jarayonida, o‘zlari erkin saylaydigan vakillari orqali mamlakatni boshqarishda qatnashish huquqining amalga oshirilishi uchun yaratilgan imkoniyatga qarab, u yoki bu davlat qay darajada demokratik tamoyillar asosida yashayotganligiga baho berish mumkin.

O‘zbekiston xalqi demokratik taraqqiyoti huquqiy davlat qurish orqali fuqarolik jamiyatini barpo qlishni ko‘zlaydi. Bu xususda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti shunday degan edi:

⁸⁸ Парламент сайлови: миллий қонунчилик ва хорижий тажриба: илмий-амалий қўлланма // М. Абдусаломов ва бошқалар; Масъул муҳаррир проф. Ш.Х.Файзиев; –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузиридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти, 2009. 26-бет.

⁸⁹ Жўраев Қ.А. Сайлов тизimini эркинлаштириш – демократик тараққиёт омили. Адолат. 2011 йил 6 май № 20 (825)

“Biz uchun fuqarolik jamiyati – ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo‘lib, u insonning o‘z-o‘zini kamol toptirishga monelik qilmaydi, aksincha yordam beradi. SHaxs manfaatlarini, uning huquq va erkinliklarini to‘la darajada ro‘yobga chiqishiga ko‘maklashadi. Ayni vaqtda, boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. YA’ni erkinlik va qonunga bo‘ysunish bir vaqtning o‘zida amal qiladi”⁹⁰. Buning uchun, eng avvalo, kishilarning siyosiy faolligini yuksak darajaga ko‘tarishga alohida e‘tibor qaratish talab etiladi. Fuqarolarning siyosiy-ijtimoiy jihatdan etukligi uning davlat hayotida faol ishtirok etishi bilan belgilanishi shubhasiz.

Demokratiyaning ushbu eng muhim tamoyilini hayotga tatbiq etish, fuqarolarning saylov huquqini, o‘z xohish-irodasini erkin ifodalash, o‘z qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarish va himoya qilish huquqini ta‘minlash uchun haqiqiy shart-sharoit, huquqiy asos yaratib berilishi lozim. O‘zbekistonda bularning barchasi yaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi, “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi, “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida saylovlarga doir umume‘tirof etilgan demokratik xalqaro tamoyil va qoidalar mustahkamlab qo‘yilgan.

Umumxalq saylovlari orqali davlat hokimiyat vakillik organlarini shakllantirish demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Demokratik davlatlarda saylovlar muhim ahamiyatga ega ekanligi shundaki, ular mamlakat parlamenti qanday siyosiy kuchlardan tashkil topishini aniqlab beradi. Saylovlar mamlakat aholisining kayfiyati va kimni afzal bilishini namoyon etuvchi ko‘rsatkich sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasida ta‘kidlaganidek, «ilk bor ikki palatali parlamentga bo‘lib o‘tgan saylovlar O‘zbekistonning yangi tarixida alohida, g‘oyat muhim o‘rin egalladi»⁹¹. Zero, demokratiyaning eng ta‘sirchan mexanizmi ham saylovlardir. Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Aslida ham, saylov – demokratiya degani, demokratiya – bu saylov, demakdir. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining birinchi yig‘ilishida davlatimiz rahbari uqtirganidek, deputat degan yuksak ishonchga sazovor har qaysi inson avvalo o‘zi uchun ovoz bergan odamlar haqida o‘ylashi ham demokratiyaning yana bir belgi-alomati hisoblanadi⁹².

Prezidentimiz e‘tirof etganidek, «Fuqarolarimiz saylovlarga mamlakatimiz hayotidagi eng muhim, jamiyatimizning barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatiga, demakki, har bir saylovchi taqdiriga ta‘sir ko‘rsatadigan siyosiy voqea sifatida yondashdilar»⁹³.

O‘zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga qaratilgan izchil islohotlar o‘tkazib kelinmoqda. Bu islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan. Xususan, davlat qurilishi va boshqaruvi, xalq hokimiyatchiligini ta‘minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatida demokratik prinsiplarni mustahkamlash sohasida muayyan yutuqlarni qo‘lga kiritdik. Biroq, hali oldimizda konstitutsiyaviy tuzumni yanada mustahkamlash, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta‘minlash, demokratiya va ijtimoiy adolatni o‘rnatish kabi, shuningdek mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligiga asoslangan siyosiy institutlarni yanada rivojlantirish orqali insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishdek ulkan vazifalar turibdi.

⁹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон. 1997. 173-бет.

⁹¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишидир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.30.

⁹² Саидов А. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва сайлов тизими. - Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. – 44 б.

⁹³ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишидир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.33.

Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov bu borada qilingan ishlarni sarhisob qilib, “mamlakatimizni 1991-2000 yillar davomida isloh qilish va yangilash borasida qo‘lga kiritilgan natijalar milliy davlatchilikni shakllantirish va respublikamizni barqaror rivojlantirishda mustahkam zamin bo‘ldi. Tarixan qisqa vaqt ichida sovet davridagi eski ma‘muriy-buyruqbozlik tizimiga barham berilib, milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asoslari yaratildi, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari tashkil etilgani, ijtimoiy va fuqarolik institutlari faoliyati yo‘lga qo‘yilib, iqtisodiyotni erkin bozor munosabatlariga o‘tkazish jarayoni amalga oshirilgani”ni alohida ta’kidladi⁹⁴.

Zotan, o‘zining tashkil etilishi, tuzilishi jihatidan va faoliyatida xalqning irodasiga tayangan, barcha umume’tirof etilgan inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ta’minlashga intilgan davlat deganda tom ma’nodagi demokratik davlat tushiniladi. Bunda, demokratik davlat fuqarolarning erkinligi va hurfiylikligiga asoslangan fuqarolik jamiyati demokratiyasining muhim ajralmas qismidir. Mazkur davlatning legitimligi asosini esa xalq suvereniteti tashkil etadi. O‘z navbatida, xalq suverenitetining amalda namoyon bo‘lishining asosini saylovlar orqali tashkil etilgan davlat hokimiyati ifoda etadi.

Har qanday davlatning demokratik davlat, deb e‘lon qilishning o‘zi kifoya emas, muhimi, uning tashkil etilishi va faoliyatini tegishli huquqiy institutlar, huquqiy kafolatlar bilan ta’minlashdan iboratdir. Bunday, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning negizini saylov huquqi instituti tashkil etadi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqorida ko‘rsatilgan maqsadlarga erishishda saylovlar bir vaqtning o‘zida ikkita yirik vazifani echishga xizmat qiladi: Birinchidan, saylovlar demokratiyani amalga oshirishning bevosita shakli bo‘lib, fuqarolarni uyushgan holda o‘zlari yashab turgan davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga safarbar etadi. Haqiqatdan ham “xalq hokimiyatining bevosita oliy ifodasini erkin saylovlar tashkil etadi”⁹⁵. Bunda fuqarolar har qanday jarayonning ishtirokchisi bo‘lganidek, saylov jarayonida ishtirok etib o‘ziga siyosiy tajriba orttiradilar. Ular, avvalambor, o‘zlarining siyosiy ongini charxlab, siyosiy-huquqiy madaniyatini oshiradi va bu jarayonda ishtirok etishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini takomillashtirib boradilar. SHuningdek, fuqarolar uyushqoqlik, hamjihatlik bilan, o‘z harakatlarini kelishuv asosida namoyon qilishlarida siyosiy tajriba va ko‘nikmalarini orttirib boradilar.

Demokratik davlatning muhim belgilaridan birini vakillik demokratiyasi tashkil etadi. Vakillik demokratiyasi fuqarolarning manfaatlarini birlashtirib, qonunlar va qarorlar qabul qilishga mutloq huquq berilgan saylanadigan muassasalar orqali xalq hokimiyatini amalga oshirishidir. Bundan kelib chiqadiki, tom ma’nodagi vakillik demokratiyasining amalga oshirilishi saylov jarayonining demokratik tamoyillarga amal qilishligi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Bundan xulosa qilish mumkinki, demokratiya va saylovlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq tushunchalardir.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday ta’kidlaydi: “Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degani. Demokratiya – bu saylov degani”⁹⁶. Mazkur g‘oyalarning mazmun-mohiyati negizida saylovlarning davlat hokimiyati organlarini shakllantirishga aloqadorlik darajasi yotadi. Davlat hokimiyati organlari ikkita uslubda shakllantiriladi: saylovlar yo‘li bilan va tayinlash yo‘li bilan. O‘zbekistonda ijro hokimiyati va sud organlarining oliy mansablariga tayinlashlar saylanadigan organlar tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda.

Saylovlar, referendum kabi, xalq irodasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri namoyon etilishining qonunlashtirilgan shaklidir. Saylovlar orqali fuqarolar davlat hokimiyati organlarining shakllanishida ishtirok etadilar va bu bilan davlat boshqaruvidagi o‘zining konstitutsiyaviy huquqini amalga oshiradilar.

⁹⁴ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б. 29.

⁹⁵ Қаранг: Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 107.

⁹⁶ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 165.

Fuqarolik jamiyati bilan saylovlarning aloqadorligi asosan shu bilan belgilanadiki, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning fikrlari va manfaatlarining xilma-xilligiga asoslangan holda, tashkil etiladi, davlat organlari fuqarolarning ishtiroki bilan adolatli saylovlar asosida tashkil etilmaydigan bo'lsa, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda qonunga itoat etishini ta'minlashga, o'tkir ijtimoiy qarama-qarshiliklardan qochib-qutilishga imkoniyat bo'lmaydi, Demokratik saylovlar – hokimiyat masalasining kuch bilan hal etilishini tamoman inkor etadi. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov, "Demokratiya sharoitlarida esa davlat ijtimoiy qarama-qarshiliklarni zo'rlik va bostirish yo'li bilan emas, balki ijtimoiy kelishuv, xalq ta'biri bilan aytganda, murosai-madira bilan bartaraf etish vositasiga aylanadi"⁹⁷ deb ta'kidlaydilar.

Saylovlar bevosita jamiyatning siyosiy tizimini aks ettiradi va o'z tomonidan unga ta'sir ko'rsatadi. Ularning tashkil etilishi va ovoz berishning yakunlarini aniqlash tartibiga tegishli barcha jarayonlar siyosiy partiyalar bilan yaqindan bog'liqdir. Respublikamiz Prezidenti ta'kidlaganidek: "Aynan saylov paytida partiyalar o'zining asosiy va ustuvor fikr-qarashlarini, hayotni qanday yaxshilash, islohotlarni qanday amalga oshirish, O'zbekiston deb atalmish mustaqil davlatning ertangi hayotini qanday barpo etish borasidagi g'oyalarini ilgari suradi"⁹⁸. Saylovlar fuqarolarga hokimiyat uchun kurashayotgan siyosiy partiyalarning dasturlarini haqiqiy mazmun-mohiyatini anglashga imkoniyat beradi. Faqatgina saylovlar orqali xalqning ko'pchiligining irodasi aniqlanadi, uning asosida esa demokratik hokimiyat yaratiladi.

2.Mamlakatimiz hozirgi zamon saylov huquqi xalq hokimiyatini yaqqol namoyon qiladigan muhim konstitutsiyaviy institutdir. O'zbekiston saylov qonunchiligi erkin demokratik saylovlar o'tkazish bo'yicha xalqaro saylov andozalari majmuini tashkil etuvchi xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplari va normalariga to'la mos keladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasida ta'kidlanganidek, yurtimizda «xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligi»⁹⁹ tan olinadi.

Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fuqaroning saylov huquqlari va erkinliklari mavzusi nufuzli xalqaro tashkilotlar jiddiy shug'ullanadigan masalaga aylandi. Hozirgi paytda dunyoda insonning saylov huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, erkin demokratik adolatli saylovlarni tashkil etish va o'tkazish sohasiga doir 20 dan ziyod xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar mavjud¹⁰⁰.

Saylov huquqi sohasiga taalluqli prinsiplar va andozalar Birlashgan Millatlar Tashkilotining bir qancha xalqaro universal hujjatlarida, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining (1948 yil) 21-moddasida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning (1966 yil) 25-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida xalqaro konvensiyaning 5-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida BMT deklaratsiyasining (1963 yil) 6-moddasida mustahkamlab qo'yilgan¹⁰¹.

Davlat hokimiyati vakillik organiga saylov masalalariga o'zida 145 davlat parlamentlarini birlashtirgan va, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham a'zo hisoblanuvchi Parlamentlararo ittifoq ayniqsa katta e'tibor qaratadi. 1994 yili Parlamentlararo ittifoq Kengashi «Erkin va adolatli saylov prinsiplari to'g'risidagi deklaratsiya»ni qabul qildi¹⁰². Ushbu Deklaratsiya barcha mamlakatlar hukumatlari va parlamentlarini mazkur hujjatda belgilangan saylov huquqi sohasiga doir xalqaro prinsiplar va normalarga amal qilishga da'vat etadi.

Mintaqaviy xalqaro tashkilotlar ham o'zlarining Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoyalash to'g'risidagi Evropa konvensiyasi (1950 yil), Inson huquqlari to'g'risidagi Amerika

⁹⁷ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир. Т.3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 20.

⁹⁸ Каримов И.А. Парламент – жамият ҳаётининг кўзгуси // Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Тўплам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 13.

⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2003. – Б.3.

¹⁰⁰ Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.

¹⁰¹ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномала/Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: «Адолат», 2004. –Б. 34;45;86-87.

¹⁰² Декларация о принципах свободных и справедливых выборов/В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.

konvensiyasi (1969 yil), Inson va xalqlar huquqlarining Afrika xartiyasi (1986 yil) kabi xalqaro-huquqiy hujjatlari timsolida xalqaro saylov andozalariga jiddiy ahamiyat qaratadi. Xususan, Evropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining (EXHT) demokratik saylovlar sohasidagi asosiy andozalari Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida (1990) o'z aksini topgan. EXHTning saylov prinsiplarini quyidagi ettita so'z – universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashrinlilik, ochiqlik va hisobdorlik - misolida to'la ifodalash mumkin. Bu - har bir ovoz e'tiborga olinishi va fuqaro davlat hokimiyati vakillik organlarini shakllantirishga ko'maklashishi mumkin ekanligining o'ziga xos dalolatidir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasiga ko'ra, "Har bir inson o'zi yashayotgan davlatning boshqaruvida bevosita yoki erkin saylangan vakillar orqali qatnashish huquqiga egadir. Xalq irodasi hokimiyatning asosi bo'lmog'i lozim; bu iroda davriy va soxtalashtirilmagan, umumiy va teng saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoki ovoz berish erkinligini ta'minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o'tkaziladigan saylovlarda o'z aksini topishi lozim". Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan yana bir hujjat, ya'ni "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro Paktning 25-moddasiga muvofiq har bir fuqaro kamsitishsiz hamda asossiz cheklovlarsiz: bevosita va erkin saylangan vakillar orqali davlat ishlarini boshqarishda qatnashish; umumiy va teng saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish orqali o'tkaziladigan va saylovchilarning erkin holdagi xohish-irodasini ta'minlovchi chinakam davriy saylovlarda ovoz berish va saylanish; o'z mamlakatida umumiy shartlarda davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega bo'lishi joizligi ta'kidlangan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Irtiy kamsitishning barcha shakllariga barham berish haqida"gi hamda "Ayollarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakllariga barham berish haqida"gi xalqaro konvensiyalarga ko'ra, ayollar hech qanday kamsitishsiz erkaklar bilan teng saylov huquqiga egadirlar. Irtiy yoki milliy mansubligi, terisining rangi, etnik kelib chiqishiga qarab fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash ta'qiqlanishi belgilab qo'yilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1952 yil 20 dekabrda qabul qilingan hamda O'zbekiston Respublikasi 1997 yil 30 avgustda qo'shilgan «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasida xotin-qizlar hech bir kamsitishsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda barcha saylovlarda ovoz berish huquqiga egadirlar deb belgilangan. Mazkur hujjatning 2-moddasida esa xotin-qizlar hech bir kamsitishsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda saylab qo'yiladigan muassasalarga milliy qonunchilikda belgilangan tartibda saylanishi mumkin. SHu bilan birga, 1979 yil 18 dekabrda qabul qilingan «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Konvensiyaning (O'zbekiston Respublikasi 1995 yil 6 mayda qo'shilgan) 7-moddasiga muvofiq, ishtirokchi davlatlar mamlakatning siyosiy va jamoat hayotida xotin-qizlar kamsitilishiga barham berish yuzasidan barcha tegishli choralarni ko'rishlari, jumladan, ayollarga erkaklar bilan teng shart-sharoitlar asosida quyidagi huquqlarni ta'minlashlari lozim: a) barcha saylovlar va ommaviy referendumlarda ovoz berish va ommaviy saylanadigan organlarga saylanish; b) davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda qatnashish hamda davlat lavozimlarini egallash, shuningdek, davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlarida davlat vazifalarini amalga oshirish.

Parlamentlararo Ittifoq Kengashi tomonidan qabul qilingan "Erkin va adolatli saylovlar mezonlari to'g'risida"gi Deklaratsiyaning 1-moddasida har qanday davlatda hokimiyat xalqning umumiy, teng va yashirin ovoz berish asosida muntazam vaqt oralig'ida o'tkazib turiladigan haqiqiy, erkin va adolatli saylovlarda bildiradigan xohish-irodasidan kelib chiqadi, deb belgilangan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida demokratik saylov prinsiplari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashrinlilik, ochiqlik va hisobdorlik kabilarda ifodasini topgan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining davlat va hukumat rahbarlarining 1990 yil 19-21 noyabrdagi Kengashida qabul qilingan “YAngi Evropa uchun Parij Xartiyasi”da ushbu tashkilotga a’zo davlatlar rahbarlari zimmasiga o’z davlatlarini yagona boshqaruv tizimi sifatida kurish, jipslashtirish va mustahkamlash majburiyatlarida demokratik boshqaruv erkin va adolati saylovlar paytida muntazam ravishda ifodalangan xalq xohish irodasiga asoslanish, vakillik va fikrlar xilma-xilligi xususiyatiga ega bo’lgan demokratik saylovlarga hisobot berishga davlat hokimiyatlarining qonunlarga rioya etish majburiyatlarini ta’minlanishi ta’kidlangan.

2002 yil 7 oktyabrda Kishinev shahrida qabul qilingan “Mustaqil Davlatlar Hamdo’stligida ishtirok etuvchi davlatlarda demokratik saylovlar, saylov huquqlari va erkinliklari standartlari to’g’risidagi Konvensiyasi”da demokratik saylovlar xalq hokimiyati va irodasining bevosita oliy ifodasining biri, saylanadigan davlat hokimiyati va mahalliy o’zini o’zi boshqarish organlari xalq (milliy) vakilligining, saylanadigan mansabdor shaxslarning asosi hisoblanadi. Saylovlarni xalqaro kuzatish, saylov jarayoni ishtirokchilarining saylov huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish kafolatlari demokratik saylovlarning standartlari hisoblanishi e’tirof etiladi.

2002 yil 7 oktyabrda qabul qilingan Mustaqil Davlatlar Hamdo’stligiga a’zo davlatlarning «Demokratik saylovlar, saylov huquq va erkinliklari standartlari to’g’risida»gi Konvensiyaning 1-moddasi 2-bandida, saylovchilarning erkin xohish-iroda bildirishini ta’minlovchi, umumiy, teng saylov huquqi bilan yashirin ovoz berish asosidagi saylovlarning muntazamligi, majburiyigi, odilonaligi, chinakamligi va erkinligi tamoyillarini ta’minlash.

O’zbekistonning hozirgi saylov qonunchiligida asosiy xalqaro saylov andozalarining barchasi implementatsiya qilingan. Avvalo, Konstitutsiyamizda va milliy saylov qonunchiligimizda, xususan, «O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to’g’risida»gi qonunda (yangi tahriri) saylov xalq o’z hokimiyati va xohish-irodasini to’g’ridan-to’g’ri ro’yobga chiqarishining oliy ifodasi, davlat hokimiyati organlarini demokratik tarzda tashkil etishning negizi ekani qayd etiladi¹⁰³.

Fuqaroning davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash (faol saylov huquqi) va saylanish (passiv saylov huquqi) huquqlari O’zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan, uni amalga oshirish tartib-qoidalari saylov qonunchiligida aniq belgilab qo’yilgan. Bunda saylash va saylanish huquqlari, saylovlar tartibi, shu bilan birga, saylov huquqlari va erkinliklarining cheklanishi bilan bog’liq masalalarning qonunchilik asosida tartibga solinishi insonning umum e’tirof etilgan huquq va erkinliklarini, ularning qonuniy kafolatlarini chegaralab qo’ymaydi. SHuningdek, bu boradagi milliy qonunlarni amalga oshirishda hech qanday kamsitishlar ko’zda tutilmasligi e’tiborga olingan.

O’zbekiston saylov qonunchiligida umumiy saylov huquqi prinsipi mustahkamlangan. Har bir fuqaro saylov kuniga qadar yoki saylov kunida Konstitutsiyada va saylov to’g’risidagi qonunlarda belgilangan muayyan yoshga to’lishi bilan davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga ega hisoblanadi («O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to’g’risida»gi qonunning 2-moddasi)¹⁰⁴. Umumiy saylov huquqi fuqarolarning ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma’lumoti, tili, dinga munosabati, mashg’ulotining turi va xususiyati kabi holatlardan qat’i nazar, hech qanday kamsitishsiz ro’yobga chiqariladi. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar.

Teng saylov huquqi prinsipi «O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to’g’risida»gi qonunning 3-moddasida mustahkamlangan¹⁰⁵. Har bir fuqaro – saylovchi bir ovozga ega va boshqa fuqarolar bilan tengma-teng tarzda o’zining ana shu ovozga egalik huquqini amalga oshira

¹⁰³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, №9-10, 136-модда.

¹⁰⁴ Ўша жойда.

¹⁰⁵ Ўша жойда.

oladi. Bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ovoz berishda ushbu okruglar tenglik asosida tashkil etilishi ta'minlanadi. Bir mandatli saylov okruglarining saylovchilar soniga qarab tuzilishi tenglikka amal qilishning o'ziga xos mezonidir. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 7-moddasida qayd etilganidek, «qonunchilik palatasiga saylov o'tkazish uchun bir yuz yigirmata hududiy saylov okrugi tuziladi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi». SHu moddaning davomida belgilanishicha, «Saylov okruglari, qoida tariqasida, O'zbekiston Respublikasining butun hududida saylovchilar soni teng holda tuziladi»¹⁰⁶. Har bir saylovchi o'zining erkin ovoz berishda ishtirok etish huquqidan foydalanish maqsadida saylov uchastkasiga, shuningdek, ovoz berish xonasiga teng asoslarda va hech qanday to'siqlarsiz kirish huquqiga egadir. Har bir fuqaro saylovda o'z nomzodini ko'rsatish imkoniyatidan foydalanishda ham teng huquqlarga ega.

O'zbekiston saylov qonunchiligida to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi prinsipi ham o'z aksini topgan. Fuqarolar saylovda nomzod uchun bevosita, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri ovoz beradilar. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 4-moddasida belgilanganidek, «qonunchilik palatasi deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadilar»¹⁰⁷. O'zbekiston qonunchiligidagi yashirin ovoz berish prinsipi saylovchilarning xohish-irodasining qanday tarzda bo'lmasin nazorat qilinishini istisno etish, erkin saylov uchun teng shart-sharoit ta'minlash kabi maqsadlarni ko'zda tutadi. Saylovlar yashirin ovoz berish protsedurasidan foydalangan holda o'tkaziladi.

O'zbekistonda fuqarolarning saylovda ishtirok etishi erkin va ixtiyoriydir. Hech kim ularning muayyan nomzod uchun «tarafdor» yoki «qarshi» ovoz berishga majbur etish huquqiga ega emas. Hech kim fuqaroga uni saylovda ishtirok etishga yoxud ishtirok etmaslikka majburlash maqsadida ta'sir o'tkazishga, shuningdek, o'z xohish-irodasini emin-erkin ifoda etishi uchun majburlashga haqli emas. «Qonunchilik palatasi deputatlari saylovida erkin va yashirin ovoz beriladi. Ovoz beruvchilarning xohish-irodasi nazorat qilinishiga yo'l qo'yilmaydi» («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi)¹⁰⁸. Byulletenni belgilash paytida ovoz berish xonasida ovoz beruvchidan boshqa shaxslarning hozir bo'lishi taqiqlanadi.

O'zbekiston saylov qonunchiligida saylovlarning ochiqligi va oshkoraligi prinsipiga alohida o'rin berilgan. qonunchilik palatasi saylovlariga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradilar («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 6-moddasi)¹⁰⁹. Saylovlarni belgilash, tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish, fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash va himoyalash bilan bog'liq qarorlar saylov to'g'risidagi qonunlarda ko'zda tutilgan tartibda va muddatlarda rasmiy e'lon qilinadi va ko'pchilikning e'tiboriga havola etiladi. Ushbu prinsipga amal qilinishi saylov jarayonlarini milliy va xalqaro doiralarda kuzatishni yo'lga qo'yish uchun ham tegishli shart-sharoit yaratadi.

3. Respublikamiz mustaqillikni qo'lga kiritishi munosabati bilan saylov huquqini rivojlantirishning yangi davri boshlandi. Saylov qonunchiligi hozirgi kunda takomillashuv jarayonini boshdan kechirmoqda, uning mukammal bo'lishi uchun etakchi demokratik mamlakatlarning tajribasidan ijobiy jihatlari olinmoqda. Har qanday qonun uchun eng asosiy narsa uni amaliyotga tadbiiq etish mexanizmidir. SHuning uchun qabul qilinayotgan qonunlarning mazmuni bilan birga amalga kiritish mexanizmlarini ham mukammal darajada takomillashtirishimiz lozim. Bunda milliy davlatchiligimiz tarixiy hususiyatlari va saylovlarni o'tkazishda ilgari to'plangan ijobiy tajribaga suyanish, yo'l qo'yilgan nuqsonlarni takrorlamaslik, ilg'or jahon tajribasi hamda demokratiya tamoyillari ustivorligiga erishish g'oyatma'suliyatli vazifadir.

¹⁰⁶ Ўша жойда.

¹⁰⁷ Ўша жойда.

¹⁰⁸ Ўша жойда.

¹⁰⁹ Ўша жойда.

1992 yil 8 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi milliy saylov tizimimizni yaratilishiga asos soldi. Jumladan, uning 7-moddasida “Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir”, “O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko‘zlab va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi” deyilgan muhim konstitutsiyaviy qoidalarining belgilanishi konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari sifatida mustahkamlandi. SHuningdek, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqi Konstitutsiyaning 32-moddasida alohida mustahkamlangan. Unga ko‘ra, “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o‘zini-o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo‘li bilan amalga oshiriladi”. Saylov huquqiga oid yana bir – 60-moddasida “Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarning siyosiy irodasini ifodalaydilar va o‘zlarining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar”, deb belgilangan. SHuningdek, Konstitutsiyaning 77-moddasida O‘zbekistonda saylovlar ko‘ppartiyalik asosida o‘tishi ko‘zda tutilgan¹¹⁰.

Eng asosiysi, Konstitutsiyada saylov tizimi prinsiplariga bag‘ishlangan maxsus bobning mavjudligi O‘zbekistonning saylov qonunchiligini shakllantirishda muhim qadam bo‘ldi. Uning XXIII bobi “Saylov tizimi” deb nomlanib, 117-moddada “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolaridavlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o‘z xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi” deyilgan muhim konstitutsiyaviy tamoyillar o‘z aksini topdi.

O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishda saylovlarning mustahkam o‘rnini belgilash maqsadida Konstitutsiyaga alohida “Saylov tizimi” deb nomlanuvchi XXIII bobni kiritilishi, *bir tomondan* saylov tizimining asosiy prinsiplarining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi saylov huquqi bo‘yicha umumiy tan olingan xalqaro andozalarga rioya qilinishini kafolatlasa, ikkinchi tomondan, mazkur konstitutsiyaviy qoidalar saylov qonunchiligini yaratishda poydevor vazifasini o‘tadi.

Mustaqillik davrida O‘zbekistonda xalqaro huquq andozalari va talablar, ilg‘or xorijiy yuridik tajriba va milliy-tarixiy an‘analar hamda konstitutsiyaviy prinsiplar asosida milliy saylov qonunchiligi tizimi yaratildi. Uning asosiy qoidalari, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining maxsus XXIII bobida, shuningdek alohida qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi (1991 yil 18 noyabr), “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi (1993 yil 28 dekabr), “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida”gi (1994 yil 5 may), “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi (1994 yil 5 may), “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”gi (1998 yil 30 aprel) qonunlarda o‘z aksini topdi. Milliy saylov qonunchiligi va amaliyoti O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning uzviy tarkibiy qismi bo‘lib, ma‘muriy-buyruqbozlikka asoslangan totalitar tuzumdan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish sari qo‘yilgan qadamdir.

Saylov tizimi huquqiy asoslarining yaratilishi, rivojlanishini va saylov amaliyotini bizning fikrimizcha quyidagi asosiy bosqichlarga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich (1991-1995 yy.) – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, bir palatali Oliy Majlisni ko‘ppartiyaviylik asosida shakllantirish davrini o‘z ichiga oladi.

Bu davrda “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi (1991 yil 18 noyabr), O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabr), “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar to‘g‘risida”gi¹¹¹ (1993 yil 28 dekabr), “Xalq deputatlari

¹¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2012. – 40 Б.

¹¹¹ Ўзбекистон Республикаси “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида”ги конституциявий қонуни //

viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida”gi (1994 yil 5 may), “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi (1994 yil 5 may) qonunlarning qabul qilinishi umume’tirof etilgan taomoyillar asosida ko‘ppartiyali, muqobil saylovlarni tashkil etishning huquqiyasosini yaratdi.

Bu bosqichda 1994 yil 5 mayda muhim hujjat – “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinganligi fuqarolarning saylov huquqlarini amalga oshirish va ularning o‘z xohish-istaklarini erkin ifodalash mexanizmini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi.

YAngi saylov qonunchiligi amaliyotda 1994 yilda ko‘ppartiyalilik asosida o‘tkazilgan parlament saylovlarida sinab ko‘rildi. Uning natijasida birinchi chaqiriq Oliy Majlis uchta siyosiy partiya, hokimiyat vakillik organlari, tashabbuskor guruhlar tomonidan ko‘rsatilgan nomzodlar asosida saylangan deputatlardan shakllandi. SHu asosda, konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar orqali yagona partiyaning “etkachilik roli”ga asoslanuvchi “sho‘ro” siyosiy tizimidan demokratik shakllangan, ko‘ppartiyaviylikka tayanadigan milliy parlament vujudga keldi.

Ikkinchi bosqich (1995-2000 yy.)– milliy saylov qonunchiligining birinchi bosqichda o‘tkazilgan parlament saylovlarida to‘plangan amaliy tajribaga muvofiq saylov tizimining demokratik asoslarini mustahkamlash va qonunlarga tegishli o‘zgartirishlar kiritish kabi tadbirlarni o‘z ichiga oladi.

Jumladan, bu bosqichda saylovlarni tashkil etish va natijalarini aniqlashda xolislik hamda ehtiroslarga yo‘l qo‘ymaslikni ta‘minlashga qodir mustaqil organ – Markaziy saylov komissiyasi tuzish talabidan kelib chiqib, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”gi (1998 yil 30 aprely) qonun qabul qilindi va mamlakatimiz tarixida ilk bor demokratik yo‘l bilan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tuzildi. Bundan tashqari, deputatlikka mustaqil nomzodlarni ilgari surishni kuchaytirish, O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik va siyosiy fikrlar xilma-xilligini kuchaytirishga keng shart-sharoitlar yaratish maqsadida saylov qonunchiligidan “besh foizlik to‘siq” haqidagi qoida chiqarib tashlandi va saylovchilar tashabbuskor guruhlarini bevosita nomzod ko‘rsatish huquqlari mustahkamlandi. SHuningdek, 1999 yil 19 avgustda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar hamda xalq deputatlari, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to‘g‘risidagi qonunlarga bir qator jiddiy to‘ldirishlar va o‘zgartirishlar kiritildi.

Saylov jarayoning muhim sub’ektlari sanalgan siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga soluvchi O‘zbekiston Respublikasi “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi qonunni 1996 yilning dekabrda qabul qilinishi 1999 yilda o‘tkazilgan parlament saylovlariga yangi huquqiy zamin yaratdi¹¹². Siyosiy partiyalarda Oliy Majlisda o‘z siyosatini uyushgan holda o‘tkazish uchun parlament fraksiyalarini tashkil etishning qonuniy kafolatlari vujudga keldi. Eng muhimi, siyosiy partiyalar saylov tartib-qoidalariga rioya qilinishini nazorat etish bo‘yicha vakolatlari kengaydi va nomzod ko‘rsatgan siyosiy partiya har bir saylov uchastkalariga o‘z kuzatuvchilarini tayinlash huquqiga ega bo‘ldi.

1999 yilda o‘tkazilgan parlament saylovlarida fuqarolar ikkinchi marotaba bir nechta nomzod orasidan o‘zlariga ma‘qullarini saylashdi, ularning har biriga tegishli baho berishdi. Bu saylovlarda raqobat yanada kuchli, saylovchilarning nomzodlarga talablari esa yanada yuqori bo‘ldi.

Uchinchi bosqich (2000-2009 yy.) –faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davri bo‘lib, iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish, siyosiy hayotimizni, qonunchilik, sud-huquq tizimi va ijtimoiy-gumanitar sohalarni izchil isloh qilishda muhim ro‘l o‘ynagan davr bo‘ldi. Bu davr bevosita ikki palatali Oliy Majlis tizimiga o‘tish bilan bog‘liq saylov qonunchiligi tadrijiy taraqqiyoti uchinchi bosqichning asosiy mazmun-mohiyatini tashkil etadi. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov 2000 yil 25 mayda bo‘lib o‘tgan

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1994. – № 10. – 250-модда.

¹¹² Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрда қабул қилинган “Сийсий партиялар тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 2. – 36-модда.

Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining ikkinchi sessiyasidagi “O‘zgarish va yangilanish – hayot talabi” ma’ruzalarida: “... hayot o‘zgarishi bilan, odamlarimizning avvalgi siyosiy va ma’naviy ongi ulg‘ayishi bilan, bizning parlamentimizning tashkil etilishida ham, uning faoliyatida ham o‘zgarishlar bo‘lishi tabiiy. SHu holatlarni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga o‘tish taklifini kiritmoqchiman”¹¹³ deb, ilgari surgan mazkur g‘oyalari bu davrda qabul qilingan qonun ijodkorlik faoliyati dasturida markaziy bo‘g‘in bo‘ldi¹¹⁴. Bunda asosiy e’tibor quyi palata – qonunchilik palatasini shakllantirishning bosh prinsipi asosan partiyaviy vakillik prinsipi bo‘ldi. Bu siyosiy partiya vakillarining o‘z ijtimoiy-siyosiy qarashlarini va saylovlar manfaatlarini ifodalash uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Parlamentning yuqori palatasi – Senat teng huquqli hududiy vakillik organi sifatidagi vakolatlari hamda u pog‘onali saylovlar asosida shakllanishi konstitutsiyaviy qonunda mustahkamlab qo‘yildi¹¹⁵.

Davlat boshqaruvini demokratlashtirish va yangilash hamda erkinlashtirish sharoitida Prezident vakolati muddatini o‘zgartirilishi va uning ayrim vakolatlarini Senat va Bosh vazirga o‘tkazilishi, ikki palatali parlament barpo etilishi o‘z-o‘zidan saylov to‘g‘risidagi qonunlarning o‘zgarishiga olib keldi. SHu bois 2003 yilning 29 avgustida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar¹¹⁶ hamda xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to‘g‘risidagi qonunlar yangi tahrirda qabul qilindi. SHunday qilib, ikki palatali parlamentga saylovlar uchun zarur normativ-huquqiy baza amalga yaratildi. Unda saylov huquqining xalqaro standartlari va saylov tizimlarini rivojlantirish tajribasi, shuningdek mamlakatda parlamentarizm taraqqiyotining milliy xususiyatlari e’tiborga olindi. Masalan, 2004 yilgi saylovlarga qadar saylov qonunchiligiga joriy etilgan eng muhim yangiliklar qatorida – mahalliy Kengashlarning deputatlikka nomzodlar ko‘rsatish huquqi bekor qilinganligi, siyosiy partiyalar deputatlikka nomzodlar ko‘rsatganida xotin-qizlar uchun kvota belgilangani, shuningdek saylovoldi tashviqotini olib borishda partiyalar faoliyatini moliyalashtirish masalasining hal etilganligini alohida ta’kidlab o‘tish kerak. 2004 yil 30 aprelda “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi qonun esa partiyalarga saylovoldi kurashini faol va saylovchilar uchun qiziqarli tarzda o‘tkazishlariga qo‘shimcha imkon yaratdi¹¹⁷.

Bundan tashqari, 2008 yil 19 noyabrda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan “Saylov to‘g‘risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun saylov jarayonining huquqiy asoslarini yanada rivojlantirdi. Ushbu qonunga muvofiq, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasidagi deputatlik o‘rinlari sonini 120 tadan 150 taga oshirildi. Bunda 135 ta o‘rinni siyosiy partiyalardan ko‘ppartiyaviylik asosida bir mandatli okruglarda saylanadigan deputatlar egallaydi. O‘zbekiston ekologik harakatidan esa Qonunchilik palatasining o‘n besh deputati mazkur harakatning oliy organi (Konferensiyasi) tomonidan Markaziy saylov komissiyasi belgilaydigan muddatlarda saylanadigan bo‘ldi. SHuningdek, jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz berayotgan real jarayonlarda siyosiy partiyalarning roli kuchayib borayotganligi inobatga olinib saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlar ko‘rsatish instituti bekor qilindi. SHuningdek, deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakillari soni 5 nafardan 10 nafarga oshirildi. Saylovga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazishda saylov

¹¹³Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 483.

¹¹⁴Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг “2002 йил 27 январдаги Ўзбекистон Республикаси референдуми якунлари бўйича қонунчилик фаолиятини асосий йўналишлари тўғрисида”ги қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси. – 2002. – № 4–5. – 61-модда.

¹¹⁵Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонуни //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси. –2002. – № 12. – 213-модда.

¹¹⁶Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуни янги таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси, 2003. – № 9–10. – 132-модда.

¹¹⁷Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси. – 2004. – № 5. – 86-модда.

komissiyalari faoliyatining oshkoraligini yanada kuchaytirishni ta'minlashga yo'naltirilgan bir qator yangi tartib-qoidalar joriy etilmoqda.

Uchinchi bosqich (2010dan h.d.) –mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish qilish davridir. Ushbu davr O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan 2010 yil 12 noyabrdagi «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»ning e'lon qilinishi bilan boshlandi. Ushbu Konsepsiyada ilgari surilgan taklif va tavsiyalar asosida qonunchilik tashabbusi bilan Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga taqdim etilgan «Saylov erkinligini yanada ta'minlanishi va saylov qonunchiligi yanada rivojlantirilishi munosabati bilan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqidagi O'zbekiston Respublikasining qonuni 2012 yil 1 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2012 yil 5 dekabrda Senat tomonidan ma'qullandi hamda 2012 yil 19 dekabrda Prezident tomonidan imzolangan holda 2012 yil 20 dekabrda matbuotda e'lon qilindi¹¹⁸.

Mazkur yangi qonunning qabul qilinishini O'zbekiston milliy saylov qonunchiligini takomillashtirilishining yangi bosqichi sifatida e'tirof etish mumkin. Kelgusida ushbu Qonunning amalga muvaffaqiyatli tatbiq etilishi natijasida fuqarolarning saylov huquqi erkinligi yanadata'minlanishiga erishiladi.

YUqorida qayd qonunlarda saylov tizimi va uning mazmun-mohiyati, saylov tizimining asosiy tamoyillari, saylash va saylanish huquqi, saylovlarni tashkil etish, o'tkazish, ovoz berish natijalarini aniqlash, fuqarolarning saylovlardagi ishtiroki, saylov huquqining kafolatlari, saylovlarni moliyalashtirish va shu kabi o'ta muhim masalalarni huquqiy tartibga solish mezonlari belgilandi.

YAngi qonun orqali «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi va «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga 4 tadan, jami 8 ta yangi qo'shimcha prim moddalar va 16 ta turli mazmundagi qo'shimchalar kiritildi.

Saylov qonunchiligiga kiritilgan yangi o'zgartish va qo'shimchalarning mohiyati quyidagilardan iborat.

Birinchi. «Saylovoldi tashviqoti» tushunchasini aks ettirgan quyidagi yangi definitiv me'yor saylov qonunchiligida mustahkamlandi: «saylovoldi tashviqoti – saylov kampaniyasi davrida amalga oshiriladigan va saylovchilarni deputatlikka nomzodni yoki siyosiy partiyani yoqlab ovoz berishga undashga qaratilgan faoliyat».

Ushbu qoidaning qonunchilikka kiritilishi birinchidan, saylovoldi tashviqotining mazmun-mohiyatidan aholini xabardor etsa, ikkinchidan, saylovoldi tashviqotining o'ziga xosligi, ob'ekti va sub'ekti, amalga oshirish tartibi haqida ham aniq ma'lumot beradi.

Saylovoldi tashviqoti nomzodlar va siyosiy partiyalar uchun o'z imkoniyatlarini namoyon qilish yo'lidagi o'ziga xos muhim siyosiy jarayon hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va saylov qonunchiligining asosiy vazifasi siyosiy kurashning adolatli, xolisona, ochiq va oshkora olib borilishi uchun barcha nomzodlarga teng imkoniyat va kafolatlarni yaratish orqali siyosiy plyuralizm, ya'ni fikrlar erkinligi va xilma-xilligi asosidagi sog'lom raqobatni ta'minlashdan iboratdir. SHundan kelib chiqqan holda saylovoldi tashviqoti tushunchasining aniq ta'rifi ishlab chiqilishi va uni qonun hujjatlarida mustahkamlanishi mazkur jarayondagi turli bahsli masalalarning oldini olish va tushunmovchiliklarni bartaraf etish hamda saylovlarni demokratik andozalarga mos holda amalga oshirilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

¹¹⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 574-модда.

Ikkinchidan, yangi qonunga asosan, saylovoldi tashviqotini amalga oshirish muddatlari o'zgardi. Avval bu jarayon faqatgina saylov kuni amalga oshirilishi taqiqlangan bo'lsa, yangi o'zgartirishlarga muvofiq ovoz berish kuniga bir kun qolganida saylovoldi tashviqotini amalga oshirish mumkin emasligi qonunda aks ettirildi.

Bundan ko'zlangan asosiy maqsad saylovchilarga o'z qarashlarini, siyosiy xayrixohligini aniqlab olish, boshqacha aytganda, ularning kim uchun va qanday siyosiy dastur uchun ovoz berish masalasida ongli ravishda aniq bir qarorga kelishi uchun qo'shimcha vaqt berilishiga imkon yaratish, hamda ovoz berish arafasida turli suiiste'mollik holatlari va qonun buzilishlarining oldini olish imkonini beradi. Mazkur o'zgartirishning kiritilishi uchastka saylov komissiyalarining saylovlarga tayyor bo'lishi uchun hamda saylovlarni qonunga mos holda o'tkazishlari uchun sharoit yaratadi.

Uchinchidan, saylov qonunchiligida saylovoldi tashviqotini olib borish turlari, shakllari va usullari aniq ifodalash uchun «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27¹-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25¹-modda kiritildi.

Bu moddalarda *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning turlari sifatida*, siyosiy partiyaning dasturi va (yoki) saylovoldi platformasi to'g'risidagi axborotni o'zining deputatlikka nomzodlarini yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; deputatlikka nomzod to'g'risidagi axborotni uni yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning shakllari sifatida*, saylovoldi tashviqoti omma oldida munozaralar, bahslar, matbuot konferensiyalari, intervyular, so'zga chiqishlar, saylovchilarning yig'ilishlari, deputatlikka nomzod, siyosiy partiya to'g'risidagi roliklarni joylashtirish orqali; *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning usullari sifatida*, saylovoldi tashviqoti ommaviy axborot vositalari, shuningdek televidenie, umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'i) orqali; bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini (plakatlar, varaqalar va boshqa materiallarni) chiqarish hamda tarqatish va orqali; saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Shuningdek, mazkur moddalarda deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar saylovoldi tashviqotini olib borishning qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turlari, shakllari va usullaridan ham foydalanishi mumkinligi ham qayd etilgan.

To'rtinchidan, yangi qonunga asosan, saylov qonunchiligiga saylovoldi tashviqotini ommaviy axborot vositalari orqali olib borish tartibini belgilaydigan 27²-modda va 25²-moddalar kiritildi. Unga muvofiq, saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda davlat ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga hajmiga ko'ra bir xil bo'lgan efir vaqti va nashr maydonini bepul berish yo'li bilan teng sharoitlar ta'minlanadi. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga davlat ommaviy axborot vositalarida haq evaziga ham efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga nodavlat ommaviy axborot vositalarida qonun hujjatlariga muvofiq efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Saylov kampaniyasida ishtirok etuvchi ommaviy axborot vositalari tomonidan efir vaqti, nashr maydoni uchun belgilanadigan haq to'lash shartlari hamda boshqa talablar barcha deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar uchun teng va bir xil bo'lishi kerak. Ommaviy axborot vositalarida tarqatiladigan axborot haqiqatga mos bo'lishi, deputatlikka nomzodlarning, siyosiy partiyalarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi kerak. Haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni, shuningdek deputatlikka nomzodlarning sha'ni va qadr-qimmatiga putur etkazadigan ma'lumotlarni tarqatish taqiqlanadi. Saylovoldi tashviqoti maqsadida ommaviy axborot vositalaridan foydalanish tartibi, hajmi va vaqti siyosiy partiyalar bilan kelishilgan holda Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Beshinchidan, saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borishni tartibga solish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27³-modda, «Xalq

deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25³-modda, shuningdek, saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borishning huquqiy asosi sifatida yangi 27⁴ va 25⁴-moddalar ham qo'shimcha sifatida kiritildi.

Mazkur yangi huquqiy mexanizmlarning joriy etilishi avvalambor, partiyalararo raqobatning kuchayishi, saylovoldi tashviqotining shakl va usullari tobora turli-tuman va keng miqyosga ega bo'lib borayotgani bilan izohlanadi. Bu kabi yangi qoidalar saylov kampaniyasining ushbu muhim bosqichini amalga oshirish jarayonida deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalarga teng sharoitlar yaratish mexanizmlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borish yoki saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borish tartibining qonunchilikda aniq belgilanishi bu jarayondaga har bir harakatni qonun asosida amalga oshirilishiga, saylovlarning adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Oltinchidan, yangi qonunga asosan «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlar ham ovoz berish jarayonlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lmoqda. Xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 32, 33, 38-moddalariga hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 29, 30, 35-moddalariga «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlarning ovoz berish jarayonida ishtirok etish huquqini beruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Bu avvalo, milliy qonunchiligimizni saylovlarga oid xalqaro andozalarga yanada muvofiqlashtirilishini namoyon etsa, ikkinchidan, mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish borasida izchilislohotlar amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Chunki, aybsizlik prezumpsiyasiga asosan, shaxs sud xukmi bilan aybdor deb topilmagunga qadar, aybsiz hisoblanadi. Aybi isbotlanmagan, qamoqda saqlash joylarida saqlanayotgan shaxslar ham ovoz berish huquqiga ega. Qonunchilikka kiritilgan yuqoridagi qo'shimchalar ushbu huquqni ta'minlashga, shuningdek, insonparvarlik tamoyillarini amalga tatbiq etishgaxizmat qiladi.

Ettinchidan, milliy saylov qonunchiligini yanada takomillashtirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonunning 41-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonunning 38-moddasiga muddatidan oldin ovoz berish tartibi, muddati va asoslarini aniqlashtiruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Avval saylov qonunchiligida muddatidan oldin ovoz berish tartibi belgilangan bo'lsada, unda muddatidan oldin ovoz berish haqida saylovchilarni xabardor qilish, saylovchining nima sababdan ovoz berish kuni saylovda qatnashmasligi asoslarini taqdim etishi, qaysi joyda ovoz berishi, qancha vaqt davomida ovoz berishi, muddatidan oldin ovoz berishni kimlar tashkil etishi bilan bog'liq masalalar to'liq ko'rsatilmagan. Shuningdek, bu vaqtda uchastka saylov komissiyalarning qancha a'zosi hozir bo'lishi lozimligi etarli darajada aniqlashtirilmagan. Saylov amaliyotidan ma'lumki, ovoz berish kунidan oldin uchastka saylov komissiyasi a'zolarining muayyan tarkibi yig'ilishi ham murakkab jarayon.

Qonunchilikka muddatidan oldin ovoz berishning aniq tartibini belgilash bilan bog'liq kiritilgan qo'shimchalar, saylov jarayonlarida uchastka saylov komissiyalari duch keladigan ko'plab muammolarning ijobiy hal etilishini, turli shakldagi asossiz e'tirozlarning oldi olinishini ta'minlaydi.

Sakkizinchi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 65-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 45-moddasi quyidagi qoida bilan to'ldirildi: «Ovoz berish kuniga qadar uch kun ichida, shuningdek ovoz berish kuni jamoatchilik fikri so'rovlari natijalarini, saylov natijalari taxminlarini, o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni chop etishga (e'lon qilishga), shu jumladan ularni umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlariga (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'iga) joylashtirishga yo'l qo'yilmaydi».

Mazkur qoida saylovchilar huquqlarining yanada ta'sirchan himoya qilinishi, muayyan nomzodga g'arazli munosabatda bo'lish, bu borada saylov qonunchiligi buzilishining oldini olish imkonini beradi. Saylov jarayoniga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishning turli usullari mavjud. Ulardan biri aynan jamoatchilik fikrini o'rganib, so'rovlar natijalarini e'lon qilish, saylov natijalari prognozlarini va o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni nashr etish hisoblanadi.

To'qqizinchi, yangi qonunga asosan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 6-moddasida o'z aksini topgan kuzatuvchilarning huquqlari belgilangan me'yorlar quyidagi qo'shimcha bilan to'ldirilmoqda: «O'zbekiston ekologik harakatidan Qonunchilik palatasiga nomzodlar ko'rsatish va ularni saylash bo'yicha O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida hozir bo'lish».

Bu qo'shimcha orqali mamlakatimizda 2008 yilda tashkil etilgan va Oliy Majlis Qonunchilik palatasida o'zining 15 nafar deputatlik o'rniga ega bo'lgan O'zbekiston ekologik harakati saylovlarini ham ochiq, oshkora tarzda o'tayotganligini keng jamoatchilikka, xususan xalqaro kuzatuvchilarga bildirish, ularni O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida ishtirok etishiga sharoit yaratish kabi maqsadlar mujassam.

Saylov qonunchiligimizga saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan, eng rivojlangan demokratik davlatlar tajribasida ham kamdan-kam uchraydigan mutlaq vakolatlarning Markaziy saylov komissiyasiga berilishini ko'zda tutadigan o'zgartishlarning kiritilishi o'ta muhim ahamiyatga molik ulkan voqea bo'ldi. Amaldagi qonunchiligimizga ko'ra, saylov kampaniyasi jarayoniga davlat va hokimiyat tuzilmalari, jamoat birlashmalari tomonidan aralashishga qaratilgan har qanday urinish qonun bilan taqiqlanishi ham buni yaqqol ko'rsatib turibdi.

So'z va fikr erkinligi hamma fuqarolarga tegishli. Ayni chog'da, saylov jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil etadigan bo'lsak, ham milliy, ham xalqaro amaliy taj-ribaga muvofiq, ana shu muhim ijtimoiy-siyosiy voqeaga tayyorgarlik, uni o'tkazish davrida aholining uch qatlami so'z va fikr erkinligi huquqiga ega bo'lishi ayniqsa jiddiy ahamiyat kasb etadi. Bular:

- 1) umumiy aholining muayyan qismi hisoblanuvchi saylovchilar;
- 2) ommaviy axborot vositalari;
- 3) saylanadigan o'rinlar uchun kurashayotgan yoki ovoz berish natijalariga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy kuchlar.

Saylovchilarning bu boradagi erkinliklari ta'minlanishi, shak-shubahasiz, ularning to'la va aniq axborotga ega bo'lish huquqi nechog'li ijobat etilishida namoyon bo'ladi. Siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlarining bunday erkinliklari esa o'z qarashlarini erkin, hech qanday soxtalashtirishlarsiz bayon eta olish, shuningdek, bu fikrlar saylovchilarga tushunarli bo'ladigan darajada etarli vaqtga ega bo'lish layoqatiga bog'liqdir.

Demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, ular fuqarolarning siyosiy partiyalar faoliyati, ularning saylovoldi dasturlari, deputatlikka ko'rsatayotgan nomzodlari, saylov jarayonining barcha bosqichlari haqida axborot olish huquqini ta'minlashi lozim. SHunday qilib, ommaviy axborot vositalari demokratik saylovlarni ochiqlik, oshkoralik va transparentlik asosida o'tkazishda muhim vosita bo'lib, fuqarolik jamiyatining saylovda faol ishtirok etishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlik ko'rish jarayoni va saylov qanday o'tayotganini yoritib borishi mustahkamlangan. Saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda ommaviy axborot vositalari teng shart-sharoit va imkoniyatlar prinsipiga amal qilgan holda, deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalar vakillariga o'z e'fir vaqti va nashr maydonini qonunda belgilangan tartibda taqdim etadi. Bundan tashqari, ular fuqarolik jamiyati institutlaridan biri sifatida saylov jarayonida jamoatchilik nazorati vazifasini bajaradi.

Saylov jarayonining barcha bosqichlari ochiqligi, oshkoraligini ta'minlash, jamoatchilikni saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida OAV orqali o'z vaqtida xolis xabardor

qilish maqsadida Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 2014 va 2015 yilgi saylovlarni yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazi tashkil qilindi. Ushbu markaz Markaziy saylov komissiyasi saylov kampaniyasining asosiy bosqichlariga bag'ishlab o'tkazadigan brifinglar, matbuot anjumanlarini tashkil etadi, mamlakatimiz va chet el OAV vakillarini mazkur muhim demokratik jarayon bilan bog'liq zarur axborot materiallari bilan ta'minlaydi. Jurnalistlarni Markaziy saylov komissiyasining www.elections.uz saytida e'lon qilingan akkreditatsiyadan o'tkazish tartibiga muvofiq, Markaziy saylov komissiyasiga xorijiy va milliy OAV vakillari bilan qaytma aloqalar o'rnatildi.

Ommaviy axborot vositalari erkin demokratik saylovlarni o'tkazishning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Erkin va adolatli saylovlarning mazmun-mohiyati faqat maqbul muhitda o'z ovozini berishdan iborat emas, balki saylov jarayonlarida barcha saylovchilarga saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalar, ro'yxatga olingan deputatlikka nomzodlarning saylovoldi dasturi, shuningdek, saylov jarayonining mohiyati haqida to'liq axborot olish shart-sharoitlari ta'minlanishi lozim. Buning natijasida saylovchilar to'liq va etarli axborot asosida o'zlari ongli ravishda munosib nomzodni tanlab ovoz berish imkoniga ega bo'ladi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalarining saylov kampaniyasini yoritib borish, saylovlarning adolatli hamda qonuniy o'tishiga bilvosita ko'maklashish imkoniyati huquqiy kafolatlangan. Binobarin, ushbu kafolatlar ommaviy axborot vositalarining mamlakatimiz saylov to'g'risidagi qonunlarida nazarda tutilgan huquq va erkinliklari, maqsad va vazifalari, burch hamda mas'uliyati bilan o'zaro uyg'unlik kasb etadi.

Mamlakatimizdagi barcha ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishi va saylov qanday o'tayotganligini keng yoritishlari ular faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Erkin va adolatli saylovlar nafaqat muayyan muhitda fuqarolarning o'z ovozlari berish imkoniyati ta'minlanganligi, balki ularning tegishli nomzodlar va umuman butun saylov jarayoni to'g'risidagi axborotlarga doir huquqlarni kafolatlash bilan ham amalga oshiriladi. Zero, har bir saylovchi o'zining muayyan nomzodga bo'lgan ovozini ushbu nomzod haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lgan taqdirdagina ishonchli va asosli berishi mumkin. SHu jihatdan olganda, demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Saylovlar jarayonida ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazorati saylovchilarning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlanganligini, balki davlat organlari faoliyatida ularning ustuvor bo'lishini ham muayyan darajada ta'minlaydi.

Ommaviy axborot vositalari davlat hokimiyati vakillik organlari saylovi jarayonida saylovchilarni xabardor qilishda xolis va haqqoniy bo'lishlari, nomzodlar va partiyalarning tengligi tamoyilini buzmasliklari kerak. Aynan ushbu holat ommaviy axborot vositalarining mazkur jarayonda amalga oshiradigan faoliyatining xususiyati hisoblanadi.

Saylovda ishtirok etadigan barcha nomzodlar, siyosiy partiyalar, qonunlarga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, o'z tashviqotini olib borishi uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanishlari, radioeshittirish, teleko'rsatuvlarda saylovoldi dasturlari bilan chiqishlari uchun teng va adolatli shart-sharoit yaratiladi. Tashviqot faoliyatini yuritishda ommaviy axborot erkinligi suiiste'mol qilinishiga, shu jumladan, davlatning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga qarshi qaratilgan, xalqning sog'ligi va ma'naviyatiga tajovuz qiladigan, urush, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib etadigan, konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini kamsitishga qaratilgan da'vatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Amaldagi qonunchilik talablariga ko'ra, Markaziy saylov komissiyasi qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinmoqda. Matbuot markazining asosiy vazifalaridan biri mamlakatimiz va chet el ommaviy axborot vositalari vakillarini saylovga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazish bo'yicha tegishli rasmiy ma'lumotlar, zarur materiallar bilan ta'minlashdir.

Bu erda OAV vakillarining professional faoliyati uchun barcha zarur shart-sharoit mavjud, internet hamda aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan.

Bugun jamiyat hayotining barc

ha jabhalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet faol tatbiq qilinmoqda. Ayni shu nuqtai nazardan, saylovchilarning katta qismi internetdan keng foydalanadigan yoshlar hisoblanadi. SHu bois saylov jarayoniga oid barcha axborotlar Markaziy saylov komissiyasining rasmiy sayti (www.elections.uz)ga joylashtirilib, doimiy ravishda yangilab borilmoqda. Markaziy saylov komissiyasi sayti orqali fuqarolardan kelib tushayotgan saylovga tayyorgarlikning borishi va qonunchilikdagi yangiliklar haqida so'rovlarga ham o'z vaqtida javob qaytarilmoqda.

Nazorat savollari:

1. Demokratik institutlarni rivojlantirish qanday amalga oshirilmoqda.
2. Erkin demokratik saylovlar deganda nima tushiniladi?
3. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi nima?
3. Xalqaro saylov standartlari O'zbekiston qonunchiligida qanday aks ettirilgan?
4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli qanday buladi?
5. Nima uchun erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi deyiladi?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
4. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
5. Odilqoriev T., Razzoqov D. Siyosatshunoslik. Darslik. – T: O'qituvchi, 2011.
6. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
7. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

7-MAVZU: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH – FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNIG USTUVOR SHARTI.

Reja:

1. Korruptsiya qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining mazmun-mohiyati.
2. Korruptsiyaga qarshi kurashnig ustuvor vazifalari.
3. Fuqarolik jamiyati – korruptsiyasiz jamiyat.

Tayanch tushunchalar:

Korruptsiyaning, siyosiy korruptsiyani, yuqori darajadagi korruptsiya, korruptsiyaga qarshi konvensiya, korruptsiyaga qarshi kurash, quyi darajadagi korruptsiya, aholining huquqiy savodxonligi, huquqiy madaniyatini oshirish, korruptsiyaga qarshi kurash sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, normativ-huquqiy hujjatlar.

Korruptsiyaning ko'rsatilgan turlarini quyida mufassalroq ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Hokimiyat (ijroiya, vakillik va sud) organlaridagi korruptsiya hozirgi vaqtda jahonning deyarli barcha mamlakatlari, shu jumladan O'zbekistonda ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Bu turdagi korruptsiya jinoyatlarining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ularni o'zlari qonunga rioya etishlari va uni muhofaza qilishlari lozim bo'lgan kishilar sodir etadi. Aksariyat mamlakatlarda bu jinoyatlar keng tarqalganligi, davlat apparati xodimlari korruptsiya domiga ilinganligi mazkur

mamlakatlarning qonunchilarini poraxo'rlik, mansab mavqeini suiiste'mol qilish va boshqa xavfli mansabdorlik jinoyatlariga qarshi qat'iy choralar ko'rishga va, aksincha, mansabdorlarning uncha xavfli bo'lmagan va ko'proq darajada tarqalgan jinoyatlariga jiddiy e'tibor bermaslik (masalan, uncha qimmat turmaydigan sovg'a olish jinoyat hisoblanmaydi) holatlari uchrab turibdi.

Ayrim tadqiqotchilar siyosiy korrupsiyani alohida tadqiq etib, uni korrupsiyaviy jinoyatlarning alohida turi sifatida ajratib ko'rsatadi. Ular asosan korrupsiyaning uchta asosiy shaklini keltiradi:

1)siësiy: mansabdor shaxs yuzaga kelgan qarindosh-urug'chilik munosabatlari tufayli qonunga zid harkat qiladi;

2)jinoyat faoliyati bilan bog'liq bo'lib, mansabdor shaxslarni sotib olishga asoslangan. Ular esa mukofot puli olish evaziga g'aëriqonuniy xizmatlar ko'rsatadi;

3)tarafdardan biri o'ziga eng qulay tartib vujudga keltirish uchun jinoyatga mansabdor shaxslarning tegishli toifalarini izchillik bilan jalb etishni nazarda tutadi. Korrupsiyaning bu shakli uyushgan jinoyatchilik bilan mustahkam bog'langan bo'lib, mansabdor shaxslarga nisbatan sotib olish, provakatsiya qilish va tahdid solishni anglatadi¹¹⁹.

Siyosiy korrupsiyaning, ayniqsa ko'p uchraydigan shakllari – bu pora olish va pora berish hisoblanadi. Bu holat saylovlarda nomzodlar o'z huquqini qing'ir yo'llar bilan amalga oshirish maqsadida siyosat sub'ektlarini pora evaziga og'dirib olishga urinadi. Faoliyat ko'rsatish darajalariga binoan korrupsiya quyi darajadagi, yuqori darajadagi va vertikal jihatlarini bilan bir-biridan farqlanadi.

Quyi darajadagi korrupsiya hokimiyat va boshqaruv organlarining o'rta va quyi darajalarida keng tarqaladi, mansabdorlar va fuqarolarning muntazam o'zaro aloqalari bilan bog'liqdir (masalan, ro'yxatdan o'tkazish, jarimalardan qutilish, litsenziyalar va turli ruxsatnomalar olish va sh.k.).

Yuqori darajadagi korrupsiya yuqori hokimiyat organlarida ishlaydigan siyosatchilar, oliy martabali mansabdorlarni o'ziga qamrab oladi va juda katta boyliklar evaziga o'z foydvsiga qarorlar qabul qilish bilan bog'liqdir (qonunlarni ilgari surish va qabul qilish, davlat buyurtmalari, mulk shakllarini o'zgartirish va sh.k.). Aksariyat hollarda korrupsiyaviy bitimdan manfaatdor bo'lgan ikkala tomon ayni bir davlat hokimiyati organida ishlashi mumkin. Masalan, quyi turuvchi davlat organining mansabdori o'zidan yuqorida turuvchi boshliqqa o'zining korrupsiyaviy harakatlariga homiylik qilishi yoki qo'shimcha mablag'lar, resurslar, vakolatlar ajratishi uchun pora beradi.

Korrupsiyaning pora olish va xizmat mavqeini suiiste'mol qilish kabi odatdagi shakllaridan tashqari, yana uning quyidagi amalda namoyon bo'lishi shakllarini bir-birlaridan farqlash mumkin:

-mansabdor shaxslar, davlat xizmati xodimlari, deputatlar tijorat faoliyatida shaxsiy yoki korporativ naf ko'rish uchun bevosita ishtirok etishi; davlat pul mablag'larini o'zlashtirish niyatida tijorat tuzilmalariga o'tkazish uchun o'z xizmat mavqeidan foydalanish;

-o'z korporativ (siyosiy, diniy, milliy va sh.k.) guruhiga davlat resurslari hisobidan imtiyozlar berish; shaxsiy yoki korporativ naf ko'rish maqsadida ommaviy axborot vositalariga tazyiq o'tkazish uchun o'z xizmat mavqeidan foydalanish;

-mansabdor shaxslar va davlat xizmati xodimlari shaxsiy boyish maqsadida tijorat tuzilmalarida soxta shaxslardan va qarindoshlaridan foydalanishi; shaxsiy yoki korporativ naf ko'rish maqsadida axborotni manipulyasiya qilish (buzib ko'rsatish, bermaslik, berish muddatlarini cho'zish va sh.k.) uchun xizmat mavqeidan foydalanish;

-tor gruppaviy manfaatlarda normativ hujjatlar qabul qilish haqidagi qarorlarni ilgari surish; ayrim nomzodlarning saylov fondlariga davlat moliyaviy va moddiy resurslarini taqdim etish.

Har qanday jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy hayotiga xavf soladigan, qolaversa, jamiyatni ichdan kemiradigan ijtimoiy illatlardan biri – bu korrupsiyadir. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyati barpo

¹¹⁹Исмоилов Б.И. «Коррупцияга қарши курашнинг халқаро-ҳуқуқий асослари» махсус курси бўйича маъруза матни.-Т.:2013.-Б.8-9.

etishning umumiy strategiyasini amalga oshirish doirasida qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, sud-huquq tizimini isloh qilish va bunda korrupsiyaviy jinoyatlarga qarshi kurashish yuzasidan qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2008 yili Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga (2003 yil 31 oktyabr, Nuyu-York), shuningdek, 2010 yili Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti doirasida qabul qilingan korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha Istanbul harakat rejasiga (2003 yil 10 sentyabr, Istanbul) qo'shilishi korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy asoslarini rivojlantirishda muhim qadam bo'ldi.

Korrupsiyaga qarshi kurash va uning oldini olish bilan bog'liq huquqiy asoslarni takomillashtirishga qaratilgan qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, Byudjet, Bojxona kodekslari (yangi tahrirda), "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi, "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi, "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi, "Elektron hukumat to'g'risida"gi, "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi.

Korrupsiya va uni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan holatlarning oldini olish maqsadida iqtisodiyotni erkinlashtirish, mehnat jamoalarida ishchanlik muhitini yaxshilash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun qulay sharoitlar yaratish, ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish hamda litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish, davlat xaridlari mexanizmini takomillashtirish, davlat xizmatchilarining odob-axloq qoidalarini tasdiqlashga oid qator chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoevning tashabbusi bilan 2017 yil 4 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida"gi Qonuni kuchga kirdi. Mazkur Qonundan ko'zlangan maqsad korrupsiyaga qarsha kurash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'ldi. Unda "korrupsiya", "korrupsion huquqbuzarlik" va "manfaatlar to'qnashuvi" kabi tushunchalarga izohlar berildi.

Qonunda korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy prinsiplari sifatida qonuniylik; fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi; ochiqlik, shaffoflik va tizimlilik; davlat va fuqarolik jamiyatining o'zaro hamkorligi; korrupsiyadan ogohlantirish va javobgarlikning muqarrarligi bo'yicha choralar ustuvorligi kabilar mustahkamlab qo'yilgan.

Qonunda korrupsiyaga qarshi kurash sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilab qo'yildi:

- aholining huquqiy savodxonligi va huquqiy madaniyatini oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan toqatsizlikni shakllantirish;
- davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyadan ogohlantirish bo'yicha choralarni amalga oshirish;
- korrupsion huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash, ular oqibatlarini, sabablari va keltirib chiqargan sharoitlarni bartaraf etish hamda korrupsion huquqbuzarliklar sodir etilgani uchun muqarrar jazolash tamoyilini tadbiriq etish.

Qonunda davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyadan ogohlantirish bo'yicha qator choralar belgilandi. Jumladan, davlat organlari faoliyatining ochiqligi va hisobdorligini ta'minlash, parlament va jamoatchilik nazorati, mansabdor shaxslar faoliyati sifatini baholash hamda ishga qabul qilish va mansab pillapoyalaridan ko'tarilishda ochiqlik va xolislik tamoyili asosida tanlovlar asosidagi saralashlarga amal qilish mexanizmlarini joriy etish belgilandi. Davlat organlari xodimlarining huquqiy maqomi aniqlanib, ularni ijtimoiy himoya qilish, moddiy ta'minotini oshirish va mehnat faoliyatini har tomonlama rag'batlantirish choralari ko'rishga shart-sharoitlar yaratildi.

Ijtimoiy-iqtisodiy va tadbirkorlik sohalarida korrupsiyani yuz bermasligi yoki undan voqif etish qator choralar qatoridan ma'muriy va byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, turli ro'yxatga olish, ruxsat berish va litsenziyalash jarayonlarini soddalashtirish va ularni rasmiylashtirish tezkorligini oshirish, davlat organlarining nazorat-tekishiruv vakolatlarini optimallashtirish hamda

ular bilan tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida o'zaro munosabatlarning uzoqdan masofaviy tarzda bog'lana olish shakllarini joriy etish belgilandi.

Qonunda davlat organi xodimi biror bir shaxs tomonidan uni korrupsion huquqbuzarlikni sodir etishga da'vat qilish holati, shuningdek, boshqa xizmatchilar tomonidan shu kabi holatlarning amalga oshirilishi bo'yicha unga oshkor bo'lgan ma'lumotlarni o'z rahbari yoki huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat etish huquqlari belgilab qo'yildi. Mazkur majburiyatlarning amalga bajarilmasligi qonunchilikka muvofiq tegishli ravishda jazolanishi qoidasi o'rnatildi. Korrupsion jinoyat to'g'risida axborot bergan shaxs davlat himoyasi ostiga olinadigan bo'ldi. SHuningdek, mazkur qoida yolg'on ma'lumotlarni taqdim etuvchi fuqarolarga nisbatan amal qilmasligiga e'tibor qaratildi..

Qonunning alohida moddalari bilan har qanda fuqaro turli tashkilotlar va davlat organlari faoliyati, o'ziga yoki boshqa shaxslar guruhiga taalluqli qabul qilinayotgan me'yoriy aktlar to'g'risida ma'lumot olish huquqiga ega ekanligi belgilab qo'yildi. Davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va nodavlat tashkilotlar tomonidan OAVga korrupsiya bilan bog'liq hodisalar, dalillar, voqealar va jarayonlar to'g'risida ma'lumotlarni taqdim etishi uchun qulay sharoitlar yaratildi.

Qonunning 5-moddasiga binoan, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'ldi:

- aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishi;
- jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishi;
- davlat va jamiyat hayotining barcha sohaslarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirishi;
- korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlashi, ularga chek qo'yishi, ularning oqibatlarini, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishi;
- korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsipini ta'minlashi kerak;

Qonunning 7-moddasiga binoan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari sirasiga quyidagilar kiritildi:

- Bosh prokuratura,
- Milliy xavfsizlik xizmati,
- Ichki ishlar vazirligi,
- Adliya vazirligi,

Bosh prokuratura huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining huquqiy maqomi va vakolatlari belgilab qo'yildi. SHu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni qonun hujjatlariga muvofiq boshqa davlat organlari tomonidan ham amalga oshirishi belgilandi.

Shu bilan birga, qonunda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish uchun Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Respublika idoralararo komissiyasini tashkil etish ham nazarda tutildi. Idoralararo komissiyani shakllantirish va uning faoliyati tartibi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilanishi nazarda tutildi. Qoraqalpog'iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha hududiy idoralararo komissiyalar tashkil etilishi belgilandi. Unga muvofiq tarzda idoralararo komissiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

- korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishni tashkil etish;
- korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo'yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlarni ko'rish;
- korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish;

–hududiy idoralararo komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirishdan iborat.

Ushbu qonunning 12, 16, 18 va 20 moddolari bevosita ta'lim tizimi jarayoniga qo'llash mo'ljallandi. Qonunning 16-moddasiga asosan davlat organlari va boshqa tashkilotlar korrupsiyaga qarshi kurashish maqsadida aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan muhosasiz munosabatni shakllantirish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni ko'rib borishlari lozim.

Shuningdek, davlat organlari va boshqa tashkilotlar xodimlarining huquqiy savodxonligini oshirish uchun davlat organlari va boshqa tashkilotlar o'z mansabdor shaxslarining va xodimlarining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy savodxonligini, jumladan, huquqiy bilimlari darajasini oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlarni ham amalga oshirib borishlari nazarda tutildi.

Qonunda ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiyani olib borishga ham alohida urg'u berildi. Kelgusida ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiya davlat tomonidan belgilab qo'yilgan ta'lim standartlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Davlat ta'limni boshqarish organlari va ta'lim muassasalari korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va tarbiyaga, mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning sifatini oshirishga, ta'lim dasturlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishlari belgilab qo'yildi.

Shuningdek, qonunda davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaning oldini olishga doir quyidagi chora-tadbirlar belgilandi:

—davlat organlari faoliyatining ochiqligini va ularning hisobdorligini ta'minlash, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish, davlat organlarining, ular mansabdor shaxslarining mas'uliyatini kuchaytirish;

—korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat organlarining faoliyati ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish.

Mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoevning tashabbusi bilan ishlab chiqilgan va uning farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi”da ham korrupsiyani tugatishga shart-sharoitlar yaratadigan yangi qonunlar qabul qilish nazarda tutilmoqda. Amaldagi qonunlar va istiqboldagi yillar nomlari bo'yicha qabul qilinayotgan davlat dasturlariga muvofiq, amaldagi qonunchilikni “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi qonun me'yorlariga muvofiqlashtirish jarayonlari davom etmoqda.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Korrupsiyaga qarshi kurashish qanday amalga oshiriladi?
2. Korrupsiyaga fuqarolik jamiyatining rivojlantirishiga qanday ta'sir etadi?
3. O'zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosati deganda nimahi tushunasiz?
4. Barkamol avlodni tarbiyalash qanay amalga oshiriladi?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.-491 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.-539 b.
3. Karimov I.A. Asarlari to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
4. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
5. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.-T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

II. AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN MATERIALLARI

1-mavzu

FUQAROLIK JAMIYATI FANINING PREDMETI, OB'EKTI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti.
2. Fuqarolik jamiyati fanining maqsadi va vazifalari.
3. Fuqarolik jamiyati – demokratik taraqqiyotning yuqori bosqichi.
4. Fuqarolik jamiyatining boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.

Tayanch tushunchalar:

fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, davlat hokimiyati, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, ijtimoiy gumanitar, jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma.

TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. O'zbekiston. 2018.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
4. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: "Ўзбекистон" 2010.
5. Odilqoriev T., Razzoqov D. Siyosatshunoslik. Darslik. – T: O'qituvchi, 2011.
6. Хасанов Р., Утамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016.
7. Утамуродов А. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси.-Т.: "Adabiyot ushqunlari", 2018.

Tarqatma materiallar

"Tezkor- so'rov savolari"

1. "Avesto"da adolatli jamiyatt o'g'risidag idastlabki qarashlarni bayon eting?
2. To'maris, Shiroq, Spitamen, Najmiddin Kubro kabi ozodlikkurashchilarining bosqinchilarga qarshi mardona kurashi haqida nimalarni bilasiz?
3. O'tmishda milliy davlatchilik negizlaridan mahrum bo'lishning sabablari nimalarda edi?
4. Markazlashgan ma'muriy boshqaruv va totalitar tuzumning salbiy oqibatlari haqida gapirib bering?
5. O'zbekistonda Prezidentlik boshqaruvi qachon joriy qilindi?
6. Fuqarolik jamiyati – demokratik taraqqiyotning yuqori bosqichi deganda nimani tushinasiz?

Demokratiya O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayoti tarixida tushunish qiyin bo‘lgan kontseptsiyalaridan biridir. O‘zbekiston milliy davlatchiligi tarixida «demokratiya» tushunchasi uchramaydi. Lekin, 3000 yillik tarixga ega bo‘lgan bugungi O‘zbekiston uchun uning ko‘rinishlari, «Demokratiya tamoyillarining negizlari bo‘lmagan degan xulosa qilish mumkinmi»

1-guruh. «Avesto» (e.o. VII-VI), Beruniy, Xorazmiy, «Siyosatnoma» (XI asr) «Qobusnoma», «Xidoya», «Qutadg‘u bilig», manbalardan foydalanib o‘z fikringizni asoslang.

2-guruh “Temur tuzuklari”, «Shayboniynoma», «Xorazm shajarasi», A. Navoiy asarlari, M.Ulug‘bek, «To‘rt ulus tarixi»dan va h.k. manbalardan foydalanib o‘z fikringizni asoslang.

“B.B.B. texnologiyasi”

“Aqliy hujum” strategiyasi

№	Tushuncha	Bilaman “+”, Bilmayman “-”	Bildim “+”, Bila olmadim “-”

Strategiya talabalarni mavzu xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, o‘z tasavvurlari, g‘oyalardan ijobiy foydalanishga doir ko‘nikma, malakalarni hosil qilishga rag‘batlantiradi. U yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha orginal (o‘ziga xos) echimlarni topish imkoniyati tug‘iladi. Strategiya mavzu doirasida ma’lum qarashlarni aniqlash, ularga muqobil g‘oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi

2 - MAVZU

FUQAROLIK JAMIYATI G‘OYALARI EVOLYUTSIYASI.

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati haqida g‘oyalar evolyutsiyasi.
2. Fuqarolik jamiyati haqidagi nazariyalar va uning xususiyatlari.
3. Fuqarolik jamiyati haqidagi zamonaviy konsepsiyalar.
4. Fuqarolik jamiyati - insoniy taraqqiyot uchun zaruriyat sifatida.

Tayanch tushunchalar:

G'oya, nazariya, konsepsiya, fuqarolik jamiyati, demokratik davlat, adolatli jamiyat, fuqarolik jamiyatining antik, diniy va mumtoz paradigmalari. struktura (tuzilma), ijtimoiy (sotsial), sotsial struktura, jamiyat, fuqarolik jamiyati, sotsial qatlamlar, sotsial guruhlar, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning huquq va erkinliklari, fuqarolik jamiyatining strukturasi, fuqarolik jamiyati institutlari, nomarkazlashtirish, huquqiy davlat, o'zini o'zi boshqarish, ommaviy axborot vositalari, nodavlat notijorat tashkilotlar, uchinchi sektor, harakatlar, elita, o'rta qatlam (sinf), quyi qatlam, erkinlashtirish, huquq.

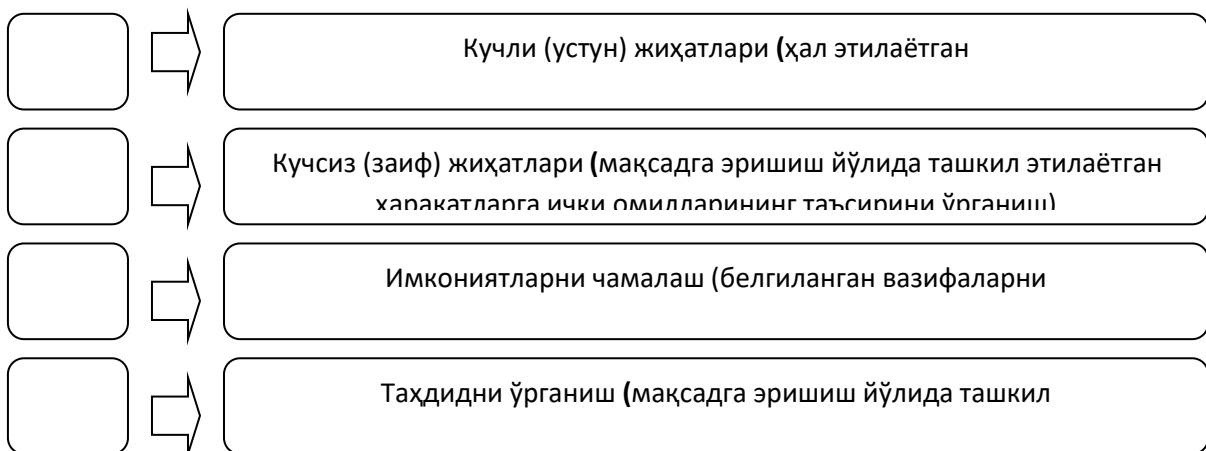
TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. O'zbekiston. 2018.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
4. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: “Ўзбекистон” 2010.
5. Odilqoriev T., Razzoqov D. Siyosatshunoslik. Darslik. – T: O'qituvchi, 2011.
6. Хасанов Р., Утамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016.
7. Утамуродов А. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси.-Т.: “Adabiyot ushqunlari”, 2018.
8. Bo'rieva M. "O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti" o'quv qo'llanma. T.: TDYUI, 2006.
9. O'zbekiston: siyosiy islohotlar strategiyasi, erishilgan natijalar va istiqbollar. - T.: "Akademiya", 2010.

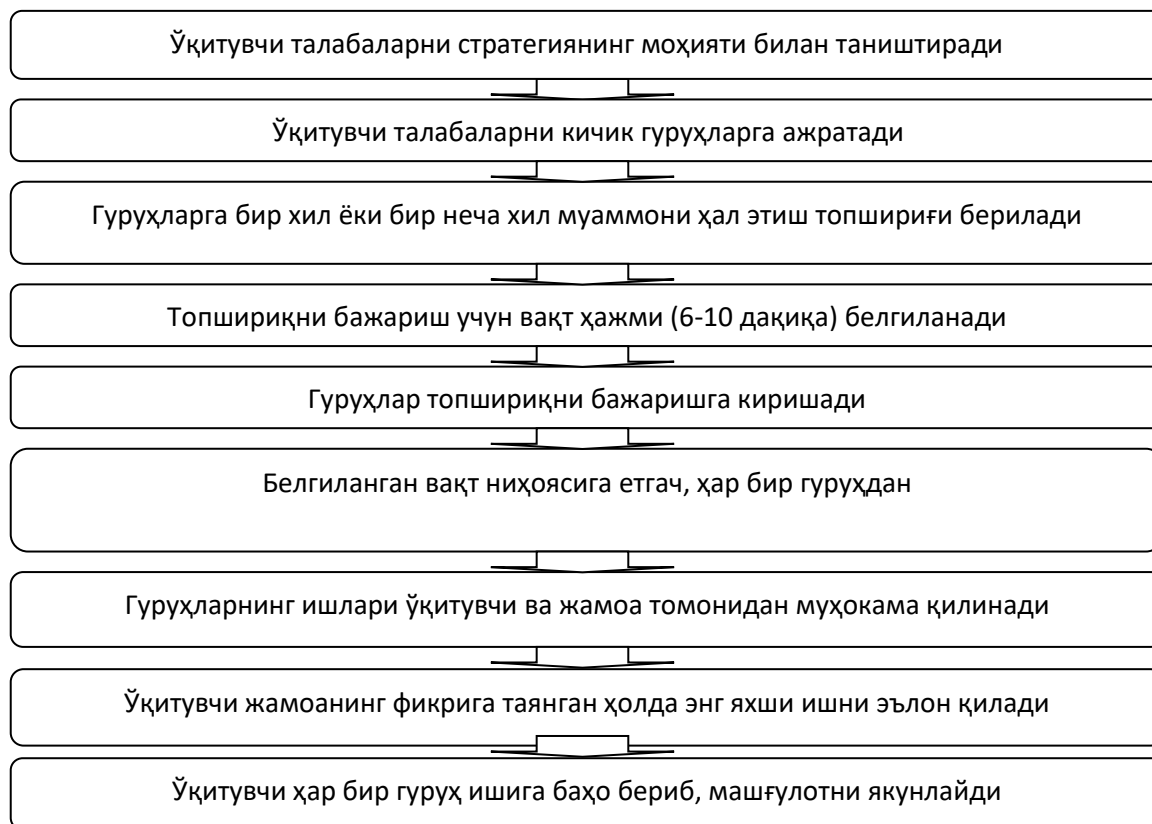
"Swot-tahlil" strategiyasi

Strategiya muammoning asosiy to'rt jihatini yoritishga xizmat qiladi. Talabalar mavzuning mazmuniga mos muammolarni atroflicha o'rganish orqali mohiyatini yoritadi, ularni keltirib chiqaruvchi omillarni izlab, hal qilish imkoniyatlarini topadi.

U yordamida muammoning quyidagi to'rt jhati tahlil qilinadi:

Mashg'ulotlarda strategiyani qo'llash tartibi quyidagicha:

Tarqatma materiallar

“Tezkor- so'rov savolari”

1. Fuqarolik jamiyati haqida g'oyalar evolyutsiyasi.
2. Fuqarolik jamiyati haqidagi nazariyalar va uning xususiyatlari.
3. Fuqarolik jamiyati haqidagi zamonaviy konsepsiyalar.
4. Fuqarolik jamiyati - insoniy taraqqiyot uchun zaruriyat sifatida.

Reja:

1. G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi.
2. Rivojlangan mamlakatlarnig fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida hamkorlik.
3. SHarq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari.
4. Rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotinig modernizatsiyalashuvida fuqarolik jamiyati instutlarinin o'rmi.

Tayanch tushunchalar:

ijtimoiy sheriklik, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, Germaniyada “uchinchi sektor” fuqarolik jamiyati sifatida, gil'diy-shahar(townsmen) sifatida shakllantirgan zamonaviy fuqarolik jamiyati modelini yaratish, innovatsiya, ijtimoiy innovatsiya, o'zbek modeli fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolik jamiyati, urbanizatsiya, intellektual salohiyat, ekologik muammo, aqlli shahar, ,logistika, ijtimoiy himoya, virtual borliq, texnologik innovatsiya, axborot-kommunikatsion texnologiya, elektron hukumat, internet, axborotlashgan jamiyat, elektron imzo, elektron tijorat.

TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. O'zbekiston. 2016
2. SH.Mirziyoev.“Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi” 2016 y 7 dekabr. O'z.Resp.Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi.
3. 2017-2021 yillarda Uzbekiston Respublikasini rivojlanishining beshta ustuvor yunalishlari buyicha XARAKATLAR STRATEGIYASI
4. Gafarli M.S., Kasaev A.CH. Rivojlanishning O'zbek modeli: tinchlik va barqarorlik-taraqqiyot asosi. –T.: O'zbekiston, 2000.
5. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. T.-Ma'naviyat. 2008
6. Ergashev.I va boshqalar. ”O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti”. Darslik. T.: Akademiya, 2005.
7. Azizxonov A.T. va boshqalar. ”O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti”. T.: “DITAF”.2001.
8. O'zbekiston: siyosiy islohotlar strategiyasi, erishilgan natijalar va istiqbollar. - T.: “Akademiya”, 2010.

Tarqatma materiallar

“Tezkor- so’rov savolari”

1. G‘arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi.
2. Rivojlangan mamlakatlarnig fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida hamkorlik.
3. SHarq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari.
4. Rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotinig modernizatsiyalashuvida fuqarolik jamiyati instutlarinin o‘rni.

“Insert” texnikasining qoidasi

1. Matnni o‘qib chiqing.
2. Olingan ma’lumotlarni diqqat bilan o‘rganib, sohalarga ajrating. Qalam bilan har bir qatorga quyidagi belgilarni qo‘yib chiqing:
 - V – bilaman;
 - + – yangi ma’lumot;
 - bilanlarimga zid;

1. “Insert” texnikasidan foydalangan holda matnni o‘qib chiqing?
2. Olingan ma’lumotlarni individual sohalarga ajrating. Qalam bilan qo‘yilgan belgilar asosida BBB jadvalini to‘ldiring.

BBB texnikasining qoidasi.

№	Mavzu savollari	Bilaman	Bilishni istayman	Bilib oldim
1	2	3	4	5
1.	G‘arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi.			
2.	Rivojlangan mamlakatlarnig fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni bilasiz?			
3.	SHarq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari.			

Reja:

1. Fuqaro, fuqaviylikning mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari.
2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari.
3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni.
4. Faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari.

Tayanch tushunchalar:

: Jamiyat, davlat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqaroviylik, fuqaroviy ong, faollik, ijtimoiy faollik, huquqiy davlat, fuqaroviy faollik, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy makon, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy jarayonlar, davlat va fuqaro munosabatlari. Fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik madaniyati, fuqarolik burchi, fuqarolik mas'uliyati, yoshlar, yoshlarga oid davlat siyosati, komil inson, barkamol avlod.

TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. 2017-2021 yillarda Uzbekiston Respublikasini rivojlanishining beshta ustuvor yunalishlari buyicha XARAKATLAR STRATEGIYASI.
2. Abulqosimov X. va boshqalar "Ijtimoiy iqtisodiy jarayonlarni boshqarish" -T., "G'afur G'ulom", 2007.
3. Otamurotov S. Hokimiyat va demokratiya mutanosibligi. — "Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar", 1-2-sonlar, 2003.
4. Bo'rieva M. "O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti" o'quv qo'llanma. T.: TDYUI, 2006.
5. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati institutlari. O'quv qo'llanma.- Toshkent: Akademiya, 2006.
6. Otamurotov S., Quvvatov N. Kuchli davlatdan — kuchli jamiyatga: Oliy o'quv yurtlar uchun o'quv qo'llanma (mualliflar jamoasi). Istiqol, demokratiya fuqarolik jamiyati. — T.:2003.
7. 13. Jumaev R.Z. Davlat va jamiyat: demokratlashtirish yo'lida. — T.: «SHarq», 1998.

Tarqatma materiallar**"Tezkor- so'rov savollari"**

1. Fuqaro, fuqaviylikning mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari.
2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari.
3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni.
4. Faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari.

AMALIY MASHGULOT REJASI

2. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati.
2. Jinoiy jazolarni liberallashtirish-qonun ustuvorligining muhim sharti.
3. Qonun ustuvorligining O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini qurishdagi ahamiyati.
1. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklarining kafolati.

Tayanch tushunchalar:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonun ustuvorligi, huquq va erkinliklari, jinoiy jazolarni liberallashtirish, huquqiy ong va madaniyat, huquqiy davlat, hokimiyat tarmoqlari, saylov, saylov huquqi, adolat, sud-huquq tizimi. Fuqarolik jamiyati, iqtisodiy omil, huquqiy davlat, xususiy mulk, iqtisodiy qadriyatlar, umumjamoaviy manfaat, o‘rta qtlam, mulkiy munosabatlar, iqtisodiy elita, bozor munosabatlari, ishchilar, mulkdorlar.

TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. O‘zbekiston. 2016
2. SHavkat Mirziyoev “Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini Ta’minlash- yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi” 2016 yil 7 dekabr, Toshkent, “O‘zbekiston” 2017 yil. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qiliganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza, 2016 yil 7 dekabr.
3. Karimov I.A. Asarlari va to‘plami. T. O‘zbekiston. 1996-2016yy
4. Azizxo‘jasv A.A., Husanov O.T., Azizov X. Konstitutsiyaviy huquq. — T.: «Akademiya», 2001.
5. O‘zbekistonda davlat qurilishi sohasidagi islohotlar va huquqsiyosat: rivojlanish bosqichlari, erishilgan natijalar va istiqboli. - T.: “Akademiya”, 2010.
6. Bo‘rieva M. ”O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti” o‘quv qo‘llanma. T.: TDYUI, 2015
7. O‘zbekistonda davlat qurilishi sohasidagi islohotlar va huquqiy siyosat: rivojlanish bosqichlari, erishilgan natijalar va istiqboli. - T.: “Akademiya”, 2010.
8. Qirg‘izboev M. Fuqarolik jamiyati institutlari. O‘quv qo‘llanma.- Toshkent: Akademiya, 2006.

Tarqatma materiallar

“Tezkor- so’rov savolari”

1. O‘zbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilini izohlab bering?
2. O‘zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasining o‘zaro munosabatlari qanday?
3. O‘zbekistonda davlat hokimiyati tizimining bo‘linish printsiplarini bayon eting?
4. Ikki palatali parlamentning bir palatali parlamentdan farqi nima?
5. Qonunchilik palatasi va Senatni shakllantirish tartiblari nimalardan iborat?
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatini shakllantirish tartibi saylov qonunchiligida qanday belgilangan?

O‘quv topshiriq

Munozara uchun savollar

1- guruh.

1. Demokratik huquqiy davlat qonun asosida faoliyat ko‘rsatadigan, qonun asosida nafas oladigan, qonun belgilab bergan chiziqdan har qanday holatda chiqmaydigan davlatdir. Demokratik huquqiy davlatning eng oliy so‘zi ham, obro‘ e‘tibori, ham qalbi, jon tani va tirikligi qonndir desak bo‘ladimi? Yoki unga boshqacha ta’rif berish mumkinmi?

2 –guruh

2. O‘zbekistonda huquqiy davlatni qurish tarixiy an‘analar nuqtai nazardan zaminga ega emas. Balki, G‘arbiy Yevropa siyosiy tizimining rivojlanish tajribasi bizga to‘g‘ri kelmaydi? U holda qanday yo‘l tanlashimiz lozim?

“Charxpalak” uslubi qoidasi

3-4 guruhda talabalar ish olib boradi. Xar bir guruhga tugallanmagan fikrlardan iborat savollar yozilgan vatman qog‘ozi va to‘rt xil flamaster yoki marker beriladi. Savollar aylanib xar bir guruhdan o‘tadi, javoblar to‘ldiriladi va savol o‘z guruhiga kelgach o‘yin to‘xtatiladi. So‘ng javoblar yig‘ib olingach, doskaga yopishtiriladi va muhokama qilinadi. Har bir guruhdan vakil chiqib yozganlarining javoblarini o‘qib beradi. Eng asosli javob bergan guruh g‘olib hisoblanadi.

AMALIY MASHGULOT REJASI

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.
2. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi.
3. O'zbekiston saylov qonunchiligining rivojlanishi.
4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

Tayanch tushunchalar:

Demokratik institutlar, Demokratik erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to'g'ridan-to'g'ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish.

TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
3. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: “Ўзбекистон” 2010.
4. Odilqoriev T., Razzoqov D. Siyosatshunoslik. Darslik. – T: O'qituvchi, 2011.
5. Хасанов Р., Утамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016.
6. Утамуродов А. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси.-Т.: “Adabiyot ushqunlari”, 2018.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Saylov huquqi tahlilini talabalarga etkazish

Pedagogik vazifalar:

fuqarolik jamiyati institutlari hayotning o'ta muhim jihatlarini ochib berish;

- Fan va ta'limning ma'naviy yuksalishdagi o'rni va rolini ko'rsatib o'tish;
- erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to'g'ridan-to'g'ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish

O'quv faoliyati natijalari:

- Inson ma'naviy olami jamiyat etakchi omil ekanligini tushunadi;

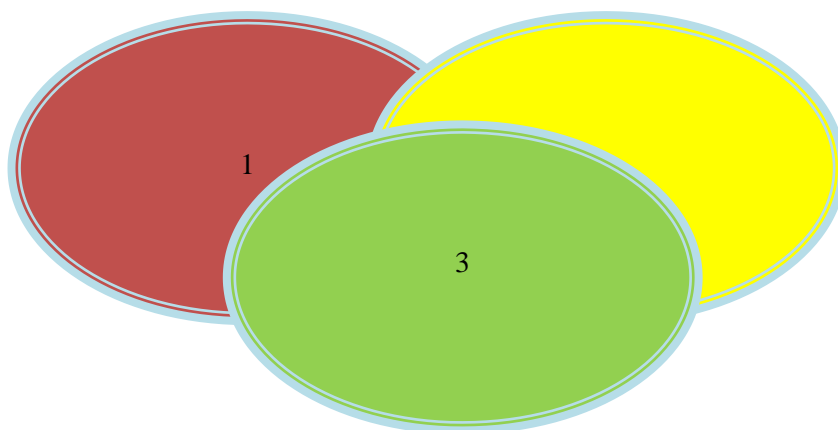
Ta'lim berish usullari: Ko'rgazmali ma'ruza, suhbat, taqdimot, tushuntirish

Ta'lim berish shakllari: Ommaviy, juftlik

Ta'lim berish vositalari: O'quv qo'llanma, proektor, grafik organayzerlar: klaster

Guruhlar	Diagrammaning tartib raqami	Topshiriqlar mazmuni
1- guruh	1-diagramma	
	2-diagramma	
	3-diagramma	

2-guruh	1-diagramma	
	2-diagramma	
	3-diagramma	

7-MAVZU

Korrupsiyaga qarshi kurash-fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti

AMALIY MASHGULOT REJASI

REJA:

1. Korrupsiya tushunchasi, korrupsiyaga qarshi kurashishning mazmun-mohiyati va uning milliy hamda xalqaro huquqiy asoslari.
2. “Korrupsiya qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining mazmuni va qo‘llash doirasi.
3. Korrupsiyaga qarshi kurash olib borishning yo‘llari va usullari.
4. Korrupsiya tushunchasi, korrupsiyaga qarshi kurashishning mazmun-mohiyati va uning milliy hamda xalqaro huquqiy asoslari

Tayanch tushunchalar:

Korrupsiyaning, siyosiy korrupsiyani, yuqori darajadagi korrupsiya, korrupsiyaga qarshi konvensiya, korrupsiyaga qarshi kurash, quyi darajadagi korrupsiya, aholining huquqiy savodxonligi, huquqiy madaniyatini oshirish, korrupsiyaga qarshi kurash sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, normativ-huquqiy hujjatlar.

TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. O'zbekiston. 2016
2. SHavkat Mirziyoev "Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini Ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" 2016 yil 7 dekabr, Toshkent, "O'zbekiston" 2017 yil. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza, 2016 yil 7 dekabr.
3. Karimov I.A. Asarlari va to'plami. T. O'zbekiston. 1996-2016yy
4. Azizxo'jasv A.A., Husanov O.T., Azizov X. Konstitutsiyaviy huquq. — T.: «Akademiya», 2001.
5. O'zbekistonda davlat qurilishi sohasidagi islohotlar va huquqsiyosat: rivojlanish bosqichlari, erishilgan natijalar va istiqboli. - T.: "Akademiya", 2010.
6. Bo'rieva M. "O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti" o'quv qo'llanma. T.: TDYUI, 2015
7. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati institutlari. O'quv qo'llanma.- Toshkent: Akademiya, 2006.
8. Хасанов Р., Утамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016.
9. Утамуродов А. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси.-Т.: "Адабиёт ушқунлари", 2018

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Korrupsiyaga qarshi kurash fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti orqali tahlilini talabalarga etkazish

Pedagogik vazifalar:

- Korrupsiyaga qarshi kurash hayotning o'ta muhim jihatlarini ochib berish;
- Fan va ta'limning ma'naviy yuksalishdagi o'rni va rolini ko'rsatib o'tish;

O'quv faoliyati natijalari:

- Inson ma'naviy olami jamiyat etakchi omil ekanligini tushunadi;

Ta'lim berish usullari: Ko'rgazmali ma'ruza, suhbat, taqdimot, tushuntirish

Ta'lim berish shakllari: Ommaviy, juftlik

Ta'lim berish vositalari: O'quv qo'llanma, proektor, grafik organayzerlar: klaster

"AQLIY HUYUM" METODI

Metod o'quvchi (talaba)larni mavzu xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, o'z tasavvurlari, g'oyalardan ijobiy foydalanishga doir ko'nikma, malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. U yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlarda ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha orginal (o'ziga xos) echimlarni topish imkoniyati tug'iladi. Metod mavzu doirasida ma'lum qarashlarni aniqlash, ularga muqobil g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

“YOZMA AQLIY HUJUM” METODI

Amalga oshiriladigan ishlar:

- Ajratilgan vaqt ichida talaba 3 ta g‘oyani ajratib qog‘ozga yozadi.
- qog‘oz uchta ustunga bo‘linadi;
- qog‘ozning yuqori qismiga o‘rtaga tashlangan umumiy muammo yozib qo‘yiladi;
- har bir ustunga bittadan g‘oya yoziladi;
- qog‘ozga yozilgan ma’lumotlar yonidagi sherigiga uzatiladi;
- sherigi taqdim etilgan g‘oyalarni o‘qib chiqadi va belgilangan vaqt davomida 3 ta yangi g‘oyani taklif qiladi.
- Qog‘ozni boshqa sherigiga uzatadi

Yuqoridagi tashkiliy ishlar yakunlangandan keyin talabalar tomonidan bayon etilgan g‘oyalar asosida guruhda muhokama boshlanadi va tanqidiy tahlil qilish asosida munozara o‘tkaziladi.

Nazorat va mustahkamlash uchun savollar

1. Jamiyatingi jtimoiy qatlamlari va ularning o‘ziga xos manfaatlari, xususiyatlari.
2. Jamiyatning ijtimoiy strukturasi doir dastlabki talqinlar.
3. Janubiy Sharqiy Osiyo mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining o‘ziga xos jihatlari.
4. Korrupsiya qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining mazmuri.
5. Korrupsiyaga qarshi kurashnig ustuvor vazifalari.
6. Fuqarolik jamiyati – korrupsiyasiz jamiyat.

Ma’ruza-anjumanining baxs-munozara shaklida o‘tilishini baholash mezonlari

Baholashning ball tizimi	1	Ma’ruzachilar 2	3	4
1. Doklad mazmuni (2,5)				
Mavzuga mosligi (1,5)				
Javobning mantiqiy to‘friligi (0,5)				
Xulosaning to‘friligi (0,5)				
2. Ma’lumotning taqdim etilishi (0,5)				
Reglamentga amal qilish (0,5)				
Jami: (3,5)				
Taqrizchilar:				
Dokladga ta’rif (3,0)		2		
Dokladning mazmunli jixati (1,2)				
Dokladning sayozligi (1,2)				
3. Reglamentga amal qilishi (0,6)				
Jami: (3,0)				
Opponent:				
		2		
1. Savollar:				
Savollar soni (xar biriga 0,3)				
2. To‘ldirish				
Soni (har biriga 0,2)				
Moxiyatiga ko‘ra (0,3)				
Jami: (3,0)				

III.MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Talabaning mustaqil ishi O'zR oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 21.02.2005 yil 34-sonli buyrug'i va institut rektori tomonidan 2005 yil 3 sentyabrda tasdiqlangan "Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to'g'risida Nizom" asosida tashkil etiladi.

Mustaqil ta'limda asosiy e'tibor talabaning berilgan mavzular (amaliy masalalar, topshiriqlar va keys- auditoriyadan tashqarida bajarishi, o'qib o'rganishi vash u yo'nalish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishiga qaratiladi. Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- darslik va o'quv qo'llanmalarining boblari va mavzularini o'rganish.
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruza qismini o'zlashtirish.
- maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- mustaqil ishlar, keys-stadilar bilan ishlash;
- fanga oida statistik ma'lumotlarni o'rganish, ularni tahlil qilish;
- talabaning o'quv-ilmiy – tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari yoki mavzularni chuqur o'rganish;

Faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari:

Masofaviy (diagnostik) ta'lim.

«Fuqarolik jamiyati» fanidan talabalarning mustaqil ishlarini referat, seminar, ma'ruza tayyorlash. Prezident asarlarini konspektlashtirish va boshqa shakllarda tashkil etilishi tavsiya etiladi. Mustqil ish mavzularini belgilashda ma'ruza va seminar mashg'ulotlari mavzularini to'ldirishga harakat qilinishi lozim.

4-jadval

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Dars soatlari hajmi
7 -semestrda		
1	Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari	2
2	Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi	2
3	Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va tamoyillari	2
4	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati	2
5	Xorij va O'zbekiston fuqarolik jamiyati institutini qiyosiy tahlil eting	2
6	Fuqaro, fuqaroviylk va faol fuqarolik pozitsiyasi	2
7	Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili	2
8	Saylov xuquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti	2
9	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti	2
10	Fuqarolik jamiyatida inson huquq va erkinliklarinig ta'minlanishi	1
	Jami:	19 soat

IV. GLOSSARIY

Absenteizm–(lot. qatnashmaslik) siyosiy ishtirokdan bosh tortish, siyosiy lokaydlik. U quyidagi sabablarga ko‘ra vujudga kelishi mumkin: shaxsda siyosiy madaniyat etarlicha shakllanmagani; guruhga mansublik hissining yo‘qotilishi yoki umuman bo‘lmaganligi; siyosiy institutlarga ishonchsizlikning nixoyatda kuchliligi; hokimiyatga ta‘sir eta olmaslik hissi; xayotdan mamnunlik. YA‘ni absenteizm xayotning ijtimoiy-siyosiy sharoitlaridan o‘ta darajada konikmaslik yoki o‘ta konikish natijasi bo‘la oladi. SHunga ko‘ra u hokimiyat ijtimoiy madaddan maxrumligini yoki siyosiy barqarorlikni anglatishi mumkin.

Avtarkiya–(gr. o‘z-o‘zini ta‘minlamok) ayrim davlatlar o‘z xo‘jaligini boshqa mamlakatlar ta‘siridan ajratib mustakil xo‘jalik sifatida rivojlantirishga qaratilgan siyosat nomi. U mazkur mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan xo‘jalik alokalarini o‘z manfaatlariga bo‘ysundirib, tovar importini cheklash va eksportni kuchaytirish kabilarni nazarda tutadi.

Avtonomiya–(gr. o‘z-o‘zini boshqarish, mustakillik) – muxtoriyat; hokimiyatni mustakil amalga oshirish yoki ma‘lum hududda zich bo‘lib yashayotgan alohida millatga davlat ichida beriladigan keng o‘z-o‘zini boshqaruv.

Avtoritarizm-siyosiy bo‘lmagan sohalarda shaxs va jamiyatning mustakil rivojlanishiga imkon beruvchi, siyosat soxasida shaxs yoki guruhning yakka xukmronligi. Avtoritar siyosiy tizimda ayrim, asosan – siyosiy faoliyat turlari ta‘qiqlanadi. Davlat shaxs erkinliklari, huquqlariga tajovuz kilmaydi, lekin ularning institutsional kafolatlari tizimini oxirigacha yaratmaydi. Bugungi kunda mavjud siyosiy tizim turlaridan eng kadimgisi. Bir qator afzalliklar va kamchiliklarga ega.

Agressiya–(lot. bosib olish) tajovuz, boskinchilik, bir yoki bir necha davlatning biror davlat, halk siyosiy mustakilligi va suverenitetiga qarshi harbiy kuchni noqonuniy tarzda qo‘llashi. Agressiya to‘g‘ridan-to‘g‘ri, bivosita, qisman amalga oshirilishi mumkin. Har qanday vaziyatda u keskinlik ortishi, qurbonlar, siyosiy va boshqa vaziyatlarning nobarqarorlashuviga olib kelishi mumkin. Halqaro huquqda agressiya uchun halqaro huquqiy javobgarlik tamoyili amal kiladi.

Adaptatsiya siyosiy–(lot. moslashish) siyosiy tizim, siyosiy tuzilmalarning atrof-muxit talablariga moslashishi jarayoni. U siyosiy tizim oldida turgan vazifalar o‘zgarishi, yangi maqsadlar aniqlanishi, muammolarni hal qilish uchun yangi yondoshuvlar ishlab chiqilishida namoyon bo‘ladi.

Adept– (lot. erishgan) biror ta‘limot, g‘oyaning ashaddiy tarafdori, davomchisi.

Akkreditatsiya– (lot. ishonch bildirmok) 1) halqaro huquqda bir davlat qoshida ikkinchi davlat yoki halqaro tashqilot vaqilini shu davlat yoki tashqilot roziligiga ko‘ra tayinlash; 2) muxbirlarning biror axborot agentligi, davlat raxbari yoki halqaro tashqilot kotibiyatida (biror halqaro tadbir tashqiliy ko‘mitasi kotibiyati) tayinlanishi.

Aktor – (lot. arbob) siyosiy xayotda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bevosita ishtirok etuvchi siyosiy sub‘ekt. SHaxslar, guruhlar, partiyalar, sinflar, davlatlar v.x. ham aktor bo‘la oladi.

Alyans– (fr. ittifok) umumiy maqsadlarga erishish niyatida ayrim shaxslar, siyosiy partiyalar yoki davlatlarning birlashuvi, ittifoki.

Anarxiya– gr. 1) boshliqsiz, bebosh; 2) tartibsizlik, xaos.

Anklav– (fr. kulflamok) davlat hududining boshqa davlat hududi bilan o‘ralgan kismi.

Anneksiya– (lot. ko‘shib olish) biror davlat tomonidan boshqa davlat hududining zo‘ravonlik bilan ko‘shib olinishi, egallanishi halqaro huquqning ko‘pol buzilishidir.

Antinomiya– (fr. qonunga qarshi) bir xil darajaga asoslangan va to‘g‘ri deb e‘tirof etiladigan, lekin qarama-qarshi xukmlar to‘qnashuvi.

Antogonizm– (gr. kimgadir qarshi kurashaman) murosasiz qarama-qarshiliklar.

Argument–lot. isbotning asosi bo‘lib xizmat kiladigan mantiqiy dalil.

Aristokratiya – (gr.) 1) boshqaruv shakli: unda davlat hokimiyati imtiyozlarga ega oliy tabakaga tegishli, u monarxiya va demokratiyaga qarshi turadi; 2) oliy tabaka, kaysidir sinfning imtiyozlarga ega kismi (masalan, O‘zbekiston hududida – beklar, to‘ralar singari). U alohida huquq va imtiyozlardan foydalanadi, siyosiy ta‘sirga ega bo‘ladi.

Artikulyasiya– (lot. bo‘g‘in-bo‘g‘in,tushunarli so‘zlash) siyosiy tizim funksiyasi. U qaror qabul kiluvchi tashqilotlarga talablarni bayon etish vazifasini bajaradi. Demokratik siyosiy tizimlarda bu vazifani – manfaat guruhlar, siyosiy partiyalar, parlament; avtoritar siyosiy tizimlarda – korporativ institutlar bajaradi.

Aspekt– (lot. tur) 1) predmet, tushuncha, hodisa, ushbu damda qabul qilinayotgan nuqtai nazar; 2) biror hodisaga ma‘lum jihatdan yondashish.

Assambleya- (fr. yig‘ilish) 1) ayrim davlatlarda oliy davlat organi; 2) Birlashgan Millatlar Tashqilotining (BMT) bosh organi, barcha a‘zo davlatlar delegatsiyalarining umumiy yig‘ilishi.

Attashe– (fr. biriktirilgan) 1) kichik diplomatik daraja; 2) elchixon va diplomatiya tarkibidagi lavozimli kishi.

Audiensiya– (lot. tinglash) davlat boshlig‘i yoki yuqori lavozimli shaxslarning rasmiy qabul marosimi.

Ballotirovka–(balles – fr. shar) biror masalani ovoz berish yo‘li bilan hal etish, tashqilot (ko‘mita v.x.) a‘zolarini saylash. Avvallari ovoz berishning eng keng tarkalgan usuli - qora va oq rangdagi sharlarni xumga tashlash bo‘lgan. Atama shundan kelib chiqqan; ovozga ko‘ymok, saylamok.

Banda– jinoyatkorona maqsadlar uchun birlashgan guruh.

Bikameralizm – parlamentning ikki palatali tizimi.

Bipatrid– ikki yoki bir nechta davlat fuqaroligiga ega shaxs.

Bixeviorizm– (ingl. xulk-atvor) Amerika ijtimoiy fanlaridagi yo‘nalish. U insonning xulk-atvori motivlarini, javob reaksiyalarini o‘rganish zarurligi, shu tariqa ijtimoiy fanlar o‘zlarining «gumanitar cheklanganligini» engib o‘tishi, hamda isbotliligi va aniqlik darajasiga ko‘ra tabiiy fanlarga yaqinlashuvi asoslanadi.

Blef– ingl. - maqtanchoklik va boshqa maqsadlarda qilingan uydirma, yolg‘on, mavjud bo‘lmagan kuchlar va vositalar bilan qo‘rqitishish.

Boshqaruv– turli tizimlarning (biologik, ijtimoiy-siyosiy texnologik) funksiyasi. U shu tizimlarning muayyan tuzilishini saqlab turadi, faoliyat tartibini ta‘minlaydi, dasturlar maqsadlarini amalga oshiradi.

Brifing– (ingl. yo‘l-yo‘rik) muayyan masala bo‘yicha hokimiyat nuqtai nazarini vakolatli shaxslar tomonidan bayon qilinishiga bag‘ishlangan qisqa matbuot kengashi.

Bumerang– ingl. - biron narsa, tomon, shaxs va hokazoga qarshi qaratilgan dushmanona harakatning uni boshlagan narsa, tomon, shaxs va x.k. kaytib kelishi.

Byurokратиya– fr. o‘ziga xos funksiyalar va imtiyozlarga ega, boshqaruv bilan bog‘lik guruh, qatlam. M.Veber oqilona byurokратиya tushunchasini ishlab chikdi: yuqori malakali, oqilona, qonunlar asosida faoliyat ko‘rsatuvchi boshqaruv kadrlari tizimi.

Validlik– respondentdan olingan axborotni verifikatsiya ma‘lumotlari bilan kiyoslash. Validlik o‘lchov haqiqiyliги mezonidir.

Vasika– (ar. shartnoma, kelishuv, majburiyat) musulmon mamlakatlarida, shu jumladan, inkilobga kadar O‘rta Osiyoda amalda bo‘lgan er-suv, uy-joy yoki boshqa mulkning oldi-sotdisi yoki ma‘lum shart bilan ijaraga ko‘yilganligi to‘g‘risidagi yuridik hujjat, shartnoma.

Vassal–lot. itoatdagi, karam davlat yoki shaxs.

Verbal– lot. og‘zaki, so‘zda ifodalangan.

Verdik–(ingl. to‘g‘ri aytilgan) qaror, xukm.

Verifikatsiya– (lot. haqiqiy qilmoq) guvohlik, haqiqiyliğining isboti. Respondent xabar beradigan ma‘lumotlarning aniqligini o‘lchash uchun zarur dalillarni to‘plash, olish jarayoni.

Veto– (lot. ta‘qiqalayman) davlat boshlig‘i yoki parlament oliy palatasining qonun chiqaruvchi tashqilot qabul kilgan qonunni kuchga kirishini bir muddatga to‘xtatib qo‘yish yoki uni kuchga kiritmaslik huquqi: mutlok veto, kechiktiruvchi veto.

Volyuntarizm– (lot. iroda) ijtimoiy-siyosiy amaliyotda ayrim shaxslar sub‘ektiv istaklari va o‘z bilganlaricha qabul kilgan qarorlariga suyanish.

Votum– (lot. istak) hokimiyat faoliyatiga ishonch yoki ishonchsizlikni bildiruvchi, ovoz berish yo‘li bilan qabul qilinadigan qaror.

Garant– (fr. kafil) kafolat beradigan va uning bajarilishini kuzatib turuvchi shaxs, tashqilot, davlat.

Genezis-gr. kelib chiqish, paydo bo‘lishi, rivojlanish jarayoni.

Geterogen-xilma-xil, sifat jihatidan turli negizlardan iborat.

Gildiya tizimi– (nem. korporatsiya) elitalarni shakllantirish tizimlaridan biri. Unga 1) yopiqlik, yuqori lavozimlarga elitaning quyi qatlamlaridan nomzod tanlash, yuqoriga siljishning pog‘onaviyligi; 2) lavozimlarni egallash uchun ko‘plab rasmiy shartlarning mavjudligi; 3) tanlovni alohida imtiyozli kichik guruh amalga oshirishi; 4) mavjud etakchi tipini tiklashga, yaratishga, saqlab kolishga harakat qilinishi xos.

Devalvatsiya– (qiymatning pasayishi) milliy pul birligi qiymatining qonun bilan pasaytirilishi. U mamlaktlarning savdo va to‘lov balanslari pasayib ketishi, valyuta zaxiralarning kamayib ketishi, milliy valyuta kursining tushib ketishi bilan bog‘lik.

Dezinformatsiya– (fr. axborotni inkor etish) ijtimoiy fikrni chalg‘itish maqsadida tarkatiladigan yolg‘on ig‘vo axborot.

Deideologizatsiya– (lot. mafkurani bekor qilish) ijtimoiy qarama-qarshiliklar yo‘q qilinishi bilan xozirgi dunyoda mafkuraning yo‘q bo‘lishini asoslovchi konsepsiya. Unga ko‘ra ilmiy–texnik taraqqiyot muammolarni mafkura ta‘siridan xoli ilmiy va texnik vositalar bilan hal qilish imkonini beradi.

Deklarativ- umumiy, asoslanmagan, konkretlashtirilmagan bayonot.

Delimitlash- (lot. chegaralarni oʻrnatish) davlat chegarasini, uning oʻtish joylarini batafsil tavsiflash va boshqa davlat bilan bu xakda tuzilgan shartnomaga asosan uni haritaga tushirish.

Demagog- (gr. halkni ergashtiraman) oʻz faoliyatida koʻpchilikni chalgʻitadigan usullardan foydalanuvchi kishi; faqat oʻz manfaatini koʻzlovchi siyosatchi.

Demarkatsiya- (fr. ajratib, cheklab qoʻyish) - chegaradosh davlatlar oʻrtasida tuzilgan shartnoma va bitimlarga asosan davlat chegaralarini aniqlash va uni maxsus chegara belgilari bilan belgilash. Demarkatsiya chizigʻi - sulx tuzgan ikki dushman armiyasi oʻrtasidagi chiziq.

Demarsh- (fr. diplomatik chiqish) bir hukumat yoki uning idoralari boshqa hukumatga iltimos, norozilik, ogoxlantirish va boshqa ogʻzaki yoki yozma bayonotlar bilan murojaat qilishi.

Demilitarizatsiya- (lot. harbiy... K bekor qilinishi) biror davlat yoki uning maʼlum bir hududining toʻla yoki qisman qurolsizlanishi. Davlatning qurolli kuchlarga, harbiy istexkom va bazalarga, harbiy sanoat va boshqalarga ega boʻlishini toʻla yoki qisman taʼqiqlab qoʻyuvchi halqaro shartnoma bilan belgilanadi.

Demiurg- (gr. bunyod etuvchi, yaratuvchi, faol, sergʻayrat kuch) Qadimgi YUnonistonda oliy hukumat vakili.

Demobilizatsiya – fr. 1) armiya shaxsiy sostavi sonini kamaytirish yoki haqiqiy xizmat muddatini oʻtab boʻlgan harbiy xizmatchilarni boʻshatish; 2) qurolli kuchlarni, shuningdek, halk xoʻjaligining muayyan tarmoklarini harbiy holatdan tinchlik holatiga oʻtkazish; 3)(majoziy maʼnosi) faollikning, xushyorlikning, quvvatning tushib ketishi.

Demografiya – (gr. halk kezaman) aholi tarkibini - uning jinsi, yoshi, mashgʻuloti va boshqa belgilariga qarab - harakati, tugʻilish, nikohi, oʻlimi va x.k. jarayonlarni oʻrganuvchi fan.

Demokratlashtirish- demokratiya tamoyillarini oʻrnatish, demokratik tuzum barpo qilish, demokratik tadbirlarni amalga oshirish.

Demokratiya – (gr. halk hokimiyati) halkni hokimiyat manbai deb tan olishga, uning davlat ishlarini hal qilish huquqini, boshqa huquq va erkinliklarni keng qamrovi bilan birgalikda tan olinishiga asoslangan siyosiy tizim. Vakolatli davlat institutlari (parlament va boshqa saylanuvchi muassasalar) va toʻgʻridan-toʻgʻri davlat institutlari (referendumlar, jamoatchilik tashqilotlari faoliyati va x.k.) ajratiladi.

Demokratiya tadbirlari- saylovlar, saylangan mansabdor shaxslarning hisobotliligi, vakillarni chakirib olish, qonun loyihalari va boshqa hujjatlarni umumhalk muxokamasi, referendumlar, soʻrovlar, namoyishlar, yigʻilishlar, sʻezdlar, chet el tashriflari va x.k. halkning davlat va jamiyat ishlarida keng qamrovli va samarali ishtirokini taʼminlovchi tadbirlar.

Demokratiya tamoyillari- hokimiyat asosiy organlarining saylanishi, siyosiy plyuralizm, qarorlarning koʻpchilik ovozi bilan qabul qilinishi, kamchilikning oʻz nuqtai nazariga ega boʻlishi va uni oshqora ifodalash hamda himoya kila olish huquqi.

Demos- (gr. halk) Kadimgi YUnonistonda aholining oq suyak, zodagonlarga qarama-qarshi qoʻyiladigan kismi. Qullar demos tarkibiga kirmagan.

Denaturallashuv- bir davlat fuqarosining ana shu davlat fuqaroligidan chiqishi yoki undan maxrum qilinishi.

Denatsifikatsiyalashuv- fashistlar Germaniyasi ustidan g'alaba qozonilganidan so'ng u erda natsizmni, natsional-sotsialistik partiyani, uning filiallari, boshqa fashistik tashqilotlarni tag-tugi bilan yo'qotishga, har qanday natsistik militaristik tashviqotning oldini olish, Germaniya siyosiy xayotini demokratik asosda qayta qurish uchun zamin yaratishga qaratilgan jarayon.

Denonsatsiya – fr. bir davlat tomonidan ikkinchi davlatga o'zaro tuzilgan shartnomaning bekor qilinganligi to'g'risida xabar berilishi.

Departament– fr. 1) ba'zi mamlakatlarda Vazirliklar, Senat va boshqa oliy organlar bo'limlarining nomi; 2) Fransiyada ma'muriy-hududiy birlik; 3) AKSH, SHveysariyada - vazirlik shunday nomlanadi.

Depozitar davlat– (lot. saqlab qo'yishga berilgan narsa) ko'p tomonlama shartnomalar tuzishda qatnashuvchi va ana shu shartnomaning shartlariga muvofiq o'z zimmasiga shartnoma matnini, shartnoma ratifikatsiya qilingani, unga boshqa davlatlar qo'shilgani to'g'risidagi ma'lumotlar, hujjatlar saqlash burchini olgan davlat.

Deportatsiya– (lot. chiqarib yuborish) shaxsni davlat tashqarisiga majburan chiqarib yuborish.

Depressiya– (lot. bostirish) ruhiy tushkunlik, ezilganlik holati.

Deputat– (lot. yuborilgan) davlat hokimiyatining vakillik organlarida ish olib boruvchi halk vakili, ma'lum muddatga saylanadi.

Despotiya– (gr. cheksiz hokimiyat) hech qanday qonunlar bilan cheklanmagan hokimiyat shakli, mutlok hokimiyatga, qonunsizlikka, o'zboshimchalik va zo'rvonlikka asoslangan monarxiya.

Determinatsiyalashuv, determinizm– (lot. belgilash) tabiat va jamiyatdagi barcha hodisalarning ob'ektiv-qonuniyligi va besabab bo'lmasligini asoslovchi falsafiy qarashlar majmui.

Definitsiya– (lot. ta'rif) tushunchaning aniq ta'rifi, mazmunini aniqlash.

Deflyasiya– (lot. puflab tashlamok) inflyasiya davrida hokimiyat tomonidan amalga oshiriladigan bir qator tadbirlar uyg'unligi. Ular muomaladagi pullar miqdori va berilayotgan kreditlar xajmini qisqartirishga qaratilgan. Maqsad-pulning harid qobiliyatini oshirish.

De-fakto– lot. darxaqiqat, xaqiqatda mavjud bo'lgan, biroq yuridik jihatdan rasmiylashtirilmagan.

Defekt– nuqson, shikast, kamchilik.

De-yure- lot. huquqiy, huquqga ega, rasmiy.

Diversifikatsiya– (lot. teng qilmoq) yalpi ko'p tarmokli rivojlanishga qaratilgan davlat siyosati.

Diversiya– (lot. cheklanish) maxsus tayyorlangan guruh yoki shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan qo'poruvchilik harakati.

Diktator– (lot. kat'iy buyuruvchi, aytganini qildiruvchi) Qadimgi Rimda favqulodda axvol yuz bergan vaqtda Cenat tavsiyasi bilan vaqtincha yoki muddatsiz qo'yiladigan va butun hokimiyatga ega xukmdor; biror boshqaruv yoki xo'jalik organida cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lgan shaxs.

Diktatura - biror sinf yoki guruhning siyosiy xukmronligi.

Dilemma– 1) bir-birini inkor etadigan ikki yo‘nalishdagi fikr yoki xulosa; bunda uchinchi yo‘l bo‘lishi mumkin emas; 2) vaziyatlar, sharoitlar yig‘indisi bo‘lib, unda ikki qarordan bittasini tanlab olish kerak bo‘ladi.

Dinamizm– (gr. kuch) rivojlanishning kuchli, tezkor, yuqori sur‘atlari. Sekin, qat’iyatsiz harakat, turg‘unlik, bir joyda turib kolishning aksi.

Diplomat– (fr. ikki buklangan kog‘oz) 1) chet mamlakatlar bilan vaqta bo‘lish yoki muzokaralar olib borish uchun hukumat tomonidan tashqi ishlar muassasasiga vakil qilingan lavozimli kishi; 2)(ma‘juziy ma‘nosi) boshqa kishilarga ustalik bilan muomalada bo‘ladigan va o‘z ishining nozik tomonlaridan, qonun-qoidalaridan, muzokaralar olib borish san‘atidan yaxshi xabardor bo‘lgan kishi.

Diplomatiya– tashqi munosabatlar yoki xorijiy ishlar to‘g‘risidagi fan. Tor ma‘noda - muzokara yuritish san‘ati yoki bilimi. Diplomatiya - davlat tashqi siyosati maqsad va vazifalarini amalga oshirish, uning huquq va manfaatlari, shuningdek, chet eldagi muassasa va fuqarolarini himoya qilish bo‘yicha davlatlar, hukumatlar, tashqi ishlar vazirlari, chet eldagi diplomatik vakolatxonalar, halqaro anjumanlardagi delegatsiyalarni rasmiy faoliyati.

Diskreditatsiya– fr. kimgadir bo‘lgan ishonchni emirish, kimningdir obro‘si, avtoritetini tushirish.

Dispersiya – (lot. tarkalgan, yoyilgan) siyosatda hokimiyatning bir markazda to‘planmay, butun jamiyatda yoyilishi, ko‘plab o‘zaro bog‘lik, uyg‘un, hokimiyat markazlarining mavjudligi. Demokratik siyosiy tizim xususiyatlaridan biri.

Disput– (lot. fikrlash, taxlil qilish, baxslashish) 1) og‘zaki ilmiy baxs; ommaviy ma‘ruzadan so‘ng avvaldan belgilangan opponentlar ishtirokidagi munozara.

Disskusiya– (lot. tadqiqot, tahlil) yig‘ilishda, matbuotda, xususiy suxbatda qandaydir masalani muxokama qilish, baxs.

Dogma - (gr. ta‘limot, shakllanib bo‘lgan fikr) konkret vaziyatga to‘g‘ri kelmay kolsa ham ko‘r-ko‘rona qo‘llanadigan qoida, hamma vaqt va sharoit uchun shak-shubxasiz, o‘zgarmas, deb hisoblanadigan xaqiqat.

Doimiy yashash senzi - qonun bilan belgilangan tartib. Unga ko‘ra, fuqaro saylov huquqiga ega bo‘lishi uchun muayyan mamlakatda ma‘lum muddat yashagan bo‘lishi kerak.

Doktrina - lot. ta‘limot, ilmiy yoki falsafiy nazariya, tizim -qarashlar, akidalar ko‘satmalar tizimi. Ba‘zan uni yaratgan shaxs nomini oladi. Maslan, Monro doktrinasi.

Identifikatsiya – (lot. o‘xshatmok, tenglashtirmok, baravarlamoq) anglash, tenglashtirish. Siyosiy identifikatsiya - u yoki bu siyosiy guruhga o‘zini boshqalaridan ajratish imkonini beruvchi barqaror belgilar, xususiyatlar birligi.

Ideokratiya– (gr. g‘oyalar hokimiyati) siyosiy qarorlar mafkuraviy tamoyillarga asosan qabul qilinuvchi, hamda siyosiy faoliyat mafkuraga asoslangan, iloxiyashgan siyosiy hokimiyat turi.

Ideologiya– (gr. g‘oya, ta‘limot) tasavvur va tushunchalar to‘g‘risidagi ta‘limot. Ijtimoiy ongning turli shakllarida (falsafa, siyosiy qarashlar, axloq, san‘at, din) ifodalangan tushuncha, tasavvur, g‘oyalar tizimi, mafkura.

Ierarxiya – gr. xizmat pog‘onasi quyidan yuqoriga qarab bir-biriga o‘tuvchi va ahamiyati ortib boruvchi mansab, unvonlar qatori.

Imidj– (ingl. tasavvur, obraz) odamlar ongida ob‘ekt xakida izchil va muayyan tasavvurlarni shakllantirish va unga ko‘shimcha kadriyatlar (ijtimoiy, siyosiy, ijtimoiy–ruhiy, estetik) xos, degan fikrni uyg‘otish orkali yanada kuchli va hissiy qabul qilinuvchi obraz. Siyosatda etakchi, raxbar imidji.

Inauguratsiya, inoguratsiya– (lot. bag‘ishlash) yangi saylangan davlat boshlig‘ining lavozimiga kirishishi tantanali marosimining nomi.

Individ– (lot. bo‘linmas, tur) alohida inson, shaxs.

Instansiya – (lot. nabatdagi) asosan davlat boshqaruvi (sud, ma‘muriyat), shuningdek, partiyaviy va kasbiy muassasalarda, yuqoriga itoat etuvchi organlar tizimidagi har bir bo‘g‘in.

Institutsionallashuv – rasmiylashgan, barcha e‘tirof etgan qoidalar, qonunlar, an‘ana va marosimlarga asoslangan ijtimoiy munosabatlarning barqaror na‘munalarining shakllanishi; institutlarning qonuniylashuvi jarayoni.

Interpretatsiya – talqin qilish, sharxlash; biror narsani muayyan nuqtai nazardan talqin qilish, tushuntirish, qarab chiqish (masalan, qonun moddasini talqin qilish).

Intriga – (lot. adashtirmok) 1) kirdikor; xiyla-nayrang; g‘arazli maqsad bilan yashirin qilinadigan harakat.

Insident – (lot. ro‘y beruvchi) odatda ko‘ngilsiz tabiatga ega vokea, hodisa, to‘knashuv.

Irratsional – lot. akl bilan tushunib bo‘lmaydigan, g‘ayri ilmiy, mistik, mavxum –

Kategoriya - (gr. xukm, ta‘rif) so‘zlashuv tilida tur, sinf, daraja, ma‘nolarida. Eng umumiy mantiqiy tushuncha, borlikning asosiy shakllari va munosabatlarini aks ettiradi.

Kvorum– lot. anjumanni (majlis, raxbarlar kengashi, s‘ezd va x.k.) boshlash va uning qarorlarini haqiqiy deb hisoblash uchun qonun yoki ustavda belgilangan qatnashchilar miqdori.

Kvota– (lot. kancha) kism, ulush, me‘yor; Saylov kvotasi – bir saylov okrugida bir nomzod saylanishi uchun zarur bo‘lgan ovozlarning miqdori.

Koalitsiya– (lot. birlashgan) muayyan maqsadlarga erishish uchun davlatlar, siyosiy partiyalar yoki boshqa tashqilotlar birlashuvi, ittifoki.

Kogorta– (lot. kattik jiplashgan bir-biriga sodik, hamfikir odamlar guruhi).

Kommunizm– (lot. umumiy) 1) ishlab chiqarish vositalariga ijtimoiy mulkchilikga asoslangan ijtimoiy-siyosiy tizim; 2) mafkura; uning negizida sinfsiz jamiyat, tenglik, ijtimoiy adolat g‘oyalari yotadi. Asosi – marksizm.

Kommunikatsiya – lot. xabar, aloka, xabar berish yo‘li.

Kompaniya– fr. qandaydir maqsadga qaratilgan ishlar, tadbirlar, harakatlar.

Kompromiss– (lot. kelishuv) ishtirok etuvchi tomonlarning o‘zaro yon bosishlari yo‘li bilan ziddiyatni bartaraf etish usuli; yon berish, kelishish, murosa.

Konvensional– (lot. shartga muvofiq) shartli, an‘analarga muvofiq keluvchi.

Konvensiya– (lot. shartnoma, bitim) biror maxsus masala yuzasidan davlatlar o‘rtasida tuziladigan shartnoma.

Konversiya– (lot. boshqa kiyofaga kirish) harbiy ishlab chiqarishni qisqartirish, o‘zgartirish; avval chiqarilgan davlat zayomi shartlarini o‘zgartirish.

Konvertatsiya– (lot. aylantirish) bir mamlakat pulini chet el puliga erkin almashtirishi.

Konsensus– (lot. bitim) fikr, muloxazalar birligi, o‘zaro kelishuv, ovoz beruvchilarning barchasining roziligi olingan xoldagina kuchga kiruvchi qaror qabul qilish shakli.

Konservativizm– (fr. saqlamok) ijtimoiy-siyosiy mafkura. U inkilobiy o‘zgarishlarni kat‘iyan rad etadi. Davlat va ijtimoiy xayotning tarixiy shakllarini, ayniksa oila, milliy o‘ziga xoslik, din, mulkchilik kabi institutlarda gavdalangan kadriyatiy asoslarini saqlab kolish va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Konsolidatsiya- mustaxkamlash, kuchaytirish.

Konfederatsiya- lot. 1) ittifok, hamjamiyat, qandaydir tashqilotlar birlashuvi; 2) mustakil (suveren) davlatlar ittifoki, ular bir yoki bir nechta organ tomonidan birlashtiriladi.

Konfessional – (lot. ikror) diniy. Masalan, dunyoviydan fark kiluvchi konfessional maktab.

Konformizm– (lot. o‘xshash) moslashuv; mavjud tartib, xukmron g‘oyalar v.x. larni sust qabul qilish; o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lmaslik.

Konfidensial– (lot. ishonch) maxfiy, o‘zaro bilinadigan.

Konsepsiya– (lot. idrok etish) 1)u yoki bu hodisaga nisbatan qarashlar tizimi; hodisalarni o‘rganish, anglash usuli; 2)olim, san‘atkor, yozuvchining umumiy maqsadi.

Kooptatsiya– (lot. saylash, tanlov, ko‘shimcha tanlov) saylanadigan organ tarkibini ko‘shimcha saylov o‘tkazmasdan to‘ldirish.

Korporatsiya– (lot. hamjamiyat) ittifok, birlashma, jamiyat. Xususiyl, guruhliyl, kasbiyl manfaatlar asosida birlashish.

Korrelyasiya– (lot. nisbat, o‘zaro munosabat) faqat bir-biri bilan o‘zaro takkoslanganda mazmunga ega bo‘lgan narsalar, tushunchalar.

Korrupsiya– (lot. sotib olish) mansabdor shaxs, siyosiy arbobbning boyish maqsadida o‘z mansabi bilan bog‘lik huquqlarini suiste‘mol qilishdan iborat jinoyat.

Latent– (lot. yashirin, ko‘rinmas) yashiringan, namoyon bo‘lmaydigan.

Legal- lot. qonuniyl, oshqora, ochik.

Legallashtirish- faoliyatiga ruxsat berish, uni qonunlashtirish.

Legitimlik– (lot. qonuniy) muayyan davlat hokimiyatining qonuniyligini a) fuqarolar tomonidan; b) halqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilishini anglatuvchi kadriyatiy tushuncha. Tarixan an'anaviy, harizmatik, oqilona-qonuniy shakllarda namoyon bo'ladi.

Liberalizm– (lot. erkinlik) mafkura, ijtimoiy-siyosiy harakat. U ijtimoiy imtiyozlar va avloddan-avlodga o'tuvchi hokimiyatga qarshi chikib burjua qatlamlarining qarashlarini o'zida mujassam etadi. Asosiy tamoyillari: individualizm, erkinlik, bozor va rakobatning mutlokligi, davlatni cheklash zarurligi (asoschilari I.Bentam, J.Mill, A.Smit, G.Spenser).

Liga– (fr. bog'lamok) ittifok, birlashma.

Lider- ingl. raxbar, etakchi, yo'l boshlovchi.

Lokallashtirish– (lot. mahalliy) biror hodisa, harakat v.x. lar ma'lum joy bilan cheklash, uning muayyan hududdan, joydan chetga chiqishiga yo'l ko'ymaslik.

Liberallashuv- kiyosiy politologiyada davlat va fuqarolik jamiyati munosabatlarini qamrovchi, xukmron elita nazorati ostidagi avtoritar tizimning qisman "ochilishi". U demokratlashuv jarayonining boshlang'ich nuqtasi sifatida karaladi.

Mandat- lot. 1) vakolat, topshirik; 2) biror kishi vakolatini tasdiklovchi hujjat.

Mandat komissiyasi- deputatlar, s'ezd ishtirokchilari vakolatini tekshiruvchi komissiya.

Manipulyasiya– (fr. ustalik bilan ishlatilgan xiyla; nayrang ishlatish) odamlarning tafakkurini ularning manfaatlariga zid ravishda o'zgartirishning mafkuraviy, ruhiy usullari tizimi.

Manifest– (lot. oshqora) 1) muxim siyosiy vokea munosabati bilan aholiga oliy hokimiyatning tantanali, yozma murojati; 2) siyosiy partiya, jamoat tashqiloti, va hokazolarning o'z qarashlari, dasturlari, qarorlarini bayon kilib yozgan murojaati.

Manifestatsiya– (lot. namoyon bo'lish) ommaviy ravishda birdamlik, norozilik yoki madadni ifoda qilish.

Manfaat siyosiy- hokimiyat bilan bog'lik, sub'ekt (ob'ekt) xayotining ijtimoiy (moddiy, milliy siyosiy) sharoitlarini o'zgartirish (saqlab kolish) asosidagi ongli (anglangan) extiyoj.

Marginal– (lot. chet, chekka) shaxs, ijtimoiy qatlam yoki guruh muayyan jamiyat uchun xos tuzilmalar, ijtimoiy-madaniy me'yorlar, siyosiy an'analar, xususiyatlarining ayrimlarini yoki barchasini yo'qotish. U aholi va individlarning jamiyat tarkibida gorizont va vertikal ko'chishi imkoniyatlari kengayishi bilan bog'lik.

Memorandum– (lot. nimani yodda tutish lozim) halqaro munosabatlarda – diplomatik suxbat chog'ida ko'riluvchi masalalar yozilgan varak. Memorandum nota mazmunini asoslash uchun unga ilova qilinadi yoki mustakil hujjat sifatida imzosiz va muxrsiz takdim qilinadi.

Menejment– (ingl. boshqaruv) samarali ishlab chiqarish faoliyatini tashqil etish, boshqarish.

Metod– (gr. tadkikod, yo'l) bilim olish, borlikni tadkik etish tadbirlari, usullari va jarayonlari birligi.

Metropoliya– gr. mustamlakalarga ega davlat.

Migratsiya– lot. joyini o'zgartirish, ko'chish, aholi, jonzotlarning siljishi, harakati.

Millatlararo ziddiyatlar– ijtimoiy ziddiyatlarning o'ziga xos, etnik ko'rinishi.

Miting– qandaydir masalani hal etish, echimini topish uchun chakirilgan yig‘in. Uning maqsadi munozara emas, odamlarni amaliy harakatga o‘tishlari uchun ruxan tayyorlash.

Modernizatsiya– (fr. zamonaviylashuv) an‘anaviy jamiyatdan zamonaviy jamiyatga o‘tish.

Mondializm– (fr. dunyo) barcha davlatlar va xalqlarning irqiy, diniy, etnik, milliy va madaniy farqlarni yo‘qotuvchi Jaxon Hukumati tomonidan boshqariluvchi tuzilmaga birlashishini asoslovchi mafkura.

Munitsipalitet– (lot. o‘z-o‘zini boshqaruvchi jamoa) shahar yoki kishlokdagi o‘z-o‘zini boshqaruv tizimi.

Negativ– lot. salbiy.

Neytralitet– (lot. unga ham, bunga ham tegishli bo‘lmagan) davlatning halqaro huquqiy holati. Doimiy va urush vaqtidagi neytralitet ajratiladi. Davlat bilan tinch-totuv yashash va uning mojarolariga aralashmaslik siyosatini anglatadi.

Neoliberalizm– yangi liberalizm – mumtoz liberalizm negizida XX asrning 50-60 yillarida rivojlandi. Neoliberalizm davlatning ijtimoiy funksiyalari kengayishini zarur, deb bildi. Siyosiy rollar aniq taksimlanishi to‘g‘risidagi tezis barcha siyosiy kuchlar konsensusi to‘g‘risidagi qoida bilan almashindi. Adolat, davlatni huquq bilan cheklash, hukumatning axlokiy kadriyat va tamoyillarga suyanishi, ommaning siyosiy jarayonda ishtiroki, elitalar rakobati zarurligi tan olindi. Neoliberalizmning moxiyatini qisqacha shunday ifodalash mumkin: davlat shaxsni bozor tizimining salbiy okibatlaridan himoyalashi zarur.

Nigilizm– lot. har qanday me‘yorlar, tamoyillarni inkor etish.

Nolegal– qonunsiz, qonun ta‘qiqlab ko‘ygan, qonunni cheklab qilingan, yashirin.

Nomenklatura– (lot. ismlar yozuvi) 1) bilim yoki faoliyatning biror maxsus soxasida qo‘llaniladigan terminlarning majmui, nomi; 2) yuqori tashqilotlar tomonidan tasdiklanadigan lavozimlar ro‘yxati. Sobik Sovet elitasining nomi.

Nota– (lot. belgi) bir hukumatning ikkinchi bir hukumatga rasmiy, yozma, diplomatik murojaati.

Obstruksiya– (lot. to‘sik) norozilik bildirish usuli, asosan parlamentlar faoliyatida noma‘kul qonun loyixasini muxokama qilish va qabul qilishga yo‘l ko‘ymaslikka qaratilgan parlament kurashi usullaridan biri. SHovkin solish, ishga alokasi bo‘lmagan uzundan-uzok nutklar so‘zlash va x.k. lar obstruksiya shakllaridan biri.

Oligarxiya– (lot. kamchilik hokimiyati) kichik guruhlarining siyosiy va iktisodiy xukmronligiga asoslangan boshqaruv shakli.

Opponent– (lot. e‘tiroz bildiruvchi) baxsda biror kishining fikriga, muloxazasiga e‘tiroz bildirib, uni qisman yoki to‘la rad etuvchi kishi.

Optatsiya– (lot. istak, tanlov) bir davlatdan ikkinchi davlatga o‘tayotgan hududda yashayotgan aholiga fuqarolikni tanlash huquqini berilishi.

Optimizm– (lot. eng yaxshi) xayotga, rivojlanish, kelajakka ishonch bilan sug‘orilgan dunyoqarash.

Orientatsiya– (lot. SHarq) 1) vaziyatni, ro‘y berayotgan vokealarni aniqlash; 2) siyosatdagi faoliyat yo‘nalishini aniqlab olish.

Oxlokratiya– (gr. «qora»lar hokimiyati) olomon xukmronligi.

Paradoks– (gr. kutilmagan) 1) barcha e'tirof etgan fikrga o'xshamaydigan, mantiqqa zid bo'lib ko'rinuvchi fikr; 2) odatdagi tasavvurlarga mos kelmaydigan kutilmagan hodisa.

Patsifizm– lot. urushga qarshi siyosiy harakat, qurbonlarga olib keluvchi kurashning har qanday shakllarini qoralaydi. Ishontirish, e'tikod yordamida urushlarning oldini olish mumkinligiga ishonadi.

Pessimizm– (lot. eng yomon) xayotga umidsizlik bilan qarash bo'lib, unga g'oyasizlik, ruhiy tushkunlik, kelajakka ishonchsizlik xos, antonimi - optimizm.

Piket- fr. 1) sokchilarning kichik otryadi; 2) ish tashlash vaqtida korxonaga kiritmaslik uchun korxonani ko'riklaydigan ishchilar guruhi; 3) talablar bayon etilgan shiorlarni navbatma-navbat ko'tarib, navbatchilik kilib turuvchi odamlar guruhi.

Plenar– (lot. to'la, umumiy) biror tashqilot, kengash, ko'mita, va x.k. larning barcha a'zolari ishtirokida o'tadigan yig'ilish.

Plutokratiya– (lot. boylik K hokimiyat) hokimiyat jamiyatining eng boy kismi vakillari ko'lida to'planadigan boshqaruv shakli.

Plyuralizm siyosiy– (lot. ko'plik) siyosatda qarashlar, g'oyalar, munosabatlar, tashqilotlar xilma-xilligi.

Polis- gr. shahar-davlat.

Poliarxiya– (gr. ko'p va boshqaruv) ko'pchilik boshqaruvi.

Politolog- siyosat soxasidagi mutaxassis.

Poppulizm- lot. tez orada natijaga erishish imkonini beruvchi siyosiy okim, «siyosatdagi uslub». U ommaning murakkab masalalarni oson tushuntirishlarga, oddiy, lekin chiroyli shiorlarga moyilligiga asoslanadi. Siyosiy faoliyatda poppulizm - puch va'dalar, yolg'on shiorlar vositasida hokimiyatga erishish (yoki unda kolish) uchun saylovchilarni chalg'itishda namoyon bo'ladi. «Halk ichiga kirish», «to'g'ridan-to'g'ri» mulokot poppulizm vositalaridir.

«**Postindustrial jamiyat**» - zamonaviy rivojlanish nazariyalarida bir qator davlatlarning bugungi holatini belgilash uchun qo'llanadigan tushuncha. Uni Bell kiritgan va shunday jamiyatning asosiy belgilarini ham ko'rsatgan: xizmat ko'rsatish iktisodiyotini yaratilishi, ilmiy-texnik mutaxassislar qatlamining ustunligi, jamiyatda nazariy bilimlarning yangiliklar va siyosiy qarorlarning manbai sifatidagi markaziy roli, texnologik o'sish «intellektual» texnikaning yangi turlarining yaratilishi. «Postindustrial jamiyat» ning turli konsepsiyalarini Z.Bjezinskiy, J.Gelbreyt, Toffler, A.Turen, Xabermaslar ishlab chiqishgan. «Postindustrial jamiyat» nazariyalarining paydo bo'lishi uchun asosni bir qator mamlakatlarda XX asrning 60-70-yillarida iktisodda ro'y bergan tarkibiy o'zgarishlar tashqil etdi. U og'ir sanoat o'miga yangi, «ilmga asoslangan» sohalarni ilgari surdi; «bilimlar industriyasi», kompyuterlashtirish rivoji, ko'p tarmokli axborot tizimlari ishlab chiqarishdagi markazlashuvni emirdi. YUqoridagi o'zgarishlar asosida jamiyatlarning tarixiy evolyusiyasi tarixiy (an'anaviy, agrar) industrial va postindustrial davrlarga bo'lindi. Bu davrlarning har birida turli institutlar etakchi rol o'ynaydi: an'anaviy jamiyatda–din va armiya; industrial jamiyatda-sanoat-moliya korporatsiyalari va postindustrial jamiyatda-universitetlar. «Postindustrial jamiyat» nazariyalarida jamiyat texnika, ijtimoiy qatlamlar, siyosat, ma'naviy kadriyatlar singari omillarning o'zaro ta'siriga asoslangan tizim sifatida karaladi; iktisod «xayot

sifati» ni yaxshilash uchun yoʻnaltiriladi; ijtimoiy dasturlar kengaytiriladi. Ziddiyatlar va ixtiloflar ijtimoiy-sinfiiy munosabatlar soxasidan jamiyatning industrial va postindustrial sohalari oʻzaro munosabatlari, iktisod va madaniyatga koʻchadi. SHuningdek, insonlarning tezkor texnologik oʻzgarishlarga moslashishi muammolari bilan bogʻlik keskinliklar ham mavjud.

Potensial– (lot. imkoniyat, quvvat) hali foydalanilmagan, biroq zarur vaqtda foydalanish mumkin boʻlgan imkoniyatlar.

Pragmatizm– (gr. faoliyat, amaliyot) amaliy va foydali natija beruvchi faoliyatnigina tan oladigan, politologiyaning nazariy- metodologik asoslaridan biri boʻlgan falsafiy, ijtimoiy, siyosiy qarashlar tizimi. Asoschisi Pirs (XIX asrning 70-yillari).

Prefektura- prefekt boshchilik kiladigan maʼmuriy boshqarma va u joylashgan bino.

Pretsedent– (lot. oldinda ketuvchi) oʻtmishda boʻlib oʻtgan va xozirgi vaqtda ana shunday harakatlar qilish uchun naʼmuna.

Primitiv– (lot. ibtidoiy, dastlabki) oddiy, tuzilishi murakkab boʻlmagan; kolok.

Prinsip– (lot. asos, birlamchi asos) nazariya, fan, siyosatda asosiy boshlangʻich qoida, bosh gʻoya; faoliyat, xulk-atvorlarning bosh qoidasi, tamoyili.

Prinsipial- amalda va nazariyada oʻz prinsiplari, eʼtikodiga izchil amal qilish; ishi va soʻzi oʻrtasida tafovut, ziddiyatning yoʻqligi.

Prioritet– (lot. birinchi) birinchilik.

Progress- lot. ilgari lama harakat: pastdan yuqoriga, oddiydan murakkabga tomon mukammalikka qarab rivojlanish. Teskarisi - regress.

Proteksionizm– (lot. xomiylik) davlatning milliy iktisodiyotini chet el rakobatidan himoyalashga qaratilgan iktisodiy va huquqiy siyosati.

Punktual– (lot. nuqta) aniq, batartib.

Radikal– lot. tub, asosiy, keskin.

Radikalizm– 1) biror masalani hal qilishda keskin harakat va tadbirlarni qoʻllash, murosasizlik; 2) soʻl qarashlarni ifodalovchi okim, harakat.

Ratifikatsiya– (lot. tasdiklamok) axdlashuvchi davlatlarning muxtor vakillari tomonidan tuzilgan halqaro shartnoma yoki bitimning oliy davlat hokimiyati tomonidan tasdiklanishi. Ratifikatsiya shartnomaga (bitimga) yuridik kuch beradi.

Ratsional– lot. okil, maqsadga muvofiq, asosli.

Reabilitatsiya– lot. 1) notoʻgʻri ayblangan yoki qoralangan kishining pok nomini, obroʻ-eʼtiborini qayta tiklash; 2) sud orkali yoki maʼmuriy tartibda avvalgi huquqlarni tiklash.

Reaksiyon– (lot. qarshi faoliyat) eski tartiblarga kaytish tarafdori, barcha ilgʻor, progressiv narsalarga qarshi.

Revansh– (fr. kasos) magʻlubiyat uchun oʻch olish; avvalgi magʻlubiyat oʻrnini bosuvchi yutuk.

Redemarkatsiya (chegaralarning)– davlat chegarasini joyda tekshirish va tiklash, hamda u erga qabul qilingan hujjatlar asosida chegara belgilarini o‘rnatish.

Rezidensiya– (lot. =arorgox) davlat, hukumat boshli=lari, chet mamlakatlar elchilari turadigan joy.

Rezolyusiya– (lot. ruxsat bermok) 1) qaror; 2) hujjat tepasida raxbarning yozma qarori.

Renegat– (lot. inkor etish) o‘z e’tikodini o‘zgartirib, rakiblar tomoniga o‘tgan inson.

Reprezentatsiya– fr. vakillik.

Respondent – (ingl. javob berish) anketa savollariga javob berayotgan, intervyu berayotgan shaxs.

Rotatsiya– (lot. aylanma harakat) hokimiyatning vakillik organlari tarkibini qisman (boskichma-boskich) yangilash.

Reket– qo‘rqitishish va kuch ishlatish yo‘li bilan qilinadigan zo‘ravonlik.

Sabotaj– (fr. poyafzalni bir-biriga urish) biror ishni atayin bajarmaslik yoki pala-partish, yuzaki bajarish; biror narsaning amalga oshishiga zimdan qarshilik ko‘rsatish.

Saylov– **davlat, partiyalar, tashqilotlari v.x. raxbar organlarini shakllantirish, ular tarkibiga vakillar yuborish, shuningdek, vakolatli majlislar, anjumanlarga vakillar tanlash bo‘yicha o‘tkaziladigan, odatda, tegishli qonunlar bilan tasdiklangan tadbirlar majmuidir.**

Satellit– (lot. yo‘ldosh, davlat) satellit boshqa yirik davlatga to‘la karam, lekin formal jihatdan to‘la mustakil davlat.

Segregatsiya– (lot. ajratish, chetlatish) irkiy kamsitishning bir turi. Unga ko‘ra biror irk vakillariga boshqalar bilan shaharning bir kismida yashash, bir maktabda o‘kish, teatr, restoranlarga kirish va xakazolar ta‘qiqqlangan. Tarixda yaxudiyalar, negrlarga nisbatan faol qo‘llangan.

Sekulyar– (lot. dunyoviy) ijtimoiy, siyosiy sohalarning diniy ta‘siridan halos bo‘lishi, dunyoviyligi.

Separatizm– (lot. ajralgan) ajralishga, bo‘linishga intilish. Kichik millatlarning mustakil davlat tuzishga intilishida namoyon bo‘ladi.

Spiker– (ingl. notik) ayrim mamlakatlarda quyi palataning raisi, ba‘zi mamlakatlarda parlament raisi.

Status–lot. ijtimoiy tizimda shaxs yoki guruhning boshqa shaxs yoki guruhga nisbatan tutgan o‘rni. Iktisodiy, siyosiy, mutaxassislik va boshqa belgilarga ko‘ra aniqlanuvchi makom.

Status-kvo–lot. ayni vaqtda mavjud holat. Uni tiklash- o‘zgartirishlar ro‘y bergunga kadar mavjud bo‘lgan holatni tiklashni anglatadi.

Stimul–lot. faoliyatga undovchi turtki, sabab.

Stixiya– (gr. element) hech narsa bilan tutib turish mumkin bo‘lmagan kuch.

Stratifikatsiya – (lot. qatlam) **ijtimoiy guruhlar munosabatlarida doimiy mavjud tengsizlik munosabatlari, shuningdek, guruhlar egallagan ijtimoiy mavkedan kelib chikuvchi ularning huquq va burchlari.**

Struktura–lot. kurulma, tuzilish.

Tavtologiya– (gr. o‘sha so‘zning o‘zi) avval aytilganlarni boshqa tarzda ifodalagan ta’rif yoki tushunchani yana shu tushuncha orkali ta’riflash. Masalan, siyosat–siyosiy munosabatlar tug‘risidagi fan, ta’rifi – tavnologiyadir.

Tashqi siyosat–davlat faoliyatining halqaro maydondagi yo‘nalishi. U shu davlatning boshqa davlatlar va halklar bilan munosabatini uning tamoyillari va maqsadlariga muvofiq amalga oshirishga xizmat kiladi. Bunda turli usullar qo‘llanadi. Eng muxim usul – diplomatiya. Har qanday davlatning tashqi siyosati uning ichki siyosatining davomi bo‘lib, o‘zida shu davlat va jamiyat belgilarini mujassam etadi.

Tendensiya– (lot. yo‘naltirish, intilish) 1) biror narsaga intilish, moyillik; 2) biror holat, hodisa rivojlanishi yo‘nalishi.

Teokratiya– (yun. iloxiy hokimiyat) siyosiy hokimiyat din peshvolariga tegishli bo‘lgan davlat boshqaruvi usullaridan biri.

Terror– (lot. ko‘rkuv, daxshat) qo‘rqitishish siyosati, siyosatda zo‘ravonlik.

Texnologik determinizm– ijtimoiy rivojlanishning asosini ishlab chiqarishning texnik va texnologik tuzilmalari o‘zgarishlariga bevosita bog‘laydi. Unga ko‘ra texnik-texnologik har bir muxim o‘zgarish ijtimoiy tuzilmalarni va ular o‘rtasidagi munosabatlarni o‘zgartiradi. Bu yondoshuv **industrial, postindustrial, texnotron, axborot jamiyatlari** konsepsiyalari uchun xos. Ikki asosiy yo‘nalishi 1) evdemonizm (gr. baxt) ITI o‘z-o‘zidan barcha muammolarni hal qilishidan kelib chiksa; 2) alarmizm (fr. xavotir) ITIning salbiy okibatlariga diqqatni qaratadi.

Tiran– gr. kadimgi Gretsiyada hokimiyatni zo‘rlik bilan egallagan shaxs.

Tiraniya– zulmga, istibdodga asoslangan boshqaruv.

Tolerantlik– lot. sabr-tokat o‘zgalar fikri va e‘tikodiga tokatlilik.

Transmilliy korporatsiya (TMK)– XX asr o‘rtalaridan ITI va jaxon iktisodiyotidagi o‘zgarishlar tufayli rivojlangan halqaro monopoliyalar. TMKning rivojlanishi jaxon iktisodiyotidagi yangi boskich bilan bog‘lik. Endilikda faqat tovarlar emas, kapital ham milliy chegaralarni kesib o‘tadi. Ixtisoslashish, kooperativlashuv, mexnat taksimoti asosida bugungi kunda TMKlar ilg‘or texnologiyalar va katta moliyaviy mablag‘larga ega.

Transformatsiya– (lot. o‘zgarish, aylanish) siyosiy tizimlarning o‘zgarishi jarayoni.

Uzurpatsiya– (lot. egallab olish) hokimiyatni zo‘rlik bilan egallab olish va ko‘lda tutib turish.

Utilitarizm– (lot. foyda) inson faoliyatining asosida foydaga erishish, okillik yotishini asoslovchi nazariyalar.

Falsifikatsiya– (lot. soxtalashtirish) haqiqiyni kalbakiga, aslni soxtaga almashtirish, real borlikni buzib ko‘rsatish.

Fanatizm– (lot. juda asabiylashgan mutaassiblik) o‘z e‘tikodiga sodiklikning boshqalarning e‘tikodlariga tokatsizlilik bilan uyg‘unlashuvi.

Fraksiya – (lot. buzish) 1) siyosiy partiyaning uning yo‘nalishi, uslublariga qo‘shilmaydigan, u bilan kurashadigan, lekin tarkibidan chikib ketmaydigan o‘z qarashlari, ichki intizomiga ega kismi; 2) o‘z partiyalari siyosatini amalga oshirish uchun parlament, mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish organi yoki biror ijtimoiy guruh tarkibiga saylangan deputatlar yoki a‘zolar guruhi.

Funksiya– (lot. faoliyat) faoliyat, burch, ish, vazifa.

Halqaro siyosat– halqaro munosabatlar sub’ektlarining birgalikdagi, maqsadli siyosiy faoliyati; BMT va dunyo hamjamiyatining boshqa qonuniy va e’tirof etilgan organlari va tashqilotlari faoliyatida namoyon bo‘luvchi birlashgan manfaat.

Xaos– kad. yun. tartibsizlik, mavxumlik.

Harizma– (gr. iloxiy qobiliyat) katoliklarda xudo tomonidan cherkov manfaati yo‘lida qo‘llash uchun biron shaxsga berilgan ruhiy– ma’naviy fazilat. Sotsiologiyaga Grelch tomonidan kiritilib, M.Veber uni xukmronlikning ideal turlari to‘g‘risidagi qarashlarida taxlil qilgan. Harizmatik xukmronlik, M.Veberga ko‘ra, etakchiga xos alohida sifatlariga asoslanadi. Uni payg‘ambar, ulkan tarixiy shaxs, deb hisoblashadi. Etakchi va omma munosabatlari hissiy darajada, to‘lik o‘zligidan kechish, ko‘r-ko‘rona ishonch asosiga kuriladi.

Hartlend– ingl. geosiyosatda «markaziy er», kurrai zaminning bosh, asosiy kit’asi tushunchasi. Unga egalik qilish – dunyoga egalik qilish imkonini beradi.

Sentrizm– o‘ng va so‘l radikalizmdan kochib, turli siyosiy kuchlarning qarashlarini mo‘‘tadil isloxotchilik asosida birlashtirishga harakat kiluvchi siyosiy yo‘nalish.

Sivilizatsiya– (lot. fuqarolik, ijtimoiy) jamiyat rivojlanganligi darajasi, pog‘onasi. O‘zbek tilida madaniy taraqqiyot darajasi atamasi qo‘llanishi mumkin.

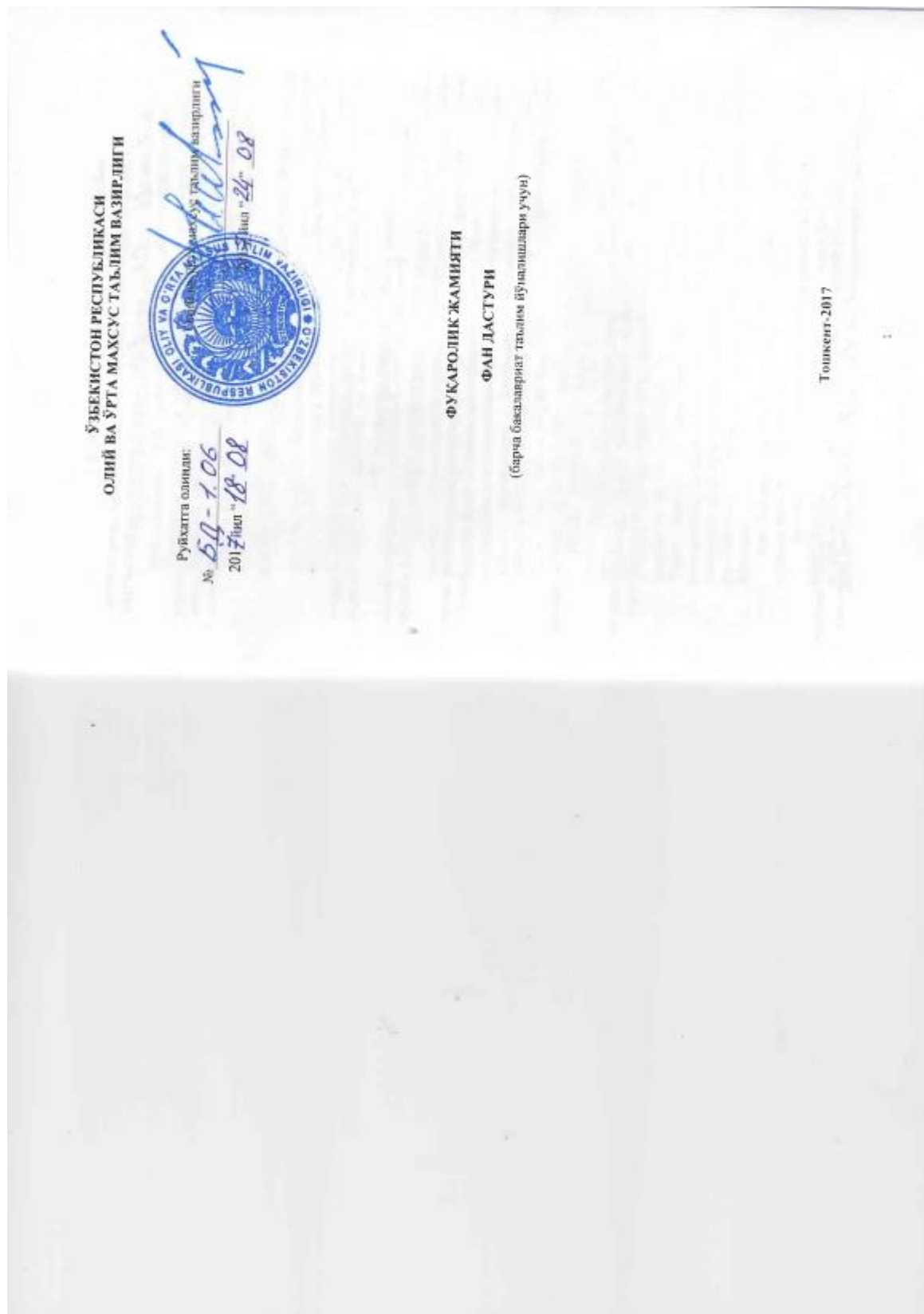
Sirkulyasiya– lot. aylanma harakat.

Ekspansiya– (lot. kengaytirish) davlat siyosati. U diplomatik, iktisodiy va harbiy vositalar yordamida boshqa davlatlarga o‘z ta’siri doirasini kengaytirishni anglatadi.

Ekssess– (lot. chegaradan chiqish) jamoat tartibini buzuvchi keskin to‘knashuv.

Elektorat– (lot. saylovchi) parlament, prezidentlik yoki mahalliy hokimiyat organlariga saylovlarda ovoz beruvchi saylovchilar guruhi.

V. ILOVALAR.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг
2017 йил "24" 08 даги "603" - сонли буйруғи билан фан дастури
руҳини тасдиқланган.

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълим институллари
бўйича ўқув-услубий босқичлар факультетини, Мувофикаштирувчи
Кенгашининг 2017 йил "18" 08 даги "4" - сонли байномаси
билан маъқуллашган.

Фан дастури Ўзбекистон Миллий университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

А.Ўтамуродов – Ўзбекистон Миллий университети, Демократик давлат
қуриш назарияси ва амалиёти кафедраси мудири,
фалсафа фанлари номзоди, доцент.
Ж.Е.Маъзонов – Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш
мураккаб институти лойиҳа раҳбари, фалсафа доктори
(PhD).
В.Р.Тоилдизова – Ўзбекистон Миллий университети, Демократик давлат
қуриш назарияси ва амалиёти кафедраси доценти,
юримдик фанлар номзоди.

Тақрирчилар:

А.Муминов – Ўзбекистон миллий университети, Иқтисодий фанлар
факультети декани, сиёсий фанлар доктори.
У.Идрисов – Тошкент давлат шарқшунослик институти,
Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва
амалиёти кафедраси мудири, сиёсий фанлар доктори.

Фан дастури Ўзбекистон Миллий университети Кенгашида кўриб чиқилган
ва тасвир қилинган (2017 йил "14" 09 даги "6" -сонли байнома).

I. Ҳуқуқ фанининг долзарблиги ва олий касбий таълимдаги ўрни

"Фуқаролик жамияти" фанининг долзарблиги Ўзбекистон Республикаси
Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича
Харидлар стратегияси тўғрисида" 2017 йил 7 февралдаги ПҚ-1947-сон
Фармонида қайд этилган мақсадда иқтисодий-сиёсий ҳаётни, давлат ва
жамият қурилишининг барча соҳаларини демократлаштириш ва
либераллаштириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, фуқаролик
жамиятини шакллантиришда аҳоли иштироксини таъминлашнинг асосий
бўлиқлари билан белгиланади.

Маъмур фан олий таълим муассасалари бакалаврият таълим
институтида ўқитилсади. Ушбу фанда олий маълумотли
мутахассис бўлишни зарур бўлган фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва
ривожланишига оид қонуниятлар, тамойиллар, белгилар, амалга ошириш
механизмлари ва унга доир замонавий концепциялар берилган.

II. Ҳуқуқ фанининг максади ва вазифаси

Фанини ўқитишнинг максади – талабаларга фуқаролик жамиятининг
шаклланиши ва ривожланиши жараёнида озиб борилаётган ислохотлар, уларни
амалга ошириш стратегиясининг мазмун-моҳияти, фуқаролик жамиятида
инсон, давлат ва жамиятнинг ўзаро муносабати, бунинг конституциявий ва
ҳуқуқий асослари, мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялаштириш
асосий тамойиллари, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва
ривожлантиришда Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида чуқур
билим бериш орқали уларда филол фуқаролик позицияси ва масъулиятини
шакллантиришдан ibорат.

Фанини ўқитишнинг вазифалари – фуқаролик жамияти фанининг
предмети, объекти, максад ва вазифаларини ўрганиш, фуқаролик жамияти
ҳақидаги гоя, бўлиши ва назарияларни таҳлил қилиш; ҳуқуқий давлат ва
фуқаролик жамиятининг асосий белгиларини ва ўзаро таъсир этиш
механизмлари, фуқаролик жамиятини барпо этишнинг иқтисодий-сиёсий,
ҳуқуқий ва маънавий асослари тўғрисида тушунарлар бериш; тармакнинг
"Ўзбек модели" ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-
методологик асосларини ёритиш, талабаларнинг фуқароларнинг ўзини ўзи
бошқариш органлари фаолияти, жамоатчилик назорати ва давлат органлари
фаолиятининг оқиллигини таъминлашни тўғрисида тасавурларини
бойитиш.

Фан буйича талабаларнинг билим, кўникма ва маданиятига қуйдаги
талаблар қўйилди. **Талаба:**

– фуқаролик жамиятининг иқтисодий, иқтисодий, маънавий, ҳуқуқий ва
илмий-методологик асослари; фуқаролик, фуқаро фаолияти, демократик
ва фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш; янги ҳуқуқий,
сиёсий ҳуқуқий эркинлик, сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамияти,

фукарорларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, мисолларга толувиқ ва диний бағриновиллик, жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очилиши, иқтисодий шериклик, фаол фукарорлик позициясига эга бўлган ёш аҳолини тарбиялашнинг асосий йўналишларидурисида *таъкидларга эга бўлиш*;

– Ўзбекистондаги фукарорлик жамиятини ривожлантириш жараёндарини таҳлил қилиш, тараккиётнинг ўзбек модели ва фукарорлик жамияти мезамун-моҳияти, унинг ҳуқуқий, иқтисодий, назарий ва методологик асослари ҳамда *биланса эга бўлиш ва улардан фойдалана олиш*;

– мамлакатни демократлаштириш ва фукарорлик жамиятини куриш бўйича ўзининг эркин фикрини билдара олиш; мамлакатимизда амалда ошириладиган бунёдкорлик ишларнда фаол иштирок этиш ва иқтисодий-сиёсий фаолишти ва дасдорлик туйғусини намойиш этиш *қўшиқчаларимизга эга бўлиш керак*.

III. Асосий назарий қисм (маъруза машғулотлари)

1-маъруза. Фукарорлик жамияти фанининг предметти, объектти, максал ва вазиффаларти

Фукарорлик жамияти иқтисодий ҳаётнинг феномени.Фукарорлик жамияти инсоният тараккиётининг - юкори босқичи. Фукарорлик жамияти куриш мақсатимизнинг асосий стратегик пировард максали. Фукарорлик жамияти тушунчасининг келиб чиқиши ва унинг шаклланишининг асослари. Фукарорлик жамияти фанининг предметти ва объектти. Фукарорлик жамияти фанининг максали, ўқув, илмий, амалий ва тарбиявий вазиффаларти, функциялари. Фукарорлик жамияти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро боғлиқлиғти ва ўзинга хос хусусиятларти.

2-маъруза. Фукарорлик жамияти голлари эволюцияси

Фукарорлик жамияти тушунчасининг тарихий илдиллари ва узарининг турли таъсифлари. Шарк ва Гэрб цивилизацияларнда фукарорлик жамияти тушунчасига оид ўзинга хос ёндылулар. Фукарорлик жамиятининг антик парадигмаси. Шарк мамлакатларнда фукарорлик жамияти ҳақидаги нақ қарашлар. Урта асрларда фукарорлик жамияти голларининг ривожланиши. Янги даврда фукарорлик жамиятининг парадигмаларини яратилиши. Гэрб максалатларнда фукарорлик жамияти парадигмасининг ривожланиш аънавларти. Шарк цивилизацияснда Янги даврда фукарорлик жамияти парадигмасининг ўзинга хослиғти. Фукарорлик жамиятининг замонавий концепциялар.

3-маъруза. Жалон таърибияснда фукарорлик жамияти институтларти фаолияти

Гэрб мамлакатларнда фукарорлик жамияти институтларти шаклланишининг ўзинга хос хусусиятларти. XX аср охири – XXI аср бошида дунё миқёсда глобаллашув жараёндарти чуқурлашиш, маънавий-ахлоқий инқироз кучийиши шаритнда Гэрб мамлакатларти фукарорлик жамияти институтларти ўртасидаги ҳамкорлик сиёсати. Хозирти даврда АКШ, Франция ва Германияда ННТнинг фаолияти ва уларни расмийлаштириш тартибларти. Жанубий Шарқий Осиё мамлакатларнда фукарорлик жамияти институтларти фаолиятининг ўзинга хос хижатларти.

4-маъруза. Фукарорлик жамиятининг ва фаол фукарорлик позицияси

Фукарорлик тушунчаси. Фукарорликнинг асосий белгиларти ва мезонларти. Фукарорнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушунуши ва уни амалиётда қўлласи қўниқмаси ва бошқа фукарорларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиши. Фукарорнинг ўз мағти-қарияти учун шахсий жаъобгарлиғти. Фукарорнинг давлат ва жамият олданда ўз ҳуқуқий ва ахлоқий масъулиятини аниқлаши. Фукарорликни фаоллик нуқтаи назардан шарти равишда даржақларга бўлиш ва унга таъсир қўрасувиш омиллар. Фукарорлик онтининг жамият ҳаётнда турли шаклларда намойиш бўлиши ва ўзинга хос хусусиятларти. Фукарорий онг жамиятни бирлаштириуви қуч сифатнда.

5-маъруза. Қонун устуворлиғти - фукарорлик жамиятининг муҳим омилти

Қонун устуворлиғти тушунчаси. Фукарорлик жамияти куришда қонун устуворлиғти таъминлинин мустаҳкамланиши. Ҳоқимиятларнинг бўлиниш тамойили ва концептуал асослари. Конституция ва қонунларда адолат ҳамда инсон маънафларининг устуворлиғти. Қонун устуворлиғини таъминлаш механизмаларининг ишлаб чиқиши. Фукарорларда қонунга итоаткорлик туйғусини шакллантириш. Суд-ҳуқук тизимини ривох қилиш. Демократик тамойиларга мутаносиб келадиган мустаҳкам қонунчилик базасининг яратилиши.

6-маъруза. Сайлов муқоси эркинлиғти - фукарорлик жамиятининг шарти

Эркин сайловлар фукарорлик жамиятининг асосий белгиси. Сайлов тушунчаси ва турлари. Ҳамдаро сайлов стандартларти ва Ўзбекистон қонунчилиғи. Сайловнинг асосий тамойилларти. Давлатнинг асосий органларти шаклланиш, узарининг сайловлар олданда ҳисоб бериш, таъинлаш бўли билан шаклланишга давлат органларининг сайловчи таъкидлар олданда жаъобгарлиғи. Фукарорларнинг сиёсий-иқтисодий жамиятдан етуқлиғти унинг иқтисодий ҳаётнда фаол иштирок этиши билан белгиланиши. Эркин сайловларни ўтказишда оммавий аъборот воситаларининг роли.

7-мавзу. Коррупцияга қарши кураш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарт

Коррупция ва унга қарши кураш тушунчаси. Коррупцияга қарши кураш борисда халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар. Бирлашган Миллатлар Ташкилати хомийлигида қабул қилинган ЭКОСЖС (БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий кенгаши)нинг Коррупцияга қарши кураш резолюцияси (1995 йил). Давлат мансабдор шахсларнинг халқаро ахлоқ кодекси (1996 йил). Миллатлараро уюшган жиноятчилликка қарши кураш конвенцияси (2000 йил). 2008 йил июл ойида Ўзбекистон Республикасини БМТнинг "Коррупцияга қарши кураш конвенцияси"га қўшилиши. Ўзбекистон Республикасини "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги қонуни.(2017 йил феврал). Коррупцияга қарши жамияти ривожланишига эриш бўлган салбий таъсир. Коррупцияга қарши кураш йилларида фуқаролар ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг янгиликлари.

8-мавзу. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик, назарий асослари

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал замидаларининг асослаб берилгани. Ривожланган мамлакатларнинг тиракчиёт моделлари. Тараққиётнинг "Ўзбек модели"ни яратилишининг сиёсий-иқтисодий, тарихий асослари, асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарт. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган "Ҳаракатлар стратегияси"нинг асосий йўналишлари.

9-мавзу. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши

Фуқаролик жамиятининг шакллантириш ва ривожлантиришда демократик институтларнинг тугган ўрни. Кўппартиявийлик – фуқаролик жамият барпо этишнинг муҳим шарт. Сиёсий партияларнинг Олий Мажлис Сенат, Қонуночилик палатаси, халқ депутатлари кенгашларидаги фаолиятини такомиллаштириш. Ўзбекистонда юрдават ноётиборат ташкиотларининг фуқаролик жамияти институтути сифатида ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш истиқболлари.

10-мавзу. Аxbорот соҳасини ислох қилиш, аxbорот ва сўз эркинлигини таъминлаш

Фуқаролик жамиятини барпо этиш жарафидида аxbорот соҳасини ислох қилиш, сўз ва аxbорот эркинлиги. Оммавий аxbорот воситаларини жамиятни демократлаштириш ва фуқаролар эркинлигини таъминлашнинг муҳим шартути сифатида. Аxbорот ва сўз эркинлигини таъминлашнинг асосий усуллари. (Очик мулоқот, Халқаро Пресс клуб, Ёшлар Пресс клуби) Фуқароларнинг электрон муносабатлари ва "Халқ қабулхоналари".

11-мавзу. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

Ўзбекистонда демократик жамият барпо этишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни. "Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари" концепцияси. Махалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вакиллари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.

12-мавзу. Жамиятчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг омикслиги. Ижтимоий шериклик

Жамиятчилик назорати тушунчаси. Жамиятчилик назорати тизими, субъектлари, шакллари ва турли қуринишлари. Вақолатли фуқаролик жамияти институтларининг давлат ҳокимияти органлари устидан жамиятчилик назорати. Давлат органлари фаолиятининг очиклигини таъминлаш механизмлари. Жамиятчилик назорати тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши ва унинг аҳамияти.

Ижтимоий шериклик тушунчаси ва унинг тилкелари. Ижтимоий шерикликнинг ривожланишининг назарий-ҳуқуқий асослари. Ҳамкорлик ва иктымол шериклик. Ижтимоий шерикликнинг турлари, мақсад ва шартлари, субъектлари, ташкилий-ҳуқуқий механизмлари.

13-мавзу. Фидл фуқаролик позицияси эга бўлган ёш ақлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари

Фуқаролик позицияси тушунчаси ва уни шакллантирадиган асосий омиллар. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг иктымол-маънавий ва ақлоқий жиҳатлари. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати. Ёшлар бугунги ва эртанги муносабатининг халқ қабулчи кучи. Барқарор ақлол – юрт тавони. Ёшлар масъулиятини оширишнинг ташкилий-маънавий жиҳатлари. Ёшлар фаолиятини оширишда Ўзбекистон Ёшлар иттифоқининг ўрни.

IV. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

“Фуқаролик жамияти” фани бўйича семинар машғулотларида маърузада баён қилинган назарий билимларни мустахкамлаш, фан бўйича олинган билимларни қенгайтириш ва чуқурлаштириш, талабаларнинг қиммат-қадриятларини олиб бериш ва билиш қобилиятларини ўстириш, назарий ўқитиш жараёнида эгаланган билимларнинг амалиётга таъбиқ этилишини таъминлашга эътибор қаратилади. Замонавий педагогик технологиянинг интерфал усуллари ёрдамида ўтказилган семинар машғулотларидан асосий мақсад – талабаларнинг фаол ишлаши ва мустақил фикрлаши, ўзини ўзи баҳолаш ва бошқаларнинг фикрларини қурмақ қилиш, мустақил ишлаш ҳамда гуруҳда ишлаш кўникмаларини шакллантиришдан ibорат.

Фуқаролик жамияти фани бўйича қуйидаги мавзулар таъсия этилади:

1. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари
2. Фуқаролик жамияти соҳалари эволюцияси
3. Жаҳон таърибиснда фуқаролик жамияти институтлари фаолияти
4. Фуқаро, фуқаровийлик ва фаол фуқаролик позицияси
5. Қонун устуворлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим омил
6. Сайлов ҳуқуқи эркинлиги – фуқаролик жамиятининг шарт
7. Коррупцияга қарши кураш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарт
8. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик, назарий асослари
9. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши
10. Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш
11. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари
11. Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг оқинслиги, Иқтимоий шериклик
12. Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари
13. Фуқаролик жамияти шаклланишининг қанқаро ҳуқуқий тамойиллари ва манбалари.
14. Гарб мамлақатлари фуқаролик жамияти институтлари ўртақсдаги ҳамкорлик снбсати

V. Мустақил таълим ва мустикал ишлар

Мустикал таълим қуйидаги шаклларда таъбиқ этилади:

8

– машғуларни норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва ўқув адабиётлари ёрдамида мустикал ўзлаштириш;

– маърузалар бўйича реферат тайёрлаш;

– семинар ва амалий машғулотларга тайёргарлик кўриш;

– илмий мақола ва тезисларни тайёрлаш;

– фанининг долқаб муаммоларини қамраб олувчи долқаблар тайёрлаш;

– назарий билимларни амалиётда қўллаш;

– амалиётдаги муаммоларнинг таъминотилиш;

– ўрганилаётган мавзу бўйича асосий илмий адабиётларга аниқлашга ёниш ва бошқалар.

Таълим жараёнида инновацион технологияларни, ўқитишнинг интерфал усулларини қўллаш талаба томонидан мустикал таъминлаш. Талабаларнинг мустикал таъминоти ташкил этиш таъминоти тарзда, яъни ўз-ўзини ва ўзини равишда амалиётга оширилади. Талаба олган назарий билимини мустикалаш, шу билан бирга набағдатги янги мавзуни пухта ўзлаштириши учун мустикал равишда тайёргарлик кўриши керак.

Мустикал таълим бўйича таъсия этилган мавзулар:

1. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва тамойиллари.
2. Гарбда фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишининг асосий бошқаруви ва ўзига хос хусусиятлари.
3. Шарк мамлақатларида фуқаролик жамияти институтларининг ўзига хос жиҳатлари.
4. Давлат бошқаруви ва фуқаролик жамияти институтлари ўзаро муносабатлари.
5. Жамиятни бошқаришда фуқаролик жамияти институтларининг роли.
6. Мақаллий бошқарушда фуқаролик жамияти институтларининг роли.
7. Хориж ва Ўзбекистон фуқаролик жамияти институтини қийсий тахлил этиш.
8. ОАВ фуқаролик жамияти институтини снбсати.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича қарарлар стратегияси тўғрисида”ги Қарорини (7 февраль 2017 йил) белгиланган асосий йўналишлар.
10. Виртуал қабулқоналар жамиятни демократлаштириш мезони.
11. Халқ қабулқоналарининг ташкил этилиши фуқаро фаолиятини ошириш омил.
12. Иқтисодиёт соҳасида профессионал уюшманиннг фуқаролик институтини снбсатдаги фаолиятини тахлил қилиш.
13. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган бирор-бир қийсий партиянинг бошланғич ташкилотининг фуқаролик жамияти институтини снбсатдаги фаолиятини баҳо бериш.
14. Фуқаролик жамияти институтлари олдидан турган муаммоларни тахлил қилиш. (Бирор-бир институт фаолиятини мисолдан).
15. Таълим соҳасини бошқаришда фуқаролик жамияти институтларининг роли (хорижий амалиёт).

9

16. Халқаро ва маҳаллий ИИПларнинг фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ролига баҳо бериш.

17. Ушбу ҳақда ИИПларнинг фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги роли, фуқаролик жамияти туғилган мумкин таълимотлар тасхирини (келтирилган таълимотлар) шир ёки институтининг таълимотлари мисолида: А.Фергусон, Ф.Гоним, Т.Гоббс, Т.Гоббс, Д.Джон, Б.Слиноза, Ж.Ж.Руссо, Ш.Монтессори, В.Гетсл, А.Токвил, А.Трамшн)

VI. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбалари Назарий-методологик адабиётлар

1. Каримов И.А. Асарлар тўплами, 1-23 жиллар. – Т.: Ўзбекистон, 1996-2016.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
3. Каримов И.А. Маънавиятда демократик ислохотларни янда чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010
4. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришилган остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011
5. Каримов И.А. Илсон мафратни, хукук ва эришчиларини таъминлаш, маънавиятини янда эркин ва обод бўлишига эришил – бизнинг бош мақсадимизлар. Т.: Ўзбекистон, 2012.
6. Каримов И.А. "Она юртимиз басту небсан ва буюк келажакни йўлида янраёт қилини – энг олий сивадлар". – Т.: Ўзбекистон, 2015.
7. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фарован, демократик Ўзбекистон давлатини бирликда барпо этами. Ўзбекистон Республикаси Президентини лавозимига юршиши тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2016. - 56 б.
8. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-нигитом ва шахсий жавобдорлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг қудалик қандаш бўлиши керак. Маълакагимизни 2016 йилда йқтимой-ниқисодий ривожлантиришнинг асосий ақудлари ва 2017 йилга мўлжалланган ниқисодий дастурининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.-104 б.
9. Мирзиёев Ш.М.Кўнун устуворлиги ва илсон мафратларини таъминлаш - юрт тараклиети ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикасининг Президентини Шайқат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 24 йилдаги бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07-12-2016.- Тошкент: "Ўзбекистон", 2017 - 48 б.
10. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олимонаб халқимиз билан бирга қурамиз. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.-491 б.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Иқтисодий шериклик тўғрисида"ги Қонуни, 2014 йил 28 декабрь.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Электрон ҳуқуқ тўғрисида"ги Қонуни, 2015 йил 9 декабрь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янда ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони //Халқ сўзи, 2017, 8 февраль.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳужжатлари тўплами, №1, 2017.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 февралдаги "Мақалла институтини янда тасомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳужжатлари тўплами, №6, 2017.

Асосий адабиётлар

1. Шарифқўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. –Т.: Шарқ, 2003.
2. Қирғиқбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
3. Жалалов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Вақитга press, 2015.
4. Фуқаролик жамияти: 2016. Zuznet.uz.
5. Утамуллоев А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунича ва атамалар дугати. Дотин Ёзувида. Т.: Урун-замин-эйф, 2017. 23 б.т.

Қўшимча адабиётлар

1. Авесто. Тарихий-адабийдагорилик. – Т.: Шарқ, 2001.
2. Аристотель. Политика. – М.: АСТ, 2006.
3. Адабтун Қонуналар. Урфон Оталок таржимаси. – Т.: Янги аер алоди, 2002. -458 бет.
4. Гуломов М. Мақалла - фуқаролик жамиятининг асоси. – Т.: Алолат, 2003.
5. Берилий Абу Райхон. 100 ақимат: ибратли ёзулар. –Т.: Фан, 1993.
6. Бобур. Бобурнома. – Т.: Юлдаш, 1989.
7. Гетсл, Г.В.Ф. Философияи ҳақиқат // Пер. Ё.Г. Столинера, М.И. Делиной; Совет. Д.А. Керимова, В.С. Нерсисяни. – М.: Мысль, 1990.
8. Жалалов Ш. Фуқаролик жамиятининг пайдоқили. – Т.: Ўзбекистон, 2003.

9. Юригилов М. Фукарлик жамияти: сиёсий партиялар, сиёсий инфузионар, сиёсий маданиятлар. – Т.: Шарк, 1998.
10. Куртисон М. Фукарлик жамияти: назария ва ҳароқат таҳрири. – Т.: Янги аср акадeм, 2006.
11. Нилобаева Э.З. Фукарлик жамияти ва иқтисодий ширкeтлик таъбирлари. – Т.: Шарк, 2015.
12. Манюнов Ж.Е. Гражданское общество: от концепции к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ). Монография. – Т.: Истиклол нури, 2014.
13. Малюков Г.Р. Фукарлик Улани ўзи бошқариш органлари – иқтисодий демократик институт / Масул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: ДЮИИ нашриёти, 2009.
14. Муминов Э.А. Модернизация гражданского общества в Республике Узбекистан и Королевстве Испания. – Т.: ИПТД имени Г. Гуляма, 2011.
15. Низомулмулк. Сибстномга ёки сирвул-мулк. – Т.: Алоқат, 1997. .
16. Платон. Государство// Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3. Часть 1. М., 1971.
17. Рахманов А. Гражданское общество: достижения, проблемы, перспективы: учебное пособие. – Т.: Академия, 2007.
18. Токвиль А. Демократия в Америке. – М:Издательство, 1992.
19. Теуртузулари. Б. Аҳмедов таърифида. – Т.: Ф. Гулом номидagi Нашриёт-матбаабирлигимиз, 1991.
20. Фодрий Абу Наср. Фотал одамлар шахри. – Т.: А. Қолирий номидagi халқ мероси нашриёти, 1993.
21. Фукарлик жамияти фанлари ташууна ва атамалар лугати. – Т.: Titon-Zamin, 2017.
22. Цицерон. Диалог. О государстве. О законах – М.: Наука, 1966.
23. Юсуф Хос Хожиб мутага билиг. – Т.: Фан, 1971.
24. Кайковус Кобунома. – Т.: Мерос, 1992.
25. Толбой И.И. Фукарлик жамияти ташуунаси, институтлари, асосий принциплари ва функциялари / Ред. А.Х. Саидов. – Т.: Иқсон хукукдари бўйича Ўзбекистон Республикаси Мамлакат Маркази, 2008.
26. Ўзбекистонда Фукарлик жамиятини шакллантиришнинг долзарб муаммолари: Ўзув кўламага / Т. Дустожонов, М. Мирхамидов, С. Хасанов. – Т.: Iqtisod – Mo'ljal, 2006.
27. Утамуродов А. ва бошқалар. Фукарлик жамияти фанлари ташууна ва атамалар лугати. – Т.: Titon-Zamin, 2017. 19,5 б.т.
28. Хасанов Р., Утамуродов А. Фукарлик жамияти: назария ва амалиёт. Услубий кўламага. – Т.: 2016. 14 б.т.

Чет эл адабиётлари

1. Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, B. Desker and M. N. M. Oman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality — Singapore: World Scientific Publishing, 2006.
3. Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices. Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, International Encyclopedia of Civil Society, Springer-Verlag New York Inc., New York 2010.
6. O'Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass: Tufts University Press, 1999.
7. Schmitter Ph. Civil society East and West// Consolidation the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives/ Ed. by L. Diamond et al. Baltimore and London: The Johns Hopkins U.P., - 1997. – P.239-262.
8. Toponymics: A Study of Singapore's Street Names. — Singapore: Eastern Universities Press, 2004.
9. Walzer M. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society, Providence RI: Bergahn Books, 1995.

Интернет сайтлари

1. www.press-service.uz
2. www.zivonet.uz
3. www.ks.uz
4. www.nimlogo.uz
5. www.adp.uz/
6. www.addolat.uz/
7. www.uzidep.uz/
8. www.milliyrikilajish.uz/
9. www.jgo.uz
10. www.mahalla.uz
11. www.kamolot.uz
12. www.kasaba.uz

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS VAZIRLIGI
TOSHKENT FARMATSEVTIKA INSTITUTI
IJTIMOIY FANLAR KAFEDRASI**

“TASDIQLAYMAN”
O‘quv va tarbiyaviy ishlari
bo‘yicha prorektor, Z.A.Yuldashev

“ ___ ” _____ 2020_yil

**FUQAROLIK JAMIYATI
FANIDAN
ISHCHI O‘QUV DASTURI**

Ta’lim sohasi: 510000 – Sog‘liqni saqlash
Ta’lim yo‘nalishi: 5510600 – Farmatsiyasi (farmatsivtika ishi)
5510600 – Farmatsiyasi (farmatsivtik tahlil)
5510600 – Farmatsiyasi (klinik farmatsiya)

Umumiy o‘quv soati - 47 soat

shu jumladan:

Ma'ruza - 14 soat. (7-semestr)

Seminar mashg‘uloti -14 soat. (7-semes)

Mustaqil ish -19 soat. (7- semestr)

TOSHKENT – 2020

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 2017 yil "24" avgustdagi 603 – sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan, fani dasturi asosida tayyorlangan.

Ishchi dastur Toshkent farmatsevtika instituti Markaziy uslubiy kengashining 2020 yil "___" ___dagi - sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

I.H. Qo'ng'irov – Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti

Taqrizchilar:

M.Qirg'izboyev – O'JOK "Umum ta'lim" kafedrası mudiri, s.f.d. professor.

N.Oblamurodov – TMI "Ijtimoiy fanlar" kafedrası mudiri, t.f.d. professor.

Toshfarmi Sanoat farmatsiyasi fakulteti dekani:

Z.O'. Mamatqulov 2020 yil "___"

Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri:

K.K.Ismailov 2020 yil "___"

KIRISH

1.O`quv fani o`qitilishi bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar

“Fuqarolik jamiyati” fani talabalarga, fuqarolik jamiyati haqidagi nazariy bilimlarni, O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Xarakterlar strategiyasining maqsad va vazifalari, asosiy yo`nalishlari, O`zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida olib borilayotgan islohotlar, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishda O`zbekistonning uziga xos xususiyatlari tug`risida chuqur bilim berish orqali ularda faol fuqarolik pozitsiyasi, tanqidiy taxlil va shaxsiy mas`uliyatini shakllantirishdan iborat.

Fan bo`yicha talabalarning bilim, ko`nikma va malakalariga quyidagi talablar qo`yiladi. **Talaba:**

- O`zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichlarida fuqarolik jamiyati bilan bog`liq amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun mohiyatini, O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish buyicha “Xarakterlar strategiyasi”ning asosiy yo`nalishlarini, ularni amalga oshirish mexanizmlarini tushuntirish;

- Fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, xuquqiy va ma`naviy asoslari tug`risidagi tasavvurlarini boyitishdan iborat.

-O`zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyatining mazmun-mohiyatini bilish va ulardan amaliyotda foydalanish;

- O`zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyatining tarixiy negizlarini, falsafiy asoslarini o`rganish va ularning rivojlanish qonuniyatlarini bilish;

- O`zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida amalga oshirilayotgan uzgarishlar, O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish “Xarakterlar strategiyasi”ning asosiy yo`nalishlari, fuqarolik jamiyatining shakllanish asoslari, fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslari, fuqaroviylik, fuqarolik jamiyati institutlari, saylov xuquqi erkinligi, nodavlat notijorat tashkilotlar, ijtimoiy sheriklik, davlat xususiy sheriklik, jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochikligi tug`risida *tasavvurga ega bulish;*

- Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan va faol amaliyotga tadbiq etilayotgan “2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi” xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligi mamlakatimizda fuqarolik jamiyatining yangi bosqichi sifatida e`tirof etilmoqda.

Talaba ana shularni bilishi va ulardan foydalana olishi;

- Fuqarolik jamiyatini bilan bog`liq, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar haqidagi muqobil g`oyalarni qiyosiy tahlil qilish va ularga mustaqil munosabat bildirish;

-g`oyaviy-mafkuraviy jarayonlarga doir nazariy bilimlarni amaliy

hayotda qo`llash; ma`naviy tahdidlarga qarshi kurash ***haqida tasavvurga ega bo`lishi;***

- davlat va jamiyatning mafkuraviy xavfsizligi, mafkuraviy jarayonlar va ularning ta`sirlarini - O`zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyatini tahlil qilish, baholash va ularga mustaqil yondashuvni shakllantirishbo`yicha ***ko`nikmalariga ega bo`lishi kerak;***

“Fuqarolik jamiyati” ***fanining boshqa fanlar bilan integratsiyasi:***

“Fuqarolik jamiyati” fanini mukammal o`zlashtirish uchun talabalar quyidagi fanlardan yetarli bilim, ko`nikma va malakaga ega bo`lishlari kerak:

-O`zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati.

- Milliy goya: O`zbekistonni rivojlantirish strategiyasi.

-Falsafa;

-Dinshunoslik;

-O`zbekiston tarixi

2. Ma`ruza mashg`ulotlari

1-jadval

№	Mavzuning nomi	Dars soatlari hajmi
7-semestrda		
	Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob`ekti, maqsad va vazifalari	2
2	Fuqarolik jamiyati g`oyalari evoleutsiyasi	2
3	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati	2
4	Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi	2
5	Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili	2
6	Saylov xuquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti	2
7	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti	2
	Jami:	14 soat

Ma`ruza mashg`ulotlari multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada akadem, guruhlar oqimi uchun o`tiladi.

3. Seminar mashg`ulotlari

Darsni olib borish rejasi (xronoharita):

1. O`qituvchining mavzu bo`yicha kirish so`zi - 10 daqiqa;
 2. Talabalarning bilimini og`zaki va yozma, test usulda mavzuga tegishli savollar bilan tekshirish - 40 daqiqa;
 3. Mavzuni tushuntirish: o`qituvchi talabalarning bergan javoblariga qarab, yo`l qo`yilgan xatoliklarni tuzatib, javoblarni umumlashtiradi - 10 daqiqa;
 4. Konspekt daftarlarni tekshirish – 10 daqiqa;
 5. Bajarilgan ishni qabul qilish va baholash- 10 daqiqa.
- Jami: 80 daqiqa.

3. Seminar mashg'ulotlari

2-jadval

№	Mavzuning nomi	Dars soatlari hajmi
7-semestrda		
	Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari	2
2	Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi	2
3	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati	2
4	Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi	2
5	Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili	2
6	Saylov xuquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti	2
7	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti	2
	Jami:	14 soat

Seminar mashg'ulotlari multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada akadem, guruhlar oqimi uchun o'tiladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tiladi. "Keys-stadi" texnologiyasi ishlatiladi, keyslar mazmuni o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Ko'rgazmali materiallar va axborotlar multimedia qurilmalar asosida uzatiladi.

4. Talabalar tomonidan fan bo'yicha olinadigan amaliy ko'nikmalar

3-jadval

№	Mavzuning nomi	Amaliy ko'nikmalar
1	<i>Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari</i>	Fanni o'rganish natijasida talabalar qo'yidagi tasavvurlarga ega bo'lishi lozim: Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, maqsadi va vazifalari . O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi Ta'lim berishning tashkiliy usullari haqidagi ko'nikma va malakaga Ega bo'lishi kerak;

2	Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi	Mavzuni o`rganish natijasida talabalar quyidagilarni bilishi va foydalana olishi lozim: Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi – O`zbekiston milliy taraqqiyoti yangi bosqichining mazmun-mohiyatini ongli ravishda tahlil qilishni; O`quv-dasturiy hujjatlarni tuzishni va ularni tahlil qilishni;
3	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati	Mavzuni o`rganish natijasida talabalar quyidagilarni bilishi lozim: Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati. Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini takomillashtirish haqidagi tushunchaga ega bulishi hamda tahlil qilishi kerak;
4	Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi	Mavzuni o`rganish natijasida talabalar quyidagilarni bilishi va foydalana olishi lozim: Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi haqidagi tushunchalarga, uning islox qilinishi bilan bog'liq bilimlagni egallash zarur;
5	<i>Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili</i>	Talabalar Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili ekanligini anglab etishi kerak: Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-xuquq tizimini yanada islox qilishning ustuvor yo`nalishlari haqida tushunchaga ega bulishi lozim;
6	Saylov xuquqi erkinligi - fuqarolik jamiyatining sharti	Talaba, demokratik saylov xuquqi va erkinligi - Fuqarolik jamiyatining sharti nima ekanligini bilishi lozim: Shuninddek, Saylov xuquqi erkinligini mustaqil tahlil qila olishi kerak;
7	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti	Talaba dars jarayonida, korrupsiyaga qarshi kurash - fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti ekanligini anglab etishi kerak: Shuninddek, korrupsiyaga qarshi kurash hozigi kunda dolzarb ahamiyatga ega ekanligini bulishi lozim;

5. Mustaqil ta'lim

4-jadval

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Dars soatlari hajmi
1	Fuqarolik jamiyati faninig predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari	2
2	Fuqarolik jamiyati g'oyalari evoleutsiyasi	2
3	Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va tamoyillari	2
4	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati	2
5	Xorij va O'zbekiston fuqarolik jamiyati institutini qiyosiy tahlil eting	2
6	Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi	2
7	Qonun ustuvorligini – fuqarolik jamiyatining muhim omili	2
8	Saylov xuquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti	2
9	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishnig ustuvor sharti	2
10	Fuqarolik jamiyatida inson huquq va erkinliklarinig ta'minlanishi	1
	Jami	19 soat

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabar tomonidan referatlar tayyorlanadi va uning taqdimoti tashkil qilinadi/

6. Fan bo'yicha talabalar bilimni baxolash va nazorat qilish mezonlari

Baxolash usullari	Ekspress testlar, yozma ishlar, og'zaki surov
Baholash mezonlari	86-100 ball "a'lo" <ul style="list-style-type: none"> • xulosa va qaror qabul qilish; • ijodiy fikrlay olish; • mustaqil mushohada yurita olish; • olgan bilimlarini amalda qo'llay olish; • mohiyatini tushunish; • bilish, aytib berish; • tasavvurga ega bo'lish.
	71-85 ball "yaxshi" <ul style="list-style-type: none"> • mustaqil mushohada yurita olish; • olgan bilimlarini amalda qo'llay olish; • mohiyatini tushunish; • bilish, aytib berish; • tasavvurga ega bo'lish.
	55-70 "qoniqarli"

	<ul style="list-style-type: none"> • mohiyatini tushunish; • bilish, aytib berish; • tasavvurga ega bo'lish. 		
	0-54 "qoniqarsiz" <ul style="list-style-type: none"> • aniq tasavvurga ega bo'lmaslik; • bilmaslik. 		
	Reyting baxolash turlari	Maks. ball	O'tkazish vaqti
	Joriy nazorat: Amaliy mashg'ulotlarda faolligi, muntazam ravishda konspekt yuritishi, savollarga to'g'ri javob berganligi, amaliy topshiriqlarni bajarganligi uchun	45	Semestr boshlangandan ikkinchi mashg'ulotdan oxirgi mashg'ulotga qadar har bir mashg'ulotda 100 ballik tizimda joriy baholanadi, so'ngra ushbu ballar yig'indisidan o'rtacha ball chiqarilib, 0,45 koeffitsientga ko'paytiriladi.
	Mustaqil ta'lim	5	
	Oraliq nazorat: Og'zaki so'rov ko'rinishida qabul qilinadi. Ma'ruzachi o'qituvchi va seminar (amaliy) mashg'uloti o'qituvchisi tomonidan birgalikda o'tkaziladi. Oraliq nazorat savollari 2 hafta avval e'lonlar doskasiga joylashtiriladi. Oraliq nazorat 20 ballni tashkil etib, undan: (86-100 %) 17,2-20,0 A'lo "5" (71-85 %) 14,2-17,2 Yaxshi "4" (55- 70 %) 11-14,2 Qoniqarli "3" (0-54 %) 11 baldan kam Qoniqarsiz "2"	20	Har bir semestrning 10 haftasida
	Yakuniy nazorat (yozma, og'zaki, test)	30	15 haftada
	JAMI	100	

7.Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbalari O'zbekiston Respublikasi Qonunlari va Farmonlari:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

- 1.Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va Xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bagishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 8 dekabr.
- 2.Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratiya O'zbekiston davlatini mard va oliyanob Xalqimiz bilan kuramiz. SH.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagishlangan Oliy Majlis palatalarining kushma majlisidagi nutki. //«Xalq so'zi», 2016 yil 15 dekabr.
- 3..Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.

4. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
6. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-24 jildlar. – Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2016.
7. Karimov I.A. Yuksakma'naviyat - engilmas kuch. T.-Ma'naviyat. 2008.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning BMT Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan Sammiti yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so'zi, 2010 yil 22 sentyabr.
9. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza // Xalq so'zi, 2010 yil 13 noyabr
10. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: "O'zbekiston", 2011.
11. Karimov I.A. "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy tsivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" mavzusidagi xalaro konferentsiyasining ochilish marosimidagi nutqi. //Xalq so'zi. 2014 yil 16 may.
12. Karimov I.A. "Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish — eng oliy saodatdir". T.: O'zbekiston. 2015.

Asosiy adabiyotlar **Darsliklar va o'quv qo'llanmalar**

1. Odilqoriev X. Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati. – T. Sharq, 2002.
2. Jalilov Sh. Fuqarolik jamiyatining poydevori. – T.: O'zbekiston, 2003
3. Raxmanov A. Grajdanskoe obshchestvo: dostijeniya, problemi, perspektivi: uchebnoe posobie. – T.: Akademiya, 2007.
4. Abduazimov O. Fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari. –T.: Akademiya, 2008.
5. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. -T.: O'zbekiston, 2010.
6. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi. Mualliflar jamoasi. T.: 2016. Elektron variant.
7. Hasanov R., Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati: nazariy va amaliyot. -T.: : 2016
8. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
9. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.- T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

Qo'shimcha adabiyotlar:

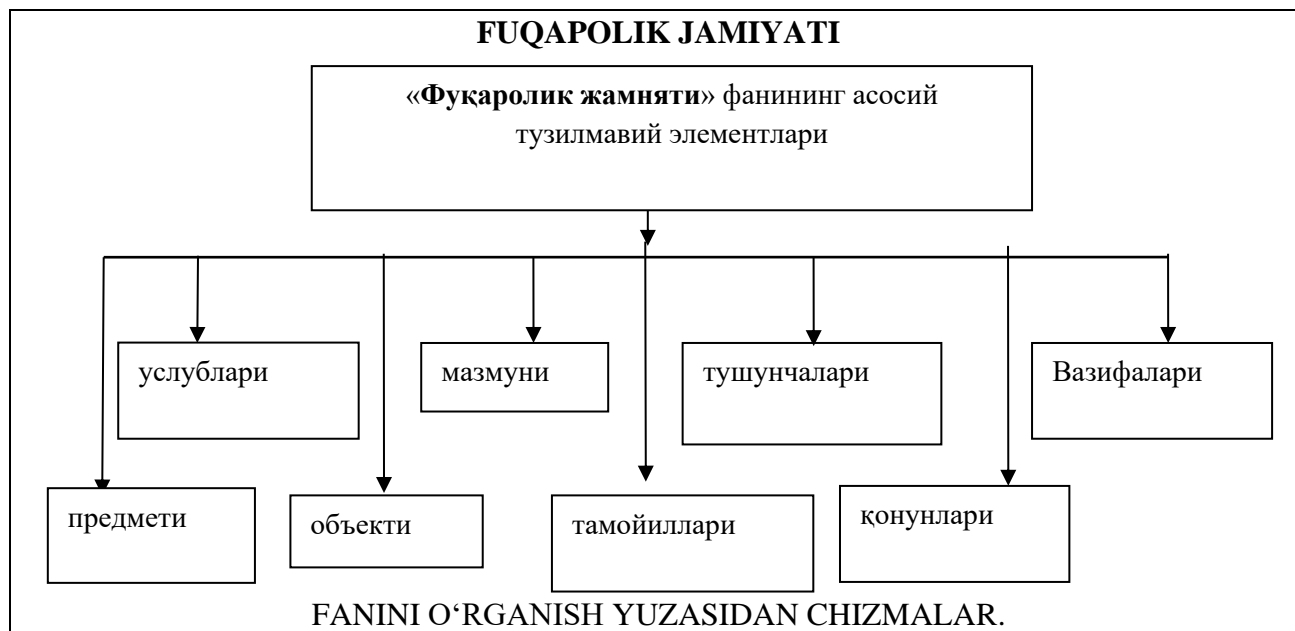
1. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. "Sharq". Toshkent – 2001.
2. Aristotel. Politika. – M.: AST, 2006. – 393 s.
3. Aflotun. Qonunlar. Urfon Otajontarjimasi. Yangi asravlodi, 2002. - 458 bet.
4. Berk E. Pravlenie, politika i obshchestvo / per. s angl. – Kanon-Press-Tsentr, 2001.
5. Beruniy Abu Rayhon. 100 hikmat: ibratli so'zlar. – T.: Fan, 1993.
6. Bobur. Boburnoma. T.: Yulduzcha. 1989.
7. Gobbs T. Levafanilimateriya, forma i vlast gosudarstva serkovnogo i grajdanskogo. – M.: Sotseskiz «Obraztsovaya», 1936. – 503 s.
8. Kant I. Ideya vseobshcheyistor i ivovsemirno- grajdanskom plane. K vechnomumiru (2-oe izd., ispr. i dop.). – Almati: Jetjargi, 2004. – 158 s.
9. Lokk Dj. Sochineniya: V 3-x t. T.3. (Per. s angl.) / Red. iavt. primech. I.S. Makiavelli N. Sochineniya. Gosudar.-M.:, 1996.
10. Navoiy A. Mahbul-qulub.-T.: Adabiyotvasan'at, 1988. – 208 b.
11. Nizomulmuluk. Siyosatnoma yoki siyarul-muluk.- T.: Adolat, 1997.
12. Platon. Gosudarstvo// Platon. Soch. v 3-x tomax. T. 3. Chast I. M., 1971.

13. Popper K. Otkritoe obshchestvo i ego vragi: v 2-x tomax. M., 1992.
14. Tokvil A. Demokratiya v Amerike. – M., 1992.
15. Temur tuzuklari. B. Ahmedov tahriri ostida.- T.: Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
16. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
17. Yusuf Xos Xojib. Qutadg'u bilig. T.: Fan. 1971.
18. Kaykovus. Qobusnoma.-T.: Meros, 1992.

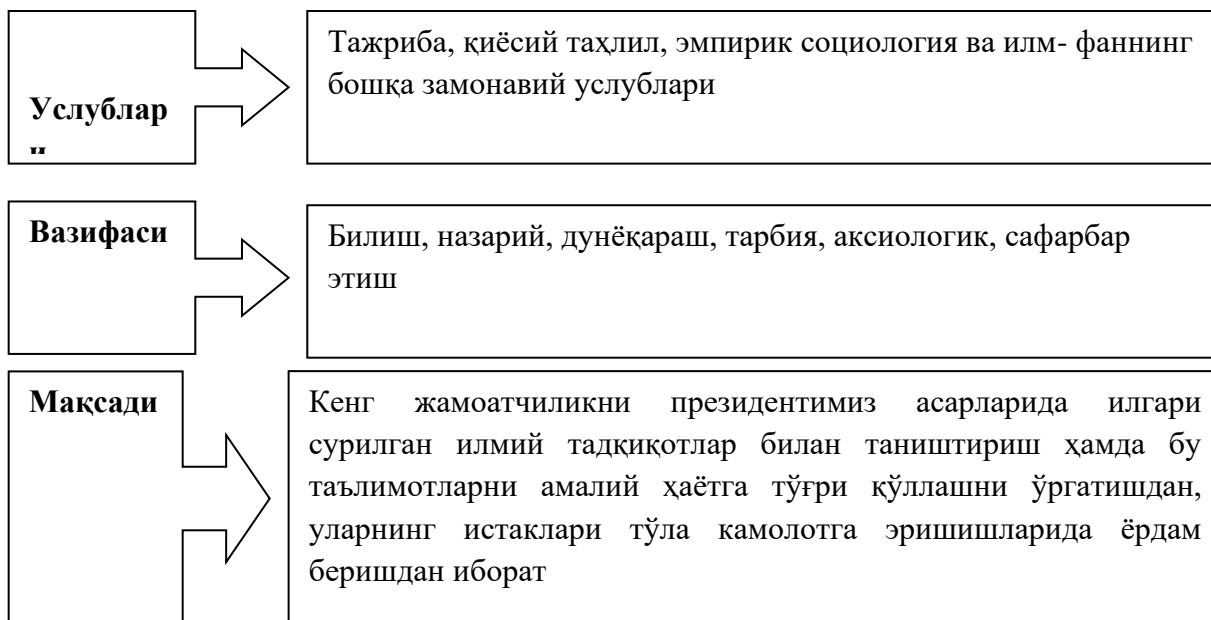
Elektron kutubxona:

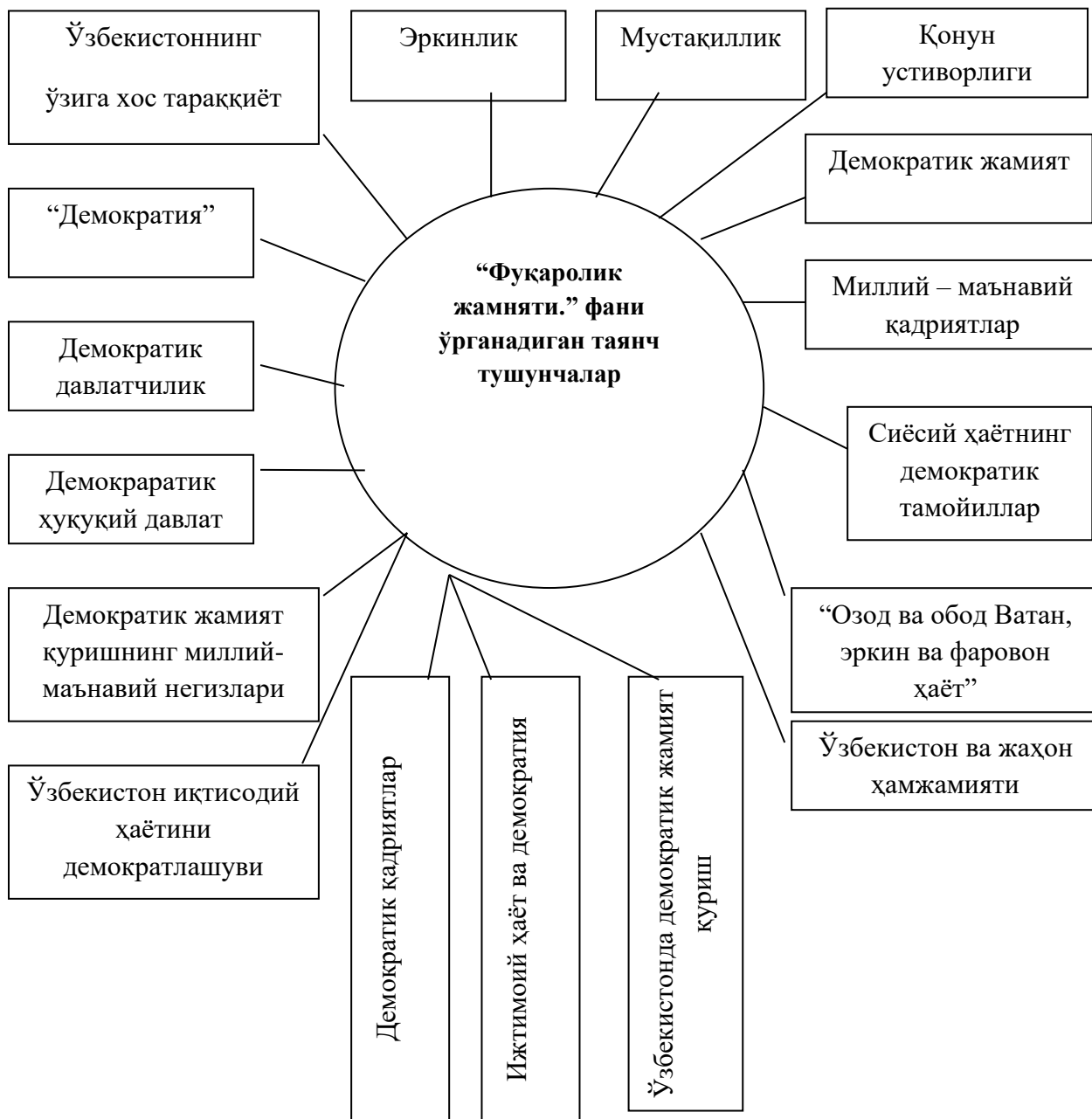
1. www.ziyonet.uz
2. www.xs.uz
3. www.nimfogo.uz
4. www.ngo.uz
5. www.mahalla.uz
6. www.scopus.com

Tarqatma materiallar

1.2-slayd

Фан қонуниятлари

1.4-slayd

Мамлакат ички
сиёсий,
ижтимоий,
иқтисодий ва
маънавий
хаётида амал
киладиган

Жамият сиёсий, иқтисодий ҳаётини эркинлаштириш;
жамиятни демократиялаш асосида фуқаролик
жамиятини қуриш; сиёсий ва ижтимоий – иқтисодий,
маданий маърифий ҳаёт муносабатлари; шахс, жамият
ва давлат тизимида инсон манфаатининг устиворлиги

Халқаро
муносабатлард
а иқтисодий,
ижтимоий,
сиёсий ва
маданий,
маърифий
алоқалар
билан боғлиқ

Халқаро хавфсизлик ва ўзаро ишончининг
ривожлантириш; халқаро ва давлатлараро ихтилофларни
бартараф этишнинг сиёсий воситалари; Умумбашарий
муаммоларни бартараф этишнинг сиёсий, иқтисодий,
маданий йўллари; турли мамлакатлар, халқаро ва
минтақавий ташкилотлар билан сиёсий, иқтисодий,
маданий ҳамкорликни йўлга қўйиш ва ривожлантириш

1.5-slayd

Фуқаролик жамияти қуришнинг ўзига хос қонунлари

Фуқаролик жамият қуришда миллий хусусияларни ҳисобга олиш

Фуқаролик жамият қуришнинг миллий- маънавий қадриятлар билан уйғунлиги

Ўзига хос хусусиятларни Ўзбекистон иқтисодий, маданий, сиёсий ҳаёти билан
алоқадорлиги қонуни

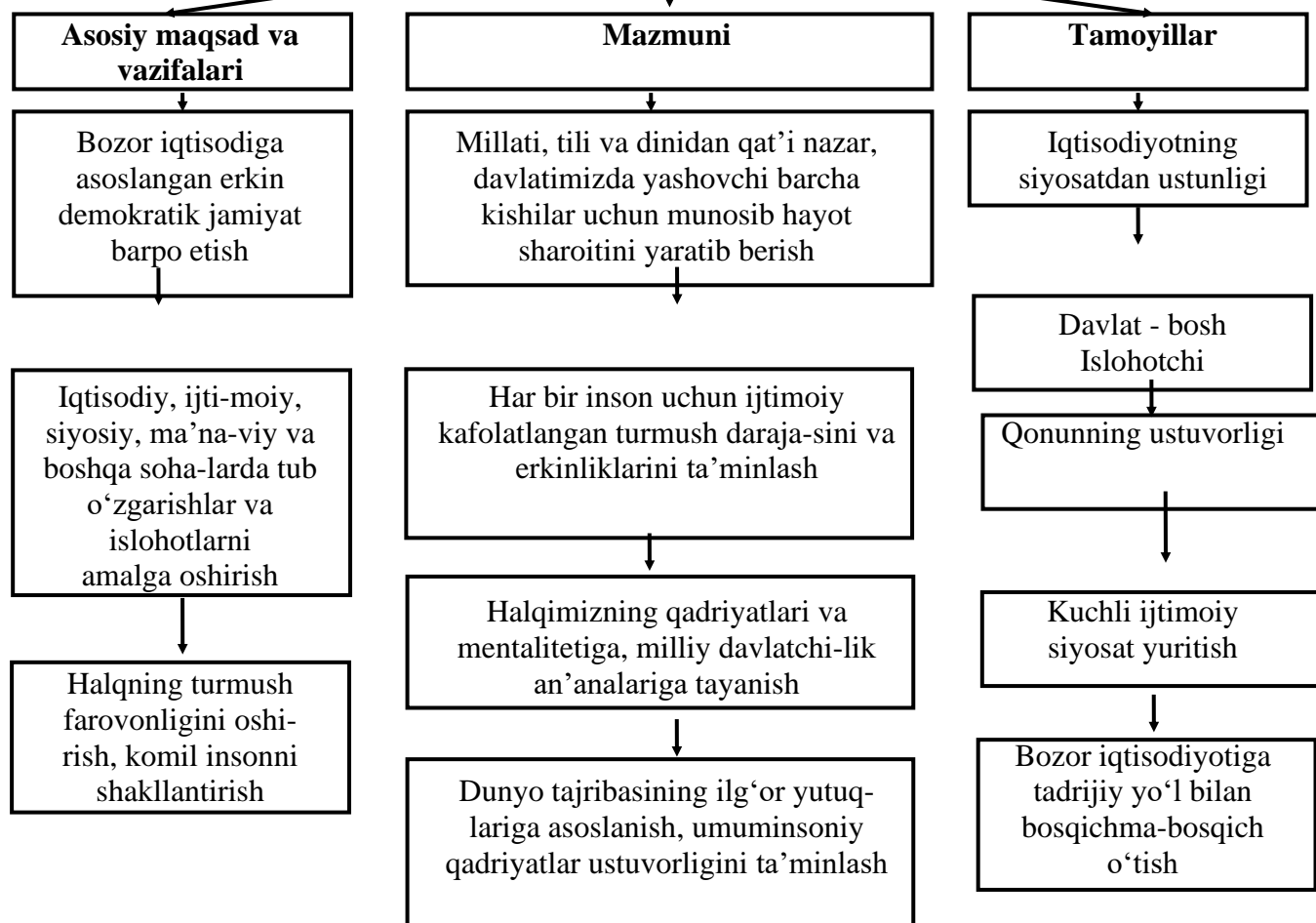
Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг умумбашарий
қонуниятлари

**Taraqqiyotning o‘zbek modeli jamiyatni inqilobiy tarzda emas,
 balki evolyusion-tadrijiy ravishda isloh etishdir**

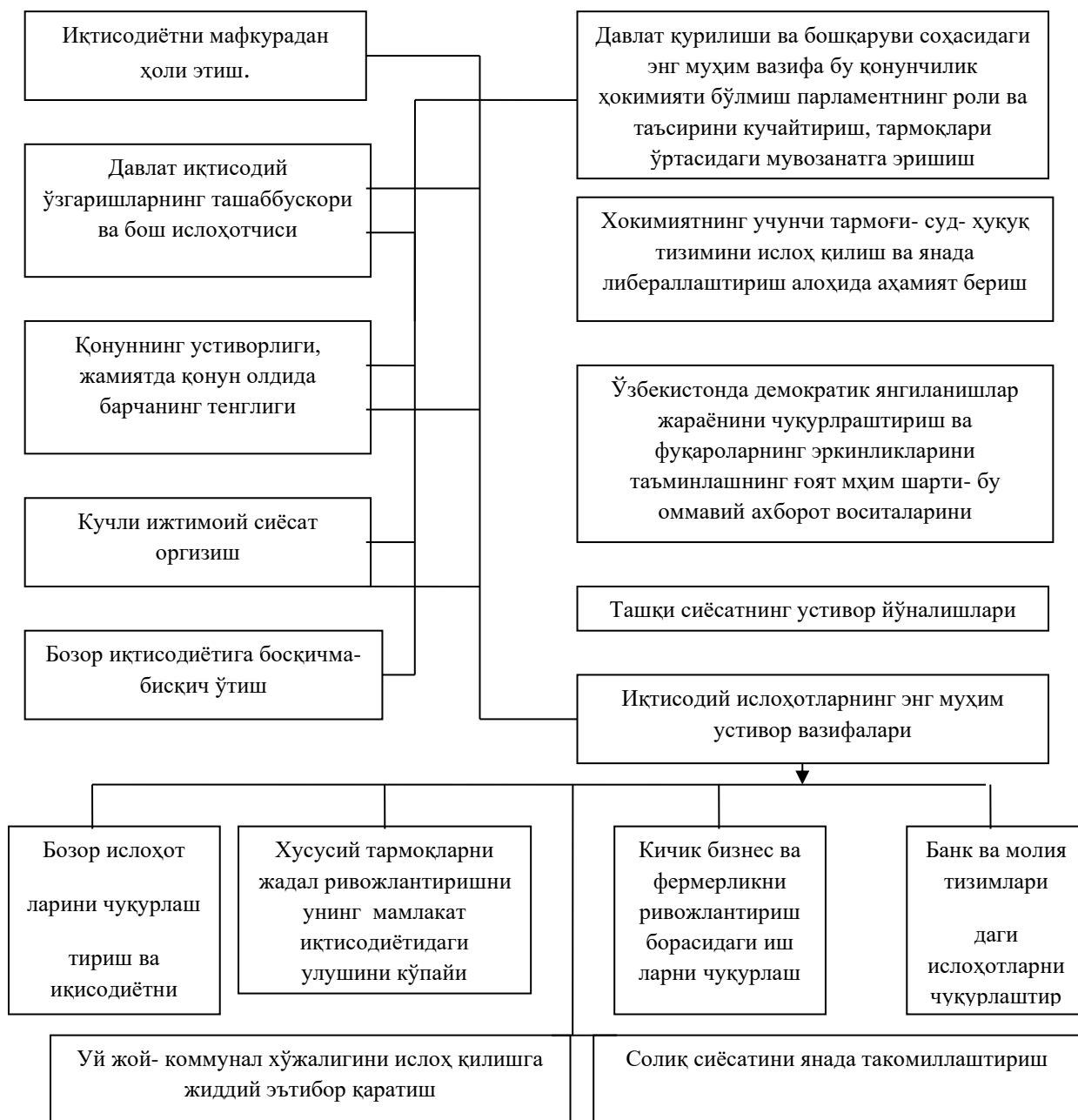
Jamiyatni isloh etishning besh tamoyili:

1. Iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi.
2. Davlat - bosh islohotchi.
3. Qonunning ustuvorligi.
4. Kuchli ijtimoiy siyosat.
5. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tish.

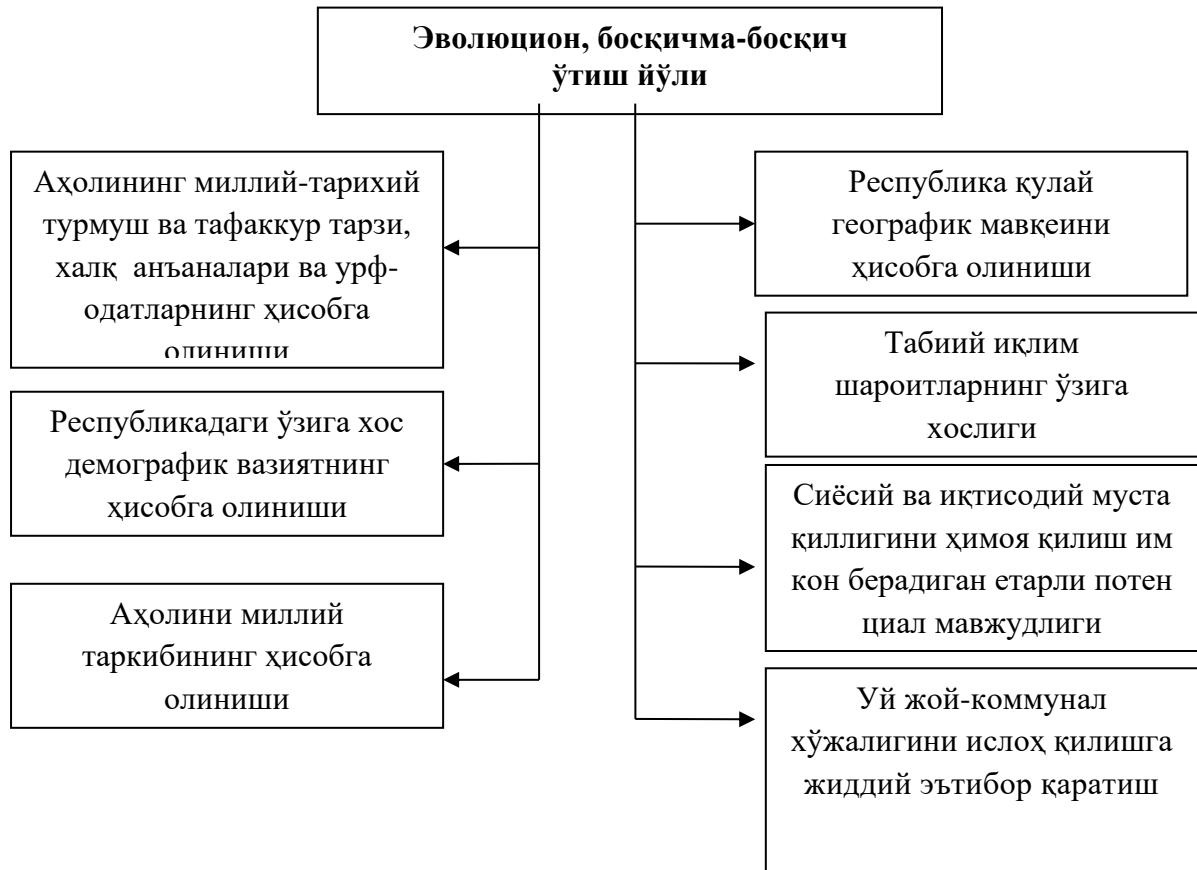
O‘ZBEKISTONNING O‘ZIGA XOS TARAQQIYOT YO‘LI – “O‘ZBEK MODEL”

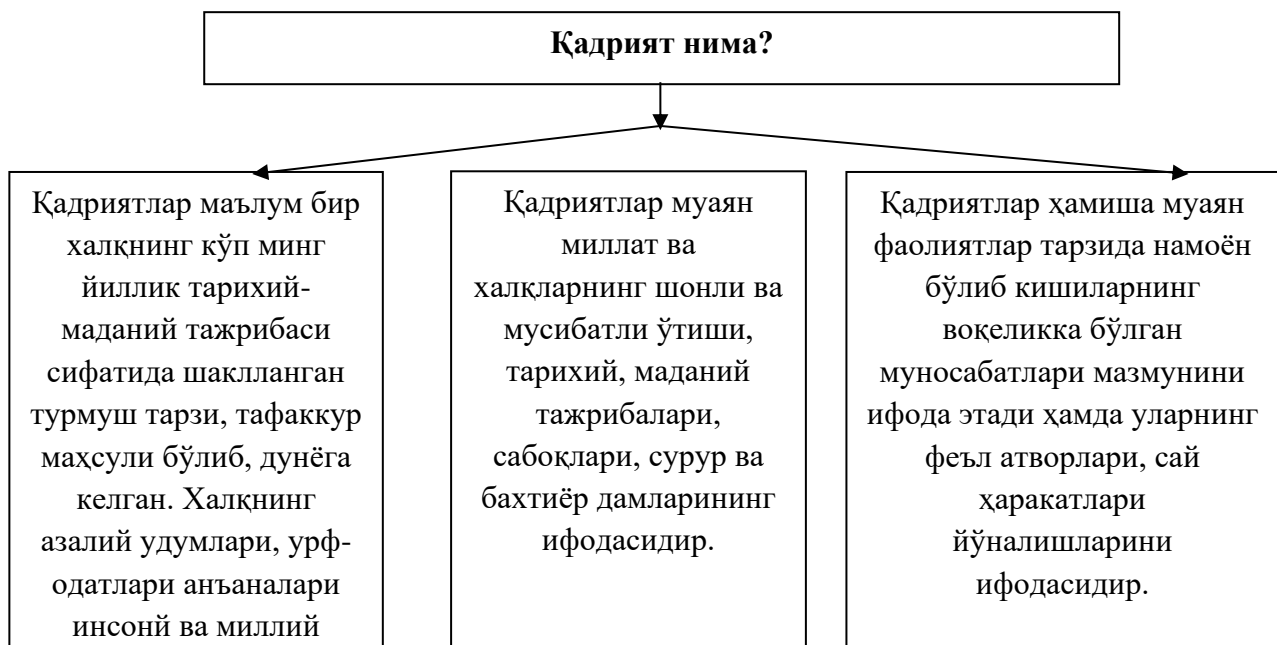

Taraqqiyotning “O‘zbek modeli”

Ўзбекистонда демократик жамиятга о‘тишнинг о‘зига хос хусусиятлари

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tuzilishi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchilik palatasi	O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati
<p>Deputatlar soni 150 ta. Siyosiy partiyalar vakillari va tashabuskor guruhlar nomzodlar ko'rsatadilar. Yashirin ovoz berish yo'li bilan 5 yil muddatga saylanadilar. Qonunchilik palatasi qonunlarni ishlab chiqarish va ularni hayotga tadbiq etish, qonun ustuvorligini ta'minlash ularning asosiy vazifasi. (O'zR. Konstitutsiyasi, 77-modda)</p>	<p>Senatorlar soni 100 ta. 86 ta senator yashirin ovoz berish natijasida senat a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda 6 kishidan Qoraqalpog'iston Jo'qorg'i Kengesi viloyat, tuman va shaharlar davlat xokimiyat vakillik organlari deputatlar orasidan saylanadi. 16 nafar Senatorlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga muvofiq tayinlanadi.</p>

6.2- ilova (b)

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

TUZILISHI

Суд- ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотларнинг

Жамият ижтимоий ҳаётида адолатнинг барқарор бўлишини таъминлаш; кишиларни қонун кучи ва ролига бўлган ишончини орттириши; шахс, жамият ва давлат муносабатларида изчиллик ҳамда ўзаро муносабатни таъминлаш.

Суд ҳокимиятини том маънода мустақил ҳокимият сифатида фаолият юритишини, қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимияти тармоқлари билан тенг тарзда мустақиллигини таъминлаш, судларнинг жамият ва одамлар ўртасидаги роли ва обрўсини кўтариш.

Судларни жазо берувчи органлар эмас, балки инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш органи сифатида қарашни шакллантириш, уларнинг фуқаролар ҳуқуқини давлат томонидан ҳимоя қилувчи асосий органга айлантириш.

Қонун устиворлигини таъминлаш, уларни ижро этиш маданиятини юксалтириш, қонун бузилиши ҳолатларига мурасасиз муносабатни вужудга келтириш, жамиятда ҳуқуқий онгни янги поғонага кўтариш.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилувчи органлар

Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш юзасидан парламент назоратини амалга оширишда Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) институти. У инсон ҳуқуқларини турли маъмурий органлар тажовузидан ҳимоя қилишни мавсад қилиб қўйган. Омбудсмен фуқароларнинг мурожаати асосида текширув олиб боради. Ҳуқуқ бузилишини аниқлаб, айбдор бўлган органга қонунга ҳилоф бўлган ҳужжатни бекор қилишни таклиф этади, агар у бажармаса судга ёки парламентга мурожаат этиш ҳуқуқига

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази – инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилувчи, халқаро ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш ташкилотлари билан ҳамкорликни кенгайтириш, давлат муассасалари ходимлари ва барча аҳолининг инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятини оширишга хизмат қиладиган юридик шахс ҳуқуқига эга. У президент томонидан тайинланади.

Mustaqil O‘zbekistonni rivojlantirishning ma’naviy- axloqiy negizlari

**Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг о'з yo'li
to'rtta asosiy negizga asoslanadi
Bu negizlar:**

Умуминсоний қадриятларга содиқлик

Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш

Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши

Ватанпарварлик

**Фуқаролик жамиятининг миллий ва умуминсоний
тамойиллар.**

Миллий
тамойиллар

- Халқимиз ҳаётида жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги.
- Жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги.
- Ота-она, маҳалла-қўй, умуман жамоага юксак ҳурмат-эътибор.
- Миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат.
- Каттага - ҳурмат, кичикка –иззат.
- Меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи-аёл зотиға эҳтиром.
- Сабр-бардош ва меҳнатсеварлик.
- Ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳ.к.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ АСОСЛАРИ

Fuqarolik jamiyat asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari

Жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамиятни кучайтириш орқали кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш жараёнини ривожлантириш.

Давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаб боришга эришиш.

Давлатнинг иқтисодий ривожланиши борасидаги устувор йўналишларини аниқлашга, қабул қилинган қонунлар ва хусусий нормаларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлаш хўжалик субъектлари ўртасида рақобат муҳитини яратиш.

Қонунлар ижросини таъминлаш, жорий ҳужжатларни ҳаётга тадбиқ қилишда давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш, “Адолат қонун устуворлигида” тамойилини ҳақиқатга айлантириш.

Давлатнинг назоратчилик функциясини чеклаш ва айти пайтда давлат фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлашга эътиборни кучайтириш.

Бошқарув тизими ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштиришни чуқурлаштириш мақсадида марказий ва юқори бошқарув идоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қўйи тизимларига ўтказиб бориш.

Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий воситаси бўлган маҳалла институти, турли жамоат бирлашмалари ҳамда ташкилотлар фаоллигини изчил ривожлантириб бориш.

О‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning iqtisodiy ustuvor yo‘nalishining

mazmuni va vazifalari

Ijtimoiy muammolar va ularni hal etish tadbirlari

№	Ijtimoiy muammolar	Ularni hal etish tadbirlari
1	Sotsial tabaqalashuv va qutblanish	Fuqarolar tomonidan o‘zlari va oila a‘zolarini sotsial hizmatlar bilan ta‘minlash maqsadida ishlab topish imkoniyatlarining ortishi.
2.	Kambag‘allik	Hususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi imkoniyatlarni vujudga keltirish.
3.	Ishsizlik	Ishlab chiqarishda sotsial ehtiyojlarni qondirishga mo‘ljallangan hizmat va mahsulotlar ulushining ortishi.
4.	Hududlarning tabaqalashuvi	Daromadlar tengsizligi va shahsiy manfaatdorlikning ortishi.
5.	Ta‘lim tizimidagi muammolar	Ta‘limning boshqa shakllarining kengayishi, ta‘lim tizimini izchil isloh qilish.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi (Qonun chiqaruvchi hokimiyat): 250 deputat

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik (quyi)palatasi

Quyi Qonunchilik palatasi deputatlar soni 150 ta, shundan 135 ta deputat faqat siyosiy partiyalardan saylanadi. 15 ta deputat esa O'zbekiston Respublikasi Ekologik harakatidan saylanadi. Vakolat muddati 5 yil, Qonunchilik palatasi o'z faoliyatini doimiy professional asosda amalga oshiradi va qonunlar

Bugungi kunda Oliy Majlisi Qonunchilik palatasidagi fraksiyasi quyidagicha:

1. O'zLD Partiyasi 53 (79,5%) deputati mavjud.
 2. O'zXD Partiyasi 32 (48%) deputati bor.
 3. O'zMTD Partiyasi 31 (46,5%) deputati mavjud.
 4. O'z "Adolat" SD Partiyasi fraksiyasi 19 (28,5%) deputati bor.
 5. Ўзбекистон Республикаси Экологик ҳаракатининг 15 (22,5%) deputati mavjud.
- Qonunchilik palatasi umumiy deputatlari sonining 33 nafari (22

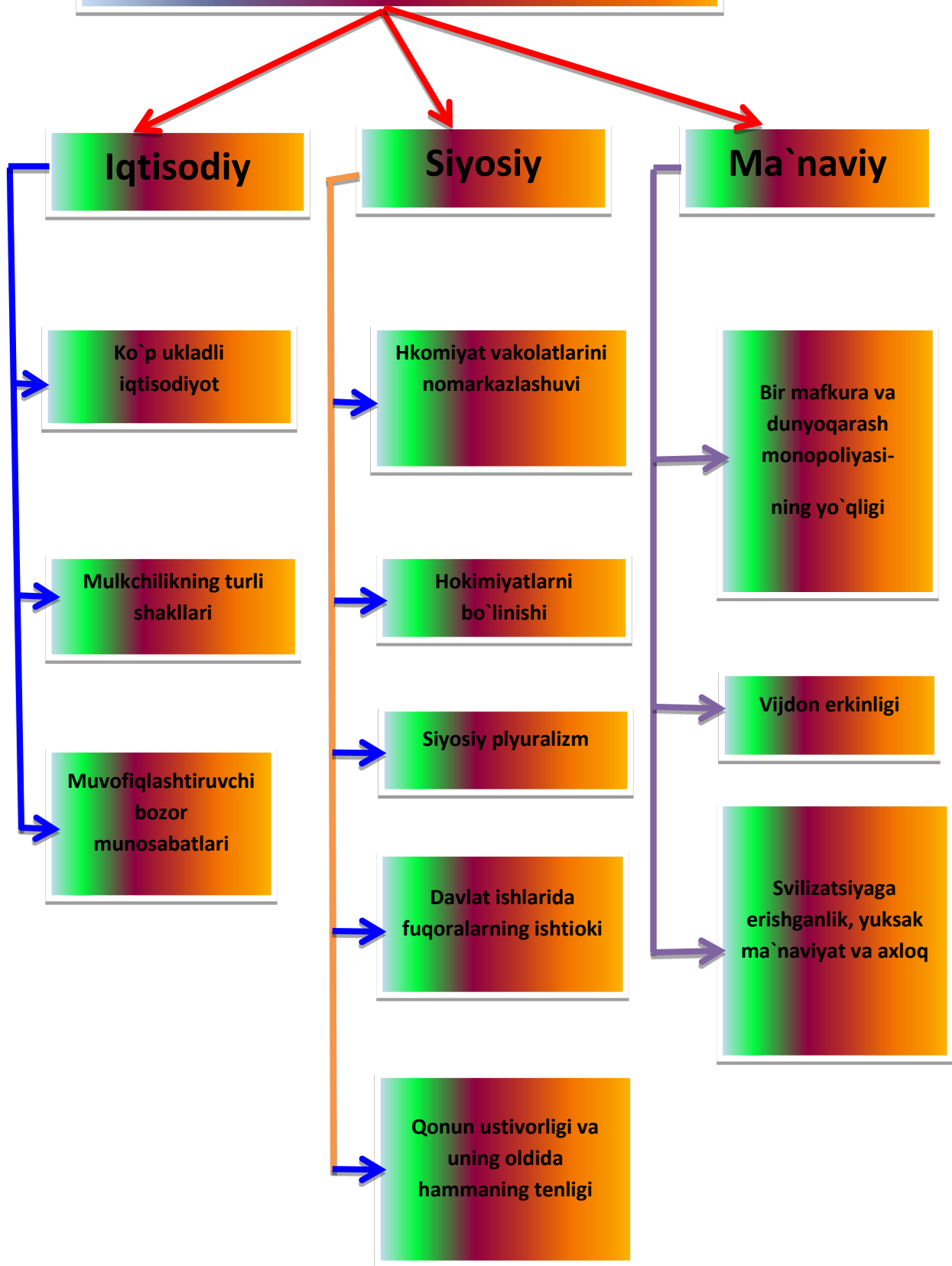
O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati

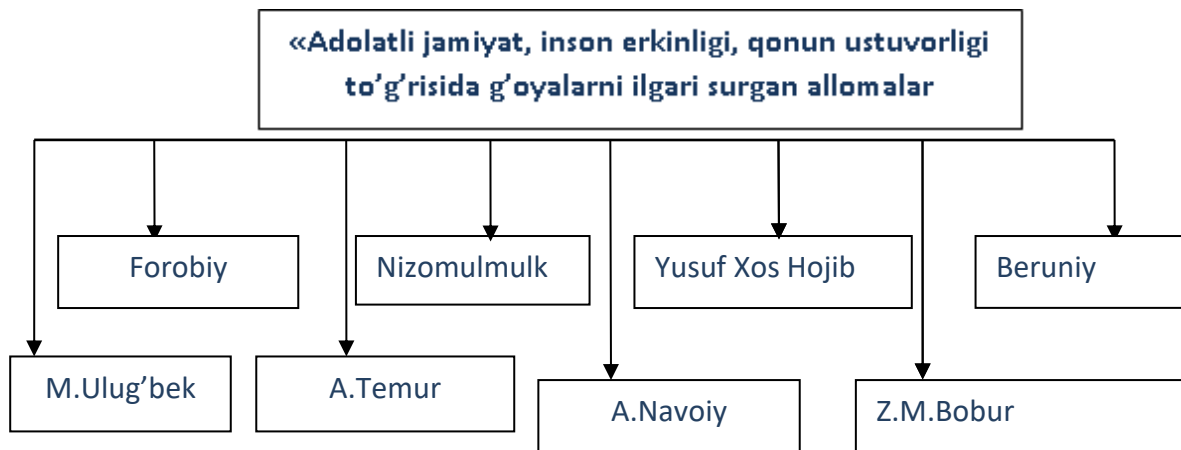
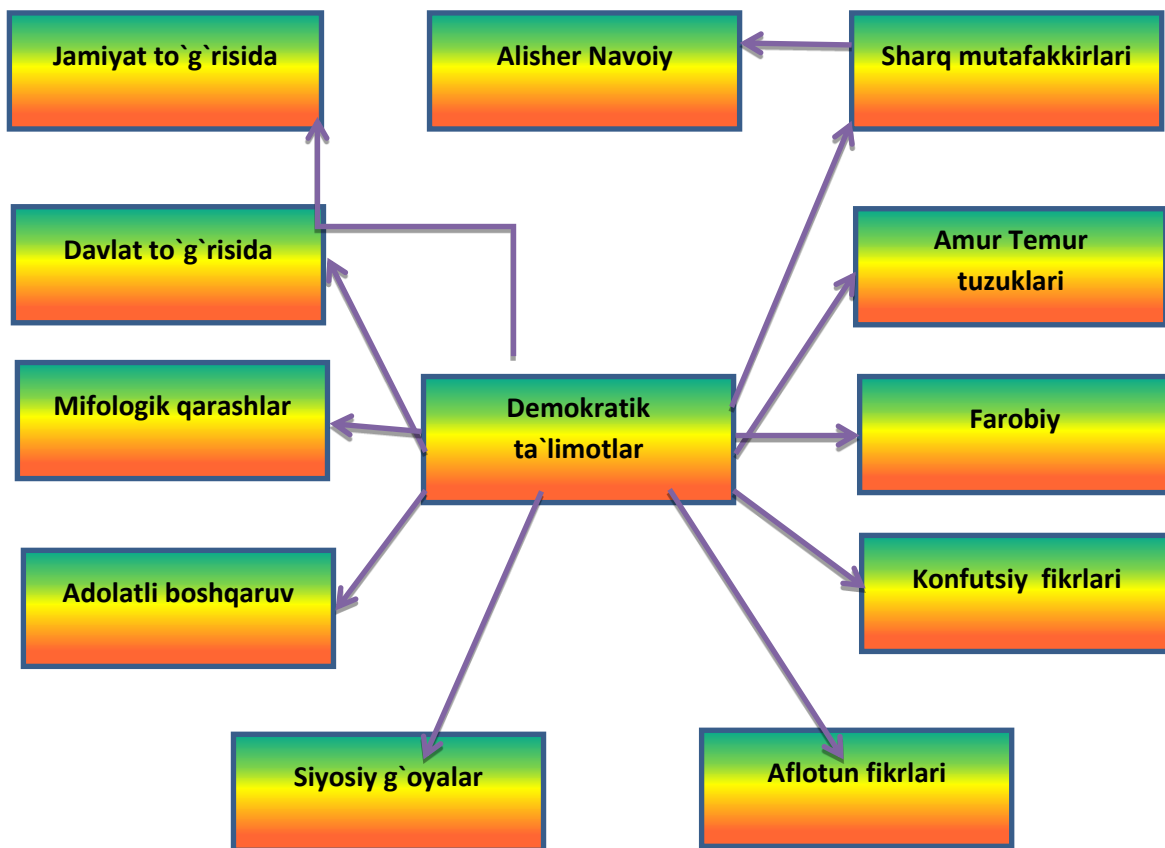
Senatorlar soni 100 ta. Xalq deputatlarini mahalliy kengashlari vakillaridan tashkil topgan yuqori palata – Senat hududiy manfaatlarini ifoda etadi. 84 senat a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi Juqorg'l kengesi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo'shma majlislarida mazkur deputatlar orasidan yashirin ovoz berish yo'li bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda – 6 kishidan (y'ani, 14 ta hududdan 6 kishidan), jami 84 nafar deputat saylanadi. 16 senator Prezident tomonidan tayinlanadi: 84+16=100 senator.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 77-modda.

Senat so'zi lotincha "Senatus", "sinex" so'zlaridan olingan bo'lib, o'zbekchada "oqsoqol", "mo'ysafid" degan ma'nolarni anglatadi. Senat a'zolarining 15 nafari ayollardan iborat (15 %). Oliy Majlis Senatining raisi etib Ilgizar Sobirov saylangan.

Fuqarolik jamiyati asoslari

TESTLAR

1. O‘zbekiston Konstitutsiyasida “dunyoviy davlat” atamasi qaysi moddalarda ishlatilgan.

- 61-modda
- 57-modda
- 12-modda
- Hammasi to‘g‘ri

2. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- Fuqarolik jamiyati ijtimoiy sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni.
- .Davlatning tashqi siyosatini.
- Fuqarolik jamiyatida inson huquq va erkinliklari himoya qilinadi.
- Fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish qonuniyatlarini.

3. O‘zbekistonda “Fuqarolik jamiyati” fanini o‘qitish qachon ta’lim tizimiga kiritildi?

- A. 2016 yilda V. 2000 yilda S. 2015 yilda D. 1991 yilda

4. Fuqarolik jamiyati tushunchasi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- Kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo‘lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadigan ijtimoiy tizimdir.
- Kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan iqtisodiy faoliyatining mahsuli bo‘lib, davlatning rivojlanish darajasini belgilaydigan munosabatdir.
- Qadimgi davrdan shakllanib kelayotgan huquqiy munosabatlaridir.
- Jamiyatning ijtimoiy munosabatlari tizimidir.

5. Dunyoviy davlat qanday tamoyilga tayanadi.

- Hamma javoblar to‘g‘ri
- Insonparvar, demokratik davlat barpo etishni kuzlaydi
- O‘zbek davlatchiligining tarixiy tajribasiga tayanadi
- Fuqarolarning munosib hayot kechirishlarini ta’minlash maqsadi

6. Markaziy Osiyo halklarining mustamlakachilik siyosatiga qarshi milliy ozodlik kurashining birinchi bosqichi qaysi qatorda to‘g‘ri belgilangan.

- 1858-1902
- 1859-1903
- 1861-1905
- 1860-1904

7. Markaziy Osiyo halqlarining mustamlakachilik siyosatiga qarshi milliy ozodlik kurashining ikkinchi bosqichi qaysi qatorda to‘g‘ri belgilangan.

- 1902-1916
- 1903-1917
- 1904-1918
- 1905- 1919

8. Markaziy Osiyo halqlarining mustamlakachilik siyosatiga qarshi milliy ozodlik kurashining uchinchi bosqichi qaysi qatorda to'g'ri belgilangan.

1918-1991

1916-1990

1917-1991

1919-1992

9. 2 palatali parlament yaratilishining ahamiyati:

Qonunlarni takomillashtirish.

O'zini - o'zi boshqarish kuchayadi.

Xorijiy tajribalarni hisobga olish

SHarq mintaliteti namoyon bo'ladi

10. Parlament quyi palatasi nomi:

Qonunchilik palatasi

Mahalla qo'mitasi

Senat

Oqsoqollar kengashi

Fuqarolar yig'ini.

11. "Fuqarolik jamiyati faqat mustaqil mamlakat doirasida amalga oshishi, haqidagi xulosasini ilgari surgan g'oyaviy oqim – bu ...

A. Jaddidchilik V. Marksizm S. Konservatizm D. Liberalizm

12. Fuqarolik jamiyati zamonaviy konseptual diskursining normativ yondoshuvi vakillarini aniqlang.

A. Aleksis de Tokvil

V. Endryu Arato

S. Karl Marks

D. Nikolo Makiavelli

13. Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining qaysi yondoshuvi fuqarolik jamiyati a'anaviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo'lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati sifatida tushuniladi?

A. Formatsion V. ssivilizatsion S. Modernizatsiya D. Taraqqiyot

14. O'zbekistonning demokratik rivojlanish yo'liga o'tishining asosiy modeli.

Evolyusion, klassik, noklassik

Klassik, revolyusion, tajribaviy

Revolyusion, saylov, demokratik

Klassik, inkilobiy, evolyusion.

15. O'zbekistonning demokratik jamiyatga o'tishining o'ziga xos xususiyatlari.

hammasi to'g'ri

Demografik vaziyat

Aholining milliy tarkibi
Tabiiy iklim sharoitlarining o'ziga xosligi

16. Demokratik jamiyatning eng muhim belgilari.

2, 3 to'g'ri
Jamiyat a'zolarining qonun oldidagi tengligi
Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi
Millatlarning bir-biridan farqlarini aniqlash

17. Qonun ustivorligining mohiyati Konstitutsiyaning qaysi moddalarida belgilab berilgan.

3-bob, 15-16 moddalarida
3-bob, 13-14 moddalarida
4-bob, 13-14 moddalarida
2-bob, 15-16 moddalarida

18. Respublika Konstitutsiyasi va qonunlariga zid keladigan qarorlar kim tomonidan bekor qilinadi.

Konstitutsiyaviy sud tomonidan
Prezident tomonidan
Senat tomonidan
Oliy majlis tomonidan

19. Mafkuraviy makon:

Jamiyat mafkuraviy makonida bir qancha mafkuralarni qurish mumkin
Egallanishi mumkin
Egallanmasligi mumkin emas
Mafkuraviy bo'shliq bo'lishi mumkin emas

20. Zamonaviy ustivor mafkura:

Milliy tenglik mafkurasi.
Milliy ozodlik mafkurasi
Milliy ustunlik mafkurasi
Milliy birlashish mafkurasi

21. Konstitutsiyaga ko'ra qonunlar kim tomonidan imzolanadi.

Prezident tomonidan
Qonunchilik palatasi raisi tomonidan
Senat raisi tomonidan
Konstitutsiyaviy sud raisi tomonidan.

22. Qonun ustivorligi qaysi holatda o'zining to'liq ifodasini topadi.

Konstitutsiya, qonunlar va boshqa barcha normativ huquqiy hujjatlar davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilsa.
Qabul qilinayotgan qonunlar inson huquqi va manfaatlariga asoslangan bo'lsa.
Barcha normativ huquqiy hujjatlar Konstitutsiya va qonunlarga mos bo'lsa.
Hammasi noto'g'ri

23. Siyosiy partiya nima?

Siyosiy tashqilot

Halqning etakchi vakillari guruhi
Ziyolilar guruhi
Ishbilarmonlar guruhi.

24. Milliy-ma'naviy tiklanish nima?

Milliy o'z-o'zini anglash
Milliy merosni tiklash
Milliy madaniyatni tiklash
Milliy iqtisodiyotni tiklash

25. Ma'naviy isloxotlar mohiyati:

Ma'naviy merosni tiklash va rivojlantirish
Halqning bilimini oshirish
YOshlarning salohiyatini rivojlantirish
Mamlakat infrastrukturasi takomillashtirish.

26. Milliy istiqlol g'oyasining predmeti:

Milliy borliq, milliy manfaatlar, tarix, bugun va kelajak G'oya va mafkura tarixini o'rganish
Milliy meros, donolar o'g'itlari
Milliy siyosiy partiyalar faoliyati yo'nalishlari

27. Milliy istoqlol g'oyasini halq ongiga singdirish usullari:

So'z, targ'ibot-tashviqot, mafkuraviy tarbiya
Diniy va axloqiy tarbiyani kuchaytirish
Keng jamoatchilikni jalb qilish
SHaxsiy namuna, afsonalarni o'rganish

28. Islomning asosiy g'oyalari:

Jamiyatda siyosiy va ma'naviy funksiyalar tarafdori.
Jamiyatda g'oyaviy funksiyalar tarafdori
Jamiyat tuzilishi ijtimoiy nazariyalari imperializmni inkor qilmaydi
Jamiyat va davlatda musulmon shariat huquqlarini o'rnatish

29. Panislomizm qaysi g'oyani ilgari suradi?

Musulmonlar muayyan geografik makonga birlashtirish
Boshqaruv organlari saylanishi
Qabilaning bir millatligi
Ilmiy texnika inqilobini tan olish.

30. Vahhobiylik qaerda kelib chiqqan?

Arabistonda.
O'zbekistonda
Iroqda
Indoneziyada

31. Jamoatchilik nazorati du...

- A. Jamoatchilik nazorati, jamoat birlashmalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini aniqlash
- B. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining baholash

S.Savdo-sotiqni nazorat qilish.

D. A.B. javoblar tug'ri.

32. qilinayotgan Qonun loyihasida jamoatchiliknazoratining maqsadlari quyidagicha ta'riflanadi: Jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagilardan iborat:

A.Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlash;

B.Davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatida qonuniylikni ta'minlash;

S. Jamiyat manfaatlarini himoya qilish".

D.Barcha javoblar tug'ri.

33.“Jamoatchilik nazorati” va “ijtimoiy nazorat” tushunchalari o'rtasidagi tafovut aniqlang?

A. “ijtimoiy nazorat” tushunchasi mazmun doirasiga ko'ra “jamoatchilik nazorati” tushunchasidan kengroq.

B.Bu tushuncha tarkibiga “jamoatchilik nazorati” tushunchasidan tashqari davlat nazorati va fuqarolik nazorati ham kiradi.

S. “ijtimoiy nazorat” tushunchasi mazmun doirasiga ko'ra “jamoatchilik nazorati” tushunchasi o'rtasida farq yuq.

D. A.B javoblar tug'ri.

34.Diniy bag'rikenglik nima?

Turli diniy e'tiqoddagi kishilar ahilligi
Turli din vakillarini ma'lum maqsadga birlashtirish
Buddistlar va iudaistlari birligi
Musulmon va xristianlari ittifoqi

35.Ekstremizm nima?

Ashaddiy fanatik guruhlar faoliyati, mafkurasi
Diniy oqim
Siyosiy oqim
Fundamentalizm ko'rinishi.

36.Aqidaparastlik mohiyati:

O'z dinini ustun qo'yish
YAKka mafkura hukmronligi uchun birlashuv
G'oyaviy – diniy mafkurani kuchaytirish
Ekstremizm ifodasi

37.Vijdon erkinligi nima?

Xoxlagan diniga e'tiqod qilish yoki qilmaslik
Dinning dastlabki shakllariga e'tiqod
Xoxlagan ma'lumotni olish va tarqatish
Islom diniga e'tiqod qilish

38. Vijdon erikligi kimlar uchun kafolatlanadi?

Hamma uchun
Dahriylar uchun
Savodxonlar uchun
Ziyolilar uchun

39. Birinchi Prezident I.A. Karimov fikricha, isloxotlarni utkazishdan maqsad nima?

Inson manfaatlarini ko'zlaydi
Halq ozodligi va farovonligi
YAKka milliy davlatni yaratish
Islom modernizatsiyasi

40. O'zbekiston Respublikasi bozor iqtisodiga o'tishida bosh islohatchi bu...

Davlat
Bozorga to'g'ridan – to'g'ri o'tish usuli
Bozorga o'tishning radikal usuli
Siyosatning iqtisoddan ustunligi

41. Rivojlangan mamlakatlardagi “yangi o'rta sinf” yoki “menejerlar va mutaxassislar sinfi” deb ataluvchi sotsial birlik necha foizni tashkil etadi?

A. *20-25 foizni B. 30-35 foizni C. 40-45 foizni D. Barcha javoblar to'g'ri.

42. O'zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiga o'tishi xususiyatlari:

Bozorga utishning tadrijiy harakteri
Bozorga o'tish qonuniydir
Iqtisodni mafkuralashtirish
Bozorga utishning radikal usuli

43. O'zbekistonda isloxotlar maqsadi:

Ijtimoiy yo'naltirilgan bozorni yaratish
Iqtisodda davlat boshqaruvini kuchaytirish
Fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruvini kuchaytirish
Monomilliy davlat yaratish.

44. Fuqarolik jamiyatining iqtisodiy asosida qaysi omil muhim o'rin tutadi?

A. xususiy mulkchilik
B. inson omili
C. mulkiy munosabatlar
D. barchasi to'g'ri

45. O'zbekiston taraqqiyoti ustivor yo'nalishlari:

Siyosiy va iqtisodiy sohalarni erkinlashtirish.
Ijtimoiy sohada
Iqtisodni davlat tomonidan boshqarish
Mintakaviy nizolarni hal qilishda qatnashish

46. Milliy mafkurada kimning manfaatlari ifodalanadi?

Butun halqning.

Millatlarning, elatlarning mafaati
Davlat xokimiyatining
Faqat bir mamlakatning

47.Umuminsoniy qadriyatlar nima?

Butun insoniyat qadrlaydigan narsa-hodisalar
Ma'naviy – madaniy boyliklar
Buyuk davlatlar manfaatlari yuzaga chiqishi
Demokratiyaning ustunligi

48.Jamiyat havfsizligiga nimalar tahdid soladi?

Mintaqaviy mojarolar, shovinizm, millatchilik, korrupsiya Ekstemizm, terrorizm, fundamentalizm
Fuqarolar guruhi
O'zaro kelishuvchilik

49.Milliy istiqlol mafkurasini asosiy vazifalari:

Halqni uyushtirish
Mustaqillikni mustahkamlash, isloxlarni chuqurlashtirish
Butun ziyolilarni jalb qilish
Bozor iqtisodiyotini shakllantirish.

50.G'oyaga qarshi qanday kurashiladi?

G'oya bilan
So'z bilan
O'zaro kelishuv bilan
Fikr bilan

51.Dunyoviy davlatning muhim jihatlarini ko'rsating.

Demokratiya va ijtimoiy adolatga sodiqlik va chet mamlakatlar bilan alokalarini mustaxkamlashga e'tiborni kuchaytirish
Inson huquqlari va davlat suvereniteti g'oyalariga sodiqlik
Demokratiya va ijtimoiy adolatga sodiqlik
CHet mamlakatlar bilan alokalarini mustaxkamlashga e'tiborni kuchaytirish

52.Dunyoviy davlatning muhim jihatlarini aniqlang.

Hamma javoblar to'g'ri
Halqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olish
Respublika fuqarolarining munosib hayot kechirishini ta'minlash
Insonparvar, demokratik, huquqiy davlat barpo etish.

53.Dunyoviy davlatning muhim tomonlarini aniqlang.

hammasi to'g'ri.
O'zbek davlatchiligini tarixiy tajribasiga tayanish
Xozirgi va kelajak avlodlar oldida yuksak mas'uliyatni anglash
Fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash

54.O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish yo'li sobik totalitar tuzumdan nimasi bilan farq qiladi.

hammasi to'g'ri.
YAgona kommunistik mafkuraga tayanmaganligi bilan

Sinfilylik, partiyaviylik tamoyillaridan begonaligi bilan
Inson eng ulug' ne'mat, degan fikrga asoslanganligi bilan

55. O'zbekiston taraqqiyotining ustivor yo'nalishlari:

Barqaror dune
Ekalogik mummolarni hal qiladi
Mintakaviy nizolarni hal qilishda qatnashish
NATOga birlashish

56. O'zbekiston Respublikasida qanday jamiyat qurilmoqda?

Adolatli fuqarolik jamiyati
Milliy mustaqil
Erkin jamiyat
Ijtimoiy adolatli iqtisodga tayangan jamiyat

57 Qaysi javob fuqaroviylkni aniqroq ifoda etadi?

A. biror bir davlatga oid bo'lish;
B. pasportga ega bo'lish;
C. huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy layoqatlilik
D. barchasi to'g'ri

58. Davlat funksiyalari:

Ichki va tashqi sharoitlar yaratadi
Barqaror tarakiyot uchun tashqi sharoitlar yaratish
O'z fuqarolari turmush tarzini boshqarish
Qo'shni davlatlar hayot faoliyatida qatnashish

59. Tashqi siyosat bu -:

Barqaror taraqqiyot uchun tashqi sharoitlar yaratish
Davlatni boshqarish
O'z fuqarolari turmush tarzini boshqarish
Qo'shni davlatlar hayot faoliyatida qatnashish

60. Nima uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti fikricha, tashqi barqarorlik shartlari muhim ahamiyatga ega? («O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida ...»)

Kishilik va barqarorlik o'choqlari bilan qo'shnichilik
Taraqqiyot kafolatlari rivojlangan
Respublika Markaziy Osiyoning markazida joylashgan
Boshqa qo'shni davlatlar faoliyatini nazorat

61. Milliy mentalitetning tub jihati nima?

Insonparvarlik
Oldindan aytib bo'lmaslik
Liberallik
Passivlik

62. "Mahalla" ma'nosini aniqlang.

"Mahalla" arabcha "shahar ichidagi shahar"
"Mahalla" o'zbekcha "qo'ni qo'shnichilik"

“Mahalla” o‘z-o‘zini boshqaradigan tashqilot

“Mahalla” nodavlat tashqiloti

63. Mahalliy o‘zini - o‘zi boshqarish G‘arbda qanday ataladi.

Munitsipalitet

Munitsipal

Referendum

Pragmatist

64. O‘zbekiston Liberal demokratik partiyasi qachon tashqil topgan.

2003 yil 15 noyabrda

2005 yil 15 oktyabrda

2004 yil 10 noyabrda

2004 yil 10 mayda

65. Jamiyatda demokratiya qay darajada ekanligini belgilovchi mezonlarni aniqlang.

Hamma javoblar to‘g‘ri

Halqning qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardorligi

Hukumat qarorlarining halq tomonidan qanchalik nazorat qilinishi

Oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishi

66. Fuqaroviy faollik qanday institutlar orqali namoyon bo‘ladi?

A. fuqaroviy tashabbuslar;

B. siyosiy partiyalar;

C. nodavlat-notijorat tashkilotlar

D. barchasi to‘g‘ri

67. Jaholatga qarshi qanday kurashiladi?

* Ma‘rifat bilan.

Ta‘lim – tarbiya yordamida

Taholatga qarshi kurashib bo‘lmaydi

G‘oya va fikr orqali

68. G‘oyaviy bo‘shliq nima?

Eski g‘oyadan voz kechilgan, yangisi yaratilmagan holat

Bilimsizlik, ma‘naviyatsizlik, madaniyatsizlik

G‘oyaviy tarbiyasizlik

Fikriy qashshoqlik

69. Vatan nima?

Inson tug‘ilib o‘sgan hudud

Inson sevgan hudud

Ilhom manbai

Inson yashashini ixtiyoriy tanlaydigan joy.

70. Milliy qadriyat nima?

Millat uchun muhim jihat va boyliklar

Insonning til boyligi jamlamasi

Umuman barcha milliy boyliklar
Ziyolilar qadrlaydigan narsa - hodisalar

71. Fuqarolik jamiyatining o'ziga xos xususiyati nimadan iborat?

- A. Jamoatchilik fikri asosida boshqarish yo'lga qo'yilishi.
- B. Qonun asosidagi boshqaruvning susayishi.
- C. Davlat nazoratining kuchayishi.
- D. Qonun asosidagi boshqaruvning kuchayishi.

72. Demokratiyaning hamma halklar va mamlakatlar uchun yagona mutlak andozasi mavjudmi.

Mavjud emas
Qisman mavjud
Nisbatan mavjud
Hamma javoblar to'g'ri.

73. Fuqarolik jamiyati shakllanishiga nimalar asos qilib olindi?

- A. Adolat tamoyillariga izchil rioya qilish qoidasi.
- B. Turli dinlarning erkin faoliyat yuritishi.
- C. Xorijiy mamlakatlar bilan yaqin aloqalar.
- D. Investitsiyalarni ko'proq jalb etish.

74. Tashqi siyosat maqsadlari:

Tinchlikparvar.
Halqparvar
Boshqa davlatlar ichki ishlariga aralashish
NATOga qo'shilish

75. Halqaro integratsiya nima?

Halqaro munosabatlar tizimiga qo'shilish
Fan – texnikaning rivojlanishi
Ilmiy – texnika taraqqiyoti
Izolyasiya

76. Siyosiy integratsiya maqsadi:

Isloxlarni amalga oshirish uchun sharoitlarni ta'minlash Halqaro tashqilotlarga qo'shilish
Jaxon hamjamiyatlaridan ajralish
O'zini ajratish uchun sharoitlarni ta'minlash

77. Vatanparvarlik bu -:

Ijtimoiy tarbiyalanadigan sifat
Vatanni sevishdan iborat
Muayyan ijtimoiy tuzumga berilish
Tabiatga muhabbat

78. Suverenitetga taxdidlar:

G'oyaviy tahdidlar
Ichki barqarorlik
EI va NATOga kirish

Psixologik omil

79. Fuqarolar siyosiy jarayonlarda qanday ravishda ishtirok etadilar?

- A. Bevosita va bilvosita.
- B. To'g'ridan-to'g'ri.
- C. YAshirin ravishda.
- D. Muxolif sifatida.

80. Mafkuraviy bo'shliq qachon kelib chiqadi?

YAngi mafkuradan voz kechilgan, yangisi tatbik qilinmaganda.
G'oyaviy bo'shliq paydo bo'lganda
Valyuntarizm va sub'ektivizm xukm sursa
Mafkuraga extiyoj bo'lmaganida

81. Demokratiyaning biron ko'rinishini mutlaklashtirish mumkinmi.

- Mumkin emas
- Mumkin
- Qisman mumkin
- Ba'zi joylarini mumkin
- Hamma javoblar to'g'ri.

82. O'zbekistonda bugungi kunda qancha NNT mavjud?

- A. 8200 dan ortiq.
- B. 8400 dan ortiq.
- C. 9000 dan ortiq.
- D. *10000 dan ortiq.

83. Demokratik davlatning asosiy manbai kimlar.

- Halk
- Turli elatlar
- Turli millatlar
- Hamma javoblar to'g'ri.

84. Konstitutsiyaning 15-moddasi nimaga bag'ishlangan.

Konstitutsiya va qonun ustivorligiga.
Davlat suverinitetiga
Tashqi siyosatga
SHaxsiy huquq va erkinliklarga

85. Er yuzida birinchi bo'lib Ombudsman instituti qaerda va qachon tashqil topgan.

1709 yilda SHvetsiyada
1708 yilda AKSHda
1710 yilda Fransiyada
1715 yilda Turkiyada

86. Konstitutsiyaga ko'ra qonunlar kim tomonidan imzolanadi.

Respublika Prezidenti tomonidan
Oliy majlis raisi tomonidan
Vazirlar Maxkamasi raisi tomonidan
Qonunchilik palatasi raisi tomonidan

87. Saylov huquqining demokratik tamoyillari o'z ichiga nimalarni qamrab oladi?

- A. Umumiylik, tenglik, to'g'ri-to'g'ri, yashirin.
 - B. Xususiylik, tengsizlik, noto'g'ri.
 - C. Adolatli, noto'g'ri maxfiylik.
- Oshkora, plyuralizm, ma'muriy

88. Milliy mentalitet nima?

- Milliy qadriyatlar tizimi
- Millat aqliy, ruhiy quvvati
- Millat aqliy, jismoniy birligi
- Milliy ziyolilar faoliyati

89. Ijtimoiy siyosat mohiyati:

- Ishga xaq to'lash, nochorlarni himoya qilish
- YOshlarni ish o'rni bilan ta'minlashga yordam berish
- YOshlarni, qadriyatlarni muhofazalash
- Nafaqa bilan ta'minlash

90. Siyosiy hayotni erkinlashtirish:

- Davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish
- Aholini ishlab chiqarishga jalb qilish
- Davlat organlariga yosh kadrlarni jalb qilish
- Partiyalarni shakllantirish.

91. I. Karimovning "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li" kitobida ko'rsatgan O'zbekistonni rivojlanishining ma'naviy axlokiy negizlari.* hammasi to'g'ri.

- Umuminsoniy kadriyatlarga sodikligi
- Halkimizning ma'naviy merosini mustaxkamlash va rivojlantirish
- Insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi, vatanparvarligi

92. Demokratik fugarolik jamiyatning asosi bo'lgan erkin bozor iqtisodiyotining asosiy belgilari bu...

- Hamma javoblar to'g'ri
- Xususiy mulk, tadbirkorlik va tanlov erkinligi
- SHaxsiy manfaat, naf, foyda
- Rakobat, erkin narx tizimi

93. O'zbekistonda shakllanayotgan xususiy mulk ikki turini ko'rsating.

- A. Tadbirkorlar, ishbilarmonlar, biznesmenlar, davlat mulki bilan aloqador bo'lgan mulk shakli va yakka tartibda faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning, dexqon va fermerlarning xususiy mulki
- B. Tadbirkorlar, ishbilarmonlar, biznesmenlar, davlat mulki bilan aloqador bo'lgan mulk shakli.
- S. YAKka tartibda faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning, dexqon va fermerlarning xususiy mulki.
- D. SHirkat xo'jaliklaridagi paylari, aksiyadorlik jamiyatlaridagi aksiyalari, uyushmalardagi ulushlari kooperativ xususiy mulki.

94. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Senatning necha nafar a'zosi tayinlanadi?

- A. 10 nafar
- B. 16 nafar
- C. 20 nafar
- D. 25 nafar

95. Mafkuraviy immunitet:

Buzg'unchi va bunyodkor g'oyalarni ajrata olish
Turli xil g'oyalarga befarq bo'lish
Ekstremistik g'oyalarni qabul qilish
Hech qanday g'oyalarni qabul qilmaslik

96. Respublikadagi mafkuraviy vaziyatning harakterli jihati:

Ijtimoiy tenglikning tiklanishi
Inkilobiy g'oyalarga qaytish
Milliy qadriyatlarning tiklanishi
Millatlar qo'shilib ketishi g'oyasining tiklanishi.

97. Milliy istiklol g'oyasi:

Taraqqiyot yo'lini mustaqil tanlash
Milliy ozodlik g'oyasidir
Resurslarning etarli bo'lishi
Betaraflik siyosati

98. O'zbekiston Respublikasida saylovlarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha doimiy organ

A. Konstitutsiyaviy sud
B. Markaziy saylov komissiyasi
C. Oliy Majlis
D. Vazirlar Mahkamasi

99. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining qanchasini Ekologik harakat vakillari tashkil etadi?

A. 10 nafari B. 15 nafari C. 20 nafari D. 25 nafari

100. Milliy istiklol g'oyasining tarixiy-falsafiy ildizlari:

Halqning madaniy-axlokiy tajribasi
Halqning ma'rifiy – ma'naviy tarbiyasi
Jamoat tashqilotlari
OAV faoliyati

101. AQSHda fuqarolik jamiyatining dastlabki rasmiy institutlari sifatida qaysi muassasalar faoliyat yuritgan?

A. Gildiyalar va korporativ birlashmalar.
B. yangi va eski tipdagi uyushmalar va korporativ birlashmalar
C. Hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarish institutlari
D. Diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar

102. Germaniyada fuqarolik jamiyati institutlarining dastlabki faoliyati qanday shaklda amalga oshgan?

A. Davlat bilan o'zaro aloqadorlikda faoliyat yurituvchi tizim sifatida
B. Jamiyat bilan o'zaro hamkorlik o'rnatuvchi tizim sifatida
C. Diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar sifatida
D. Gildiyada o'z aksini topgan hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarishga o'z ta'sirini o'tkazishning dastlabki shakli sifatida

103. Rivojlangan G'arb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari demokratik siyosiy faollikni nazarda tutgan holda davlat ustidan nazoratni amalga oshiradi. Bunda siyosiy partiyalarda 'sirivao'z-o'ziniboshqarish institutlarifaolligitobora ortib boraveradi. Bu jarayondagi asosiy prinsip nomini ko'rsatib o'ting?

- A. Jamiyat manfaatlarini ustuvorligi
- B. Inson manfaatlarining muhimligi
- C. Demokratik qadriyatlarning ustunligi
- D. SHaxs erkinligioliyqadriyatekanligi

104. AQSH, Buyukbritaniya, Avstraliyada qaysi prinsip sabab davlatning fuqarolik jamiyati hayotiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi.

- A. Jamiyat manfaatlarini ustuvorligi
- B. Inson manfaatlarining muhimligi
- C. Demokratik qadriyatlarning ustunligi
- D. SHaxs erkinligioliyqadriyatekanligi

105. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Senatning necha nafar a'zosi tayinlanadi?

- A.10 nafar B.16 nafar C.20 nafar D.25 nafar

106. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining qanchasini ekologik harakat vakillari tashkil etadi?

- B. 10 nafari B.15 nafari C.20 nafari D.25 nafari

107. O'zbekiston Respublikasining«O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonuni yangi tahrirda qachon qabul qilingan?

- A. 2003 y 29 avgust
- B. 2002 y 12 dekabr
- C. 2003 y 24 aprel.
- D. 2008 y 25 dekabr

108. Fuqarolik jamiyatining shakllanish bosqichlarini ko'rsating?

- A. IX –XV, XVI-XIX asrlar.
- B. IX –XV, XVI-XIX, XX asrdan hozirgi kungach.
- S. XV-XVI, XVII-XIX asrlar.
- D. XVI-XVII, XVIII-XIX, XX asrdan hozirgi kungacha.

109. Fuqarolik jamiyati shakllanishi asoslari qaysi javobda to'g'riko'rsatilgan?

- A. Huquqiy, ma'naviy.
- B. Ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy, huquqiy.
- S. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy.
- D. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma'naviy.

110. Fuqarolik jamiyati holatini belgilash asosiy mezonni aniqlang?

- A. Iqtisodiy ko'rsatkichlar.
- B. Demokratlashtirish ko'rsatkichlari.
- S. Inson huquq va erkinliklarining ta'minlanishi.
- D. Insonni kamolatga erishish darajasi.

111. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari nimalardan iborat?

- A. Erkin individlar uyushmasi; o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;
- B. Barcha javoblar to'g'ri
- S. Murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuratistik tizim;
- O'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan tizim.

112. Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari nimalardan iborat?

- A. Iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari; inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini so'zsiz e'tirof etish va himoya qilish; hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;
- V. Qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi; hokimiyatning uchga bo'linishi va hokimiyatlarning o'zaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat; siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;
- S. So'z va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi; fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning o'zaro majburiyatlari va burchlari; sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik; odamlarning munosib turmush darajasini ta'minlovchi samarali ijtimoiy siyosat.
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

113. Quyidagi fikrlardan qaysi biri Abu Nasr Forobiyga tegishli, deb hisoblaysiz?

- A.«Sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o'rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda adolat prinsipiga qilishdir».
- B.«Sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o'rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda kelishiga harakat qilishdir qilishdir».
- C.«Sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o'rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda ziddiyatlarga kirishishdir».
- D.Fuqarolikjamiyati sotsial strukturalariningtizimliva funksional xususiyatlari

114. “Hukumat boshlig'ining asosiy vazifasi etib aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasida siyosiy va huquqiy adolat mezonini o'rnatish” deb kim ta'kidlaydi?

- A. Amir Temur
- V. Abu Ali ibn Sino
- S. Abu Rayxon Beruniy
- D. Abu Nasr Farobiy

115. Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar kim tomonidan ko'rsatilishi mumkin?

- A. Tashabbukor guruhlar
- B. siyosiy partiyalar

- C. davlat hokimiyati ijro organlari
- D. Barcha javoblar to'g'ri

116. Ijtimoiy innovatsiyalar – bu?

- A. jamiyatning har qanday ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan yangi strategiya
- B. konsepsiya, g'oya va tashkilotlar majmuasi
- C. jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarga olib boruvchi vosita
- D. Barcha javoblar to'g'ri

117. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili bu...

- A. Senat
- B. Qonunchilik palatasi
- C. Ombudsman
- D. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash Jamoat fondi

118. Fuqarolik jamiyati fanining ob'ekti – bu...

- A. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllanish va rivojlanish jarayoni hisoblanadi
- B. Qadimgi davrdan shakllanib kelayotgan huquqiy munosabatlaridir.
- S. Jamiyatning ijtimoiy munosabatlari tizimidir.
- D. A javob to'ri.

119. Fuqarolik jamiyati faninini o'qitishdan maqsad nima?

- A. Talaba yoshlar ongida fuqarolik jamiyatiga doir tasavvurlarni singdirish
- B. Talabalarda jamiyatni rivojlantirishga doir mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish
- S. Vatanga sadoqat his-tuyg'ularini yuksaltirish
- D. Barcha javoblar to'g'ri

120. Ijtimoiy sheriklikning muhim belgilaridan biri...

- A. Erkin fikr almashishning kafolatlanganligi,
- B. Huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy layoqatlilik
- C. Jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlar
- D. To'g'ri javob berilmagan

121. Ijtimoiy mehnat munosabatlari tizimini birinchilardan bo'lib kim nazariy tahlil qiladi?

- A. Frensis Bekon
- B. Tomas Gobbsning
- S. Leybnits
- D. Immanuil Kant

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG‘LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI

TOSHKENT FARMATSEVTIKA INSTITUTI

IJTIMOIIY FANLAR KAFEDRASI

“TASDIQLAYMAN”

O‘quv va tarbiyaviy ishlari
bo‘yicha prorektor, Z.A.Yuldashev

“ ___ ” _____ 2020_ yil

**IJTIMOIIY FANLAR KAFEDRASIDA O‘QITILADIGAN FANLAR BO‘YICHA
TALABALAR BILIMINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH**

ME Z O N I

Toshkent - 2020

Ushbu Mezon Toshkent farmatsevtika institutida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risidagi **NIZOM asosida** 2020 yil «__» _____ **ishlab chiqildi va** ijtimoiy fanlar kafedrasining 2020 yil «__» _____ - sonli yig'ilishida muhokama qilindi va tasdiqlandi.

I. Umumiy qoidalar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 9-son, 225-modda) va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida»gi (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 11-12-son, 295-modda) qonunlariga hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi 343-son «Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida»gi qaroriga (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2001 y., 15-16-son, 104-modda) muvofiq Toshkent farmatsevtika institutida talabalar bilimni nazorat qilish va baholashning reyting tizimini tartibga soladi.

Ijtimoiy fanlar kafedrasida talabalar bilimni nazorat qilish va reyting tizimi orqali baholashdan maqsad ta’lim sifatini boshqarish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga erishish, talabalar fanlarni o‘zlashtirishida bo‘shliqlar hosil bo‘lishini oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etishdan iborat.

2. Reyting tizimining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

a) talabalarda Davlat ta’lim standartlariga muvofiq tegishli bilim, ko‘nikma va malakalar shakllanganligi darajasini nazorat qilish va tahlil qilib borish;

b) talabalar bilimi, ko‘nikma va malakalarini baholashning asosiy tamoyillari: Davlat ta’lim standartlariga asoslanganlik, aniqlik, haqqoniylik, ishonchlilik va qulay shaklda baholashni ta’minlash;

v) fanlarning talabalar tomonidan tizimli tarzda va belgilangan muddatlarda o‘zlashtirilishini tashkil etish va tahlil qilish;

g) talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, axborot resurslari manbalaridan samarali foydalanishni tashkil etish;

d) talabalar bilimni xolis va adolatli baholash hamda uning natijalarini vaqtida ma’lum qilish;

e) talabalar fanlar bo‘yicha kompleks hamda uzluksiz tayyorgarligini ta’minlash;

j) o‘quv jarayonining tashkiliy ishlarini kompyuterlashtirishga sharoit yaratish.

3. Fanlar bo‘yicha talabalar bilimni semestrda baholab borish reyting nazorati jadvallari va baholash mezonlari asosida amalga oshiriladi.

II. Nazorat turlari va uni amalga oshirish tartibi

4. Nazorat turlari, uni o'tkazish tartibi va mezonlari kafedra mudiri tavsiyasi bilan oliy ta'lim muassasasining (fakultet) o'quv-uslubiy kengashida muhokama qilinadi va tasdiqlanadi hamda har bir fanning ishchi o'quv dasturida mashg'ulot turlari bilan birgalikda ko'rsatiladi.

5. Reyting nazorati jadvallari, nazorat turi, shakli, soni hamda har bir nazoratga ajratilgan maksimal ball, shuningdek joriy va oraliq nazoratlarning saralash ballari haqidagi ma'lumotlar fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga e'lon qilinadi.

6. Talabalarning bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasining Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlarini o'tkazish nazarda tutiladi:

joriy nazorat — talabaning fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda, seminar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarida og'zaki so'rov, test o'tkazish, suhbat, nazorat ishi, kollokvium, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

oraliq nazorat — semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'limi tugallangandan keyin talabaning bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazoratining soni (bir semestrda ikki martadan ko'p o'tkazilmasligi lozim) va shakli (yozma, og'zaki, test va hokazo) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

yakuniy nazorat — semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. Yakuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan «YOzma ish» shaklida o'tkaziladi.

Ta'lim yo'nalishi va mutaxassisliklari ayrim fanlarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda fakultet Ilmiy kengashi yoki institut kengashi qarori asosida ko'pi bilan 40% fanlardan yakuniy nazoratlar boshqa shakllarda (og'zaki, test va hokazo) o'tkazilishi mumkin.

6¹. Nazorat turlarini o'tkazishda xolislikni ta'minlash maqsadida talabalar to'g'risidagi ma'lumotlar ularning nazorat ishlariga oliy ta'lim muassasasi tomonidan identifikatsiya kodi berish orqali shifrlanadi.

7. Oraliq nazoratni o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida davriy ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, oraliq nazorat natijalari bekor qilinadi hamda oraliq nazorat qayta o'tkaziladi.

8. Institut rektorining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo'limi yoki o'quv-uslubiy bo'lim rahbarligida tuzilgan komissiya ishtirokida yakuniy nazoratni o'tkazish jarayoni davriy ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, yakuniy nazorat natijalari bekor qilinadi hamda yakuniy nazorat qayta o'tkaziladi.

III. Baholash tartibi va mezonlari

10. Talabalarning bilim saviyasi, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabanning har bir fan bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

11. Har bir fan bo‘yicha talabanning semestr davomidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 100 ballik tizimda butun sonlar bilan baholanadi.

Ushbu 100 ball nazorat turlari bo‘yicha quyidagicha taqsimlanadi:

joriy nazoratga — 45 ball;

talaba mustaqil ishi — 5 ball;

oraliq nazoratga — 20 ball;

yakuniy nazoratga — 30 ball.

Semestr boshlangandan talaba ikkinchi mashg‘ulotdan oxirgi mashg‘ulotga qadar har bir mashg‘ulotda 100 ballik tizimda joriy baholanadi, so‘ngra ushbu ballar yig‘indisidan o‘rtacha ball chiqarilib, 0,45 koeffitsientga ko‘paytiriladi.

13. Talabanning reyting daftarchasi yoki talabalar reytingini hisobga olish elektron tizimiga alohida qayd qilinadigan pedagogik amaliyot, “O‘zbekiston tarixi” fanidan yakuniy davlat attestatsiyasi bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi — 100 ballik tizimda baholanadi.

14. Talabanning fan bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichini nazorat qilishda quyidagi namunaviy mezonlar (keyingi o‘rinlarda namunaviy mezonlar deb yuritiladi) tavsifa etiladi:

a) 86 — 100 ball uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

xulosa va qaror qabul qilish;

ijodiy fikrlay olish;

mustaqil mushohada yurita olish;

olgan bilimlarini amalda qo‘llay olish;

mohiyatini tushunish;

bilish, aytib berish;

tasavvurga ega bo‘lish.

b) 71 — 85 ball uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

mustaqil mushohada yurita olish;

olgan bilimlarini amalda qoʻllay olish;

mohiyatini tushunish;

bilish, aytib berish;

tasavvurga ega boʻlish.

v) 55 — 70 ball uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

mohiyatini tushunish;

bilish, aytib berish;

tasavvurga ega boʻlish.

g) quyidagi hollarda talabanning bilim darajasi 0 — 54 ball bilan baholanishi mumkin:

aniq tasavvurga ega boʻlmaslik;

bilmaslik.

15. Talabalarining oʻquv fani boʻyicha mustaqil ishi joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda baholanadi.

16. Talabanning fan boʻyicha bir semestrda reytingi quyidagicha aniqlanadi:

$$R_f = \frac{V \times O^I}{100}, \text{ bu erda:}$$

V — semestrda fanga ajratilgan umumiy oʻquv yuklamasi (soatlarda);

O^I — fan boʻyicha oʻzlashtirish darajasi (ballarda).

17. Fan boʻyicha joriy, oraliq va yakuniy nazoratlarning har biriga ajratilgan ballning 55 foizi saralash ball etib belgilanadi va bunda joriy va oraliq nazoratlarning har biriga ajratilgan ballning 55 va undan yuqori foizidagi ballni toʻplagan talabalar ushbu fan boʻyicha yakuniy nazoratga kiritiladi.

18. Talabanning semestr davomida fan boʻyicha toʻplagan umumiy balli har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq toʻplagan ballari yigʻindisiga teng.

IV. Nazorat turlarini oʻtkazish muddati

19. **Oraliq va yakuniy nazorat** turlari kalendar tematik rejaga muvofiq **dekanat tomonidan tuzilgan reyting nazorat jadvallari asosida oʻtkaziladi**. Yakuniy nazorat semestrning oxirgi 2 haftasi mobaynida oʻtkaziladi.

21. Joriy va oraliq nazoratlarda saralash balidan kam ball to'plagan va uzrli sabablarga ko'ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabaga qayta topshirish uchun navbatdagi shu nazorat turigacha, so'nggi joriy va oraliq nazoratlar uchun yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi.

Kasalligi sababli darslarga qatnashmagan hamda belgilangan muddatlarda joriy, oraliq va yakuniy nazoratlarni topshira olmagan talabalarga o'quv ishlari bo'yicha prorektorning farmoyishi asosida, o'qishni boshlaganidan so'ng ikki hafta muddatda qayta topshirishga ruxsat beriladi.

22. Semestr yakunida fan bo'yicha joriy, oraliq yoki yakuniy nazorat turlarining har biri bo'yicha saralash balli(55 ball)dan kam ball to'plagan talaba akademik qarzdor hisoblanadi.

Akademik qarzdor talabalarga: kuzgi semestr yakunlari bo'yicha semestr tugagan kundan boshlab bir oy muddatda; bahorgi semestr natijalari bo'yicha esa, talabalarining yozgi ta'tili hamda professor-o'qituvchilarning mehnat ta'tilidan so'ng 26 sentyabrgacha qayta topshiriladi. SHu muddat davomida fanni o'zlashtira olmagan talaba fakultet dekani tavsiyasiga ko'ra belgilangan tartibda rektorning buyrug'i bilan talabalar safidan chetlashtiriladi.

23. Talaba nazorat natijalaridan norozi bo'lsa, fan bo'yicha nazorat turi natijalari e'lon qilingan vaqtdan boshlab bir kun mobaynida fakultet dekaniga ariza bilan murojaat etishi mumkin. Bunday holda fakultet dekanining taqdimnomasiga ko'ra rektor buyrug'i bilan 3 (uch) a'zodan kam bo'lmagan tarkibda apellyasiya komissiyasi tashkil etiladi.

Apellyasiya komissiyasi talabalarining arizalarini ko'rib chiqib, shu kunning o'zida xulosasini bildiradi.

24. Baholashning o'rnatilgan talabalar asosida belgilangan muddatlarda o'tkazilishi hamda rasmiylashtirilishi fakultet dekani, kafedra mudiri, o'quv bo'limi hamda ichki nazorat va monitoring bo'limi tomonidan nazorat qilinadi.

V. Reyting natijalarini qayd qilish va tahlil etish tartibi

25. Talabaning fan bo'yicha nazorat turlarida to'plagan ballari semestr yakunida reyting qaydnomasiga butun sonlar bilan qayd qilinadi. Reyting daftarchasi yoki talabalar reytingini hisobga olish elektron tizimining «O'quv rejasida ajratilgan soat» ustuniga semestr uchun fanga ajratilgan umumiy o'quv yuklama soatlari, «Fandan olingan baho» ustuniga esa 100 ballik tizimdagi o'zlashtirishi qo'yiladi.

Talabaning saralash balidan past bo'lgan o'zlashtirishi reyting daftarchasiga qayd etilmaydi.

26. Har bir fan bo'yicha o'tkaziladigan nazorat turlarining natijalari guruh jurnali hamda qaydnomada qayd etiladi va shu kunning o'zida (nazorat turi yozma ish shaklida o'tkazilgan bo'lsa, 2 (ikki) kun muddat ichida) talabalar e'tiboriga etkaziladi.

27. YAkuniy nazorat natijalariga ko'ra fan o'qituvchisi talabalarining fan bo'yicha reytingini aniqlaydi hamda reyting daftarcha va qaydnomaning tegishli qismini to'ldiradi.

Talabalar reytingini hisobga olish elektron tizimi joriy etilgan holatda talabalarning fan bo'yicha reytingi reyting qaydnomasi va ushbu tizimga qayd etiladi.

28. Talabaning reytingi uning bilimi, ko'nikmasi va malakalari darajasini belgilaydi. Talabaning semestr (kurs) bo'yicha umumiy reytingi barcha fanlardan to'plangan reyting ballari yig'indisi orqali aniqlanadi.

29. Talabalar umumiy reytingi har bir semestr va o'quv yili yakunlangandan so'ng e'lon qilinadi.

30. Diplom ilovasi yoki akademik ma'lumotnomani dekanat tomonidan rasmiylashtirishda fan bir necha semestr davom etgan bo'lsa, reytinglar yig'indisi olinadi.

Talabaga imtiyozli diplom belgilashda uning har bir semestr yakunidagi fanlar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichi hisobga olinadi.

31. Talabalarning nazorat turlari bo'yicha erishgan natijalari kafedralar, dekanatlar va o'quv-uslubiy bo'limda kompyuter xotirasiga kiritilib, muntazam ravishda tahlil qilib boriladi.

32. Joriy, oraliq va yakuniy nazorat natijalari kafedra yig'ilishlari, fakultet va oliy ta'lim muassasasi Ilmiy kengashlarida muntazam ravishda muhokama etib boriladi va tegishli qarorlar qabul qilinadi.

VI. YAkuniy qoidalar

33. Ushbu Nizomda belgilangan masalalar bo'yicha kelib chiqqan nizolar qonun hujjatlari asosida hal qilinadi.

Kafedra mudiri, dotsent

K.K.Ismailov

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbalari O'zbekiston Respublikasi Qonunlari va Farmonlari:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2018.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017.
3. Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va Xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bagishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 8 dekabr.
2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratiya O'zbekiston davlatini mard va oliyanob Xalqimiz bilan kuramiz. SH.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagishlangan Oliy Majlis palatalarining kushma majlisidagi nutqi. //«Xalq so'zi», 2016 yil 15 dekabr.
3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-539 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi. // Toshkent oqshomi, 2019 yil 24 iyun.
6. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-24 jildlar. – Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2016.
7. Karimov I.A. Yuksakma'naviyat - engilmas kuch. T.-Ma'naviyat. 2008.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning BMT Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan Sammiti yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so'zi, 2010 yil 22 sentyabr.
9. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza // Xalq so'zi, 2010 yil 13 noyabr
10. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: "O'zbekiston", 2011.
11. Karimov I.A. "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy tsivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" mavzusidagi xalaro konferentsiyasining ochilish marosimidagi nutqi. //Xalq so'zi. 2014 yil 16 may.
12. Karimov I.A. "Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish — eng oliy saodatdir". T.: O'zbekiston. 2015.

Asosiy adabiyotlar

Darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. Ergashev I, va boshq. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. "Navro'z" T. 2005
2. M.Qirgizboev, va boshq. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. "Navro'z" T. 2014
3. Raxmanov A. Grajdanskoe obshchestvo: dostijeniya, problemi, perspektivi: uchebnoe posobie. – T.: Akademiya, 2007.
4. Abduazimov O. Fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari. –T.: Akademiya, 2008.
5. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. -T.: O'zbekiston, 2010.

6. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi. Mualliflar jamoasi. T.: 2016. Elektron variant.
7. Hasanov R., Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati: nazariy va amaliyot. -T.: : 2016
8. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2018
9. Utamurodov A, Qirg'izboev M, Xodjaev B. Fuqarolik jamiyati.- T. Adabiyot uchqunlari, 2018.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Avesto. Tarixiy–adabiy yodgorlik. “Sharq”. Toshkent – 2001.
2. Aristotel. Politika. – M.: AST, 2006. – 393 s.
3. Afлотun. Qonunlar. Urfon Otajontarjimasi. Yangi asravlodi, 2002. - 458 bet.
4. Berk E. Pravlenie, politika i obshchestvo / per. s angl. – Kanon-Press-Tsent, 2001.
5. Beruniy Abu Rayhon. 100 hikmat: ibratli so'zlar. – T.: Fan, 1993.
6. Bobur. Boburnoma. T.: Yulduzcha. 1989.
7. Gobbs T. Levafanilimateriya, forma i vlast gosudarstva serkovnogo i grajdanskogo. – M.: Sotseskiz «Obraztsovaya», 1936. – 503 s.
8. Kant I. Ideya vseobshcheyistor i ivovsemirno- grajdanskom plane. K vechnomumiru (2-oe izd., ispr. i dop.). – Almati: Jetjargi, 2004. – 158 s.
9. Lokk Dj. Sochineniya: V 3-x t. T.3. (Per. s angl.) / Red. iavt. primech. I.S. Makiavelli N. Sochineniya. Gosudar.-M.:, 1996.
10. Navoiy A. Mahbul-qulub.-T.: Adabiyotvasan'at, 1988. – 208 b.
11. Nizomulmuluk. Siyosatnoma yoki siyarul-muluk.- T.: Adolat, 1997.
12. Platon. Gosudarstvo// Platon. Soch. v 3-x tomax. T. 3. Chast I. M., 1971.
13. Popper K. Otkritoe obshchestvo i ego vragi: v 2-x tomax. M., 1992.
14. Tokvil A. Demokratiya v Amerike. – M., 1992.
15. Temur tuzuklari. B. Ahmedov tahriri ostida.- T.: Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
16. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
17. Yusuf Xos Xojib. Qutadg'u bilig. T.: Fan. 1971.

Internet saytlari:

www.mail.ru		
www.ilm.uz		www.referat.ru
www.ziyo-net.uz		www.yandex.ru
www.toshdpu.uz		www.cer.uz
http://e-lib.qmii.uz/		www.google.uz
http://www.konserv-zavod.ru/		www.students.ru
http://www.orhei-vit.ru/products.htm		www.ref.ru
www.suhofrukti.ru		www.daewoo.com
www.rambler.ru		www.age.uz
www.lupa.ru		www.bilim.uz